

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ ВАЉЕВО

Г Л А С Н И К
36

Ваљево 2002.

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ ВАЉЕВО

ГЛАСНИК

36
2002.

Главни уредник

Алекса Томић

Редакциони одбор

др Љубодраг Димић, др Синиша Мишић, Владимир Кривошејев, Милча Мадић,
мр Недељко Радосављевић, Снежана Радић (секретар редакције)

Рецензенти

др Љубодраг Димић
др Синиша Мишић

Лектор

Мирко Бојанић

Превод на енглески

Јасмина Радић

Тираж

600 примерака

Адреса Редакције

14000 Ваљево, Поп-Лукина 26, тел. 014/221-028
e-mail: iava@ptt.yu • sajt: www.istorijski-archiv-valjevo.org.yu

Часопис излази једанпут годишње.

Чланци и прилози примају се до августа наредне године.

Издавање часописа финансира Скупштина општине Ваљево

Штампа

Графичка радња „МС”, Ваљево

САДРЖАЈ – CONTENTS

ЧЛАНЦИ ARTICLES

Љубодраг Поповић: Ваљевски панађури у првој половини 19. века	5
Ljubodrag Popovic: Fairs in Valjevo in the first half of 19th century	
Милорад Радојчић: Сто година школе у Попучкама	17
Milorad Radojcic: One hundred years of the school in Popucke	
Милан Милошевић: Полицијско-безбедносне структуре у окупирanoј Србији 1941-1944.	57
Milan Milosevic: Police-security structures in occupied Serbia 1941-1944	
Дејан В. Поповић: Музичка школа „Живорад Грбић“ Ваљево (1954-1969)	73
Dejan Popovic: Music school „Zivorad Grbic“ Valjevo (1954-1969)	

ПРИЛОЗИ SUPPLEMENTS

Драгана Лазаревић-Илић: Прилог истраживањима о постојању и експлоатацији рудника бакра Ребељ од античке епохе до почетка XX века	99
Dragana Lazarevic: A supplement to the research of the existence and exploitation of a copper mine Rebelj from the classical period until the beginning of XX century	

МЕТОДОЛОГИЈА И ИСТОРИОГРАФИЈА METHODOLOGY AND HISTORIOGRAPHY

Недељко Радосављевић: Проблеми истраживања локалне историје (пример западне Србије).	113
Nedeljko Radosavljevic: Problems in the research of local history (the example of western Serbia)	
Владимир Кривошејев: Рат историографија Паралелни осврт на књиге, <i>Ваљево још окупацијом 1941-1944</i> (Жарко Јовановић) и <i>Четници Драјзе Михајловића</i> <i>у грађанској рату у Србији 1941-1945</i> (Милорад Белић).	128
Vladimir Krivosejev: Opposed opinions about historiography - A parallel review of the books „Valjevo under occupation 1941-1944" (Zarko Jovanovic) and "Chetniks of Draza Mihajlovic in Serbian civil war 1941-1945" (Milorad Belic)	

**ГРАЂА
DOCUMENTS**

Мирко Бојанић: Списак житеља ваљевских 1836.	137
Љубодраг Поповић: Попис „ваљевског округа“ 1853. године	144

**ИЗ РАДА АРХИВА
OUT OF THE ARCHIVE'S WORK**

Љиљана Урошевић: Потомци кнеза Раке Тешића	147
Биљана Стојаковић: Ратници из Тамнаве, учесници ослободилачких ратова Србије 1912-1918.	155

**КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ
REVIEWS**

Милча Мадић: <i>Живорад Јика Јевтић: Село Јасеница – монографија</i>	185
Милча Мадић: <i>Велибор Берко Савић: Солунци на ломачи.</i>	187
Милча Мадић: <i>Милан Васић: Мајиновић – хроника села</i>	189
Недељко Радосављевић: <i>Стеван Павловић: Историја Балкана.</i>	191
Дубравка Стјић: <i>Жарко Јовановић: Неостварени ратни циљеви Драже Михаиловића, колаборација у Србији 1941-1945.</i>	195
Дубравка Стјић: <i>Др Жарко Јовановић: Ваљево по оккупацијом 1941-1944</i>	199
Милорад Белић: <i>Жарко Јовановић: Ваљево по оккупацијом 1941-1944.</i>	202
Бранко Лазић: <i>Светлана Пејић: Манастир Пустариња</i>	207
Недељко Радосављевић: Снежана Радић, <i>Конфискација имовине у Ваљевском округу 1944-1946.</i>	209

**БИБЛИОГРАФИЈЕ
BIBLIOGRAPHIES**

Милча Мадић: Библиографија историографских издања о ваљевском крају	213
---	-----

IN MEMORIAM

Љубисав Андрић (1938–2002)	223
--------------------------------------	-----

Љубодраг Поповић

архивски саветник

Београд

ВАЉЕВСКИ ПАНАЋУРИ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ 19. ВЕКА¹

АПСТРАКТ: Анализом панаћура који су одржавани у ваљевском крају у првој половини 19. века, трајао се развој трговине у обновљеној Србији после Другог устанка. Из члanca сазнајемо ко су били учесници, одакле су долазили, како и чиме, и којом робом су трговали.

У обновљеној Србији после Другог устанка значајно место у привредној активности заузимала је и трговина. Она се у први мах развијала у градовима, у њиховим дућанима. Но, временом су као купци све чешће почели да се појављују и људи из сеоских средина. Тиме је почело да се проширује и тржиште различитих производа. Али логиком трговине ова тржишта нису могла дugo времена да остану затворена, довољна сама себи, па сем повезивања села и града, тржиште се шири и повезивањем разних производних и трговачких региона. Првенствену улогу у целом овом процесу повезивања свих субјеката имали су панаћури. То су била места на којима су се састајали и људи различитих области једне државе, као и становници града и села.

Када говоримо о панаћурима у Србији у првој половини XIX века на основу онога што се одиграло, ту временску динстанцу можемо поделити на два периода. Први је онај од завршетка Другог устанка – од 1815. до 1839. године до доношења Закона о панаћурима, и други, после 1839. године. Разлика између ова два периода је у броју панаћура, местима где су одржавани, броју учесника на њима, одакле су трговци долазили, као и у обиљу робе која се на панаћурима продавала. Такав је био случај и са панаћурима који су се одржавали у ваљевском крају, најпре нахији, а затим округу.

¹ Сви датуми у тексту наведени су по старом календару

I

Међу првим панађурима који су обновили рад, био је познати Ваљевски панађур. Он је још у XVIII веку био један од највећих на Балканском полуострву, задржавши тај значај до половине XIX века.² Међутим, иако је почео добро да ради, 1818. године појавили су се противници његовог постојања, вероватно погођени конкуренцијом. У ваљевској чаршији беше ухватило корена мишљење да долазак трговаца са стране само погоршава положај локалне трговине и месних трговаца.³ Отуда борба за укидање панађура у овом крају. Први покушај у том смислу учињен је 12. августа 1818. Општина ваљевска упутила је Проти Матеји Ненадовићу писмо с молбом да кнез Милош извади бурунтију да се у Ваљеву не држе панађури, јер њима, *по зорелцима*, на сајму сад конкуришу трговци са стране.⁴ Овом захтеву су се 23. августа прије дружили и људи из нахије. Васиљ Павловић и остали кнезови Нахије ваљевске упутили су сада лично кнезу Милошу молбу у којој су тражили да се укину панађури у Ваљеву, наводећи да *као их ни где не има нека их и овде не има* и додајући да ваљевски трговци, пострадали у пожару, још не могу да се придигну, а готово *по лак су се раселили*.⁵ Ову молбу кнезови су поновили и 13. септембра, сада молећи да се вашар не држи.⁶ Ако се ова писма детаљно анализирају, на међе се заједничка мисао о свему овоме што су наводили, а то је да је потреба да се у овом тренутку само они пазаре ради надокнаде штете од пожара, а истовремено им је била жеља да се одбране од дошљака који у тим приликама само зло доносе. По њиховим наводима дошљаци су чинили штету летини, крали коње, а сам терен за одржавање панађура би после њиховог боравка изгледао опустошен као да нека војска преко њега прешла.

Ваљевци су нарочито били кивни на конкуренцију из Босне, управо наведећи да су највеће штете долазиле од стране босанских трговаца.

Ипак, „Кнез Милош је, упркос свим молбама и преклињањима ваљевских чаршилија, гледајући на панађур са становишта интереса привреде и државе, ипак донео одлуку о опстајању ваљевског панађура.“⁷

Борба између оних који су били присталице одржавања панађура и његових противника настављена је и наредних година. Тако нпр. 1825. године једни су настојали и даље да се ова Кнежева одлука опозове и ваљевски панађур укине, а други су чак преко кнегиње Љубице, Милошеве жене, молили да она посредује код Кнеза у корист одржавања панађура. Обе ове струје сам је Кнез помирио, остајући при ранијој одлуци.⁸

2 Даница Милић: Трговина Србије 1815-1839, Нолит, Београд 1959, стр. 130

3 Исто

4 АС, КК, IX-94

5 Исто, IX-101

6 Исто, IX-106

7 Д. Милић, наведено дело, стр. 130

8 АС, ЗМП-6040

Ваљевски се вашар, и поред трвења настављао, и каснијих година бивао све успешнији, што је доказ да је традиција имала превагу над свим. Ту су долазиле *вашарлије* са разних страна Турског царства, особито из ближих и даљих крајева саме Србије. Међу посетиоцима истицали су се они из Београдске нахије, највише из саме вароши београдске, затим из Шабачке нахије, пристижући, било на коњима, а пуно њих и на колима.

Иначе, у овом периоду, панађур у Ваљеву се одржавао три пута годишње: на Цвети, о Илиндану, те о Михољдану. Време трајања сваког од њих било је по недељу дана. „Жеља Народног суда је била да о томе панађуру поведе више рачуна, па су са њега у штампи објављивани извештаји о ценама, кретању по-нуде и потражње, као што се то радило и у вези са пештанској вишаром у ондашњој штампи.⁹

По својој интересантности издвајају се два ваљевска панађура из периода тридесетих година XIX века: Један је одржан 1832, а други 1835. година. Да би се панађури што боље, без проблема одвијали, у ово време уведени су и *надзоритељи* панађура. Они су, ради већег ауторитета ове функције, били бирани из редова истакнутијих људи из тадашње *власти*. Тако је 1833. на панађуру о Илиндану овај посао обављао Ранко Мајсторовић, члан Народног суда, а на Михољском ово је било поверено Милосаву Перуничићу, такође члану Народног суда.¹⁰ Ово се настављало и каснијих година где су капетани на панађуру пазили на ред и мир.

Године 1832. одржана су два панађура. У самом почетку било је малих нес-поразума, али су убрзо били отклоњени.

Тако је 5. јуна 1832. Суд општенародни српски одредио свога члана *да ћреđ штап дан у Ваљево иде, и на одржаније реченог ћоредка мотри*. Он је био одређен на место Јована Бобовца¹¹ који је до сада на јоменутом панађуру набљудавао¹² и најбоље познати био, но он због свог слабог здравственог стања на овај није могао да иде.

Одржавање овог панађура било је предмет интересовања и у другим нахијама. Тако се 20. јуна и Суд Округа београдског интересовао за њега.

Ваљевском суду јављено је 23. јуна о одлуци за одржавање панађура и при том му писано: *Да знаће и другима објавиће, како ће ћордловци и намеравајући што тамо ћордавати или кујовати на панађур доћи*.

Одобрење за одржавање панађура је од Кнеза и ваљевски исправник Јеврем Ненадовић када је за Петровдан био код њега. Кнез је наложио Суду ваљевском 1. јула да припреми све да се *на реченом панађуру ћоредак, мир и шти-*

9 Д. Милић, наведено дело, стр. 132

10 Исто

11 Јован Бобовац, родом из села Бобове, касније и капетан, а од 6. X 1823. био је председник Суда општенародног српског. Умро је 1832. године под неразјашњеним (сумњивим) околностима и сахрањен у Каменици. Иначе, један је од првих кнезова у Ваљевској нахији; Архив Србије, Суд општенародни српски 1820-1835, Инвентар, Београд 1968, св. I, стр. 22

12 Набљудавати-надгледати, пазити, бдети над неким или нечим

ишина одржи и сачува. Требало је да руководилац панађура како ѡумруке тајко и друге обичне од панађура приходе обрати, да би тријом и друга нуждна учрежденија постапају модао.

Панађур о Светом Илији је успешно одржан и о њему је 22. јула 1832. извештен Суд општенародни српски. У извештају је писало да је овоме као комесар присуствовао Милета Радојковић и да је *све своим начином чрез вашара добро и точно текло, тајко да је у Јуној мери и шишини и свакиј Јоредак одржан.*

У августу исте године Суду нахије ваљевске стигла је нова наредба. Суд општенародни *Србски* је 25-тог саопштио да је од стране Кнеза одобрено да се у Ваљеву, као и досад трипут у години, о *Цвейтима, Илиндену и Миољу дне панађур одржава.* Ово је требало да се саопшти свима уобичајеним начином.

Пошто је следећи празник био *Миољ дан*, требало је чинити припреме и за овај панађур. Суд ваљевски је био обавештен 25. септембра да је Кнежевом одлуком од 21-ог истог месеца, за комесара поново одређен Милета Радојковић.

О одржаном панађуру на *Миољдан*, а под *главним најзинаријем* Милете Радојковића, Суд је поднео следећи рачун:

1. <i>Og № 205 колиба</i> ¹³ узето је за продају естапа	3.461 ёроши 20 тара
2. <i>Og меана узето је</i>	562 ёроши 24 тара
3. <i>На коње и волове од продаваџов</i>	846 ёроши 24 тара
4. <i>На естапе разне однете на граници</i>	1.400 ёроша
5. <i>Og коња и волова отаџнаниј за граници најлађено је ѡумрука</i>	850 ёроши
	<i>Сума Грошса</i>
	7.120,28 тара

Из ове жорње суме пошто је:

a. <i>На 38 солдатија, који су по друмовима</i>	
<i>страже одржавали, шаина, меса, и хлеба,</i>	
<i>и свакому по 7 ёроша</i>	468 ёроша 24 тара
b. <i>Ђумрукчишкоја тарошка у Хану</i>	69 ёроша 7 тара
c. <i>Кеса за новце</i>	2 ёроша 20 тара
	<i>540 ёроши 11 тара</i>
	<i>Сва сума</i>
	6.580,17 ёроша.

О резултатима панађура обавештен је био и Суд општенародни српски 3. октобра 1832. У писму је стајало: *При овом покорнејшем Райзорију, да благоволи Високославниј Суд примиши означену Суму по приложеној постапајућој % од постапајења сејо.*¹⁴

На панађуру 1835. године по *Тевићеру вашара* било је преко 1.100¹⁵ лица. Међу продавцима највећи број њих био је из Ваљевске нахије. За њима долазе они из шабачке, па београдске, рудничке итд. (из Ваљевске нахије 280, шабачке 99, рудничке 38, ужичке и Чачка 56, крагујевачке 6, београдске 39, Звор-

13 Вероватно је толики број објеката био на панађуру

14 АС, СОС-966; сва акта из 1832. године припадају овом предмету

15 Продаваца 582, а купаца 575

ника и Лознице 30, соколске 11, пећке 2, рађевске 8, градачке 1, Караванца 3, Босне 7, Санџака 1, Турске 1). Међу купцима највећи број је из Јужне Србије, Београдске нахије, Македоније и Босне (из Ваљевске нахије 5, шабачке 1, рудничке 1, ужишке и Чачка 51, крагујевачке 12, београдске 92, соколске 3, Караванца 9, Босне 57, Санџака 13, Турске 24, Македоније 89, Бугарске 1, Јужне Србије 166, Јагодинске нахије 20, смедеревске 16, крушевачке 10, гургусовачке 1, а од страних земаља Грчке 3 и Румуније 1).¹⁶

Приход овог панађура износио је 12.963,7 гроша; на расходе је потрошено 584,3 гроша, те је чист приход био 13.379,4 гроша.¹⁷

Међутим, после овога долази до малог пада, јер промет на ваљевском панађуру почиње да се смањује. Више разлога је томе допринело, али за највећи се сматра отварање панађура у другим местима Србије, који су постали конкуренција овом подручју. На то је најбоље указао Цветни панађур 1838. године. На њему је било највише разних ситница, а стоке врло мало. Укупан промет на вашару: продата 3 вола, 25 коња и 2 кобиле. Купци су из Ужица, Призрена, Раковца, Сребренице, Пожеге.¹⁸

Овакав пад звонио је на узбуну. Органи власти, задужени за панађур, дали су се на посао, јер се пред њима налазио следећи, Илиндански вашар. Учињено је, данас модерно речено, низ маркетиншких потеза, што је доприне-ло бољем успеху панађура. Укупан број продаваца и купаца износио је преко седам стотина лица,¹⁹ како из разних места Србије, тако и из других делова Турског царства. Из Србије су долазили из 22 места, а ван ње из 7.

И за 1836. годину имамо извештај о два панађура. Државни Совет је 13. јула саопштио Суду ваљевском да су се за комесара панађура *Св. Илинско* по налогу Кнеза одређени чланови Совета Јанићије Ђурић и Јеремија Здравковић *да обични панађурски ђумрук йокуће и на обдржаније свакоћа йоредка и ташине на истом панађуру мотиће*.

Суду је било препоручено да овима сваку помоћ у раду зарад испуњења датих налога учинити *а и само мотићи, да се никакав нейоредак не дођоди*.

Суд ваљевски је известио Совет 28. јула да је поменуту двојицу дочекао и *обдржанију мира и сваке уредности нуждне помоћи, који су ћој љотребовали да-ло таако, да је у свему мир и свака уредност тачно испуњена*.

У даљем тексту јављано је да је као приход на *Панађуру добивено свега 11.872 гроша и 5 пари*. Ову суму је по своме експедитору Александру Ненадовићу Суд послao Совету. Пријем овог новца Совет је потврдио 31. јула 1836. и предао га директору Гланог казначејства Павлу Станишићу наредног дана.²⁰

Свој извештај о панађуру послали су и комесари 29. јула и у њему по-нављали оно што је известио Суд ваљевски.²¹

16 АС, КК, IX-469; Д. Милић, наведено дело, стр. 133

17 АС, исто

18 Д. Милић, наведено дело, стр. 134

19 740

20 АС, ДС, I Е, ф II, р 4/836

21 Исто, р 7/836

О Михољдану исте године одржан је и други панађур у Ваљеву. На њему су за комесаре били одређени Јеремија Здравковић и чиновник *ио особени порученија* Јован Миленковић. Упутство које им је дато, садржало је исте одредбе као и за претходни панађур.

Новина је овог пута била наредба да на овом панађуру присуствују и спрске старешине из Округа ваљевског. Они су имали да *погодомађају у делима вишарским комесаре*.

О присуству комесара и добро обављеном послу Суд ваљевски је известио Совет 3. октобра. Овај извештај је садржавао и финансијске резултате. Приход је овога пута био 11.035 гроша и 38 парса, а расход 607 гроша. Тевтер панађура и новац су комесари са собом били однели.²²

Борећи се за свој углед и пословни успех, ваљевски панађур је дочекао и 1839. годину.

II

Уредбом донетом јула 1839. године панађури у Србији су регулисани законски. Била су имала одређена места и време одржавања у свих 17 окружија. Ваљевско окружија, па и Ваљево, остају само са једним вашаром, илинданским.²³

Уредбом из 1839. панађури унеколико мењају свој карактер. То се односило особито на на новообразоване панађуре. Трговина на њима такође није прелазила оквире једног округа, јер није било дозвољено водити извозну, односно увозну трговину. Међутим, панађури који су постојали до доношења уредбе, задржали су све своје обичаје и начин рада. Међу њима био је и ваљевски.

Нови прописи донели су доста новина, представљајући сада чврсту организацију. Биле су предвиђене све могућности које проистичу из пословних односа међу самим учесницима панађура, однос учесника панађура према властима, а и ових према самим панађурима, као институцијама заснованим на закону. Панађури су под бригом државе и централне власти. Овако регулисани имали су олакшан рад, јер су решена и многа нејасна питања. „Најпозитивнија улога панађура на унутрашњем тржишту састојала се у оживљавању унутрашњег промета међу нахијама, а доцније међу окрузима. После дужег низа година у којима су се панађури одржавали, овај се утицај врло јасно показао, у првом реду, у великом броју људи које су ти панађури, упркос доста слабим комуникацијама и условима путовања, чак и из најудаљенијих крајева, успели да привуку.“²⁴

Почетком четврте деценије XIX века дошло је до побољшања услова рада за *нейосредан rag*. Један број приватних лица је подигао зграде и дућане за

22 АС, ДС, I Е, ф II, р 4/836

23 Зборник закона и уредби Кнежевине Србије, књ. I, стр. 87

24 Д. Милић, наведено дело, стр. 138

олакшање трговине. Нажалост, из постојећих архивалија не може се утврдити тачни број таквих објеката, као ни сама величина варшишта. Додуше, постоји један опис плана ваљевског панађура, али он потиче из 1834. и 1838. године.²⁵

Као једна од оријентација за њихов укупан број може нам послужити и извештај о панађуру из 1845, где њихов збир износи 288.

По уредби из 1839. варшарски приходи су припадали општини на чијој територији се панађур одржавао. Ово је било природно, јер су сви расходи панађура теретили матичну општину. Таксе су прецизно одређене за све врсте услуга и роба којима се на њима трговало. Наплаћивање су за дућане, механе и заузето место. Највеће таксе прописане су за дућане у којима се трговало, затим за механе. Знатно мање биле су за занатлијске дућане, за оне који су стајали са робом *на меситу* и оне који су продавали пиће *са кола*. Најмање су опорезивана кола којима је роба бивала довезена, те товари на коњима.²⁶

Тридесетог јула 1845. године доставио је Александар-Ацика Ненадовић, начелник Округа ваљевског, извештај *Потечијељствују внућрених дела*²⁷ о одржавању варшара *Илинској* и ове године овде у Ваљеву *по сушчестијујућој*²⁸ *Уредби држаном*.²⁹

У извештају је даље стајало *да је овај варшар без икакова чрезвичајна доџаја са свим у миру и Јоредку држати и окончан, и да је продаја свакој рода естапа, осим Босанском Сарачилука,*³⁰ као и стоке слабија била нећо у Јрошлогодишњем, нарочито из под узорока, што је спрани Трговаца само од Босне нешићо више било, а остали предела Турске са свим мало.

Извештај је имао у свом саставном делу још и изводниј *Списак прихода и расхода са списком казњени лица, која су у варшару разна преступљенија учинила*.

Но, иако је по извештају окружног начелника, упућеног *Потечијељствују внућрених дела*, варшар био протекао без икакова чрезвичајна доџаја, ипак су због неких ситнијих преступа 22 лица била кажњена. Најпре за крађу срчалука³¹, беледије³², јеменије³³, тозлука³⁴, чампрађе³⁵, кесе са новцем, главе шећера, ракије од меанџије; затим ту су били још и бесчестије³⁶, псовање Бога, шенлучење с пушком; један је човек кажњен што је с ватром на чибуку пушени кроз варшар ишао, а једна жена због тога што је у свој 50 год. стварости у варшару блу-

25 Д. Милић, наведено дело, стр. 141, 142

26 Њихова величина се овде не даје, јер се могу видети кроз извештај о панађуру из 1845. године, датом у даљем делу овог рада.

27 Министарству унутрашњих послова

28 Важећој, одговарајућој

29 Ненадовић је био окружни начелник у времену од 2. XI 1844. до 30. IX 1847. године - Љубодраг Поповић: Шематизам Кнежевине Србије 1839-1851, Архив Србије, Београд 1999, стр. 62

30 Сарачких производа

31 Разворврских стаклених ствари

32 Брусног камена

33 Мараме, шамије

34 Чарапа доколеница

35 Ланчића, обично сребрног, за везивање кошуља

36 Вређање

гочинствовала. Иначе, ове прекршаје су починили људи из разних окружија: шабачког, подрињског, ваљевског, ужичког, београдског, док је један био чак из Црне Горе.

Начелству је на поднесени извештај о панађуру била упућена примедба, јер у истом није поименце стављено, колико је за који дућан, кола, колибу, меану и тиме подобна, то наособ, и тогом свега у склопу, таксе најлађено, него само на дућане, на натоварене коње и друго. Зато му је било наложено да оно наредбу учини то којој ће се други списак, у ком треба да је изложено за № дућана то № гроша колико следује, и тако за проче³⁷ сочини, тогом такови списак овамо да пошиље.

Поступајући по овом наређењу ваљевско начелство је крајем августа доставило поименични списак свих *вашарлија*. Захваљујући томе, ми смо данас у могућности да пружимо податке о врстама такси, пословима на вашарима, објектима подигнутим на њему и местима одакле су учесници били.³⁸

I	Дућан I класе=12	са таксом по 30 гроша (Београд 11, Сарајево 1)
	Дућан II класе=93	са таксом по 20 гроша (Београд 80, Сарајево 5, Шабац 3, Ваљево 2, Чачак, Крагујевац и Фоча по 1)
	Дућан III класе=110	са таксом по 10 гроша (Београд 42, Шабац 23, Ужице 16, Сарајево 8, Уб 7, Ниш и Чачак по 4, Јагодина 2, Карановац, Ваљево, Свилајнац и Крушевачац по 1)
II	Колибе III класе=20	са таксом по ??? гроша (Београд 12, Јагодина и Ваљево по 2, Шабац, Свилајнац, Сарајево и Фоча по 1)
III	<i>Нарочитиа места од општинске земље за прављење колиба о вашару</i> , дата су путем лицитације, под закуп; такса им је, с обзиром на пространство заузетог земљишта наплаћивана	од 21 до 70 гроша (Ову су земљу закупили само Ваљевци, њих 79)
IV	Меана I класе=37	са таксом по 20 гроша (Ваљево 7, Грабовица 4, Клинци и Забрдица по 3, Радљево, Причевић и Ужице по 2, Јаловик, [Ротање], Жабари, Градац, Крагујевац, [Шеврит], Струганик, Ракари, Мушић, Јошева, Робаје, Буковица, Јасеница и Котешица по 1)
	Меана II класе=7	са таксом по 15 гроша (Шеврљуге 2, Крушевачац, Рајковић, Попучке, Ваљево и Палеж по 1)
	Меана III класе=9.	са таксом по 10 гроша (Сарајево 2, Котишица, Шепшин, Годљево, Гвозденовић, Београд, Лозница и Ужице по 1)
	Наплатна места продатог од општинске земље у закуп	
	Под меанама=15; такса им је наплаћивана у зависности од величине заузетог земљишта	од 22 до 30 гроша (Ваљево 6, Београд 3, Лесковац, Ужице, Чачак, Чибуковица, Пејиновић и Коцељева по 1)

³⁷ Остале

³⁸ Изоставили смо једино попис сваког појединачног лица, именом и презименом, јер би дотични списак износио више од 10 страна штампаног текста

V Наплата од ствари на џолу џордевати=166; такса је у овој врсти трговине, вероватно у зависности од запоседнутог земљишта износила од 2 до 5 гроша (Ужице 33, Београд 32, Шабац 17, Карановац 10, Соко 8, Сарајево и Свилајнац по 6, Јагодина и Приштина по 5, Крагујевац и Високо по 4, Ваљево, Палеж, Чачак и Чаяниче по 3, Уб, Тузла и Нова Варош по 2, Висибаба, Чуруге, Суво Село, Грабовац, Ариље, Крушевица, Јајце, Ђуприја, Бањани, Јања, Смедерево, Ђаковица, Баталаге, Лозница и Калиновац по 1)

VI Наплата од крчмљеној пића на колима (једна, двоја, троја и четврота кола); такса на свака кола појединачно износила је по 5 гроша (Из Јагодине је било 8 лица, од чега једно са 4 и двоје са по двојим колима ; из Крагујевца 6 кола, из Каменице 5, Забрдице 4, Бабине Луке, Попучака, Жупе, Пауна и Мильевића по 3, из Бреснице, Санковића, Љешнице и Крушевца по 2, из Бресног Польја двоје са по двојим колима, из Превешта 1, али са четвротим кола; из Мурковца 1, али са тројим колима; из Ратаја, Палежа и Табановића по једно лице са по двојим колима; из Мрмоша, Митровице³⁹, Близоње, Грабовице, Дружетића, Памбуковице, Тоболца, Вртиглаве, Рубрибрзене, Бачевца, Лађиследа и Комираћа по 1 кола)

VII Наплата од натоварени кола било којом робом са таксом по ??? гроша (Са овим је било 8 Београђана и један од њих имао је 19 кола, један 15, двојица по 12, један 11, један 10 и двојица по 8 кола; из Лајковца је било 5 кола, из Непричаве 2, из Ивањице и Градца по 1 кола)

VIII Људи са коњима натовареним робом са таксом по ??? гроша (Крчмар 9, Лозница, [Комрић] и Плужац по 7, Крупањ, Врачевић и Росићи по 6, Осечина 5, [Љубовић] 4, Скадар, Слатина, Пожега, Ужице и Трнава по 3 Соко, Цулине, Трешница, Царина, Ораовица, Грабовац, Стапари, Битољ, Карановац, Равње, Бранетићи, Бајевац, Кључ, Ваљево, [Бојић] Богданцица и Црниљево по 2, Црнча, Стапања, [Маћић], Трешњевица, Коренита, [Зобљак], Ликорда, Докмир, Буковица, [Бојковци], Бајевац, Пећани, Гола Глава, Дворска, Рађевина [Шарбот], Врагочаница, Близоње, Туђин, Лужница, Суботица, Љубовија, Лисице, Паштрићи, Крушевица, Ивањица, Толић, Љубиње, Јагодина, Чачак, Дић [Јутурчан], Качер, Вукона, Никојевићи, Коштунићи, Велишевци, Польанице, Опаљеник, Куке, Дудовица, Губин До, [Станковић], [Паћтрица], Врањска, Калиновац, Каленић, Бачевци, Ивановци, Пожаревац, Ратковац, Попадић, Мрчић, Руклада, Робаје, Бобова, Буар и Рожанство; сем овога била су и три Циганина без сталног места боравка)

Комесар вашара Риста Туџаковић, иначе помоћник начелника Округа ваљевског⁴⁰, по опомени добијеној од Попечитељства, начинио је такође крајем августа *Извод прихода и Расхода вашара Илинској за 1845, годину.*

Према изводу наплаћено је:

- Од 215 дућана 3.229 гроша
- Од 20 колиба 200 гроша

39 Косовске

40 На овој дужности Туџаковић је био од 14. XI 1844. до 8. X 1851. године – Љ. Поповић, наведено дело, стр. 62

- За места од обићинске земље под колибе дате	3.041 грош
- Од 68 меана	1.337 гроша
- Од ствари на пољу продавати	794,20 гроша
- Од крчмањеног пића	436,20 гроша
- Од наповарени кола	246,20 гроша
- Од наповарени коња	246,20 гроша
- Од 618 волова по 2 гроша	1.236 гроша
- Од 1.202 коња по 2 гроша	2.404 гроша
- Од 70 једребаца по 20 паре	35 гроша
- Од 4 магарца по 1 грош	4 гроша
- Од 325 јађањаца по 3 паре	24,15 гроша
- Од 1.202 коња по 2 гроша	2.404 гроша
што све чини укупну суму од	13.120,5 гроша

Учињени издаћак био је следећи:

- На 30 момака који су служили ⁴¹	900 гроша
- Комесару	240 гроша
- Деловодитељу	120 гроша
- Из Примириштво суда обићине Ваљево, његовом председнику и двојици чланова ⁴² суда по 120 гроша, што чини	360 гроша
- За 2 обићинара, помоћника кметова по 120 гроша, што чини	240 гроша
- 1 Писару и овога Помоћнику марвеног Чардака	168 гроша
- Канцеларија Примириштво суда имала је трошак од	22 гроша
што све чини	2.170 гроша

Општина Ваљево несумњиво је добро профитирала на овом панађуру, јер кад се од 13.120,05 гроша прихода одузме 2.170 гроша расхода, чиста добит износи 10.950,05 гроша.

Прегледајући половином септембра спискове и финансијски обрачун, Потешчиштво внућарених дела ставило је неке примедбе на начин наплаћивања панађурских такси, који по њиховом мишљењу није био у складу са прописима. Ове примедбе су биле определене у три групе, гласећи:

На једанајесто дућана друге класе наплаћено је на један 16, на три по 15, а на седам по 12 гроша, а уредбом је определено да се на дућане друге класе без разлике по 20 гроша таксе наплаћује.

На шест дућана треће класе наплаћено је на четири по 8, а на два по 6 гроша, а уредбом је определено да се на дућане треће класе без разлике по 10 гроша таксе наплаћује.

Од млођи, који су у пољу место завајили и ствари продавали, као и од они, који су с кола пиће крчмili наплаћивано је од некиј по 4½, од некиј по 3, од некиј по 2½, од некиј по 2, а некиј и по 1½ грош таксе, а уредбом је определено да се и од оних који на пољу место увајте и оних, који с кола пиће крчме без разлике по 5 гроша таксе наплаћује.

41 Момци су били задужени за одржавање реда на самом вашару

42 Ова три лица била су кметови вашара

Одговор начелства је убрзо стигао, за само неколико дана. У њему је стаја-
ло да је Туцаковић, као комесар вашара, као и остала лица која су вашарске
таксе наплаћивала, урадили ово из следећих разлога, датих у две тачке:

На дућане друге и треће класе таксе су мање наплаћене од уредбом пропи-
саных, зато што су у оним дућанима тајако малоћ и несоразмерноћ количенствава
еостила смешани били да не само нису сходно били за ону класу дућана у којој су,
него се ни у једну редовно нису могли ставити, и што су притијажатељи тији ду-
ћана због рђавог вашара, да им неби ови на штету сасвим празни ослати, буди
кам и пошто по закупу дали, па кад се није могло удешити у коју класу тајакови ду-
ћани да сади, а по свом положенију у реду друже и треће класе стпоје, стварало
се само уколико је могуће по соразмерију еостила тајаксе узети.

*Од они кои су у тоје на завађеном месту ствари тродавали, као и од они кои
су са кола тиће крчмиле било је наплаћено мање таксе, зато што су ови људи у
малим количинама, од 40 до 50 ока пића на вашар донели. И ово донето, они
су били као мимоћредно у вашар на тродажу донели били. Исто тако они су се ве-
ома кратко на заузетом тлачу бавили. Но, ипак је било започето са правилном,
по уредби, наплатом таксе, али се због наведених разлога од тога одустало.*

Ово што је учињено од стране комесара и само је начелство оправдавало,
наводећи да је овакво узимање тајаксе пропекло ни из каквог друштва, већ једин-
ствено из казаног обсјојатељства.

Разлоге наведене у одговору прихватило је и само Попечитељство.⁴³

РЕЗИМЕ

Дуги низ година, скоро цео XIX век, панађури су имали видну улогу у развијању
тржишта у Србији, у повезивању свих субјеката производње и продаје. Они су били та
места на којима су се састајали људи села и града, из различитих рејона Турског цар-
ства, а и ван њега.

Када говоримо о панађурима у Ваљевском крају, ми смо изнели податке којима
располажемо, при томе изложивши оно што се на истима догађало, а оставило је тра-
га у писаним документима.

У развоју панађура у Ваљеву, као и у осталим крајевима Србије, разликујемо два
периода: онај до 1839. године и други, по доношењу панађурских законских аката.

Износећи податке о панађурима из година 1825, 1832, 1835, 1836. и 1845, покушали
смо да створимо економску слику једног дела Србије у првој половини XIX века.

SUMMARY

For many years, almost the whole XIX century, fairs had a prominent role in the develop-
ment of the market in Serbia, in connecting all subjects of production and sale. They were the

43 АС, МУД-П, ф XII, п 85/845

places where people from villages and towns met, from various regions of the Turkish Empire and beyond it.

When we talk about fairs in Valjevo region, we gave the data which we had, stating what happened at them and left the trace in written documents.

In the development of fairs in Valjevo, as well as in other parts of Serbia, we can notice two periods: the one until 1839 and the other upon the passing of fair law acts.

Giving the data about fairs from the years 1825, 1832, 1835, 1836 and 1845, we tried to make an economic picture of one part of Serbia in the first half of the XIX century.

Милорад Радојчић

публициста

Ваљево

СТО ГОДИНА ШКОЛЕ У ПОПУЧКАМА

АПСТРАКТ: Чланак је посвећен оснивању и раду Основне школе у Попучкама од 1901. до 2001., чиме се наставља традиција писања историје развоја школства у ваљевском крају. У шездесету годину рада налази се изградња школске зграде и обезбеђивање финансијских средстава и учила, анализа наставног програма и ваннаставних делатности, број ученика и појава наставног особља са њиховим кратким биографијама.

Током вишедеценијског робовања под туђином српски народ у целини је био у подређеном материјалном и сваком другом положају, па писмености и образовању није поклањао доволјну пажњу. Своју културу превасходно је заступала на народним предањима, обичајима и усменом казивању. Према томе, писменост као велика цивилизацијска тековина дуго није била доступна нашем народу.

Прота Матеја Ненадовић¹ у својим Мемоарима, поред осталог, написао је: „У то време у Србији ни трага од школе, па сваки ћак који је желео шта учити морао је попу или у манастир ићи.“ Слично је писао и Вук Стефановић Каракић. Међутим, ни то многима није било доступно, па се самоуко учење све више ширило. Био је то тежак начин описмењавања али су појединци уз помоћ сродника, пријатеља и познаника научили да читају, пишу и рачунају, те су сматрани писменим.

У прилог овој тврдњи иде и податак да су Попучке и пре оснивања основне школе у селу, па и у ближој околини (Ваљеву, Бранковини и Рабровици) имале писмених људи. Остало је забележено 1675. године да је јеромонах Дионисије, проигуман манастира Рача код Бајине Баште, родом из Попучака, помогао штампање неке књиге.² И Прота Матеја Ненадовић на књизи „Про-

1 Пре Првог српског устанка парохијски свештеник у Попучкама

2 Љубомир Стојановић: СТАРИ СРПСКИ ЗАПИСИ И НАТПИСИ, Ср. Карловци, 1923, књига четврта, запис под бр. 7013

лог“, штампаној у Москви 1795. године, а која се чува у цркви у Бранковини, 1802. године, записао је да му је ту књигу поклонио Николај Радојчић³, житељ попучански, па се основано претпоставља да је и Николај био писмен.

Познато је да су Терзићи из Попучака током XVIII, XIX и почетком XX века дали чак седам свештеника те да је њихов родоначелник био терзија. Зна се да је и Јаков Радосављевић, вишегодиши кмет попучански и делегат Свето-андрејске скупштине⁴ био писмен човек, па су га мештани звали „ђак“, те да је као такав биран у скупштински одбор за претрес законских пројекта. Још осамдесетих година мештанин Милорад Грбић похађао је наставу на Великој школи у Београду а онда напустио студије и посветио се учитељском позиву. Из тог периода помиње се као учитељица и једна девојка из попучанске породице Равића, која је била уodata у чувену београдску породицу Гец.⁵

У складу са општим друштвеним променама мењао се и однос нашег народа према школи и писмености што је пре свега резултирало формирањем многих школа и њиховим претварањем у истинске центре просвете и културе. Осамдесетих година XIX века број основних школа значајније је порастао. Са 614 школске 1879/80. године на 1101 школске 1899/1900. године. Порастао је и број учитеља од 817 на 1940. и ђака са 35 939 на 102 408.⁶

1. ОСНИВАЊЕ ШКОЛЕ

И после тога највећа неписменост била је међу сеоским становништвом. Тако је, на пример, Ваљевски округ 1874. године имао свега 2,5% писменог становништва. Пред сам крај XIX. века писменост се нешто убрзаније ширила, те је 1900. године у овом крају било писмено 20.266 становника или 19,6%. Наравно, и даље највећа неписменост била је код сеоског становништва⁷. То важи и за Попучке јер су ђаци из овог, једног од највећих села у Срезу ваљевском, углавном ишли у школу у Рабровици⁸, удаљену више.

Није сувишно подсетити да је 1892. постојала политичка Општина попучанска и да су је чинила села: Дупљај са 87, Јасеница са 42 и Попучке са 187 по-речких глава. Занимљиво је да је Општина попучанска тада припадала Срезу подгорском⁹, који је са срезовима посавским, тамнавским и колубарским чинио Округ ваљевски и да Горић у то време није имао статус самосталног села већ је третиран као заселак Попучака. Иначе, Попучке су ушле у састав Општине лукавичке¹⁰ указом краља Милана и од 18. фебруара 1886, којим је ус-

3 Бранко Вујовић: БРАНКОВИНА, Београд, 1983, стр.161

4 Која је заседала од 12. децембра 1858. до 12. фебруара 1859. године и са српског престола свргнута кнез Александра Карађорђевића а на престо поново вратила кнеза Милоша Обреновића

5 Казивање Ивана Грбића и Вере Гужгулове, пензионера из Попучака у Београду

6 Владета Тешин: ШКОЛА И НАСТАВА – у Историји српског народа, V/2,507

7 Момчило Исић: ПИСМЕНОСТ У ВАЉЕВСКОМ КРАЈУ ДО 1940. ГОДИНЕ, „Ваљевски алманах“, Београд, 2001, св. 3, стр.278

8 Засеоку села Дивци, према Лукавцу

9 Стеван М. Котуровић: РЕЧНИК МЕСТА У КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ, Београд, 1982, стр.22

10 "ПОЛИЦИЈСКИ ГЛАСНИК" Београд, бр. 9, 11. 03. 1901, стр. 1

постављена нова административно-територијална подела у нашем крају. У то време политичку општину Лукавац сачињавају села: Веселиновац, Горић, Дивци, Дупљај, Кланица, Лозница, Лукавац, Попучке, Словац и Стошић. Потом је била поново образована Општина попучанска која је касније опет укинута указом од 31. јануара 1899. године¹¹. Указом Њ. В. Краља Петра I одобрено је решење Народне скупштине од 21. фебруара 1907. године, којим се, поред осталих, поново у Попучкама образује општина.¹²

Школску општину у Рабровици чинила су села Веселиновац, Дивци, Дупљај, Кланица, Лозница, Лукавац и Попучке из тадашњег подгорског и Клашићића из колубарског среза. У то време у Рабровици ради једна од најстаријих школа у нашем крају, која је током свог постојања ширила писменост и културу међу мештанима суседних села. Школска саграђена је 1874. године¹³. То је приземни објекат карактеристичне архитектуре, покривен четвороводним кровом, са два улаза, детаљно реконструисан 1949. и потпуно обновљен пре неку годину. Ова школа као и суседна црква чине амбијентални комплекс и стављене су под заштиту државе. У Рабровици су рођене или су се школовале многе познате личности¹⁴.

1.1. Иницијатива за образовање школе

Осређајући потребу за описмењавање своје деце, домаћини из Попучака више пута покретали су иницијативу за оснивање школе у свом селу. Податке о томе пронашли смо у документима који се чувају у Архиву Србије у Београду. На једном од њих записано је да је рађен 17. септембра 1900, у Суду општине лукавачке и на селском збору. У наставку пише: „Данас на другом сеоском састанку грађани села Попучака пристаоше добровољно и сами суду, па изјавише... Како нам је заједничка школа са осталим селима у Рабровици врло удаљена од наших домова нарочито што деца – ћаци наши, морају путовати најмање од куће до школе пуних три сата, па баш и онда кад је врло хрђаво време и кад пре дође река Рабас, те се тиме наша деца сатири и болест добијају па чак и умиру од прозеба, једно је то, а друго често се догађа, да деца због хрђавог времена не могу школу уредно похађати, те се због тога поједини родитељи ћачки и кажњавају зато што своје дете уредно не шаљу у школу, а тренутни је разлог и тај: што код садашње школе у Рабровици нема доволно локала да би наша деца код школе ноћивала.“¹⁵

Даље се наводи да се за будућу школу у Попучкама може користити зграда „у којој је становао општински суд, она је подесна да се припреми за привре-

11 "СРПСКЕ НОВИНЕ", Београд, бр.31, од 31.01.1899. године

12 "ПОЛИЦИЈСКИ ГЛАСНИК", Београд, бр.12, од 18.03.1907. стр. 1

13 Према другим подацима та школа саграђена је још 1844. године. Пре ће бити да је тада отворена прва школа у Рабровици

14 Песникиња Десанка Максимовић, филолог Павле Стефановић, физичар Сретен Шљивић, гинеколог Добривоје Лукић, игуман Никанор (Савић), редитељ Дејан Мијач итд.

15 Архив Србије, Београд, Фонд Министарства просвете (даље: Фонд МПс), Ф 41, р. 24/16

мену ученици ћачку за ову зиму“. Тим поводом наглашава се да су мештани спремни прилагодити ту зграду за будуће намене и да ће за следећу школску годину саградити нову школску зграду, те да ће у њој обезбедити и стан за учитеља. Затим додају: „Ради овога ми радо пристајемо да се и потребним прирезом у школском буџету за наступајућу школску годину оптеретимо, јер за смештај зграда школски купили смо потребно земљиште које ће довољно бити и за школску башту...“¹⁶

Ово образложење и захтев за отварање школе у Попучкама подржали су: Драгић Филиповић, Петар Савић, Јован Ранковић, Андрија Ранковић, Љубомир Ранковић, Танасија Радукић, Драгомир Стојић, Недељко Чубровић, Тријун Равић, Милош Равић, Ненад Нићифоровић, Урош Радукић, Живко Ст. Филиповић, Љубомир Јанкићевић, Радивој Филиповић, Иван Симић, Радомир А. Антонијевић, Светозар Радукић, Марко Матић, Иван Матић, Никодин Матић, Обрад Чубровић, Велимир Гробић, Ранко Гробић, Мијаило Панић, Миливој Петровић, Владимира Равић, Радомир Ј. Антонијевић, Радомир Миловановић, Иван Бранковић, Аксентије Митровић, Сава Чубровић, Рајко Милчевић, Милош Мирковић, Милорад Терзић, Милија Богдановић, Светозар Антонијевић, Паун Јеремић, Велисав Станићевић, Радомир Јелисавчић, Панта Марковић, Тријун Терзић, Недељко Нићифоровић, Мијаило Марковић, Милош Марковић, Јеврем Богићевић, Сава Деспотовић, Марко Богићевић, Андрија Јеремић, Гаја Јеремић, Милан Марковић, Гаврило Терзић, Благоје Миловановић, Гаврило Деспотовић, Милош Матић, Светозар Гробић, Тимотије Филиповић, Светозар Ранковић, Михаило Ранковић, Јован Антонијевић, Маринко Пајић, Драгољо Радукић, Обрен Радукић, Богдан Богдановић, Радомир Деспотовић, Драгутин Којић, Јован Јелисавчић, Радован Јелисавчић, Данило Стојановић, Марко Богдановић, Петар Радосављевић, Манојло Радојичић, Милорад Мирковић, Владимира Војисављевић, Милорад Савић, Недељко Радосављевић, Милош Марковић, Тријун Рашић, Милорад Јеросимић, Ранко Станићевић и Вујица Вукосављевић. Све њих у списак је уписао Драгић Филиповић, деловоћа на овом збору, јер претпостављамо да је међу њима било доста неписмених лица. Да су се сви они – њих 82 добровољно и без било каквог притиска изјаснили за ову иницијативу својим потписима потврдили су: председник Суда општине лукавачке Радивоје Матић и судије Марко Матић и Мил. Стојковић.

1.2. Извојено одељење рабровичке школе

Није довољно јасно каква је била даља судбина овог захтева, али се зна да је школске 1900/01. у Попучкама радило истурено одељење школе у Рабровици. То се може посредно закључити из више докумената до којих смо дошли. Пре свега из акта који су 26. јуна 1901. окружном школском надзорнику упутили Мијаило Јаковљевић, Гаврило Терзић, Иван Симић, Марко Матић, Ми-

16 Исто

хаило Ранковић и Драгић Филиповић грађани села Попучака, Среза и Округа ваљевског. Они тај допис почињу овим речима: „Према одлуци сељана села Попучке, од 17. септембра 1900. године, бр. 2557 образовано је одељење школско од школе Рабровичке, као њен саставни део у селу Попучкама и већ је ово одељење дејствовало за ову школску годину“. У прилог тој констатацији иду и наводи из извештаја Љубомира М. Шљивића¹⁷, управитеља Основне школе у Рабровици, од 2. октобра 1901, где се наводи да је у ову школу из Попучака било уписано 52 ученика: 10 у првом; 15 у другом; 17 у трећем и 10 у четвртом разреду. Он потом додаје: „Имајући у виду довољан број ученика и одсуство простора у Рабровици Школски одбор Рабровичке школе није имао ништа против издавања овог одељења, па је и управитељ школе дао своју сагласност на то раздавање.“

Да је школске 1900/01. у Попучкама постојало и радило издвојено одељење рабровичке школе, види се и из акта којим школски надзорник кажњава учитеља у Попучкама што је закаснио на седницу Наставничког већа, одржану 28. јануара 1901. у Ваљеву. У својој жалби на изречену казну учитељ објашњава како је и зашто дошло до тог закашњења, детаљно описујући како је тог дана путовао од Попучака до Ваљева. У прилог тврђње да је годину дана постојало и радило издвојено одељење рабровичке школе у Попучкама, сведочи и спор који је учитељ тог одељења водио са матичном школом у Рабровици око исплате накнаде стамбених трошкова. Школске власти одбијале су да му исплате те трошкове уз објашњење да је становао у школској згради у Попучкама, а он је доказивао да је запослен у рабровичкој школи и да то није њен стан.¹⁸

Није сувишно подсетити да је у време образовања овог одељења у Попучкама у Србији радило 1.107 школа које је похађало 94.220 ученика. Са њима је радило 1.992 просветна радника. За издржавање тих школа 1901. године потрошено је 3.779.149,51 динара. Према томе, трошкови школовања по једном ученику те године износили су 37,37 динара.¹⁹

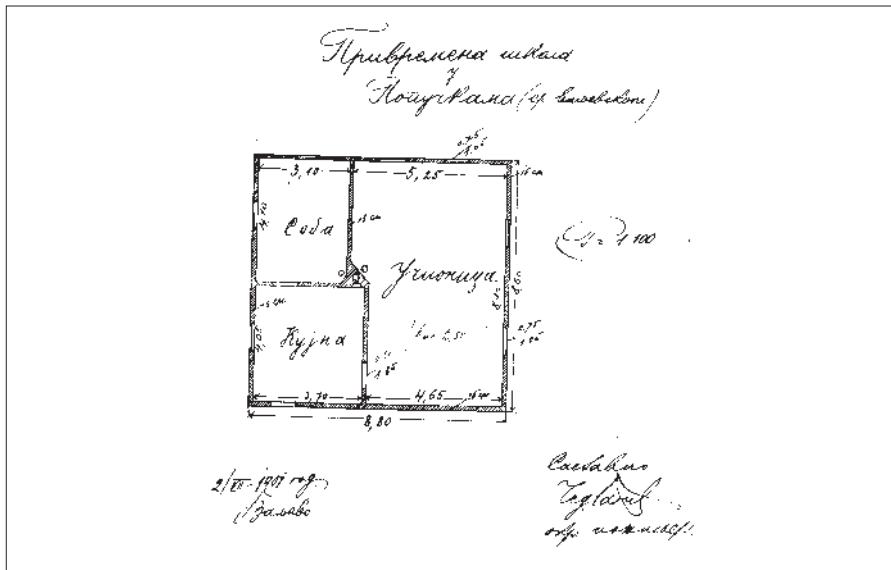
1.3. Образовање самосталне школе

Да би ово одељење наставило са радом именована група житеља Попучака 26. јуна 1901. писмено се обратила окружном школском надзорнику с молбом да предузме потребне мере у том циљу. Истовремено је понудила зграду бившег суда општине попучанске за школску зграду. Већ сутрадан он је од Начелства округа ваљевског затражио да се образује стручна комисија која ће прегледати понуђену зграду и утврдити да ли постоје елементарни услови да се у њој организује рад. Решењем од 27. јуна 1901, које је потписао Рад. Радосављевић, окружни начелник, образована је комисија у саставу: Љубомир Павловић, окружни школски надзорник; др Михаило Цвијетић, окружни физикус, и Чедомир Гагић, окружни инжењер.

17 Отац Сретена Шљивића познатог физичара и универзитетског професора

18 Архив Србије, Београд, Фонд МПС, ф. 19, р. 3/901

19 "ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК", Београд, јануар 1908. године, стр. 88 и 89

Другог јула 1901. именована комисија изашла је на терен у Попучке и на лицу места констатовала: 1) да је зграда дугачка 8,80 а широка 8,60 метара; да има три одељења: кујну, собу за учитеље и једну већу собу за учионицу, да је зидана од бондрачука а покривена црепом и да су њене унутрашње стране високе 2,50 метара; 2) да се зграда налази у средини села на оцедитом месту, која је окренута југоистоку и да се у близини ње налази добра пијаћа вода²⁰. Свој извештај чланови наведене комисије завршили су речима: „Иако нема баш свих предвиђених просторија, сматрамо да се ова зграда може примити као привремена школа за годину дана, пошто су сељани решили да још идуће године подигну зграду за сталну школу.“²¹

Истакнути просветни и културни радник Љубомир Павловић²², тада у улоги окружног школског надзорника, све ове дописе проследио је Министарству просвете и црквених послова Краљевине Србије 10. јула 1901. Пропратни акт почиње речима: „Част ми је у прилогу овог акта спровести молбу сељана села Попучака да се одвоје од досадашње рабровичке школске заједнице и да сами за се још у току ове године образују нову школску општину под називом Попучанска и да им се за школску зграду отвори општинска зграда у истом селу.“ Затим додаје: „Сељацима овог села веома је потребно отворити ову зграду и прогласити је школском из разлога што село броји ви-

20 Ради се извору познатом под именом школска (ђачка) чесма, удаљеном стотинак метара од школске зграде, који је сада запуштен

21 Архив Србије, Београд, Фонд Мпс, Ф XLI, ред. 24/1901

22 Познати антропогеограф и аутор више запажених студија о настанку насеља и пореклу становништва у овом крају, веома је заслужан за отварање ове школе

ше од 300 пореских глава, што има, а и унело је у буџет новац за подизање нове школске зграде и што је село од Рабровице одвојено р. Рабас који им смета да деца уредно походе школу и што је за шест месеци потпuno не-проходан, а за то време рабровичка школа не може да прими њихову децу на преноћиште.“²³

На овај допис реаговао је министар просвете и црквених послова, својим дописом од 1. септембра 1901, упућеним Начелству Округа ваљевског, у коме пише: „Одобравам да се у селу Попучкама отвори привремена школа и да ово село чини за се школску општину. Препоручујем Начелству да ово саопшти сељанима Попучака и Рабровице ради знања и самога свога управљања. Општинском суду и Школском одбору у Попучкама нека Начелство нареди да најмарљивије прикупљају прирез за издање нове школске зграде и да припремају грађу за ову како би се могла опочити правити на пролеће.“²⁴

Из овога јасно произилази да је Основна школа у Попучкама почела са радом школске 1901/02. године, мада је и претходне радила или као издвојено одељење рабровичке школе²⁵. У то време министар просвете и црквених дела у влади др М. Вујића био је Љубомир Љуба Ковачевић познати историчар и професор Велике школе у Београду.²⁶

1.4. Изградња прве школске зграде

Већ следеће школске године у Попучкама саграђена је нова школска зграда, али и око њене изградње постоје извесне недорочености. У селу је доста распрострањена прича да је плац за подизање те школе поклонио мештанин Милорад Грабић, који је у то време као учитељ радио у Доњој Каменици код Књажевца. Међутим, у архивској грађи коју смо имали прилике видети пише да је купљено земљиште за изградњу школске зграде. Такође, из тих документата произилази да су прикупљана новчана средства путем приреза за изградњу нове школске зграде. Међутим, тадашњи школски надзорник Љубомир Павловић, који је и сам то раније писао касније је забележио да је мештанин Ми(х)аило Јаковљевић „без икаквог утицаја са стране и без икакве власти и готово својим новцем подигао нову школску зграду због чега га село

Љубомир Павловић,
антропогеограф

23 Архив Србије, Београд, фонд МПс, кут. 5, фас. 41, р. 24

24 Архив Србије, Београд, Фонд МПс, ф. 41, р. 24/1901

25 Милорад Радојчић: ВЕК ШКОЛЕ У ПОПУЧКАМА, „Напред“, Ваљево, 25. 05. 2001

26 Пореклом од Ковачевића из Горњег Лajковца код Мионице а рођен у Петници код Ваљева

и данас хвали“.²⁷ Његов колега Милан Дукић у свом извештају наглашава да се нико није посебно истакао око изградње те школе. Након свега овог тешко је закључити шта је тачно.

Према датом обећању школска зграда саграђена је за почетак нове школске године. Надлежна комисија је извршила преглед и констатовала неке недостатке, о чему је окружни школски надзорник, својим актом од 7. фебруара 1903, обавестио Одбор школе попучанске. На седници, одржаној 20. фебруара 1903, чланови одбора информисани су о примедбама и одлучили да их отклоне кад се створе потребни услови.

Први пут школа у Попучкама освећена је поводом Савиндана 1903. Тим поводом организована је велика народна свечаност. Према записницима Школског одбора, та свечаност је организована у недељу 12. јануара 1903. године²⁸. Учињено је то нешто раније но што је било планирано, јер је месни парох био заузет другим обавезама па није могао предвиђеног дана чинодејствовати. Одбор је одлучио да се из представа школског budžeta за ту свечаност купи аков вина, 12 кг шећера, 2 кг кафе, 3 лампе, 1 фунта свећа, фитиль и 2 кг барута за прангије.²⁹

Има података да је ово славље трајало до касно у ноћ пошто је обележавана велика радна и друштвена победа. То је и разумљиво ако се зна да су мештани први пут показали већу слогу и на тај начин створили услове да њихова деца не морају напорно пешачити од куће до школе и натраг. Окупљени мештани и њихови гости уз јело и пиће дugo су певали и играли. Звуци музике и пущњава прангија одјекивали су на све стране. О томе се касније дugo причало и препричавало по овом или и околним селима.

1.5. Старо школско звono

Међу присутнима била је и делегација школских власти из Рабровице, која је новооснованој школи у Попучкама поклонила велико школско звono, изливено од бронзе и тешко око 60 килограма. На једној страни тог звона пише: „Поклон школи Попучанској од школе Рабровичке – на Савиндан 1903. год. Чланови школског одбора: Д. Филиповић, Љ. Шљивић, М. Жуњић, С. Петровић и В. Терзић“. На његовој другој страни стоји да су га излили радници Војно-техничког завода у Крагујевцу.

Ово звono сачувано је до данашњих дана а имало је бурну и занимљиву прошлост. Према казивању старијих људи оно је годинама било постављено високо између два велика бреста, те се његов звук чуо и на удаљености од 7 километара. Његова звоњава означавала је почетак и завршетак часова у школи. Како су у првој половини 20. века часовници у Попучкама били права

²⁷ Јубомир Павловић: ЗАНИМЉИВИ ЉУДИ, „Српски књижевни гласник“, Београд, XI/1911, св. 4, стр. 268 – 276

²⁸ По старом календару

²⁹ Архива Основне школе „Свети Сава“ Попучке, Записник са састанка Школског одбора

Старо школско звono

реткост, то су на звук овог звона мештани започињали или завршавали многе значајне и прецизне послове.

Чим је почeo Први светски рат, окупатор је почeo пљачкати и одузимати све, а нарочито метале и друге драгоцености. Мештани су се на време досетили да им ово мамутско звono може бити интересантно па су га склонили на сигурно место. Кад се проклети рат завршио, звono је враћено тамо где је и пре било па је опет служило у исте сврхе.

Очекујући сличне реакције Немаца током Другог светског рата мештани Борислав – Борко Јанкићевић и Живојин М. Радојичић организовали су акцију да се оно опет скине са дрвећа и сачува. Овог пута закопали су га под патос једне од учionица. Кад су тaj посао обавили, позвали су Боривоја Кулинчевића, дечака из суседства школе, и саопштили: „Ако ми изгинемо, ти запамти где је звono закопано па учитељу покажи“.³⁰ На срећу и они су преживели све те ратне страхоте а звono је поново “радило” свој посао.

После Другог светског рата било је постављено између два велика багремова стабла у школском дворишту до пута. На том месту стајало је све до седамдесетих година прошлог века док багремови нису почели да се суше и пропадају. Кад је запретила опасност да попусте под његовим теретом и угрозе дечију безбедност скинуто је и данас се налази у холу школске зграде. Више није у употреби али својом величином, изгледом и патином представља реткост и код старијих посетилаца школе буди носталгична сећања на давна прохујала времена.

30 Казивање Радомира Радојичића, пензионера из Попучака, сина Живојиновог

2. ОРГАНИЗАЦИОНЕ ПРОМЕНЕ

Као што је већ речено, организован и систематичан рад на образовању и васпитању припадника најмлађих генерација овог села почeo је школске 1900/01. године. Тада је у Попучкама радио издвојено одељење Основне школе у Рабровици. Већ следеће године овде се оснива самостална четвороразредна Основна школа. Ученици сва четири разреда учили су у једном комбинованом одељењу.

Наредних година број ученика расте па долази до образовања и другог одељења и ангажовања новог учитеља. Такво стање ће дugo потрајати с мањим или већим променама у броју ученика. Према томе, некад су сви учили у једном, некад у два, па и у три одељења. Тек крајем педесетих година устаљује се број ученика и од тада сваки нижи разред ради у посебном одељењу. Последњих година има примера да се у низим разредима образују и по два одељења.

Друштвеним планом развоја среза Ваљево (1961-1968) предвиђено је да још две сеоске четвороразредне школе у општини Ваљево добију и више разреде. Општим напорима друштва и подршком мештана створени су услови да, школске 1961/62. године, и у Попучкама буде отворен пети разред, а наредних година и следећи разреди. Међутим, већ 1968. године, у Срезу ваљевском прихваћен је систем матичних и централних школа, па је покренута иницијатива да се школе: у Попучкама припоје Доњој Грабовици, Голој Глави, Бранковићи, Причевићу и Ставама.

Запослени у школама у Попучкама и Доњој Грабовици на референдуму, одржаном 6. XI 1970. године, донели су одлуку о спајању ове две школе у једну са седиштем у Доњој Грабовици, па је школа у Попучкама наставила рад као њено издвојено одељење. Истине ради треба нагласити да житељи села па и колектив школе није био за ту интеграцију. Први референдум није успео. Други је успео под јаким притиском политичких структура и извршне власти.³¹ За директора те школе постављен је наставник Добри Рангелов (Плоче, Димитровград, 1927), дотадашњи директор школе у Доњој Грабовици, док је недавно преминула Мирослава Трнавац, дев. Живић (Рача Крагујевачка, 1931 – Ваљево, 2002), дотадашњи директор школе у Попучкама, именована за помоћника.³² После Рангелова, неко време директор те школе био је Милан Јовановић³³. Принудна интеграција касније се одразила на међуљудске односе и укупан рад, па је била уведена и принудна управа а за в.д. директора именован је Живадин Ранковић³⁴. По укидању принудне управе, за директора је изабран Борислав Матић (Горња Трешњица, Љубовија, 1934) учитељ, од 1966. године

31 Казивање Томе Лукића, наставника у пензији из Попучака

32 Архива Основне школе „Десанка Максимовић“ Ваљево

33 По разрешењу дужности директора радио на питањима физичке културе у Ваљеву

34 Касније радио као референт просвете у органима управе општине Ваљево

директор Основне школе у Доњој Љубовиђи код Љубовије. Од 1967. године био је директор ове школе до одласка у пензију.

Осам година после спајања ових школа, саграђена је нова велика и велелепна школска зграда у ваљевској приградској месној заједници Ново насеље, касније названој „Братство-јединство“. У њене просторије пресељава се ученички и наставнички колектив школе из Доње Грабовице и тако се образује седма ваљевска школа, прво названа „Ваљевски народноослободилачки партизански одред“ а сада „Десанка Максимовић“. Пошто је нова школа имала изузетне услове за рад, одлучено је да се виши разреди у Попучкама затворе и да се ученици довозе специјалним аутобусима на наставу у Ваљево. Поред материјалних, организационих и временских проблема, ова одлука изазвала је и низ других тешкоћа. Зато се после неколико година активира ранија одлука да се поново у Попучкама организује настава и у вишим разредима. Након тога овде ради издвојено одељење Основне школе „Ваљевски НОП одред“ из Ваљева. У то време директор је наставник Милинко Стојановић (Горић, Ваљево, 1934) а од 1984. године помоћник Тома Лукић (Совач, Ваљево, 1935), наставник математике из Попучака, који је истовремено био руководилац овог истуреног одељења. После одласка Стојановића и Лукића у пензију, директор постаје професор Драгиша Петровић а за помоћника је постављен Томислав Сандић, прво учитељ а потом наставник разредне наставе у истуреном одељењу у Дупљају.

На предлог Министарства просвете Републике Србије, 1. септембра 1999, ово издвојено одељење трансформисано је у самосталну школу. Значајан до-принос тој одлуци дао је бивши ученик ове школе Борислав Радојичић³⁵, у то време одборник Попучака у Скупштини општине Ваљево и председник њеног Извршног одбора, а после осамосталивања школе, и први председник њеног школског одбора. Након спроведеног конкурса, за директора је постављен Томислав Сандић (Врело, Уб, 1950), који је у међувремену стекао и високу школску спрему, па се и сада налази на тој дужности.

3. УСЛОВИ ЖИВОТА И РАДА

Нови Закон о основним школама, од 13. фебруара 1883, доста је јасније и одређеније регулисао издржавање основних (народних) школа и обавезе њихових оснивача. Најважнија новина у том закону је оснивање школских општина које практично преузимају обавезе око издржавања школа, посебно када се ради о убирању школског приреза и његовом наменском трошењу. Због сиромаштва сеоских општина и бројних обавеза, стално се кубурило са недостатком финансијских средстава и школе су биле слабо опремљене. Тим законом регулисано је да се школе могу оснивати ако има најмање тридесет ѡака и ако су обезбеђене основне материјалне претпоставке за њихов рад.

³⁵ Дипломирани економиста, сада директор АД „Инос-Ангросировина“ у Ваљеву

3.1. Школски одбор

Уведена је обавеза оснивања школских одбора који се старају о обезбеђењу станова и огрева за школе и учитеље; о набавци школског инвентара и учила; да ћаци редовно похађају наставу а могли су изрицати и „законске санкције према неодговорним родитељима“, итд. Те одборе сачињавали су: председник политичке општине у којој је школа, односно кмет, а ако је он спречен, учитељ или управитељ и по један грађанин из сваког села или засеока који чини школску општину.

У складу са тим законом, још у јесен 1901, у Попучкама је основан први школски одбор у саставу: председник Петар Радосављевић (Јаковљевић) и чланови Драгић Филиповић, Ненад Нићифоровић и Мијаило Јаковљевић, учитељ Милан Ранисављевић, као пословођа. Прва седница тог одбора одржана је 10. октобра 1901. године а поред упознавања са актима окружног школског надзорника разматрана су и нека актуелна питања. Одлучено је да се испише Драгослав, син Живојина Милановића, а да се уместо њега упише Роса, кћи Ранка Губића.³⁶

Из записника са седница тог тела може се сазнати низ занимљивих детаља из живота и рада ове школе. Тако су, на пример, на седници овог одбора, одржаној 11. децембра 1901, за ћаке ове школе прихваћени су: Милан Пантић, у II, а Светислав и Светомир Стојановић у III разред, дотадашњи ученици основне школе у Ваљеву, сви из Горића. Постављено је питање како је у ову школу уписан Божидар, син Ранисава Јаковљевића из Причевића, и донета одлука да се купи још неколико ћачких клупа.³⁷

На IV седници Школског одбора, одржаној 28. децембра 1901, одато је посебно признање школском надзорнику Љубомиру Павловићу за несебичну помоћ и подршку око отварања школе. Истовремено, одлучено је да се казне, од 0,20 до 5,00 динара, родитељи чија деца нередовно похађају наставу. Од тих казни наплаћено је 12 динара и део је искоришћен за набавку неких алата.³⁸

Одлука да се у школску општину приме и житељи засеока Пимићи у Дупљају донета је на седници Одбора, 25. августа 1902. године. Међутим, она није била коначна све док је није одобрио Окружни школски одбор, 24. јануара 1904. На наредној седници усвојен је програм рада за наступајућу школску годину. Тада је установљен одмор, од 23. до 30. септембра 1902, за бербу јесењих плодова. Било је речи и о обезбеђењу огрева за предстојећу зиму и закључено да се то питање реши преко ћачких родитеља³⁹.

Сличних активности овог одбора било је много. Скоро сваке године мењао се део чланова тог одбора, па је кроз њега прошло доста људи. Председници били су: Драгић Филиповић, Јеремија Јанкићевић, Милован Губић,

36 Архива Основне школе „Свети Сава“ у Попучкама, Записници са седница Школског одбора

37 Исто

38 Исто

39 Исто

Миаило Деспотовић, Божидар Антонијевић, Драгутин Стакић, Милосав Миловановић и други.

3. 2. Школске зграде

Већ је речено да је Основна школа у Попучкама почела са радом у старој општинској згради.⁴⁰ Један од разлога што школске зграде нису брже и у већем броју грађене била је врло дугачка и доста компликована процедура која је претходила овим пословима. Зна се да је још Васа Пелагић писао: „Свака школа, или мора бити саграђена по плану науке о здрављу, или боље да је нема.“⁴¹

Нова школска зграда подигнута је током 1902. Нема прецизнијих података о њеној величини, изгледу и распореду просторија. Зна се да је била сазидана од цигле и да је у њој постојала ђачка соба, у којој су ђаци из удаљенијих кућа боравили после наставе, обедовали и спавали. Такође, остало је забележено да су прекорачени планирани трошкови за њену изградњу у износу од 2 390,35 динара. За покриће тих дуговања узет је кредит од Ваљевске задруге.⁴²

Школска зграда у Попучкама више пута је реновирана, поново зидана и добрађивана. Након Другог светског рата она је имала само две учионице, са 75 кв м. површине и 55 ученичких места. Током 1950, путем самодоприноса прикупљена су средства за њену дограмању и адаптацију. Те године она је темељно реконструисана и добрађена је још једна учионица.⁴³ Крајем педесетих година добрађена је још једна учионица, проширени учитељски станови и извршена поправка кровне конструкције.

Школске 1962/63. године заведен је нови месни самодопринос у новцу и радиој снази а узет је и кредит. Тада је купљено 6.000 комада цигле, 2.500 комада црепа, 70 кубика шодера, 60 кубика песка, 10 кубика дасака, итд. Потом је темељно реконструисана и доста проширена школска зграда. Пројекат је урадио Александар Трнавац, грађ. инжењер из Ваљева.⁴⁴ Овом активношћу створени су најосновнији услови за организацију и извођење предметне наставе. У разговорима о овој дограми Миодраг Лука Терзић, земљорадник из Попучака, на седници Школског одбора, одржаној 1. октобра 1963, визионарски је предлагао да се у оквиру нове школе граде ученичке радионице и фискултурна сала и зато дао више аргумента.

Нешто касније у школском дворишту саграђена је стамбена зграда у којој се налазе четири стана за просветне раднике. Она је добро дошла за прихват свих који су долазили са стране или и за обезбеђење дефицитарних кадрова.

40 Школски одбор на седници одржаној 20. 05. 1929. донео одлуку да две просторије у тој згради уступе на коришћење Попучанској задрузи за пољопривредни кредит

41 Архива Основне школе „Свети Сава“ Попучке, Записници са седница Школског одбора

42 НН: ВЕЛИКО УЧЕШЋЕ ЧЛНОВА ФРОНТА У ПОСЕБНИМ БРИГАДАМА, „Нови дани“, Београд,бр. 1 од 07. 01. 1950, стр. 4

43 Његова супруга Мирослава Трнавац касније ће постати један од директора ове школе

Пре неку годину темељно је реконструисана. Сада у њој станују: Милена Јовановић, Миливоје Зорић, Звонко Лекић и Ратко Јоргић.

Школа у Дупљају отворена је тридесетих година као издвојено одељење школе у Рабровици. Садашња школска зграда саграђена је 1947. године.

У вези са школском зградом у Забрдици, подигнутој у лепом сеоском амбијенту, постоје неке нејасноће. Према неким подацима, још 1923. године у овом селу почеле су припреме за изградњу школске зграде. Краљевска банска управа Дринске бановине из Сарајева је наводно због политичке подељености села, 27. августа 1920. године, донела одлуку да се у овом селу са око 120 кућа и од 180 до 190 пореских глава и 40-ро деце за школовање граде две школе. Колико знамо то није реализовано, већ је пред Други светски рат саграђена зграда која се и сада користи.

3.3. Школско двориште

Од самог оснивања школа у Попучкама имала је пространо и лепо двориште, у површини од 90 ари. Практично је подељено на три-четири дела: простор око школске зграде, са или без наставничких станова, који се користи за окупљање, дружење и игру ћака; други део су терени за мале спортове и део који је тренутно необраћен а некад је служио за башту или врт. Остало је записано да је некад у том делу било 25 стабала шљива, 10 крушака, 5 јабука, 10 дудова и слично. То школско имање под руководством учитеља Милорада Грибића многима је служило као узор.

И касније на том простору бивала је школска башта. У њој су се ћаци обуčавали основним пољопривредним радовима. Производи из ње углавном су коришћени за ћачку кухињу, али су и учитељи имали део своје баште. Неко време о тој башти бринула је ћачка задруга али се то показало нерентабилним. Када је уведена настава из пољопривреде, служила је и као полигон за практичне вежбе. Ћаци су повремено ангажовани и за обављање лакших сезонских послова на имањима Пољопривредног добра „Иверак“ и Земљорадничке задруге Попучке, односно Ваљево, када јој се припојила попучанска задруга.

Некада је у школском дворишту, поред воћа, било борова, топола, смрча и другог украсног дрвећа. Ту су биле и лепе цветне алеје, па је одавало леп утисак, нарочито у пролеће кад све озелени и процвета. Овде су раније организовани сеоски вашари и друга славља, нарочито поводом Спасовдана и Ивањдана. Да би се заштитили травњаци и ружичњаци, школске власти су издавале забране да се користи у те сврхе, као и школске просторије за игранке и неке друге активности.

Заштита школске имовине и стварање сигурног и безбедног амбијента за прихват ћака захтевали су да школско двориште буде ограђено. Зато се то питање често налазило на дневном реду седница Школског одбора. Још 10. априла 1902. године, донета је одлука да се школско двориште огради плотом. Касније је, у више наврата, коришћена перда, а у лето 1975. постављена је и бе-

тонска арматура са металном оградом. На том послу нарочито су се ангажовали наставници: Томислав Лукић, Дмитар Стојанов и Љубивоје Адамовић и Радован Ралетић, секретар школе.⁴⁴ Други део школске имовине обично је био ограђен живом оградом, или бодљикавом жицом.

Поред главне школске зграде, у овом дворишту налазили су се још неки објекти. Прво је ту био општински чардак у коме је чувана храна за помоћ сеоској сиротињи. Пошто му ту није било место, а већ је и дотрајао, на седници Школског одбора 2. фебруара 1902, одлучено је да се писмено од Општине лукавачке затражи да изда налог кмету да се он поруши и да се склони његова грађа да даље не пропада.

У школском дворишту увек је било других објеката, попут бунара или пумпе за воду, школских клозета, шупа за огрев и слично. До шездесетих година ту су биле: стаја за стоку, свињаци, кокошињи, па и пчеларник. У школском буџету за 1911. годину била су планирана средства за подизање школске звонаре, али изгледа да то није реализовано, пошто се о томе разговарало и на седници Школског одбора, 23. октобра 1940. године.

Током 1996, асфалтиран је пут од Друма⁴⁵ до школе и део школског дворишта где је подигнут спортски полигон, односно терени за мале спортиве (котарку, одбојку, рукомет и мали фудбал).

3. 4. Опрема

Као и већина сеоских школа у нашем крају и ова је стално кубурила са недостатком школског инвентара и учила. Покојни Радоје Чубровић, ученик једног од првих генерација, казивао ми је како у почетку нису имали ни доволно столица и клупа за седење те су морали доносити троношце или пањиће. Да ово сведочење није без основа, показује и податак да се често на седницама Школског обора разговара о набавци школских клупа⁴⁶, разног ситног инвентара и алата. Изгледа да се у неко време доста мучило и са водом када су набављане каце, бурад, видрице и друге посуде за воду.

Значајну ставку у школском буџету сваке године представљало је кречење и текуће одржавање школске зграде. Све до шездесетих година, школа није имала електричног осветљења, ни школски тоалети воде. Школски одбор бринуо је о обезбеђењу огрева за школу и учитеља. Неретко тај проблем је решаван тако што су задуживани родитељи који ће дати дрва, извршити њихову сечу, довући их и ускладиштити.

Поред клупа, ученице су биле опремљене само таблама, наставничким столовима и столицама. О наставним училима тешко да се може и говорити. Имали су по коју рачунаљку, глобус, карту, рељеф, слику и слично. Занимљиво је да су до Другог светског рата скоро сваке године у школском

44 Ј. Адамовић: ШКОЛСКО ДВОРИШТЕ – ПРИМЕР", Ваљево, бр.1383, 25. 07. 1975, стр. 5

45 Раскрснице значајних путних праваца који су већ били асфалтирани

46 Пре свих скамија

буџету била планирана средства за набавку слика Њ.в. Краља.⁴⁷ Остаје дилема да ли су оне тако брзо уништаване да би се набавила нова и лепша слика, или је нешто треће у питању.

Ни појединачни стандард ћака није био много боли. Док садашњи ћаци носе огромне торбе и ранчеве пуне разних уџбеника, прибора и опреме, у првих педесетак година најчешћи реквизити били су буквар, таблица и креда. Црна „камена“ таблица, уоквирина дрвеним рамом, исцртана белим или црвеним линијама, замењивала је многе свеске, вежбанке, блокове, роковнике и ко зна шта још. Уз помоћ креде или какве друге тврђе писальке, која је остављала трагове, служила је за писање, рачунање, па и цртање. Водом напољен сунђерчић, или каква крпица, све би то за трен избрисали и по њој се могло поново писати.

Многа деца у школу су долазила слабо обучена и обувена, а и са храном се оскудевало. Већина је носила на себи по две пртене или клечане торбице. У једној су књиге, свеске и школски прибор⁴⁸, а у другој⁴⁹ дневни оброк хране, пошто се у школи остајало дуго. Најчешће су ношене по две-три кришке хлеба намазане кајмаком, цемом или пекmezом, по које парче сланине или сувог меса, главица лука, барено јаје и нешто слично.

Повремено у овој школи био је организован рад ћачке кухиње. Познато је да је та кухиња 1965. године имала приход од 197.920, а расход од 183.099 динара, што значи да је остварила вишак од 14.281. динара. Преко Црвеног крста и других хуманитарних организација добијано је млеко, брашно, конзерве и још понека намирница.

Лоши услови рада, слаба одећа и неадекватна исхрана доводили су до повремених појава епидемија па и краћих прекида наставе. Тако је, на пример, од 20. јануара 1902. до 2. фебруара 1903. године био обустављен рад ове школе због великих богиња. И 1907, па и неких других година, долазило је до привремене обуставе наставе у школи због појава епидемија. Да би се ублажиле негативне последице, 12. јануара 1905, основан је Ђачки фонд, настao прикупљањем добровољних средстава. Већ на почетку имао је на располагању 248,90 динара.

3.5. Финансије

Министарство просвете обезбеђивало је плате учитељима и другим професионалцима. Сви други трошкови падали су на терет школских општина које су средства убиравале путем приреза и на друге начине, па се до њих изузетно тешко долазило. Зато је у школама био стални захтев да се обезбеди њихово финансирање из сигурнијих извора.

Ево како је изгледао буџет ове школе за школску 1903/04. годину, када је требало обезбедити 939 динара. Највеће ставке биле су плата школског по-

47 Архива Основне школе „Свети Сава“ Попучке, Записници са седница Школског одбора

48 Звана књижара

49 Званој хлебара

служитеља (300 дин.), изградња школског нужника (200 дин.), за ограду око дворишта (160 дин.), за претплату на листове и часописе (73 дин.), за набавку књига за награде најбољих ученика итд. Срећом те године значајна средства потраживана су од Општине лукавачке на име сакупљених приреза за децу из Пимића и Лукавца, која су овде похађала наставу а школарина није уплаћивана.⁵⁰

Скоро сваке године највећи део расположивих средстава трошен је за одржавање и загревање школске зграде. Други део ишао је за плате послужитељу и набавку основних наставних средстава. Из записника школских одбора уочљиви су бројни и разноврсни примери трошења и овако скромних школских средстава. Тако су, на пример, у школском буџету за 1905. предвиђена средства за набавку калемарског прибора и организацију калемарског течaja.

Школски одбор 16. октобра 1906. има пред собом материјално-финансијско пословање у претходне три године, а био је присутан познати учитељ Марко Антоновић, као члан Окружног школског одбора из Ваљева. Констатовано је да не постоји сва потребна документација о пословању за 1904. и 1905. годину, па је дат налог да се уочени недостаци отклоне у року од 8 дана и обезбеде сва потребна документа.⁵¹

На исту тему разговарало се и 4. децембра 1906. па су утврђена дуговања из претходног периода и закључено да се не могу убрзо намирити, јер слободних средстава нема, а нису ни планирана у буџету. Дуговало се, пре свега, Државној штампарији за претплату на „Српске новине“ и „Просветни гласник“; Владимиру Матићу, књижару из Ваљева, за узета учила; Маринку Матићу, за обављене радове око школе, и за књигу „Знаменити Срби“.⁵²

Годинама је ова школа била претплаћена на десетак познатих листова, часописа и других публикација. Услед недовољних финансијских средстава, Школски одбор је донео одлуку да се њихова даља претплата откаже. И сада има сличних проблема, посебно када је реч о учешћу на такмичењима, одлазак на екскурзије или присуство манифестацијама од ширег друштвеног значаја. Ти проблеми се обично решавају спонзорством и донаторством имућнијих ћачких родитеља.

4. НАСТАВА И НАСТАВНИ ПЛНОВИ

По Закону о основним школама, који је ступио на снагу 1. септембра 1898, и по коме је почела радити Основна школа у Попучкама, задатак основне школе, као опште васпитне установе, био је „да учи и васпитава женску и мушки децу од 5. до 15. година“. У то време ова школа је имала четири разреда а у њој су се изучавали следећи предмети: наука хришћанска, основи природних наука и јестас-твеница, рачуница и геометријски облици, пољопривредне науке⁵³, цртање и краснопис, гимнастика, ручни рад и поуке за домаћице⁵⁴.

50 Архива Основне школе „Свети Сава“ Попучке, Записници са седница Школског одбора

51 Исто

52 Исто

53 Училе су се само у сеоским основним школама

54 Учила су само женска деца

Школска година у сеоским школама почињала је 1. септембра а завршавала се 15. јуна наредне године. Осим у току летњег распуста предавања нису одржавана у недељне и празничне дане, сваког четвртка по подне, о Божићу од 23. децембра до краја календарске године⁵⁵, о Ускрсу од Великог четвртка до Томине недеље. Сеоске школе нису радиле и седам дана у време берби најзначајнијих пољопривредних производа, када то месни школски одбор одреди.

Свако мушки и женско дете, по закону, било је дужно да заврши основну школу. Примана су деца која 1. септембра не буду млађа од седам ни старија од десет година. Првенствено су уписивана мушка деца и женска коју су родитељи хтели да школују. Свако дете уписано у школу морало је редовно похађати наставу а за неуредно долажење кажњавани су родитељи.

Ако у школи нема више од 70 ученика, са њима је радио један учитељ. Одбор школе попучанске, већ 19. јула 1903. године, констатује да постоји слободна учионица, да има доволјан број ђака и да има стан за учитеља, па предложи да се овде образује и друго одељење. Школски надзорник обавестио је месни школски одбор да је министар просвете и црквених послова својим актом од 26. августа 1903. дао сагласност за два нова одељења. По том допису, прво одељење сачињавали су ученици другог разреда а остала три друго.

4.1. До Првог светског рата

Династичка промена на престолу Србије, маја 1903. није донела само одлазак са власти последњег Обреновића и повратак Карађорђевића, већ је имала одраза и на систем школства код нас. Усвајањем Закона о народним школама, од 2. маја 1904. дошло је до више промена, па и извесне демократизације. Једна од значајнијих новина у њему је да се веронаука сматра равноправним предметом са другима, чиме престаје доминантан утицај цркве у нашем школству. По једној норми тог закона школска година траје од 1. септембра до 1. јула следеће године. Одредба о бесплатном школовању омогућила је да школа постане доступна и сиромашној деци. Значајна новина тог закона је и увођење родитељских састанака.

Краљ Петар I Карађорђевић 19. априла 1914. потписао је нови Закон који школама даје задатак „да васпитају децу у народном духу и да их спремају за грађански живот, а нарочито да шире просвету и народну писменост у народу“.

4.2. Прослава стогодишњице Првог српског устанка

Поводом стогодишњице почетка Првог српског устанка у Србији организована је велика општенародна светковина. Тим поводом Љубомир Стојановић, тадашњи министар просвете и црквених послова, дописом П. бр. 99 од 3. јануара 1904. затражио је да се у ту прославу укључе све народне школе на те-

⁵⁵ По старом календару

риторији Србије, па пише: „Сећајући се великих дела наших предака развија-ће се љубав према Отаџбини и њиховим патриотским осећањима у душама младих ученика, а ако се за ову светковину згодна прилика укаже и ако програм буде лепо подешен, несумњиво је да ће ова прослава успешно послужити и извођењу највишег васпитног задатка који имају народне школе, као прве и најважније школе.“

Зато је препоручио школским надзорницима да се договоре са учитељима када ће ко светковати ову годишњицу и какав ће програм припремати. Истовремено свима њима сугерисано је да се то организује у топлије дане, по могућностима у природи – негде у пољу или шуми.

Beđ 9. фебруара 1904. нови министар просвете и црквених послова Љубомир Давидовић, својим дописом, подсећа школске и друге власти да се поводом оваквих јубилеја у другим и богатијим земљама подижу споменици и спомен-куће. Пошто наш народ још увек нема тих могућности он предлаже да ученици народних школа учине још лепше и племенитије дело. „Они могу засадити свако у свом врту или дворишту понеко дрво широко и благородно и да је дугог века, па кад остане предаће тај живи споменик у аманет својим млађима. Пре-длажемо да уреде и засаде дрвеће у школском дворишту, да пошуме неки голи брег, да украсе пут којим се иде ка школи, итд.“- стоји у његовом допису.⁵⁶

Остало је записано да се Школски одбор Школе попучанске упознао са овим дописима 11. априла 1904. године и да је подржао предлог да се школа и њени ѡаци укључе у ту прославу. Нажалост, нисмо дошли до сазнања када су и на који начин то остварили.

4.3. Рад за време Првог светског рата

Ратни вихори који су током балканских и Првог светског рата захватили ове просторе, нанели су доста неприлика српском школству па и школи у Попучкама. Многи учитељи, бивши ученици а поготово ђачки родитељи нашли су се у борбеним јединицама које су имале задатак да бране слободу и независност земље. Међу онима који су били у позицији да и на делу потврде свој патриотизам нашли су се тадашњи учитељ школе попучанске Милорад Грибић, његов претходник Милан Ранишављевић, али и један од оних који ће касније службовати у овој школи Милорад Баћа Милишављевић. Срећом, сви су преживели те ратне страхоте, али немали број ђачких очева теже је рањен, неки су погинули а сви значајно осиромашили.

Током Првог светског рата, Основна школа у Попучкама скоро да није радила. Њену зграду извесно време користила је окупаторска војска, али она том приликом није била значајније оштећена. Међутим, школска учила и други инвентар били су скоро уништени. Оштећења на намештају процењена су на 14.800 а на училима још 2.100 динара. Укупна штета процењена је на 16.900.⁵⁷ Ипак, окупаторске власти су доста учиниле да школске 1917/18. године

56 "ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК", за 1904. годину, Београд

57 mr. Момчило Исић: СТРАДАЊЕ ОСНОВНИХ ШКОЛА У ВАЉЕВСКОМ КРАЈУ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ, Гласник Међуопштинског историјског архива, Ваљево, бр.19/1984, стр. 143-149

не почне настава у многим школама, па и у Попучкама. О томе да ли је школа те године радила постоје опречна мишљења.

4.4. Рад у међуратном периоду

Наставни планови и програми у међуратном периоду су више пута мењани. После Првог светског рата примењиван је наставни план и програм Краљевине Србије из 1904, који је иновиран доношењем измена и допуна Закона о народним школама од 19. априла 1914. И након тога суштина плана и програма остала је иста а унете су извесне допуне у програме историје и земљописа с обзиром да је у међувремену образована нова државна заједница. По том закону настава је извођена све до августа 1926. када је усвојен нови и јединствени наставни план и програм за целу државну територију.

Према том закону наставни предмети у нашим школама били су: наука о вери са моралним поукама, српско-хрватско-словеначки језик, историја⁵⁸, земљопис, рачун с основама геометрије и геометријског цртања, познавање природе, практична привредна знања и умења према потребама конкретног краја, хигијена, домаћинство, ручни рад, цртање, лепо писање, певање и телесне вежбе по соколском систему.⁵⁹

Школске 1934/35. применењен је, са мањим изменама, нови наставни план и програм.

4.5. Рад под окупацијом током Другог светског рата

Драматични догађаји током Другог светског рата имали су вишеструког негативног утицаја на школство у целој земљи. Велики проблем био је недостатак стручних кадрова а и деца су нередовно долазила у школу. Ратни сукоби узроковали су и повећање трошкова живота. Зато у извештају Окружног начелства Ваљево, упућеном 15. августа 1942. Министарству унутрашњих послова пише: „Материјално стање наставника и чиновника просветне струке је врло тешко. Нарочито је тешко осигурање њихове исхране. Мизерне припадностима у сравњивању са тржишним ценама и немогућност набављања животних намирница ову ситуацију још више отежавају. Потребна нам је хитна помоћ.“

Првих ратних година коришћени су наставни планови и програми из предратног периода. Тежише целокупне активности било је усмерено ка националном васпитању и образовању, што је налазило израза и у паролама: „Мир, ред, рад и слога то је спас Србије“, „Бог чува Србију“ и слично. Учитељи и други просветни радници били су дужни полагати заклетву на верност и обавезу да ће се борити против комунистичке и масонске делатности. Сти-

58 У појединим крајевима – народна повест

59 ЗАКОН О НАРОДНИМ ШКОЛАМА од 5. децембра 1929. године – I; СА ИЗМЕНАМА И ДОПУНАМА од 7. јула 1930. године – II део, Београд, 1930, стр. 10

цао се утисак да је све било усмерено ка стварању привида да су прилике у земљи нормалне.

Радикалније промене извршene су 30. јануара 1943. доношењем новог наставног плана и програма за све основне школе на територији Србије. Из претходног плана и програма задржани су само предмети: наука о вери с моралним поукама, рачун с основама геометрије и певање. Уместо телесних вежби по соколском систему уведене су само телесне вежбе и дечје игре. На место познавања природе и науке о здрављу уведен је предмет природа и човеков рад, док је уместо историје и земљописа уведен јединствен предмет под називом отаџбина и њена прошлост. И на крају уместо народног српско-хрватско-словеначког језика уведен је само српски језик и дато му је више шест часова недељно.

И као што обично бива у сличним приликама рат је завршен а живот је настављен. Један од првих учитеља у Попучкама, Милорад Грабић, није дочекао ослобођење. И доста бивших ђака ове школе оставило је своје кости на неком од многобројних ратних попришта. Неки од њих су погинули као партизани, други, као четници, трећи као љотићевци. Сви они су веровали да се боре за слободу и назависност отаџбине. Палим у партизанским редовима подигнута је спомен плоча на зиду школске зграде.

4.6. Од Другог светског рата

Школство у Србији после Другог светског рата доживело је велике промене како у организационом тако и у садржинском смислу. Октобра 1945. донет је Општи закон о седмогодишњем образовању за целу земљу којим се на драгачији начин регулишу васпитнообразовни циљеви и задаци. Доношење тог закона представљало је један од изузетних догађаја у историји нашег школства. Међутим, услови за њихово остварење били су изузетно неповољни. Низале су се бројне тешкоће. Осећао се недостатак школских просторија, наставних средстава и других учила, па и уџбеника. Дуго времена као једини уџбеник коришћена је читанка. Зато су многи учитељи предавали а ђаци водили белешке. Оскудевало се и у погледу школског прибора а нарочито свески, блокова, оловака итд. То је нарочито било изражено 1948. године, у време економске блокаде наше земље. Осећала се и несташница одеће и обуће а у одељењима седео је велики број ђака.

Већ 1945. донет је први наставни план и програм за основне школе од првог до четвртог разреда. Он је кратко време био у употреби па је остао запамћен као Привремени наставни план и програм. У њему су извршene измене и допуне у складу са промењеним политичким околностима и новим социјалистичким друштвеним односима који су почели да се изграђују. Зато је највише промена било у садржају предмета историја, јер се велика пажња поклањала значају, улози и току народноослободилачке борбе. Тим планом били су обухваћени ови предмети: српски језик, историја, земљопис, рачун, познавање природе, писање, певање, телесне вежбе, цртање и веронаука.

Већ током следеће године припремљен је и донет нови наставни план и програм, који је почeo да сe примењујe од почетка школске 1946/47. године. У њему су били заступљени сви предмети као и у претходном. И након тога биће још измена и допуна тих планова и програма све до 8. јула 1959. када ћe сe усвојити заједнички наставни план и програм за јединствену осмогодишњу школу, односно од првог до осмог разреда. Његове основне карактеристике су јединствен план на целој територији СР Србије и увођење општетехничког образовања од IV до VIII разреда.

У годинама после Другог светског рата велика пажња поклањала сe описмењавању одраслих, па су и овде организовани бројни аналфабетски течајеви. Први такав течај почeo је у јесен 1945. а завршен је 25. марта 1946. године. Похађало га је 104 полазника а водила га је Лепа Живановић. Потом је организовано још неколико сличних течајева које су углавном водили Драгољуб Цветић и Јелена Негић. Колика сe пажња поклањала овом питању, говори и податак да је 24. јануара 1947. године образована Комисија за борбу против неписмености у коју су ушли: Радован Којић и Радисав Гробић, испред Месног народног одбора, Петар Милосављевић, испред Народног фронта, Велимир Војисављевић, испред Синдиката, Јованка Јаковљевић, испред АФЖ, Србољуб Радојичић, испред Омладине, и учитељи Јелена Негић и Драгољуб Цветић.

Реформом од 1959. примењен је и нови систем оцењивања и знатно је смањен број ученика који понављају разред. Побољшани су укупни резултати рада школа.

У школској 1963/64. години уведена је пољопривреда као предмет у VII и VIII разреду а следеће године долази и до образовања разредних заједница.

Последњих десетак година при Основној школи у Попучкама ради и једна вaspитna група деце предшколског узраста. Рад те групе организује Установа за дневни боравак деце „Милица Ножица“ из Ваљева а школа обезбеђује потребан простор. Са том групом дugo је радила вaspитачица Алма Антић а сада ради Јелена Рафајловић, дев. Ђирић. Захваљујући раду групе деца сe много брже и лакше прилагођавају обавезама везаним за полазак у школу.⁶⁰

Годинама сe посебна пажња поклањала сарадњи школе сa друштвеном средином. Поред учешћa наставног особља у свим значајним акцијама у селу, треба подсетити да је школа била стециште разноврсних активности, да су њену библиотеку користили и мештани, да се на школским теренима одигравала разноврсна надметања младих. Многи ученици, па и наставници, школе били су веома ангажовани у раду месних културноуметничких и спортских друштава. Крајем шездесетих и седамдесетих година КУД из Попучака имао је драмску, литерарну, музичку и фолклорну секцију и давао и по тридесетак представа у једној сезони. Током 1967. године Попучке су добиле трећу републичку награду а акцији „Тражимо најуређенију кућу и окућницу“ а за најуређенију у селу проглашена је кућа Миодрага Луке Терзића.

60 Казивање Весне Бурнић, наставнице разредне наставе у Попучкама

4.7. Рад школских надзорника

Вероватно због близине града и утврђених обавеза ову школу редовно су посећивали школски надзорници и други који су били дужни контролисати њен рад. Први писани траг о обиласку ове школе оставио је окружни школски надзорник Љубомир Павловић 26. марта 1902. Већ следеће године овде борави Милан К. Дукић. Касније су то чинили и Михаило Д. Максимовић⁶¹ и мно-ги други.

У свом извештају од 1. октобра 1920. школски надзорник Јован Јовановић, поред осталог, пише и ово: „Походио сам данас Основну школу у Попучкама, прегледао рад школског одбора у погледу снабдевања и издржавања школе, па сам констатовао: да је школа у таквом стању да још не може отпочети рад јер је неоправљена и неснабдевена, али су школу кречили и офарбали врата и прозоре а у припреми је и набавка најнужнијег намештаја и наставних средстава. Констатујем такође, са задовољством, да је и снабдевање школе дрвима за огрев у току.“⁶²

Тај исти надзорник 27. јуна 1921. поново је посетио ову школу и записао: „Прегледао сам рад школског одбора и констатовао да је снабдевање и издржавање школе недовољно и да су школске зграде неоправљене. У смислу расписа Господина министра просвете ОН бр. 19211, од 9. маја 1921. године, наређујем: 1. Да се све школске зграде окрече и оправе; стаја у дворишту и нужник ће се потпуно оправити а школско двориште и башта ће се оградити. 2. Да се набави намештај: 1 орман за књижницу; 3 стола и 6 столица за учитеља; 2 стола и 4 клупе за ђаке; школска табла ће се набавити; 4 нове клупе скамније и оправити оне које школа има. 3. Да се набаве наставна средства: географске карте, рачунаљка, метричке мере и словарица. Све ово извршиће се до 15. августа ов. г.“⁶³

5. ПРОСВЕТНИ РАДНИЦИ

Просветни радници одувек су били један од значајнијих фактора у организацији и реализацији наставноваспитног процеса. Овде је радила читава плјежада добрих просветних радника који заслужују да бар буду поменути. Некада су они били покретачи многих акција у селу, па и бивали администратори, здравствени радници, библиотекари, аниматори и редитељи пригодних програма, пољoprивредни стручњаци и слично. Житељи овог села кад нису знали шта им је паметно чинити одлазили су код свог „уче“ по савет. Због свега тога просветни радници у Попучкама били су виђени, поштовани и цењени, па су овде радо службовали, а неки од њих и трајно настањивали.

Поуздано се зна да је први учитељ у Попучкама био **Милан Ранисављевић** (Лукавац, Ваљево, 1875 – Ваљево 1963) који је пре долaska у Попучке радио у

61 Отац песникиње и академика Десанке Максимовић

62 Архива Основне школе „Свети Сава“ у Попучкама, Записници Школског одбора

63 Исто

Душнику код Ниша и Рабровици код Ваљева.⁶⁴ О његовом педагошком раду у Попучкама нема много писаних трагова сем оне две епизоде везане за кажњавање због закашњења на седницу Наставничког већа и спора око надокнаде трошкова становаша. Остало је забележено да је 1902. године имао годишњу плату од 800 динара.⁶⁵ Старији мештани су говорили да је био одговоран и савестан човек и добар учитељ. Потом је службовао у Осечини, Голој Глави, Доњој Грабовици и Ваљеву. Био је носилац Албанске споменице, одликован је Орденом Светог Саве а неко време радио је и као школски надзорник.

Тринаестог септембра 1903. у цркви у Рабровици, склопио је брак са колегиницом **Надеждом Надом Угриновић** (Ћелије⁶⁶ Ваљево, 1879 – Ваљево, 1953), која је након удаје узела његово презиме. Већ школске 1903/04. придружује му се у Попучкама.⁶⁷ До тог доласка службовала је у Текији код Доњег Милановца и Доњој Топлици код Мионице. У браку су имали две кћери и три сина, фалкунтетски образована⁶⁸.

Учитељски и брачни пар Нада и Милан Ранисављевић, 14. маја 1904. године, у допису Министарству просвете и црквених послова пишу: „Према члану 35 Закона о народним школама учитиво молимо Господина министра да нас изволи поставити за учитеље Основне школе попучанске, у срезу и округу ваљевском, где смо и сада. Према истом члану Закона имамо право на варошицу, но ми смо задовољни и са местом у коме смо. У овој школи има стан за једног наставника, односно двоје кад су муж и жена учитељ и учитељица. С тога учитиво молимо Господина министра да нас изволи поставити за учитеље истог места.“⁶⁹ Њиховој молби није удављено, па су они „по потреби“ службe пред почетак школске 1904/05. године премештени у варошицу Осечина, Срема подгорског Округа ваљевског.⁷⁰ После годину дана проведених у Осечини, скоро двадесет година раде у Голој Глави.⁷¹

Од 1. септембра 1904. у Попучкама ради такође учитељски и брачни пар Перса и Милорад Грбић, који су до тада службовали у Старом Ацибеговцу, Срез великоорашки, Округ смедеревски.⁷² Он је постављен за учитеља првог, трећег и четвртог разреда, а њој је поверен рад са другим разредом. Обоје су добили годишњу плату од по 1.300 динара.

64 Архив Србије, Београд, Фонд МПс, ф. 40, р. 50. или „ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК“ Београд, бр. 11, од новембра 1901, стр.1418

65 др Марија Исаиловић: ОСНОВНЕ ШКОЛЕ У ВАЉЕВСКОМ КРАЈУ 1804 – 1918, Ваљево, 1985, стр. 306

66 Односно Лелић, у учитељској породици, од оца Јована и мајке Ангелине

67 Архив Србије, Београд, Фонд МПс, ф. 50, р. 27 – 3 и ф. 50, р. 128

68 Најстарији Бранко Ранисављевић, рођен 1904. у Попучкама, завршио је права и за време Другог светског рата био срески начелник у Убу и Белановици

69 Архив Србије, Београд, Фонд МПс, ф. 43, р. 362/904

70 "ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК", Београд, бр. 10, октобар 1904, стр. 404

71 Група аутора : ГОЛА ГЛАВА И ЊЕНА ШКОЛА, Ваљево, 1989

72 "ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК" Београд, бр. 9, септембар 1904, стр. 286

И њиховом новом постављењу претходио је заједнички допис Министру просвете и црквених послова. У писму упућеном из Старог Ацибеговца, 9. маја 1904, пише: „Провели смо учитељуји 14 – 16 година по најзабаченијим селима источне и југоисточне Србије. Честим премештањем толико смо кињили здравље своје а и троје деце изгубили, док су појединци добијали места која су хтели а и материјално су осигурани. Да би очували и подигли заостало двоје деце и оронуло здравље поправили нужно је да смо у месту, где има лекара а и да смо код своје фамилије, па стога молимо министра просвете да нас изволи поставити за учитеља у граду Ваљеву или Лесковцу.“⁷³

Милорад Гргић, учитељ

Иначе, **Милорад Гргић** рођен је 1866. године у Попучкама, од оца Радивоја и мајке Марије. После Основне школе у Рабровици, ниже гимназије у Ваљеву и више гимназије у Београду, започео је студије на Великој школи у Београду. Због нарушеног здравља, прекинуо је студије, положио учитељски испит и посветио се учитељском позиву. Припадао је плејади народних просветитеља која је неуморно и предано радила на многим пољима. Поред свакодневног рада са ћацима, ангажовао се на опи- смењавању одраслих, развоју земљорадничког задругарства, ширењу књига, организовању спортских и дилетантских дружина, промени расног састава стоке и већем узгоју живине, увођењу нових ратарских и повртарских култура и калемљењу воћа. Важио је за једног од најбољих пчелара у Србији и година- ма био председник Пчеларског друштва у Ваљеву. Почетком 20. века у Старом Ацибеговцу биран је за народног посланика са листе Радикалне странке. Активно је учествовао у ослободилачким ратовима од 1912. до 1918. године. Са најстаријим сином Боривојем прешао је и преко Албаније. Мада у поодмаклим годинама током Другог светског рата помагао је НОП. Ухватили су га љотићевци и тешко премлатили, па је након девет дана умро, 18. марта 1942, у Лозници, где је чувао млин своје старије кћерке.⁷⁴

Његова супруга **Персида Гргић**, дев **Јовановић** рођена је у Лесковцу, а била је вредан и одговоран просветни радник. У Попучкама је радила све до пензионисања 1924. године. Поред рада у настави, добра се ангажовала у раду са женама, на организовању читалачких часова и припреми разноврсних културно-забавних програма. Подизала је и својих четворо деце – два сина⁷⁵ и две кћери.

73 Архив Србије, Београд, Фонд МПС, ф. 44, р.49/904

74 Биографија објављена у књизи „НА РАТИШТИМА И СТРАТИШТИМА 1941-1945”, Београд, 1985, том I, стр. 197 и 198

75 Њихов син Иван Гргић, рођен 1908. године у Попучкама завршио је електротехнику и веома рано постао комуниста, а 1932. године побегао је у Русију и имао веома буран и узбудљив живот

После пензионисања Персиде Грбић, за учитеља долази **Живојин Токовић** (Ужице, 1866 – Ваљево, 1923) који је због нарушеног здравља већ био пензионисан, али је услед недостатка учитељског кадра реактивиран. Пошто му се здравље знатно погоршало, није могао завршити ни школску 1922/23, па је привремено ангажована Перса Грбић да оконча започето.

Школске 1925/26. овде ради учитељ **Милутин Стојановић** за кога немамо детаљнијих података. У лето 1926. овамо долази Косара Николић (Ваљево, 1906) којој је ово прво запослење и ради следеће три године. Мештанима је осстало у лепој успомени и памте је по упорном настојању да организује богатији и разноврснији културно-забавни живот⁷⁶. Посебно је доста радила на ширењу књига у народу и организовању рада Народне књижнице и читаонице у селу.

Од 1929. до 1932. овде службује **Милорад Баћа Милицављевић**⁷⁷, (Ваљевска Каменица, 1899 – Ваљево, 1984). У Попучке је дошао из Пауна а потом је дugo живео и радио у Ваљеву, где је поред рада у школи обављао и више других значајних послова⁷⁸. У Првом светском рату био је на раду у војним станицама у Урошевцу и Призрену а затим је пао у бугарско заробљеништво. Сећајући се дана проведених у овом месту, причао је: „За време мог службовања у Попучкама радио се у веома скромним условима. Поред школске зграде имали смо још једну зграду са три одељења. Једно од њих искористио сам да бих организовао рад ћачке кухиње. Истовремено, организовао сам поправку школског инвентара и крова школске зграде. Са ученицима и њиховим родитељима нисам имао већих проблема мада сам сам радио у школи.“

Четрнаестог фебруара 1930. године, у Попучке је дошао учитељски и брачни пар Даринка и Љубивоје Матић, који су са малим прекидом овде радили до почетка Другог светског рата. **Љубивоје Матић** рођен је 1905. године у Дудовици код Лазаревца, а **Даринка Матић**, дев. **Маливуковић**, 1909. године у Шапцу. Обоје су учитељску школу завршили у њеном родном граду а у Попучке су дошли из ваљевских Бачеваца. Одавде су отишли 28. јула 1942. године у Осечину а отуда у Цветановце код Љига. Од почетка ратних сукоба он се определио за четнички покрет и доспео је до положаја комandanта четничког среза, те је као такав по окончању рата стрељан. Важио је за строгог учитеља и человека који је много пажње поклањао соколским вежбама. Мештани га памте по честим одсуствима из школе; захтеву да сваки ученик има пушку направљену од дрвета. У архивским документима наилазили смо да су га надлежне просветне власти негативно оцењивале, пре свега, због неажурносити у вођењу школске администрације.⁷⁹

76 Казивање Јована Стојића, новинара из Ваљеву, родом из Попучака

77 Рођен у познатој учитељској породици

78 Хонорарни наставник Занатске школе, секретар Окружног одбора Црвеног крста, повериник Српске књижевне задруге итд

79 Архив Србије, Београд – Одељење у Железнику, Фонд МПС, персонални досије Љ. Матића

Од септембра 1941. до 23. јануара 1942. школа у Попучкама није радила. Уместо одсутних Матића, за учитеља долази **Војислав Јовановић** (Кичево, 1911 – Ваљево, 1983) који је шушкао кад говори, па су га ћаци и пријатељи звали „Воја швешка“. О свом раду у Попучкама причао је: „Након овог прекида наставу у школи похађало је само десетак ћака те сам радио само у једној ученици. Пре подне радио сам са првим и другим а поподне са трећим и четвртим разредом.“ Већ школске 1943/44. године прешао је у Мионицу и у Грађанској школи предавао математику, физику и латински језик. Одатле је премештен у Степојевац код Лазаревца. Касније је завршио Вишу педагошку школу (група за математику) и био и педагошки саветник. Важио је за строгог, веома педагошког и одговорног човека.

Следеће школске године службу у Попучкама добија **Сретен Смиљанић**, (Качулице, Чачак, 1889 – Ваљево, 1973). Овде је остао до завршетка Другог светског рата. Оставио је добар утисак и важио за веома доброг и комуникативног човека. Као учитељ службовао је у више места овог краја.

Уместо Јовановића, у Попучке долази **Лепосава Лепа Живановић** (Чачак, 1915 – Београд 1973), која је завршила Учитељску школу у Београду 1935. Пред долазак у Попучке радила је у Горњој Трепчи код Чачка и као присталица НОП-а била отпуштена са посла. Одмах по приспећу у Попучке повезује се са својом земљакињом а изгледа и школском другарицом Милициом Павловић Даром, професорком, чланом и секретаром Окружног комитета КПЈ за Ваљево и ради за НОП. По ослобођењу, доста се ангажује на обнављању просвете и интензивирању рада друштвено-политичких организација. Уз рад, завршила је Филозофски факултет (група за педагогију) и радила као начелник одељења у Министарству просвете Србије и Институту за педагошка истраживања у Београду.⁸⁰

Одлуком надлежних власти Лепа Живановић постављена је за школског инспектора Среза тамнавског, па на место ње, 21. августа 1946. године, долази **Драгољуб Цветић** (Цвијетић) до тада учитељ у селу Сепци, Срез лепенички, Округ крагујевачки. Овде остаје годину дана а онда одлази у Кикинду, где је окончао свој радни и животни пут. Завршио је ВПШ и предавао математику. Више од тридесет година био је дописник „Политике“, „Просветног прегледа“ и још неких листова из места у којима је службовао. За свој рад добио је више награда и других признања, а за рад на описмењавању одраслих у Попучкама био је посебно похваљен.

Од 4. јула 1946. године овде је више година радила и **Јелена Негић**, дев. **Максимовић**, рођена 01. 01. 1903. године у Ваљеву, од оца Владимира и мајке Драгиње, која је у више наврата била управитељ или заступала управитеља ове школе а била је уodata за Ивана Негића (1898-1958), судију у Ваљеву, рођеног у Радуши код Уба. Умрла је у Ваљеву 26. јула 1997. Са њом је школске 1947/48. радила и **Недељка Ситникова**, уdata за ветеринара Ситникова, који је

80 "ПРОСВЕТНИ ПРЕГЛЕД", Београд, 12. 12. 1973, стр. 6

педесетих година отишао у Етиопију. По одласку из Попучака, радила је у основним школама „Жикица Јовановић Шпанац“ и „Миша Дудић“ у Ваљеву, где је предавала и више стручних предмета

Октобра 1948. у Попучке долазе две младе вредне, амбициозне и енергичне учитељице, познате по надимцима Јула и Бела. За њих се знато да су сестре од тетки а причало се да су сестричине Митре Митровић Ђилас, поратног министра просвете. Обе су завршиле Учитељску школу у Ужицу и овде су добиле прво запослење. Имале су доста идеја и енергије, па су доста радије са младима. У лето 1949. ишли су са ваљевском бригадом на изградњу аутопута Београд – Загреб код Шида, где су водиле и омладину из Попучака и других села. Поред рада на описмењавању неписмених организовале су фолклорну групу, припремале програме, учествовале на такмичењима и побеђивале.⁸¹

Јулијана Јула Тановић рођена 17. октобра 1926. године у Пожеги, 17. септембра 1950. удала за Јеврема Ралетића, ревизора Задружног савеза у Ваљеву а потом прешла на службу у Горњу Грабовицу код Ваљева. Касније заснива други брак са колегом Александром Радовановићем (Шабац, 1921 – Београд, 1986), који је радио у више места ваљевског и шабачког краја и био помоћник директора Народног позоришта у Шапцу, где и она сада живи као пензионерка. Као млада, лепо је свирала хармонику, окупљала омладину и организовала културно-забавни живот.⁸²

Стефановић (удата **Павловић**) **Љубодрага Персида**, зв. **Бела**, рођена је 21. 11. 1926. у Пожеги. После годину дана проведених у Попучкама и она се удала отишла на порођајно боловање.⁸³ По повратку са боловања још кратко време радила је у Попучкама а потом се придружила Јули у Горњој Грабовици. Сада је у пензији и живи у Београду у домаћинству са кћерком⁸⁴.

Од децембра 1949. у Попучкама службује и **Живота Кусуровић Кусур** (Бањани, Уб 1908 – Ваљево, 1957) а радио је у више места овог краја, па и Дупљају. Умро је у Ваљеву, где је био стално настањен. Школске 1949/50. долази **Жарко Илић** (Миличиница, Ваљево, 1896 – Ваљево, 1953) који је годинама радио у Пецкој код Осечине и био организатор интензивног културно-забавног живота. У Попучкама ради и **Милош Ђеловић** (Ужице, 1905) који је пре Другог светског рата био у Малом Борку а касније и у Ваљеву, Лajковцу и још неким местима.

Током 1951. године у Попучке долазе Бранка и Никола Николић и овде ће осетити наредних десетак година.

Никола Николић (Ђаковица, 1910 – Ваљево, 1965) завршио је учитељску школу 1929. године и службовао је у Мишићима код Босанског Грахова, Јунику код Ђаковице и Орлату у Подримљу. Пред Други светски рат радио је у Ру-

81 Из писма Персиде Павловић учитељице у пензији из Београда

82 Казивање Јована Стојића, новинара у Ваљеву, родом из Попучака

83 Из писма Персиде Павловић, учитељице у пензији из Београда

84 Геофизичаром на Рударско-геолошком факултету у Београду и зетом Драгишом Вучинићем, бившим познатим кошаркашем

гову а окупацију је провео у Јошаници код Краљева. По завршетку рата био је на служби у родној Ђаковици.⁸⁵ Из Попучака прелази у Ваљево и ради у Основној школи „Сестре Илић“. Био је добар и самопрегоран просветни и друштвени радник.

Његова супруга **Николић** дев. **Грујић** **Цветка** **Бранка** рођена је 1921. у Мионици, у породици познатог кафеније. После основне школе завршила је Гимназију у Ваљеву. Услед недостатка учитељског кадра положила је учитељски испит и цео радни век радила као учитељица у просвети. Из Попучака прешла је у Ваљево на рад у Основну школу „Жикица Јовановић Шпанац“. Умрла је 7. јула 1991. Истицала се благошћу и тактичношћу у раду са децом а нарочито срдачним односима са сарадницима и ђачким родитељима.

Са њима је неко време радио **Јосиф Јосип Јоца Бунијевац** учитељ из Српских Моравица. Мада је у време службовања у Попучкама имао око четрдесет година, није био ожењен. Добро је свирао на хармоници а активно се бавио спортом, посебно фудбалом, па је доста радио на окупљању омладине и организовању културно-забавног и спортског живота. Умро је 17. октобра 1991. године.

После његовог одласка долазе учитељи Олга и Владимир Андрић, који су се венчали 10. августа 1952. **Олга Андрић**, дев. **Радосављевић** (Београд, 1930) пре удаје радила је у Калиновцу код Уба а **Владимир Андрић** (Ваљево, 1930) у Крчмару код Мионице. Потом су четири године радили у Крчмару и две године у Осеченици код Мионице. Завршили су учитељску школу а он и Педагошку академију. У Попучкама су били веома поштовани и цењени а одавде су отишли у Ваљево. Она је цео радни век провела у просвети, а он је дуже време радио као референт за просвету у органима управе Општине Ваљево а био је директор Центра за одмор и рекреацију у Ваљеву. Сада су пензионери у Ваљеву.⁸⁶

Наредних година долази до запошљавања већег броја људи и чешћих промена радних места, па нам простор не дозвољава да их све поменемо а камоли да о сваком од њих понешто кажемо. Зато нека нам буде допуштено да поменемо само неке од њих. После Владимира Андрића, управитељи школе у Попучкама били су: Богольуб Нићифоровић, Светислав Јокић (Горњи Мушић, Мионица, 1926)⁸⁷, Миодраг Антонијевић (Ваљево, 1931 – Ваљево, 2001)⁸⁸, Радован Пошарац (Памбуковица, Уб, 1933)⁸⁹, недавно преминула Мирослава

85 "ПРОСВЕТНИ ПРЕГЛЕД", Београд, бр. 21/2 за 1966. године

86 Њихов син Војислав Андрић је познати рукометаш, магистар математичких наука, некадашњи потпредседник Народне скупштине Србије, садашњи савезни секретар за спорт и омладину и директор Гимназије у Ваљеву

87 Претходно је био директор Основне школе „Лука Спасојевић“ у Горњој Топлици код Мионице а потом је углавном предавао одбрану и заштиту у Средњој економској школи у Ваљеву. Сада је у пензији

88 Касније завршио факултет и бивао директор Мешовите школе за КВ раднике и помоћник директора Средње техничке школе у Ваљеву

89 Потом радио као секретар и помоћник директора Основне школе „Андра Савчић“ у Ваљеву. Завршио је факултет и био истакнути синдикални активиста. Сада је у пензији

Трнавац. Дуже време руководилац овог истуреног одељења био је Тома Лукић, наставник математике, који сада као пензионер живи у Попучкама. И су-пруга му Споменка Лукић, дев. Лазић (Врело, Уб, 1941 – Попучке 1992) годинама је била учитељица у овој школи⁹³.

Један од оних који је у Попучкама оставил видног трага, био је **Богольуб Нифоровић** (Попучке, 1927), који је дуже време радио у Основној школи „Илија Бирчанин“ на Ставама код Ваљева, потом краће време у Ваљевској Каменици и Стубу. Активно је учествовао у друштвено-политичком животу села и скоро ниједна акција није се могла замислити без њега. За свој рад добио је више одликовања, награда и других признања. Сада је у пензији и живи у Попучкама.

Међу просветним радницима који су дуже време радили у Попучкама и остали у сећањима мештанима треба поменути: Браниславу Бранку Лазаревић, Анастасију Насту и Драгутину Драгана Стакића, Драгојлу Секу и Милана Милосављевића, Љубивоја Адамовића, Олгу и Миловану Симића, Дмитра Стојанова, Милана Мандића и Душана Нешића. Тренутно са најдужим стажом у Попучкама је Станка Џука (Босиљчић) Јанкићевић, родом из Стубленице код Уба удата за мештанина Животу Бибана Јанкићевића. Поодавно овде ради и учитељица Милена Јовановић из Слатине код Уба, која је претходно радила у Дупљају. Од предметних наставника у Попучкама најдуже ради Милорад Давидовић, наставник руског језика, родом из Лелића код Ваљева. Више деценија у издвојеном одељењу у Забрдици радио је Станоје Цане Ђурђевић из суседног села Близоња⁹⁴. Петнаестак година у издвојеном одељењу у Дупљају радили су Спасенија Цана и Јефтимије Јевта Јанковић који су потом прешли у матичну школу у Ваљево. Од 1. марта 1983. године у том одељењу ради Рaza Сандић, а неко време радио је и њен супруг Томислав Сандић.

Учитељи и други просветни радници овде су лепо примани па су се неки овде и трајно настанили. Један од њих је и Тома Лукић, који на наше питање – Чега се најрадије сећа? – каже: „Било је много лепих тренутака. Тешко ми је да издвојим само један детаљ. Али ако морам, најрадије бих издвојио синдикалне састанке. На њих смо најчешће ишли у околна места. После састанка обично смо имали и по неко предавање. Након тога домаћини би заклали и испекли понеко прасе или јагње те би заједно ручали. Обично се ту нађе и по-

⁹⁴ Његова кћи Јильана Ђурђевић, удата за Србољуба Терзић, економисту из Попучака, наставник разредне наставе радила је неко време у Забрдици а сада је у ОШ „Десанка Максимовић“ у Ваљеву

⁹² Фамилијази

неки инструменталиста, па би наставили да се дружимо и веселимо. Биле су то прилике да се упознамо, зближимо и нашалимо, али и да разменимо искуства.“

Да би школа могла нормално да ради, она је запошљавала и више других радника. Некада су то били само послужитељи⁹² касније куварице и сервирке у Ёачкој кухињи. Сада има и административно-финансијских и других стручних радника (педагога, библиотекара). У почетку послужитељи изгледа нису били у сталном радном односу, па се у доступној архиви помињу имена: Драгомир Митровић, Спасоје Стојић, Благоје Миловановић, Драгољуб Антонијевић и Живорад Туфегџић. Дужност послужитеља ове школе најдуже је обављао Живорад Жика Симеуновић. У Ёачкој кухињи радиле су Стана Војисављевић и њена сестра Вера Трипковић. Хлеб за кухињу из Ваљева прво је допремао Михаило Ранковић а потом Миломир Равић.

6. УЧЕНИЦИ

По члану 14. Закона о народним школама, свако мушки и женско дете које живи у Србији дужно је да заврши основну школу. Према допуни тог Закона, од 6. октобра 1899. године, српски грађани који желе да им деца уче код куће, у приватном заводу или „на страни“ били су дужни да затраже одобрење од министра просвете и црквених послова. Тим поводом запрећено је високим казнама, па пише „свако ко не поступи по овом закону прве године казниће се 50 до 300 динара а сваке идуће године са 100 до 1000 динара“.

Поступајући по овом закону Попучанци су после образовања школе у свом селу све редовније слали децу у њу. Временом број ученика се повећавао, али је и варирао. Обично у годинама непосредно после ратова растао је број уписаних ученика, док је у годинама када су за упис стизала деца рођена у ра-

92 Јанићијацки

тним годинама битније опадао број. И овде као и у већини сеоских места у Србији мушка деца су редовније похађала наставу. У првој половини 20. века школу у Попучкама похађају и деца из Горића и засеока Пимићи у Дупљају. У другој половини, а нарочито откад у Попучкама раде виши разреди основне школе, овде на наставу долазе и деца из целог Дупљаја, Доње Забрдице и појединачних делова села Лукавац, као што су ромски заселак Дубље и фамилије Гудовића, Пантића и друге.

Током балканских ратова, школа у Попучкама углавном је радила што није био случај и током Првог светског рата. Основни разлог била је близина фронта и ратних дејстава, па самим тим и угроженост дечије безбедности. Поред тога, учитељ Милорад Грубић активно је учествовао у том рату а и окупатор је повремено користио школске објекте за своје потребе.

Према доступним подацима, школа у Попучкама почела је са радом 27. новембра 1917. године а наставу су похађала 44 дечака и 41 девојчица, укупно њих 85 ђака. Већ 8. јуна 1920. године у овој школи било је 119 ученика и то 97 дечака и 22 девојчице. Истине ради треба рећи да постоје два различита појединачног податка о почетку рада школе у Попучкама након Првог светског рата. За разлику од др Марије Исаиловић која пише да је ова школа почела са радом у јесен 1917. године др Момчило Исић тврди да је школа у Попучкама почела са радом тек марта 1919. године.

Одлуком министра просвете Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, од 10. фебруара 1919. године, а на основу члана 1. и 6. Закона о регулисању школског рада због Првог светског рата и његових последица, прописано је да настава у народним школама треба да се изводи по скраћеном програму и кроз течајеве, сем у првом разреду, док су сви ученици формално били подељени у следећих шест категорија:

1. Деца која су стигла за упис 1914, 1915, 1916. и 1917. године.
2. Деца која су стигла за упис школске 1918. године.
3. Ученици (ученице) који су пре рата свршили I или II разред основне школе а не продужују своје школовање у средњој или којој другој школи.
4. Ученици који су пре или за време рата свршили III или IV разред основне школе и не продужавају школовање у средњој или сличној школи.
5. Ученици који су почетком рата свршили који год разред основне школе
6. Ученици који су основну школу свршили за време рата мањи број разреда него што би свршили без ометања.

Мало је сачуваних писаних података о броју ученика у периоду између два светска рата. Међутим, основано се претпоставља да се он већ усталio са благим осцилацијама. Регистровано је да су се школске 1927/28. године у I разред ове школе уписала 42 ђака, по 21 дечак и 21 девојчица. Две године касније, било је 38 првака.

Државна народна школа у Попучкама радила је школске 1941/42. само пет месеци. Сва четири разреда била су подељена у два одељења са 70 дечака и 26 девојчица и само једаним учитељем. Следеће школске године настава траје де-

свет месеци и са 89 дечака и 59 девојчица раде два учитеља. И наредне 1943/44. скоро да је исто: десет месеци, два учитеља 89 дечака и 42 девојчице.

Последње ратне године школу у Попучкама похађала су 103 дечака и 41 девојчица: у I разреду 20 деч. и 9 дев.; у II 24 деч. и 8 дев.; у III 40 деч. и 18 дев. и у IV 19 деч. и 6 дев. Међу њима је 33 одлична, 10 врло добрих, 25 добрих и 35 недовољних. Сви, сем једног, имали су примерно владање. Занимљиво је да је те школске године настави није приступило још 46 ученика, наводно 10 услед сиромаштва, 2 због болести и 34 из разноврсних разлога. Међу њима је 19 ученица и 27 ученика.

Прве послератне године наставу у Попучкама требало је да похађа 225 малишана: од 7 до 10 година – 145; од 11 до 14 њих 80. Међутим долази 195 и то 145 из групе од 7 до 10 и 50 од 11 до 14 година. Те школске године задовољавајући успех остварило је 113 а понављало 24 ученика. У I разреду је 61 (41 м. и 20 ж.) ученик; у II 21 (15 м. и 6 ж.); у III – 22 (19 м. и 3 ж.) и у IV – 33 (28 м. и 5 ж.). Из овог извештаја јасно се види да је и даље мали обухват женске деце.

Већ у следећој школској години евидентно је значајније смањење броја ученика. На дан 31. јануара 1947. је 60 ћака у првом, 49 у другом, 30 у трећем и само 15 у четвртом разреду. И школске 1949/50. наставља се пад: у првом разреду је 29, у другом 27, у трећем 53 и четвртом 47 ученика. Занимљиво је да се у току ове године из школе исписало шест ћака због одсљења. Тим поводом вреди подсетити да је ово период индустријализације и масовног одласка људи из села у град.

Вреди истаћи да су сви ученици прве генерације виших разреда Основне школе у Попучкама⁹³ продужили школовање.

6.1. Факултетски образовани ученици

У протеклих сто година школа у Попучкама била је истински расадник писмености и културе. Део њених ученика после завршена четири разреда остајао је на селу и настављао да се бави традиционалним пољопривредним пословима. Међу њима има више добрих ратара, сточара и воћара, речу добрих домаћина. Доста њих служи се савременом механизацијом и радо примењује агротехничке мере остварујући рекордне резултате у производњи којом се баве.

Ретки су били појединци који су пре Другог светског рата настављали школовање, а нарочито су малобројни они који су завршавали факултете. Према подацима до којих смо дошли, били су то: агроном Боривоје Бошко Грубић, електроинжењер Иван Грубић, лекар др Божидар Симић, правници Сава Пејић и Никола Јаковљевић и економиста Момчило Јанкићевић.

После Другог светског рата све више је бивших ученика ове школе који су настављали започето школовање. Међу њима највише је оних који су изучавали разне занате и тако постали добри индустријски и занатски мајстори. Зна-

93 Сем Милована Јаковљевића коме отац није дао да настави школовање у жељи да га задржи на имању, мада је био врло добар ученик. Иако је испунио родитељску жељу, касније се и сам запослио у друштвеном сектору

тно мањи број њих настављао је школовање у некој од средњих школа, а посебно је било мало оних који су се опредељивали за студије.

Шездесетих година прошлог века почине масовније школовање бивших ученика ове школе. Сада је све више оних који се уписују у средње стручне школе и гимназије. Појединци из средњих школа и скоро сви гимназијалци настављају школовање на високим и вишим школама. Већ поодавно је преко сто свршених ученика ове школе стекло факултетску диплому. Највише је инжењера различитих струка, правника, економиста, али има и лекара⁹⁴ и стручњака других профилла. Међу њима има доста успешних привредника, али и стручњака разних занимања којима су повераване најодговорније дужности.⁹⁵

Има и просветних радника⁹⁶ а неки од њих су се вратили у своју школу да би и сами били васпитачи млађим генерацијама. Поред већ помињаног Боголјуба Никифоровића, у овој школи као васпитачи радили су њени бивши ћаци: Јован Терзић, Милован Симић, Живота Јанкићевић Бибан, Весна Радојчић (удата Бурнић), Славица Лукић⁹⁷ и Милован Јовановић, који је завршио машински факултет, али је неко време предавао математику у вишим разредима.

Међу бившим ћацима ове школе двојица имају највиша академска звања – доктора наука Радивоје Раша Гргић, завршио је Медицински факултет у Београду и специјализирао гастроентерологију. Први је у Србији и бившој Југославији почeo примењивати ултразвук у дијагностици. Поред рада на клиници радио је у свим наставничким звањима на матичном факултету. Чак је два пута биран за продекана а четири пута за декана те највеће високошколске установе на Балкану. Од 1990. је ванредни а од 1995. године и редовни члан

⁹⁴ Лекари су: Божидар Симић, Слободан Никифоровић, Радивоје Гргић, Милан Ј. Јовановић, Милан М. Јовановић, Боривоје Станојевић и Ана Симић

⁹⁵ Радован Гргић био је директор „Елинда“ у Ваљеву; Живорад Јаковљевић ваљевског „Ферума“, Рајко Антонијевић једног предузећа у Крупњу и РЗ КПОП „Крушика“ у Ваљеву; Рада Матић „Истер-инжењеринга“ у Ваљеву; Слободан Терзић – шећеране у Сремској Митровици; др Слободан Никифоровић, директор Дома здравља у Владимирицима, Завода за заштиту здравља у Шапцу и посланик; прим. др. Милан М. Јовановић, в. д. директора Медицинског центра у Ужицу и управник Болнице у Ваљеву; др Живорад Деспотовић био је директор Дома здравља у Петцој а сада Дома здравља у Лajковцу; Јован Терзић је директор ОШ „Миша Дудић“ у Ваљеву; Богосав Јаковљевић био је судија Окружног суда у Ваљеву а Дикосава Јаковљевић судија Окружног суда у Београду, Никола Јаковљевић је, такође био судија; Борислав Радојчић је директор „Инос-Ангросировине“ у Ваљеву; Верољуб Милчевић, директор „Копова УБ“; аутор ових редова био је директор Новинске и радио-установе „Напред“ у Ваљеву и секретар за одбрану Подрињско-колубарске међуопштинске заједнице. Нека буде опроштено ако смо још неког сличног изоставили јер то нисмо намерно учинили.. Последњих година све више ученика ове школе успешно се доказује у приватном бизнису

⁹⁶ Владан Матић цео ради век предавао је математику у Средњој пољопривредној школи а његова кћи Бранка је магистар математичких наука и професор неке више школе у Шапцу; Милена Ракић, удата Радојчић и Јован Јеросимић предају у ОШ „Нада Пурин“, Андрија Терзић, Негосава Милчевић, удата Терзић, Милица Терзић, Јулијана Чубровић, Драгољуб Терзић, Добринка Живановић дев. Терзић, Тања Антонијевић су познати просветни радници; Живодарка Драгумило, дев. Марковић дугогодишњи је педагог једне београдске основне школе, а муж јој је универзитетски професор медицине

⁹⁷ Краће време мењала је одсутну учитељицу

Академије медицинских наука и члан Европског удружења за изучавање јетре. Божидар Бранковић (претходно Вучићевић) завршио је Рударско-геолошки факултет у Београду а 1984. одбранио докторат из области рударских наука. Годинама је радио у привредним организацијама у области рударства на одговорним дужностима. Објавио је више стручних и научних радова, а пре неколико година био је и посланички кандидат на изборима.

Занимљиво је да међу свршеним ученицима, па и наставницима ове школе, има мало познатих уметника, спортиста, свештеника и других ретких и занимљивих професија. Донекле изузетак је наставник српског језика у овој школи Љубивоје Адамовић⁹⁸ који се након одласка у пензију посветио књижевности и већ објавио две књиге. Јовиша Чубровић (1913 – 2000), бивши ученик и судски чиновник, више од шест деценија био је члан Аматерског позоришта „Абрашевић“ из Ваљева и остварио многе запажене улоге, а посебно ће остати запамћен као Пера писар у култној представи „Госпођа министарка“. Магистар математичких наука Војислав Андрић овде је завршио пет разреда основне школе а годинама је играо рукомет за ваљевски „Металац“ и шабачку „Металоплатику“. Бивши ученик ове школе Јован Стојић, познати новинар – дописник београдске „Политике“ из Ваљева, радио је и за више других листова, радио и ТВ станица а један је од оснивача дописништва ТВ Београда из Ваљева. Такође, ученик ове школе Славко Пушћић био је новинар Радио Новог Сада и дописник РТВ Београд из Новог Сада а сада има своје издавачко предузеће. Милан Јаковљевић Јаре (1951 – 2002) годинама је активно играо фудбал у многим клубовима, па и у неким друголигашким. Некадашњи наставник ликовног васпитања у овој школи Душан Нешић у младости се активно бавио боксом а сада сликарством.

проф. др Радивоје Грбић

7. У ГОДИНИ ЈУБИЛЕЈА

Школска 2001/02. обележава се као година великог јубилеја – сто година постојања и успешног рада. Образован је одбор и договорене најважније активности. Централна прослава одржана је поводом именовања школе и прославе традиционалне школске славе – Савиндана. Права је штета што овај

98 А његова кћи Снежана Адамовић, бивши ученик ове школе, магистар и професор српског језика и књижевности у Средњој економској школи у Ваљеву, већ има две објављене књиге и члан је Удружења књижевника Србије

велики јубилеј није боље искоришћен за стварање повољнијих услова за даљи рад школе, па и њену афирмацију.

7.1. Материјално-технички услови

У години јубилеја настава се изводи у три школска објекта: у Попучкама (потпуна основна школа), у Дупљају и Забрдици (комбинована одељења).

Објекат у Попучкама саграђен је средином седме деценије прошлог века. У међувремену је више пута адаптиран и дограђиван. Након последњих радова обезбеђено је око 600 квадратних метара корисне површине. Тиме је значајно проширен радни простор и побољшани услови рада. Окончањем тих радова добијено је 7 учионица, канцеларија за директора, наставничка канцеларија, канцеларије за сараднике, просторија за библиотеку и информатику, простор за школску радионицу, котларницу и једна помоћна просторија, ходник и хол. Пошто је школа имала пољске нужнике, ове године на школску зграду дограђен је и приклjuчен санитарни чврт.

Грејање је на чврсто гориво али планира се увођење централног грејања. Наводно, за те намене у општинском буџету планирано је 1.200.000 динара. Подови су од синтетике и погодни за одржавање. Ходник и хол су прекривени керамичким плочицама. Природно осветљење је добро што се не може рећи и за електрично због осцилација у напону.

По процени запослених школа је опремљена тек са 50% у односу на прописане нормативе. Највећи проблем је недостатак фискултурне сале, заостајање у опремању специјализованих школских кабинета и набавци информатичке опреме. Ни у погледу набавке осталих наставних средстава и учила није много боља ситуација јер школа располаже са само два графоскопа, два дијапроектора, два компјутера, једним штампачем и касетофоном.

До почетка ове школске године ученичка библиотека имала је око 2.600 књига. Обележавање јубиларне годишњице искоришћено је да се тај књижни фонд употпуни. Бивши ученик ове школе а сада директор Ваљевске гимназије мр Војислав Андрић, преко ученика своје школе, прикупио је и овој школи поклонио преко хиљаду књига. И аутор овог рада из своје личне библиотеке издвојио је и дао сто књига за сто година рада школе а преко Удружења Ваљеваца у Београду води акцију за прикупљање нових књига. У књижном фонду доминира школска лектира, дела домаћих и светских класика, а има и известан број стручних и серијских публикација. Сви ученици су чланови библиотеке а књиге могу користити и други житељи села.

Подручно одељење у Дупљају смештено је у школској згради саграђеној 1946. године. Пре 6-7 година зграда је адаптирана и темељно сређена. Она има две учионице, канцеларију, ходник и кухињу. Школски простор је солидно опремљен и у склопу њега је и стан за учитеља.

И истурено одељење у Забрдици ради у самосталној школској згради саграђеној у четвртој деценији XX века. Недавно је на њој поправљана кровна конструкција и урађена нова фасада. У саставу објекта су две учионице⁹⁹, ходник, простор за ђачку кухињу и стан за учитеља. Пре годину дана саграђена је и једна помоћна зграда површине 32 квадратна метра.

Оба ова подручна одељења опремљена су училима са близу 90% од прописаних норматива. Другим речима, она имају скоро сва најнужнија наставна средства, па и још понешто.

7. 2. Настава и друге активности

Основна делатност школе организована је по концепту полуодишињег рада са ученицима. У матичној школи ради се у две смене. Прва смена почиње са радом у 7.30 а завршава у 12.50 часова. Друга смена траје од 13.00 до 18.15 часова. Целокупан образовно-васпитни рад организован је на основу заједничког наставног плана и програма.

Наведеним програмом предвиђено је да ова школска година траје 36 седмица или 180 радних дана, за првих седам разреда, а за осми разред, због припреме и полагања пријемних испита за средње школе, 34 седмице или 170 радних дана. Прво школско полуодишиште почело је 1. септембра а завршиће се 31. децембра 2002. године, док је друго почело 14. јануара а треба да се заврши 16. односно 30. јуна 2002.

Целокупан рад одвија се кроз редовну, допунску и додатну наставу, друштвено-користан и производни рад. Значајна пажња поклања се физичком и здравственом васпитању, унапређењу животне и радне средине, организацији културно-забавних и спортско-рекреативних активности. С тим циљем организован је рад у више секција и клубова. Оне имају задатак да даље развијају и унапређују дечије склоности и способности.

У складу са оствареним резултатима, ђаци ове школе учествују на такмичењима и другим јавним манифестацијама. Ове школске године оствареним резултатима на такмичењима истичу се Слободан Радовановић и Јелена Машевић. Пре пет-шест година био је то Мирослав Грбић, који је учествовао на републичком такмичењу из физике. Тих година Гордана Бранковић била је трећа на окружном такмичењу из историје. Запажене резултате имала је и Станка Савић, Биљана Стојић и још неки ђаци. Снежана Ракић за причу „Стара кућа“ освојила је друго место на једном литерарном конкурсу, док је Јасмина Ивановић, тада ученица V разреда, у конкуренцији ученика свих седам ваљевских школа, награђена за ликовни рад „Пепељуга“. Оваквих и сличних резултата било је и у претходним генерацијама.

⁹⁹ Једна је уређена у лето 2001. године

7. 3. Ученици

Током школске 1997/98. Основна школа „Ваљевски НОП одред“ из Ваљева имала је 1.259 ученика у 47 одељења. У њеном издвојеном делу у Попучкама радило је укупно 14 одељења, односно по једно одељење првог и трећег разреда док је преосталих шест разреда радило у по два одељења. Уз то, у селима Забрдица и Дупљај, радило је по једно комбиновано одељење. У првом селу било је укупно 11 а у другом 16 ученика, док је у Попучкама било 277 ученика.

Занимљиви су подаци о упису ученика у први разред у претходне три године. Тако се школске 1994/95. у први разред ове школе уписало два одељења; следеће године само једно одељење, а школске 1996/97. опет два. Те године у Забрдици уписало се 4 а у Дупљају 5 првака. Посредством ових али и неких других података дају се уочити велике осцилације о приливу деце за школу.

У години када се обележава сто година од оснивања ове школе матична школа у Попучкама ради са десет одељења. Поред њих су и комбинована издвојена одељења у Забрдици, са 17, и Дупљају, са 19 ученика. Наставу у нижим разредима у Попучкама похађа 91 а у вишим 121. На крају школске 2001/02. ова школа имала је свега 258 ученика.

Стање по разредима у Попучкама је следеће: у првом 18, у другом 25, у трећем 24, у четвртом 19; у Забрдици први разред уче 2, други 4, трећи 5 и четврти 6, а у Дупљају у првом разреду има 4, у другом исто толико, у трећем 6 и у четвртом 5 ученика. Стане у вишим разредима изгледа овако: у петом разреду 30, у шестом 38, у седмом 26 и у осмом разреду 32 ученика.

Већином су то деца из сеоских породица, мада није мали број ни деце чији су родитељи у радном односу. Њих 74 имају стално запосленог оца а 14 и мајку. Међу ученицима ове школе има десеторо деце која имају третман социјалног случаја. Ту је и 12-торо деце избеглица и једно дете са статусом интерно расељеног лица. Из разведенних породица потиче 9 ученика док је по шест ученика без оца или мајке. Једно дете је хендикепирано у развоју.

Пошто међу ученицима има и оних који путују по пет и више километара, то је управа школе уговорила свакодневни превоз за ученике и раднике са „Ласта-Стрелом“ из Ваљева. Њихови аутобуси саобраћају три пута дневно на релацији: Ваљево – Иверак – Бојевића гроб – Друм – Лукавац – Дупљај, и обратно, како би се уклопили у почетак и завршетак школске смене. Услуге овог превоза користи 19 радника и око 60 ученика. У зимском периоду тај број се повећава. Скупштина општине Ваљево финансира трошкове превоза ученика са 75% а родитељи плаћају преостали део.

7. 3. Школски кадар

На реализацији наставних планова и програма, организацији живота и рада у овој школи на почетку јубиларне школске године била су ангажована 33 радника. Њихова квалификационија структура је следећа: 11 са високом, 13 са

Наставнички колектив 2001/02.

вишом, 3 са средњом школском спремом, један је квалификован а пет неквалификуваних радника.

Поред директора школе професора Томислава Сандића, са 29 година стажа, на реализацији стручних послова ангажован је школски педагог Ката-рина Томић, дипломирани педагог са 3 године радног искуства. Послове библиотекара обавља Драган Павловић, професор са 11 година радног искуства. На административно-финансијским пословима ради економски техничар Милка Миросављевић са 3 године стажа. Улогу домара обавља КВ столар Радоје Пајић са 17 година искуства. Као помоћни радници у Попучкама раде: Ратко Марковић (27), Стана Јеремић (9) и Слободанка Пајић (6) у Попучкама, док те послове обављају – у Дупљају Војислав Мијатовић (16) а у Забрдици Миломир Обрадовић (27).

У нижим разредима са вишом школском спремом раде: Стана Јанкићевић (29), Весна Бурнић (11), Нада Пантелић (10), Рада Сандић (31) и Драган Малешевић (13), док Милена Јовановић (32) има учитељску школу. На реализацији предметне наставе, са високом стручном спремом раде професори српског језика и књижевности Снежана Ступар (4)¹⁰⁰, енглеског Милица Живковић (11), математике Миливоје Зарић (16), историје Светлана Мићић (11), географије Звонко Лекић (20) и биологије Бранислава Радовић (21). На истом задатку ангажовани су наставници српског језика и књижевности Данијела Стојковић (3), руског језика Милорад Давидовић (32), математике Ратко Јоргић (24), биологије Иванко Недић (36), хемије Гојко Крстић (19), ликовне кул-

100 Уместо ње сада ради Слађана Кошанин апсолвент

туре Драган Мандић (3) и физичког васпитања Стево Радуловић (34). Техничко образовање и информатику предаје инжењер Александар Жуњић (3), са вишом школском спремом, а музичку културу Љиљана Коцић (14) са средњом школом.

Мада је квалификациона структура запослених веома добра и стручна заскупљеност наставе врло повољна, један број запослених радника ванредно студира у жељи да обезбеди већи степен стручне спреме. Утисак је да је ово со-лидан колектив добро укомпонован, у коме има оних са богатим животним и радним искуством, као и почетника, али и радника у најбољим годинама.

Школом руководе Школски одбор и директор школе. Председник Школског одбора је Драган Богдановић, приватни предузетник и одборник Попучака у Скупштини општине Ваљево.

7.4. ИМЕНОВАЊЕ

Међу првим школама у Колубарском округу Основна школа у Попучкама поново је почела да слави стару школску славу Савиндан. Пре десетак година учинила је то група просветних радника и представници Месне заједнице Попучке, мада тадашње власти нису благонаклоно гледале на тај њихов поступак. Међутим, они су то учинили у уверењу да је то скривена жеља скоро сваког ћака ове школе и већине житеља Попучака и тежњом да испоштују и даље негују најбоље обичаје и традиције својих предака.

Изгледа да је то био и један од разлога да ова школа у години свог велиоког јубилеја добије име великог народног просветитеља, књижевника, духовника и политичара Раствка Немањића – Светог Саве, који је давно превазишао границе своје државе ће се убудуће звати Основна школа „Свети Сава“ у Попучкама. У духовној бризи за преваспитање свога народа, одричући се свега личног, потпуно се посветио свом народу и служењу његовим интересима.

РЕЗИМЕ

Школа у Попучкама сада обухвата подручја месних заједница Попучке, Дупљај и делимично Лукавац и Забрдица. У протеклих сто година она је организовала систематску и делотворну васпитнообразовну активност. Захваљујући томе описано је више хиљада младих људи и сада у Попучкама нема неписмених. Већина старијих завршила је само четири разреда и посветила се польопривреди. Међу млађима доста је оних који настављају школовање, па међу свршеним ћацима ове школе преко сто њих има факултетско образовање.

У прошлости школа је мењала организациони статус, али је увек имала добру сарадњу са друштвеном средином. Све то допринело је да она постане и остане истински расадник писмености и културе, мада спада у ред мањих сеоских школа. За остварене резултате велике заслуге припадају и плејади изузетних учитеља, наставника, професора и других радника који су у претходних година радили у овој школи

.SUMMARY

School in Popučke now includes the territories of boroughs Popučke, Dupljaj and partly Lukavac and Zabrdica. In the last hundred years it has organized a systematic and efficient

Милан Милошевић

Полицијска академија/Факултет Цивилне одбране

Београд

ПОЛИЦИЈСКО-БЕЗБЕДНОСНЕ СТРУКТУРЕ У ОКУПИРАНОЈ СРБИЈИ 1941-1944

АПСТРАКТ: Раг је посвећен полицијско-безбедносним структурима које су деловале на територији окупираних Србије у периоду 1941-1944. године. Посебна пажња посвећена је организацији и активностима полицијско-безбедносног апаратна окупатора, организацији и деловању безбедносних институција квислиншког апаратна, као и настанку и развоју безбедносно-обавештајних структурара народноослободилачкој покрећа.

1. Организација и активности полицијско-безбедносног апаратата окупатора

Капитулација, окупација и распад Краљевине Југославије 1941. године имали су за последицу и дефинитивну пропаст полицијског и безбедносно-обавештајног система земље, мада су у мањем обиму неки обавештајни центри лоцирани у иностранству (Истанбул и др.) наставили са деловањем за рачун Краља и Владе у емиграцији¹. На територијама које су запосели, окупатори су одмах приступили изградњи војно-управног апаратата, тј. окупационог система.

Бројне полицијске и безбедносне установе и обавештајне организације окупатора и квислинга (и колабораната) вишеструко су покривале територију Србије и Југославије. Међутим, док се квислиншки полицијско-безбедносни апарат, осим фактички наслеђеног полицијског апаратата Краљевине Југославије (Специјална полиција и сл.) стварао током рата, обавештајне службе окупатора већ су имале велико искуство. Оне су обавештајну делатност према Југославији планирале дугорочно, успостављањем обавештајних

1 О томе види опширније: Ристовић, Милан, *Сукоби обавештајних јединица југословенске избегличке владе у Турској 1941-1943. године*, у: Војноисторијски гласник, бр. 2 (1984), стр. 153-170

мрежа преко различитих агентура које су деловале и пре и након окупације². Према томе, обавештајно-безбедносне структуре окупатора располагале су стручно обученим кадровима са богатим оперативним искуством и изграђеним методама рада, а деловале су уз свестрану помоћ домаћег полицијског апарату који је познавао људе, прилике и територију.

Обавештајне и безбедносне службе окупатора су свој рад заснивале и на присној сарадњи са издајничким елементима и групама као што су били албански сепаратисти, нарочито њихова организација „Беса“, франковци, одн. усташе и крижари, црногорски сепаратисти (крилаши) и други. Уосталом, познато је да је катастрофалном поразу значајно допринела активност ових елемената, као и агената немачких и италијанских обавештајних служби, који су прикупљали и радио-станицама одашиљали обавештајне податке о распореду и покретима Југословенске војске, вршили диверзије и саботаже, интензивно ширили дезинформације и гласине изазивајући забуну и дефетизам, и слично³.

Немачки окупациони систем се, на основу немачко-италијанског споразума, делио на три режима: а) анектирана подручја; б) класични окупациони систем и в) територије под заједничком немачко-италијанском управом. Према конкретним тежњама нациста ка одређеним територијама, класични окупациони систем углавном је био успостављен у тзв. ужој Србији – на делу територије бивше Дунавске, Моравске и Дринске бановине и Управе града Београда, док су Банатом и источним Сремом самостално управљали фолк-сдојери. У немачкој окупационој зони била су, поред Новог Пазара, и три косметска среза: вучитрнски, лапски (Подујево) и звечански (К. Митровица)⁴. Испадањем из рата савезника у агресији, Немачка је преузела и остала окупациона подручја у Србији, и то италијанско током 1943. године, а мађарско у марта и бугарско у септембру 1944. године.

У немачкој окупационој зони на тлу Србије деловали су пунктови, команде и испоставе следећих безбедносно-обавештајних организација: Главног уреда безбедности Рајха – RSHA, односно Гестапоа (са центром у Београду), Службе безбедности (SD) и Полиције безбедности (SIPo), затим Службе оперативног извиђања веза (Na-4), Тајне војне полиције (GFP) и Абвера који је де-

2 Упореди: *Оперативно-обавештајна ситуација бивше Југославије* (предавање: извод из материјала), (с.л.); (с.н.), (с.а.) и Приручник уз тему оперативно-обавештајна ситуација бивше Југославије, Београд: ДСНО ФНРЈ – Управа безбедности, 1957; „О немачкој обавештајној служби у старој Југославији (1933-1941)“, у: Народна милиција, бр. 12/1954, стр. 24-40; и сл.

3 О деловању „Организације Јупитер“ и утицају Пете колоне на исход априлског рата, види напр: Терзић, Велимир, *Слом краљевине Југославије, 1941: Узроци и последице пораза* (књ. II), Београд (и др): Народна књига (и др), стр. 499-513 и даље; *Пета колона у старој Југославији*, у: Народна милиција бр. 4/1955, стр. 20-32; Обрадовић, Милан, *О деловању обавештајне службе немачког окупатора на подручју Југославије укљученом у тзв. НДХ*, у: 13. мај, бр. 5/1966, стр. 459-502 и сл.

4 Немачка војнообавештајна служба је у самом почетку окупације открила да се на том подручју „увелико агитује за стварање Велике Албаније у коју би ушла Косовска Митровица“. О тој пропаганди види: Ђаковић, Спасоје, *Сукоби на Косову*, Београд: Народна књига, 1984, стр. 156

ловао из центра у Београду и контраобавештајног уреда у појединим војним областима (Abwherstelle-Ast). У оквиру тзв. Делатне групе полиције безбедности и службе безбедности за Југославију деловала је и Криминалистичка полиција (KRIPO).

Обавештајном делатношћу такође су се бавиле и оперативне војне јединице преко својих обавештајних одељења која су у своме саставу, поред осталог, имала одсеке за обавештајну и контраобавештајну службу, односно обавештајне и контраобавештајне официре (Ic). То је, у ствари, била трупна обавештајна и контраобавештајна служба, непосредно везана за одређене штабове, односно команде. У деловима Југославије који су припојени Мађарској, Бугарској и Италији, Абвер и VI Управа RSHA су деловали као и у свакој другој страној земљи (конспиративно, тајно), с тим што је врло често – када су се на тим територијама водиле војне операције – у дејство ступала и трупна обавештајна служба Ic.

Укупно је на територији Југославије у току II светског рата деловало 669 центара обавештајних и контраобавештајних служби нацистичке Немачке, с тим што су Абвер и Ic официри обавештајно истраживали партизанске одреде, односно Народноослободилачку војску Југославије и њихове команде, док је SD као тоталитарна политичка полиција нацистичке странке истраживала целокупан живот на окупиранијој територији. Сигурно је да је активност немачког полицијско-безбедносног апарата по простору, времену и ефектима деловања била најзначајнија. Она је то остала и након ослобођења Београда и већег дела земље, захваљујући активностима тзв. трупова (FAT) и сличних обавештајно-терористичких формација, као и деловању позадинске агентурне мреже („Ruecknetz“) на територији коју су јединице Вермахта напуштале.

Италијански окупациони систем је успостављен одмах по уласку фашистичких окупатора. На овим територијама биле су основане префектуре као управни органи и квестуре као извршно-полицијски органи. На територији која је присаједињена италијанском протекторату Албанија цивилну власт је вршио до 2. августа 1941. године „Високи цивилни комесар за Косово, Дебар и Стругу“, а после десет дана проглашена је анексија ових крајева и њихово укључење у тзв. Велику Албанију. Најзад, Италија је анектирала и приклјучила Црној Гори под италијанским гувернером (од јула 1941) део рашко-поморавске области са Сјеницом, Пријепољем и другим местима.

На италијанском окупационом подручју интензивно су деловали обавештајно-безбедносни центри Војне обавештајне службе (SIM). У сајеству са овом службом деловала је фашистичка Добровољачка милиција за националну безбедност (MVSN). Њена основна организацијска јединица била је легија или тзв. батаљон црних кошуља. Задатак легије је био да на свом одсеку одговорности организује посебни контраобавештајни центар – тзв. политичко-исследни уред (UPI), којим је непосредно руководио командант легије.

Поред тога, обавештајном делатношћу се бавила и италијанска полиција, као и жандармерија (Carabinieri Reali – CCRR). Међутим, најефикасније обавештајне организације фашистичке Италије биле су њене тајне политичке полиције и истовремено специјалне службе фашистичког покрета – „Орган будности за сузбијање антифашизма“ (OVRA) и „Капиларна организација“ (OK). Као обавештајне службе фашистичке партије, оне су обавештајно истраживале илегалне организације Комунистичке партије и других структура НОП на неослобођеној територији, док је партизанске јединице обавештајно истраживала служба SIM. Свеукупно су деловала 102 центра италијанских обавештајних служби. Осим тога, на подручју које је окупирао, односно анектирао италијански окупатор, деловале су и поједине полицијске и обавештајне организације квислиншког апарат (Усташка надзорна служба и др.).

Мађарски окупациони систем заведен је на територијама које су предате на управу фашистичкој Мађарској. Убрзо по запоседању територије, сви срезови из Бачке приклучени су Бодрошкој жупанији. Организоване су жандармеријске станице на окупирanoј територији, као и лучке и пограничне капетаније и, најзад, градске капетаније у Новом Саду, Суботици, Сомбору, Сенти и Кањижи. Поред постојећих полицијских институција и њихових политичких одсека („левих К“ – комунистичких и др.) и детективских, истедњих и извиђајних група, Друго одељење Генералштаба министарства војске формирало је специјалне извиђачко-иследне покретне трупе јачине до 30 људи. Ове групе су деловале током 1941. и 1942. године, а у њихов састав улазили су официри и подофицири војне и цивилне обавештајне и контраобавештајне службе (Kemelharis), жандармерије и полиције, као и детективско и стражарско особље. Међутим, 1943. године дошло је до њиховог препотчињавања Центру за заштиту државе при министарству унутрашњих послова. Надлежност, задаци и начин рада, као и састав група остали су исти, али су се оне бројно увећале чак и до 100 људи⁵.

Бугарски окупациони систем је успостављен на анектираним подручјима Космета, Источне и Јужне Србије, а представљао је идентичну организацију управе какву је фашистичка Бугарска имала на својој територији. У почетку је запоседнута територија била подељена на Скопску и Битољску област, али је током 1943. године формирана и Врањска област. Осим тога, поједина гра-нична насеља и срезови приклучени су Софијској, Видинској и Цумајској области. Полицијско-безбедносни апарат деловао је кроз војнообавештајне и полицијске органе. Конкретније речено, на терену су деловали Обавештајно одељење Министарства војске (RO-2) и обавештајни органи МУП (DS). Аген-тура је стварана масовно, нарочито преко општинских кметова који су имали своје илегалне пунктове.

5 Опширније о деловању немачких, италијанских и мађарских обавештајних институција на окупираним и анектираним подручјима Србије и Југославије, види: Јанековић, Славко, *Развитак обавештајних служби у току НОР-а. Организација, метод и сафракција њиховој раду. Искусства за евентуално будућа ратна дејствва*, (с.л.); (с.н.), 1962

Најзад, на подручју сваке општине образована је бугарска полицијска станица и јединица „контрачетника“ од највише 20 људи, наоружаних лаким наоружањем, који су извиђали терен и патролирали, а у јачим сукобима су садејствовали са бугарским оружаним формацијама. Поред тога, бугарски полицијски апарат је располагао и мобилним коњичким и моторизованим формацијама. На крају треба истаћи да је бугарски обавештајно-безбедносни апарат (као и мађарски) деловао само у оквиру своје окупационе зоне, док су италијанске и немачке обавештајне службе деловале на ширем простору.

Независна држава Хрватска, која је обухватала и територију Срема са Земуном, била је административно подељена на 22 велике жупаније. Усташко политичко руководство чинили су: у великим жупама стожерници, у котарима логорници, у општинама таборници и у селима ројници. Оружене снаге НДХ су крајем 1941. године чиниле: усташка војнича, домобранство и оружничке (жандармеријске) пуковније⁶. Истовремено су се развијале усташке полицијске, обавештајне и војнообавештајне структуре. Сматра се да су ове службе представљале најопаснији обавештајни апарат квислиншких снага, тј. да је УНС била опаснија чак и од Гестапоа и Овре⁷. Међутим, сигурно је да су најпогубнији ефекат имали логори, који такође спадају у полицијско-безбедносни апарат Независне Државе Хрватске.

И нацистичка Немачка је имала велики број логора на тлу окупиране Србије. Главни логори овог система (у Нишу, Шапцу, Великом Бечкереку, Панчеву, на Бањици и Београдском сајмишту) називани су „прихватним“ јер им је намена, пре свега, била прикупљање радне снаге за слање у логоре у Немачкој и окупиранијој Југославији. Логор на Сајмишту је у овој мрежи имао централно место, јер је чинио копчу између логора у окупиранијој Србији и мреже привремених логора и сабиралишта, коју је Рајх од 1943. године развијао на територији НДХ. Од свих немачких логора на тлу Југославије, Сајмиште се највише било примакло типу истребљивачког логора, јер су у њему вршена масовна погубљења политичких противника, талаца и расно непожељних (Јевреја и Цигана). Мађарски логори за Србе и Јевреје у Бачкој и Барањи су се налазили у Новом Саду, Суботици, Сенти, Бечеју, Бачкој Тополи, Ади, Старом Врбасу, Оџацима, Белом Манастиру, Визићу и Бегечу, али интернирање је вршено и у самој Мађарској. Логоре су у окупираним областима Југославије имали и Бугари, али не на тлу Србије (два су била недалеко од Скопља, а остали на бугарској територији). Међу овим логорима ни за један се не може рећи да је био истребљивачког типа, иако су обе земље настојале да на запоседнутим областима измене постојећу националну пропорцију⁸.

6 Децембра 1944. године, на изричит захтев Немачке, домобранство је расформирано „као несигурна војска“, а све оружене формације НДХ су реорганизоване у 16 дивизија под командом немачких корпусних штабова.

7 Целебић, Милован, *Обавештајна служба у Народно ослободилачком рату 1941-1945*, Београд: Војноисторијски институт, 1987, стр. 91

8 Упореди: Милорадовић, Горан, *Логори за изолацију у Краљевини Срба, Хрватса и Словенаца*, у: Историја 20. века, бр. 2/2000, стр. 120, 121

Безбедносно-обавештајни апарат окупатора интензивно је примењивао диверзантско-терористичку активност (нпр. диверзија у фабрици оружја у Ужицу 1941. године) и друге видове неконвенционалних дејстава, али је најинтензивније било обавештајно деловање. Наиме, обавештајне и безбедносне службе окупатора су, уз помоћ служби квислинга и колабораната, на читавој територији Југославије организовале тоталну шпијунажу. На неослобођеној територији су покривале скоро свако насељено место, а у градовима сваку улицу, стамбену зграду, установу и предузеће. На ослобођену територију су упућивани бројни агенти са обавештајним и субверзивним задацима. Осим тога, Гестапо, Овра и друге службе вршиле су масовна хапшења на основу података о активности појединача као припадника НОП или су хапсили кроз превентивне рације. На другој страни службе Јс, Абвер и СИМ су у току борбених дејстава окупационих група или квислиншких војних формација, заробљавали борце партизанских одреда и НОВ. Ухапшени и заробљени су максимално коришћени као извор обавештајних података.

Такође су Гестапо, Овра и друге службе перманентно стварале агенчтуру коју су настојали да уграде у илегалне структуре НОП на неослобођеној територији, као и у партизанске одреде и НОВ. Уграђивање агената вршено је уз систематичне припреме, како би се агенчтури обезбедили што повољнији услови. Преко уграђене агенчтуре прикупљани су подаци о наоружању, морално-политичком стању, намерама и акцијама партизанских јединица и, на основу тих обавештења, предузимане одређене акције. Преко убачених агенаата посебно су настојали да партизанске одреде разбију изнутра, односно да убијају истакнуте руководиоце ради лакшег уништавања јединице, а на ослобођеној територији да откривају осетљиве и значајније пунктове за покрет како би на њима организовали диверзије или акције својих ударних-специјалних јединица, па и изненадне акције са већим борбеним снагама. Преко тзв. агента-извиђача откривали су логоре и положаје партизана, а на тим задацима су користили лугаре, трговце и друге особе које су се лажно представљале као избеглице рођаци који траже своје блиске у партизанским јединицама, шверцери, црноберзијанци и сл.⁹.

2. Организација и деловање безбедносних институција квислиншког апарат

Немачки окупатори су у мају 1941. године основали квислиншку Владу („Савет Комесара“). Председник те владе и уједно Министар унутрашњих дела био је Милан Аћимовић. „Комесарска Влада“ Србије је убрзо замењена „Владом народног спаса“, а председник те владе („Министарског савета“) која је образована крајем августа 1941. године, постао је генерал Милан Недић, док је Милан Аћимовић остао министар унутрашњих послова. Овој влади су

⁹ Упореди: Ђорђевић, Обрен, *Заштитна револуција*, Београд: Институт за политичке студије ФПН, 1979, стр. 54-59

на располагању стајале полиција Управе града Београда и различите оружане формације (четници Косте Пећанца, Руски заштитни корпус и сл.).

Органи власти и војне формације квислинга и колабораната које су егзистирле на тлу окупиране Србије од 1941-1944. године (нпр. Српска државна стража, Српски добровољачки корпус, и сл.), имале су сопствене полицијско-безбедносне елементе, односно обавештајне службе. Ове службе су тесно сарађивале са обавештајним службама опкупатора пружајући им обавештења и другу помоћ. У основи исто важи и за обновљене оружане формације јавне безбедности-жандармерију.

Жандармеријске јединице су одмах након капитулације биле разоружане, док су жандармеријске станице биле опљачкане и уништене. Међутим, активност ове оружане формације убрзо је обновљена. Најпре су формиране појединачне жандармеријске чете са водовима и станицама, док је крајем јуна 1941. године образована Команда српске жандармерије. Током 1942. године жандармерија је фактички преформирана у Српску државну стражу- СДС. Она се делила на Градску државну стражу (у Београду и већим местима), Польску државну стражу (на територији Србије изван тих градова) и на Граничну државну стражу. Премијера и чланове квинслишке Владе обезбеђивала је мања војна формација, тзв. Српска гарда¹⁰.

С друге стране, после окупације фактички је задржан цео предратни апарат Управе града Београда, са управним чиновницима, полицијом, жандармеријом и стражом. И унутрашња организација Управе остала је готово непромењена, осим што је Одељење опште полиције преименовано у Одељење специјалне полиције¹¹. Оно је имало око 30 чиновника и 150 оперативаца („полицијских агената“), и делило се на централну пријавницу, картотеку и пет одељака: Први одељак – административни; Други одељак – политички; Трећи одељак, у почетку контраобавештајни („за дефанзивну обавештајну службу против странаца“), а затим за контролу „покрета Д. М.“ (Равногорског четничког покрета); Четврти одељак – антикомунистички, и Пети одељак – за контролу штампе.

Као одељење Управе града Београда, Специјална полиција је била надлежна само за Београд, али је као испомоћ деловала и у унутрашњости окупиране Србије. Нарочито је то био случај са управама полиције у оним местима где су пре окупације била седишта бановина, а у оквиру којих су деловали одељеци Специјалне полиције (нпр. у Нишу)¹². Ова служба је деловала конспиративно, врбужујући агенте (конфиденте) приликом хапшења и спровођења истраге, или се бавила и субверзивном пропагандом – првенствено пласи-

10 Петрановић, Бранко, *Србија у Другом светском рату 1939-1945*, Београд: ВИНЦ, 1992, стр. 136, 415

11 Упореди: Божовић, Бранислав, *Београдска полиција у Краљевини Југославији: Управа града Београда 1918-1941*, у Безбедности, бр. 2/2002, стр. 357-372; Божовић, Бранислав, *Специјална полиција*, у 13. мај, бр. 3/1970, стр. 16-31

12 О томе детаљније види: Козић, Милорад, *Снађе и активност контарреволуције и квинслинга у нишком крају 1941-1944*, у: Нишки зборник, бр. 19/1995, стр. 74-76 и даље

рањем дезинформација, коришћењем агената-провокатора и провокаторских радио-станица. Осим тога, команда и обавештајни одсек жандармерије, односно од 1942. године Српска државна стража, достављали су Специјалној полицији сва обавештења до којих су дошли преко својих агената, док се као нарочито агилан сарадник Специјалне полиције показало Обавештајна секција Српске добровољачке команде (Љотићевске).

Специјална полиција је сарађивала са сличним полицијско-безбедносним структурима окупатора и њиховим дериватима (Српски гестапо и др.) и сродним квислиншким институцијама, као што је била Српска државна безбедност. Она је настала током октобра 1942. године тако што су из Министарства унутрашњих послова издвојена Одељење за државну заштиту и Одељење за јавну безбедност, и од њих формирano ново надлежаштво са називом Српска државна безбедност. Ово надлежаштво су сачињавале команда Српске државне страже и команда јавне безбедности. Специјална полиција (тј. Одељење специјалне полиције Управе града Београда) је остваривала посебно близку сарадњу са овим надлежаштвом, утолико пре што је и једном и другом институцијом руководило исто лице Драгољуб – Драги Јовановић.

Српски гестапо је била специјална субверзивна јединица, формирана у Србији током јула 1942. године као агенција окупаторске Полиције безбедности и Службе безбедности (BdS). У суштини радило се о агентурној мрежи састављеној од издајничких елемената српске националности, која је деловала по истом принципу као Гестапо. Припадници ове мреже су били војнички организовани, и у касарнама су носили немачке униформе, а на терену најчешће цивилна одела. Деловали су у саставу немачких оружаних снага, у извиђачким и војно-полицијским акцијама тзв. чишћења терена, а изван тога као агенти-provокатори који су обавештајно истраживали присталице НОП. Кроз ову обавештајну институцију, до њеног расформирања фебруара 1944. године, прошло је око 150 лица¹³. Најзад, из Српског Гестапа је проистекла и илегална антикомунистичка група са називом „Бункер-ћелија“, која је под непосредним руководством Гестапа вршила специјалне обавештајне, денунцијанске и диверзантско-терористичке задатке.

Развој политичко-безбедносне ситуације на терену приморао је квислиншку владу најпре да територијално реорганизује Србију (враћена је подела на округе), а затим и да од октобра 1943. године премијер Милан Недић лично преузме функцију министра унутрашњих послова. Коначна пропаст ове окупаторске творевине уследила је септембра 1944. године након одлуке којом је немачка војна команда за југоисток преузела све функције Недићеве владе. То је проузроковало распад квислиншког полицијског и безбедносно-обавештајног апарата, али и дезорганизацију и војнички слом квислиншких оружаних

¹³ Божовић, Бранислав, *Српски гестапо: Специјална организација гестапа за борбу против НОП-а*, у 13. мај, бр. 4/1964, стр. 38-52

формација: љотићевског Српског добровољачког корпуса – СДК и недићев-ске Српске државне страже – СДС¹⁴.

На делу територије окупиране Србије (у Срему), деловале су и полицијско-безбедносне и обавештајне структуре НДХ. Наиме, одмах по формирању „Главног усташког стана“ 1941 године, оснива се Усташка обавештајна служба – УОС, којом руководи повереник Главног усташког стана. Истовремено се под руководством другог повереника Главног усташког стана врши организација концентрационих логора у Лици, Босни и на острву Пагу, у којима се врше масовни поколији Срба, Јевреја и Рома¹⁵. Из ове две организације израсла је, Усташка надзорна служба – УНС, којој су касније приододате још неке организације. Иницијатор и главни творац ове злочиначке организације био је лично Анте Павелић, док је саму организацију по његовом налогу устројио Еуген „Дидо“ Кватерник. Усташког надзорног заповједника постављао је Павелић и он је непосредно њему одговарао.

Основни кадар при стварању Усташке обавештајне службе узет је из усташких обавештајних центара који су деловали пре слома и распада Југославије. Тако се већ у јулу 1941. године у Сарајеву организује курс за нове припаднике УОС који изучавају исту материју коју су изучавали припадници илегалне организације „Матија Губец“ за време Краљевине Југославије (правила конспирације и ухођења, шифровање, радио-телеграфију). Осим овог деловали су и други центри све до августа 1941. године када УОС улази у састав УНС као Уред II и тада се ствара комплетна организација¹⁶.

Према тексту законских одредби од 16. августа и 19. септембра 1941. године, УНС је имала следећу организациону структуру: Усташко редарство (Уред I); Усташка обавештајна служба (Уред II); Усташка одбрана (Уред III); Усташки особни уред (Уред IV) и Усташка сигурносна служба (Уред V). Треба посебно нагласити да Уред II (УОС) није вршио само обавештајну делатност и достављао обавештења да би по њима поступао Уред I, већ је и сам

-
- 14 СДС је основана 1942. године и делила се на Градску државну стражу (у Београду и већим местима), Польску државну стражу (на територији Србије изван тих градова) и на Граничну државну стражу. Премијера и чланове Владе обезбеђивала је мања војна формација, тзв. Српска гарда. Након септембра 1944. године, СДС је преименована у Српски ударни корпус – СУК
 - 15 Како наводи Милорадовић Горан (оп. цит. стр. 121), усташки логори још увек нису доволно истражени, тако да поред отвореног питања укупног броја жртава постоји и могућност да су усташе претекле нацисте и истребљивање започели неколико месеци пре њих, јер су први поколији Срба забележени у априлу 1941, а први усташки логори отворени током лета исте године. Ове логоре је као и нацистичке, карактерисала свирепост тртмана логораша и велика смртност, а њихову специфичност представљају три логора за децу (Горња Ријека, Јастребарско и Сисак). Међу логоре истребљивачког типа најпре се може свrstати Јасеновац, односно један његов део, логор бр. 3-ц (Циглана), који су и саме усташе називале „логором смрти“
 - 16 Према законској одредби од 16. августа 1941. године Усташкој надзорној служби је „задатак и дужност спречавати сваку делатност која би угрожавала слободу и независност НДХ, мир, спокојство и сигурност хrvatskog народа и тековине ослободилачке борбе хrvatskog усташког покрета“

вршио хапшења, саслушавања и претресе, а поседовао је и своје затворе. У по-гледу организационе структуре, УОС је била подељена на 15 одељења према проблематици рада. Најважнија међу њима била су специјализована одељења за обавештајни рад према Србима, Јеврејима и припадницима НОП (III, IV и VI одељење).

Тако је у оквиру УОС Одјел III – Протурспски обрађивао Србе у Хрватској, БиХ и Срему, посебно четничку организацију, деловао према Србији и према Србима у иностранству. Деловао је углавном преко агентурне мреже. Одјел IV – Протукомунистички основан је 20. јула 1942. године са задатком да обавештајно-полицијским мерама води борбу против КПЈ и СКОЈ и свих лица повезаних са НОП. По саставу је био најбројнија јединица и врло ангажована на стварању агената, не само међу усташким елементима, већ и конфидената које је УОС врбовала по логорима и затворима из редова припадника НОП. Овом Одјелу поклањала се посебна пажња, како по броју ангажованих, тако и по квалитету људства које је у њему радило, пошто се очекивало да ће одиграти значајну улогу у борби против НОП. Најзад, Одјел VI – Протужидовски, обрађивао је Јевреје, полујевреје (мешовите бракове) и све који су били у вези са Јеврејима¹⁷.

Централа УОС се на терену ослањала на посебна повериштва преко којих је покривала целокупну територију НДХ, а само повериштво УОС (нпр. у Земуну) се делило на Сполжни и Унутрашњи уред. Спложни уред је организовао мрежу агената и примао од њих обавештења, а вршио је и хапшења, претресе и друго. Унутрашњи уред је вршио све административно-аналитичке и управне послове. Поред тога, у саставу полиције безбедности били су уграђени повериеници УОС, као што је то на пример био случај са Котарским равнatelством у Сремској Митровици.

Поред УОС, безбедносно-обавештајни апарат тоталитарне НДХ сачињавале су и посебна обавештајна служба Министарства иностраних послова НДХ (од средине 1942 године), као и обавештајне институције у оружаним снагама: Т-одсјек Опшег одјела Министарства домобранства (који је функционисао до марта 1943. године); Очевидни одјел (касније Извјештајни одјел) Министарства домобранства (функционисао од септембра 1941. до краја 1944); ЈС одсјек Оперативног одјела Министарства домобранства (функционисао до маја 1945. године); Извјештајни одсјек морнарице НДХ; Редарство оружаних снага НДХ (од фебруара 1943. до маја 1945); Извејештајни одјел Усташке војнице (од јула 1942. до маја 1945); ЈС одјел Поглавниковаих тјелесних здругова (од лета 1943 до маја 1945); Сигурносна служба Поглавниковаих тјелесних здругова (од новембра 1941. до маја 1945) и Одјел јавне сигурности оружништва НДХ (од 1941. до маја 1945)¹⁸.

17 Детаљније о структури УНС, посебно обавештајне службе (Уреда II), види: Лазић, Душан, *Организација полицијско-обавештајне службе Независне државе Хрватске*, у: Зборник за историју, бр. 7/1973, стр. 143-179

18 Упореди: Лазић, Душан, *Организација полицијско-обавештајне службе Независне државе Хрватске*, у: Зборник за историју, бр. 12/1975, стр. 173-207; *Немачка обавештајна служба* (књ. IV), Београд: ДСУП, 1956, стр. 1395 и даље

Од 1943. године кровну полицијско-безбедносну структуру НДХ чинило је Главно равнательство јавне сигурности („Равсигур“), у чији је састав крајем јануара 1943. године интегрисана и УНС – изузев Сигурносне службе (Уреда IV) која је ушла у састав Поглавниковаих тјелесних здругова.

3. Настанак и развој безбедносно-обавештајних структура НОП у Србији 1941-1944.

Већ је истакнуто да је катастрофални пораз у априлском рату довео до потпуног слома и распада Краљевине Југославије, јер је целокупна државна територија одмах по капитулацији распарчана између агресорских сила. С друге стране, убрзо по губљењу прве Југославије са политичке карте Европе, на тлу окупиране Србије активно је почeo деловати Народно-ослободилачки покрет (НОП), у чијим структурама се зачео и развијао полицијско-безбедносни систем будуће Југославије.

Иначе развој полицијских и обавештајних структура, одн. Служби безбедности, како у оквиру НОВ, тако и на ослобођеној и неослобођеној територији, па и у иностранству, одвијао се у више фаза. Свака од њих доносила је нови квалитет у развоју обавештајних активности, на фронту и у позадини. Ове фазе се најопштије могу груписати у два засебна периода:

– од капитулације до издавања „Упута за обавештајну службу“. новембра 1942. године и

– од 27. новембра 1942. године до формирања Одељења заштите народа 13. маја 1944. године, и након тога.

Треба нагласити да у домаћој литератури оваква периодизација није у потпуности прихваћена. Наиме, међу домаћим историчарима и теоретичарима безбедности преовлађује став да су на познатом саветовању руководства КПЈ и НОП у Столицама код Крупња, септембра 1941. године решена питања организације, садржаја и метода обавештајног рада, из чега се закључује да период од капитулације Краљевине Југославије до саветовања у Столицама представља посебну етапу у оквиру фазе настанка безбедносно-обавештајног система социјалистичке Југославије. Шта више, саветовање у Столицама се често узима и као моменат самог настанка обавештајно-безбедносне организације НОП, иако за то нема валидних писаних трагова ни доказа¹⁹.

Први организацијски облици безбедности (милиција, партизанске страже), створени ради заштите народа и јединица НОП од деловања и утицаја непријатеља, јављају се већ 1941. године. Као заметак будућих полицијско – безбедносних структура, они су истовремено били и носиоци обавештајних и контраобавештајних активности. Развојем оружане борбе унутар НОП су па-

19 У том смислу упореди: Целебић, Милован, оп.цит, стр. 13, 19 и даље; Ђорђевић, Обрен, *Одлуком у Столицама настајаје обавештајна и безбедносна организација НОП-а*, у: 13. мај, бр. 1/1977, стр. 54-58 Супротно: Бровет, Стане и др., *Војнообавештајна служба*, Београд: ВИНЦ, 1990, стр. 58-60 и сл.

ралелно настајале и развијале се Обавештајна служба НОВ и ПОЈ, у својој оперативној и територијалној компоненти, и Служба безбедности НОП.

Обавештајна служба Народнослободилачке војске и партизанских одреда Југославије почела се стварати, као посебна обавештајна организација, крајем октобра и у новембру 1941. године, постављањем обавештајних (информационивних) официра у штабовима партизанских одреда и њиховим низним војним јединицама. Ови официри су се у свом обавештајном раду ослањали првенствено на истакнуте борце, комунисте и скојевце у оперативним јединицама НОВ, а на терену на партијске организације и симпатизере НОП и КПЈ.

Организација обавештајне службе НОВ и ПОЈ дограђена је Упутством Другог обавештајног одсека Врховног штаба НОВ и ДВЈ од 6. маја 1942. године, које је регулисало стварање мреже обавештајаца („обавештајних повериеника“) у свим јединицама НОВ. Најзад, 27. новембра 1942. године донето је „Упутство о организацијој структури и основним задацима обавештајне службе на ослобођеној и неослобођеној територији“, којим је уређена целокупна организација и методологија обавештајне службе НОВ, њени задаци и даљи правци развоја. Њиме је, као метод рада Обавештајне службе НОВ и ПОЈ, уведена институција агента у непријатељским структурима („провереника у обавештајној мрежи непријатеља“). Обраду текста овог Упутства Врховног штаба извршио је Фјодор Махин, који је умро у првим послератним годинама у чину генерал-лајтнанта ЈА²⁰.

На основу овог Упутства Врховног комandanта развијена је јединствена организација Обавештајне и контраобавештајне службе у јединицама НОВ и ПОЈ. Територијална обавештајна служба изграђивала се на целокупном простору Југославије, без обзира да ли је тај простор ослобођен или не, а њену организацију такође је прецизирало Упутство Врховног комandanта НОВ и ПОЈ из новембра 1942. године. Организациону структуру територијалне обавештајне службе чинили су: Главни обавештајни центри (ГОЦ) при Главним штабовима, Помоћни обавештајни центри (ПОЦ) за подручја оперативних зона, Реонски обавештајни центри (РОЦ) за рејоне, а општинама и селима постављани су обавештајни повериеници. Обавештајни центри су формирани и при Командама подручја и места – Месни обавештајни центри (МОЦ)²¹.

Руковођење целокупном обавештајном службом у јединицама и на територији било је постављено вертикално, од Другог (обавештајног) одсека ВШ НОВ и ПОЈ, преко главних, подручних и реонских до месних обавештајних центара. Други (обавештајни) одсек ВШ се делио на Секцију за обавештавање

20 Текст Упутства (документ бр. 185) види у: *Зборник документа и писатака о Народнослободилачком рату југословенских народа* (том. II, књ. 6), Београд: Војноисторијски институт ЈНА, 1957, стр. 460-467

21 Оваква структура Територијалне обавештајне службе доследно је изграђена 1943. године у Срему, са изузетком МОЦ при командама места који нису постојали у Војводини. Детаљније о томе: Обрадовић, Милан, *Нека искушава обавештајне службе и систем безбедности Војводине у НОР*, у: Војно дело, бр. 4/1971, стр. 100-115

о непријатељу и Секцију за контрашпијунажу на ослобођеној и неослобођеној територији. У свом саставу, главни и помоћни обавештајни центри такође су имали две секције – обавештајну и контраобавештајну. Обавештајна секција је имала задатак да прикупља податке о непријатељу, његовој организацији, распореду, бројном саставу, наоружању и опреми, моралу и борбеној готовости итд. Секција за контрашпијунажу се бавила откривањем непријатељских обавештајних центара, пунктара и агента и њиховог система рада, припремањем и непосредним извршењем ликвидације непријатељских обавештајних органа, инфильтрацијом сопствене агенције у непријатељску обавештајну мрежу, пласирањем дезинформација, субвиђањем непријатељске пропаганде, заштитом безбедности у јединицама и на терену и сл. Најзад, по-менутим Упутством је био разрађен и систем извештавања у служби²².

Служба безбедности НОП, са извесним елементима политичке полиције, почела је да се ствара у јесен 1941. године, одмах након ослобођења дела територије у Западној Србији, а крајем исте и почетком следеће године и на подручјима Црне Горе и БиХ. Истовремено се у ослобођеним местима Западне Србије (Чачак, Ужице и др.) оснивају одреди милиције, непосредно потчињени Народно-ослободилачким одборима у командама места.

На основу упутства и под непосредним руководством Врховног штаба НОВ и Политбира ЦК КПЈ, уз дроградњу организације и садржаја рада, служба безбедности НОП се развијала под називом „Комисија за борбу против пете колоне“ до септембра 1943. године, када су исту функцију преузели одсеци ОЗН. На ослобођеним подручјима формирани су њени извршни органи при командама места, а под називом „Одбори за борбу против пете колоне“. Сваки Одбор имао је у свом саставу истражна и теренска одељења.

Истражна одељења била су ангажована на задацима стварања широке мреже обавештајних упоришта на ослобођеној територији преко којих су прикупљани подаци о постојању и деловању сумњивих лица и петоколонаша на терену, као и о понашању и кретању непријатељских формација. Одељење је уједно обављало и послове испитивања заробљеника, избеглица и других појединача за које се могло посумњати да су агенти непријатељских обавештајних служби, водило је истраге у вези извршених диверзија, саботажа и аката терора, штитило је фабрике, радионице и електране и друге објекте од виталног интереса за НОП и власт народноослободилачких одбора.

Теренска одељења активно су радила на организацији мреже повериеника из редова симпатизера НОП-а, преко којих су се прикупљали подаци о непријатељу, организовала су хватање осумњичених лица и вршили претресе у циљу откривања сакривеног оружја или другог ратног материјала, вршили су легитимисање лица у ослобођеним градовима, тајно су пратили осумњичене, организовали ликвидацију петоколонаша на привремено окупирanoј територији итд.

22 Грубишић, Јере и др., *Војна безбедност*, Београд: ВИНЦ, 1986, стр. 20

Крајем 1942. године формирана је Комисија за борбу против шпијуна и пете колоне као Осми огранак ВШ НОВ и ПОЈ. У организацији безбедности на ослобођеној територији учествовао је и одсек ВШ за војне власти у позадини, а у одређеној мери и војносудски одсек. Априла 1943. године Врховни штаб је донео одлуку о формирању Комисије за борбу против пете колоне и тероризма, чији су основни задаци били да открива непријатељску агентуру и специјалне јединице (трупове) које су током 1943. године често убацивани на слободну територију ради вршења диверзија и препада на штабове, органе власти, складишта, болнице итд. На територији су те задатке обављале комисије које су формиране у војнотериторијалним командама. С тим у вези, током 1943. године формирају се Специјалне јединице за борбу против пете колоне и тероризма као извршни орган комисије. Тако се у ужој Србији формирају јединице народне одбране, у Срему одељење народне заштите, итд.²³.

Септембра 1943. године извршена је преорганизација Комисије за борбу против пете колоне и тероризма у Одсек за заштиту народа (ОЗН), са задатком да обједини обавештајни и контраобавештајни рад, као и да организује обавештајну службу за потребе Врховног штаба и у његовој непосредној окolini. За припаднике ове службе организовани су и краћи курсеви усавршавања (нпр. у Јајцу крајем 1943. године)²⁴. Поред ОЗН при Врховном штабу НОВ и ПОЈ, постојала су и опуномоћства ОЗН при командама подручја у западној и централној Босни, делу Хрватске и Срему. Опуномоћства ОЗН обављала су послове контраобавештајне заштите на ослобођеној територији и откривања непријатељских агената и петоколонаша, праћење деловања свих непријатеља НОП, сузбијања непријатељске пропаганде, спречавања непријатељске обавештајне инфилтрације у јединице НОВ, војно-позадинске органе и установе, вођење истрага против ухваћених агената и предавање истих народним судовима при командама подручја и др. Опуномоћства су се у свом раду ослањала првенствено на створену мрежу поверилика и на друге органе и организације НОП.

Из овог кратког осврта на развој обавештајних и полицијско-безбедносних активности у НОР произлази да су исти организовани и обављани и на територији Србије, иако до стварања Озне на овом подручју практично није постојала посебно организована обавештајна служба. Изузетак је донекле Војводина, будући да је почетком октобра 1943. године формиран Обавештајни одсек као највиши орган безбедности који од тада, ослањајући се на Други одсек Врховног Штаба, руководи целокупном обавештајном службом у јединицама и на територији у Војводини. До тог периода безбедносна функција

23 О деловању комисија за борбу против пете колоне и ОЗН види: Ђорђевић, Обрен, *Заштита револуције*, Београд: Институт за политичке студије, 1979, стр. 163-180; Стојчић, Стојанче; Сушић, Михајло, *Обавештајно-безбедносна служба у одбрани Југославије револуције*, у: Војно дело, бр. 2/1979, стр. 49-52; и сл.

24 Тривић, Марко, *Први курс официра Озне*, у: 13. Мај, бр. 1-2/1964, стр. 18-22

била је у превасходној надлежности КПЈ²⁵. У сваком случају је формирање Озне и других полицијско-безбедносних структура (Војна обавештајна служба, Народна милиција, КНОЈ), у Србији и осталим деловима Југославије, истовремено означило крах обавештајног апарата равногорског четништва као ривалског антиокупаторског покрета, али и коначан пораз полицијско-безбедносних установа квислиншке државне администрације и југословенске владе у избеглиштву²⁶.

РЕЗИМЕ

Капитулација и распад Краљевине Југославије 1941. године имали су за последицу и дефинитивну пропаст полицијског и безбедносно-обавештајног система земље, мада су у мањем обиму неки обавештајни центри у иностранству наставили са деловањем за рачун Краља и Владе у емиграцији. Бројне полицијске и обавештајне организације окупатора и квислинга (и колабораната) вишеструко су покривале територију Србије и Југославије. Међутим, док се уз фактички наслеђене полицијске установе Краљевине Југославије квислиншки полицијско-безбедносни апарат, стварао током рата (Српска државна безбедност и сл.), обавештајне службе окупатора већ су имале велико искуство. Оне су располагале стручно обученим кадровима са богатим оперативним искуством и изграђеним методама рада, а деловале су уз свестрану помоћ домаћег полицијског апарата који је познавао људе, прилике и територију. Обавештајне и безбедносне службе окупатора су свој рад заснивале и на присној сарадњи са издајничким елементима и групама као што су албански сепаратисти, франковци, одн. усташе и крижари, црногорски сепаратисти (крилаши) и други.

С друге стране, убрзо по губљењу прве Југославије са политичке карте Европе, на тлу окупирани Србије активно је почeo деловати Народноослободилачки покрет, у чијим структуркама се зачео и развијао полицијско-безбедносни систем будуће Југославије. Иначе се развој ових полицијских и обавештајних структура, како у оквиру НОВ, тако и на ослобођеној и неослобођеној територији, па и у иностранству, одвијао у више фаза, које се најопштије могу груписати у два засебна периода: а) од капитулације до издавања „Упута за обавештајну службу“ 27. новембра 1942. године и б) од 27. новембра 1942. године до формирања Одељења заштите народа 13. маја 1944. године, и након тога.

Из овог кратког осврта на развој обавештајних и полицијско-безбедносних активности у НОР произлази да су исти организовани и обављани и на територији окупирани Србије, иако до стварања Озне на овом подручју практично није постојала посебно организована обавештајна служба. Изузетак је донекле Војводина, будући да је почетком октобра 1943. године формиран Обавештајни одсек као највиши орган безбедности, који од тада руководи целокупном обавештајном службом у јединицама и на територији у Војводини. У сваком случају је формирање Озне и других полицијско-безбедносних структура (Војна обавештајна служба, Народна милиција, КНОЈ), у

25 Упореди: Трбојевић, Никола, *Кратак преглед историјског развоја службе безбедности Југославије*, Београд: ССУП, 1973, стр. 26; Грубор, Слободан, *Настанак и развој службе безбедности у народно-ослободилачком рату у Војводини*, у: 13. Мај, бр. 3/1985, стр. 39
26 О Војнообавештајној служби Владе у избеглиштву види нпр: *Бивша југословенска обавештајна служба у II светском рату* (књ II, део II), (с.л.): (с.н.), 1950, стр. 31-33. и даље

Србији и осталим деловима Југославије, истовремено означило крах обавештајног апарата равногорског четништва као ривалског антиокупаторског покрета, али и коначан пораз полицијско-безбедносних установа квинслиншке државне администрације југословенске владе у избеглиштву.

SUMMARY

Capitulation and desintegration of the Kingdom Yugoslavia in 1941 resulted in a definite destruction of police and security-intelligence system of the country, although, in a smaller quantity, some intelligence centres abroad continued working for the King and Government in emigration. Numerous police and intelligence organizations of the occupier and quislings extremely covered the territory of Serbia and Yugoslavia. However, while along with factual inherited police institutions of the Kingdom Yugoslavia a quisling police-security machinery was formed during the war (Serbian state security and the like), intelligence services of the occupier had already had a big experience. They included expertly trained personnel with a rich operative experience and formed methods of work, and they acted along with the versatile help of the local police machinery which was familiar with people, circumstances and the territory. Intelligence and security services of the occupier based their work on the close cooperation with traitor elements and groups like Albanian separatists, Francoists, ie. Ustashes and crusaders, Montenegrin separatists and others.

On the other side, soon after losing the first Yugoslavia from the political map of Europe, on the territory of occupied Serbia National-liberation movement started working actively; in its structure started and developed the police-security system of future Yugoslavia. The development of these police and intelligence structures, within the National Liberation Army as well as on the liberated and unliberated territory and abroad, took place in a few stages, which can be generally grouped in two separate periods: a) from capitulation until the publishing of „Instructions for the intelligence office“ on November 27th 1942 and b) from November 27th 1942 until the formation of the Department for people's defence on May 13th 1944 and after that.

From this short review about the development of intelligence and police-security activities in the National liberation War it can be concluded that they were also organized and performed on the territory of occupied Serbia, although until the formation of the Department for people's defence in this region a specially organized intelligence group had not practically existed. The exception is to some extent Vojvodina, as at the beginning of October 1943 the Intelligence Department was formed as a supreme security authority which since then directed the complete intelligence service in the units and on the territory in Vojvodina. Anyway, the formation of the Department for people's defence and other police-security structures (Military Intelligence Office, National Militia, Committee of the National Liberation of Yugoslavia) in Serbia and other parts of Yugoslavia at the same time meant the disaster of the intelligence machinery of Ravna Gora Chetnik movement as a rival anti-occupier movement, but also the final defeat of police-security institutions of quisling state administration of the Yugoslav government in exile.

Србији и осталим деловима Југославије, истовремено означило крах обавештајног апарата равногорског четништва као ривалског антиокупаторског покрета, али и коначан пораз полицијско-безбедносних установа квинслиншке државне администрације југословенске владе у избеглиштву.

SUMMARY

Capitulation and desintegration of the Kingdom Yugoslavia in 1941 resulted in a definite destruction of police and security-intelligence system of the country, although, in a smaller quantity, some intelligence centres abroad continued working for the King and Government in emigration. Numerous police and intelligence organizations of the occupier and quislings extremely covered the territory of Serbia and Yugoslavia. However, while along with factual inherited police institutions of the Kingdom Yugoslavia a quisling police-security machinery was formed during the war (Serbian state security and the like), intelligence services of the occupier had already had a big experience. They included expertly trained personnel with a rich operative experience and formed methods of work, and they acted along with the versatile help of the local police machinery which was familiar with people, circumstances and the territory. Intelligence and security services of the occupier based their work on the close cooperation with traitor elements and groups like Albanian separatists, Francoists, ie. Ustashes and crusaders, Montenegrin separatists and others.

On the other side, soon after losing the first Yugoslavia from the political map of Europe, on the territory of occupied Serbia National-liberation movement started working actively; in its structure started and developed the police-security system of future Yugoslavia. The development of these police and intelligence structures, within the National Liberation Army as well as on the liberated and unliberated territory and abroad, took place in a few stages, which can be generally grouped in two separate periods: a) from capitulation until the publishing of „Instructions for the intelligence office“ on November 27th 1942 and b) from November 27th 1942 until the formation of the Department for people's defence on May 13th 1944 and after that.

From this short review about the development of intelligence and police-security activities in the National liberation War it can be concluded that they were also organized and performed on the territory of occupied Serbia, although until the formation of the Department for people's defence in this region a specially organized intelligence group had not practically existed. The exception is to some extent Vojvodina, as at the beginning of October 1943 the Intelligence Department was formed as a supreme security authority which since then directed the complete intelligence service in the units and on the territory in Vojvodina. Anyway, the formation of the Department for people's defence and other police-security structures (Military Intelligence Office, National Militia, Committee of the National Liberation of Yugoslavia) in Serbia and other parts of Yugoslavia at the same time meant the disaster of the intelligence machinery of Ravna Gora Chetnik movement as a rival anti-occupier movement, but also the final defeat of police-security institutions of quisling state administration of the Yugoslav government in exile.

Дејан В. Поповић

Економска школа

Ваљево

МУЗИЧКА ШКОЛА „ЖИВОРАД ГРБИЋ“ ВАЉЕВО (1954-1969)

АПСТРАКТ: У овом тексту аутор анализира оснивање, делатност и утицај на културни живот Ваљева једне музичке установе, у периоду од 1954. до 1969. године. Како је школа радила у та већ давна времена, како је анимирала буђуће ученике и културну јавност града, а и шире, тема је овој рада.

Нижа музичка школа у Ваљеву основана је одлуком народног одбора општине Ваљево од 24. септембра 1952,¹ а почела је са радом 1. октобра 1954.² у две омање просторије зграде у улици др Пантића 103/1. Разлог што школа није почела са радом септембра 1952, треба тражити у чињеници да у то време у Ваљеву није било доволно стручног кадра.

У први разред Музичке школе примана су деца на основу положеног пријемног испита „а свако ко је завршио најмање први разред основне школе, а да није старији од 12 година“. Задатак школе био је да „подиже ниво музичке културе деце и да припреми стручни кадар за средње и војне музичке школе ЈНА“.³

Ученици су примани у поједине разреде по музичком знању које су показали на пријемном испиту (неки ученици су се приватно музички образовали и полагали испите у београдској музичкој школи „Мокрањац“, а неки су завршили музички курс при Културно-уметничком друштву „Абрашевић“ 1950/51. и тако прелазили у више разреде. Одмах после пријемних испита извршена је подела ученика по класама и предметима.

1 МИАВ, Фонд: СО Ваљево, Записници заседања градског народног одбора града Ваљева у 1951. и 1952. години, инв. бр. књ. 4

2 Миав, Фонд: Музичка школа „Живорад Гробић“ Ваљево (1954-1967), Деловодни протоколи за 1954-1956. годину, инв. бр. књ. 8

3 Исто, Правилник о унутрашњем уређењу и раду за 1962. годину, кт. бр. 32

Документ о оснивању Музичке школе

Организација и рад школе

По свом оснивању школа је имала одсеке за виолину и клавир. На пријемним испитима укупно се пријавило 117 кандидата, а 54 је примљено (од тог броја 34 у првом, 15 у другом, 4 у трећем и један у четвртом разреду). Одсек клавира бројао је 36 ученика, а одсек виолине 18.⁴

Рад у школи заснивао се на појединачној и групној настави, а ученици су могли да се упишу само на један одсек. У школи су постојали пријемни, контролни, разредни, накнадни, поправни и приватни (ванредни) испити. Испити су се полагали пред испитном комисијом од, обично, три члана. На kraју првог полуодишта одржавали су се контролни, а на kraју школске године разредни испити. Ученици оцењени слабом оценом из главног предмета понављали су годину, а они који су били оцењени слабим оценама из једног или више упоредних предмета, упућивали су се на полагање поправног испита. Исти су могли да понављају само једну школску годину; у случају да то буде и други пут, губили су право на школовање. У систему оцењивања коришћене су оцене одличан (5), врло добар (4), добар (3), недовољан (2). Пријемне испите полагали су кандидати који још нису били уписаны у музичку школу или ученици који су из било којих разлога прекинули школовање у трајању од најмање годину дана. Ванредни ученици могли су без обзира на године старости

⁴ Исто, Уписница класа: виолина, клавир школске 1954-1956. године Ниже музичке школе, инв. бр. књ. 11

сти да полажу и више разреда у току школске године. Ученици су имали обично недељно два часа инструменталне наставе и највише четири часа наставе теоретских предмета. Од теоретских предмета су изучавали солфеђо, теорију музике и хор. Ученицима без инструмента, жељним увежбавања, школа је омогућила коришћење школских инструмената, уз плаћање накнаде чију је висину одређивао школски одбор, у зависности од материјалних могућности родитеље и ученика. Школа је имала и малу школску библиотеку (нототеку) са 61 књигом.⁵

Од самог почетка рада школе ученици и наставници имали су невоља због недостатка инструмената, јер више од половине ученика није имало своја учила. Нарочито је тешка ситуација била са наставом клавира. Изнајмљивањем школског инструментаријума створиле су се потешкоће око распореда

Зграда Музичке школе

часова, јер су за вежбања обично коришћени вечерњи сати, а заинтересованих малиша је било много. Колико је ситуација са училима била тешка, говори и податак да су се школске 1956/57. два ученика служила једном школском виолином, од 49 ученика клавира само 16 је имало свој инструмент, а 7 ученика

⁵ Исто, Правилник о унутрашњем уређењу и раду за 1962. годину, кут. бр. 32

Исто, Правилник о унутрашњем уређењу и раду Ниже музичке школе у Ваљеву за 1956. годину, кут. бр. 32

вежбало је на једној школској труби.⁶ Питање набавке учила је акутан проблем школе. Цене инструмената су веома високе, а могли су се купити само у комисионим радњама. Једно поређење: нов кларинет типа „Амати“ децембра месеца 1955. коштао је 50.000, а директор школе јула месеца 1956. имао је плату од 10. 300 динара.⁷ У таквим околностима, а са малим буџетским средствима, школа свакако није могла често да купује учила, ма колико то потребе тражиле.

Током прве школске године 1954/55, као нова, специфична установа, Музичка школа се тек упознавала са организацијом наставе, наставним планом и програмом, литератуrom, правилницима. Све наведено тражено је од београдских школа и секретаријата Удружења музичких педагога који су по том питању имали искуства.⁸

Из годишњег извештаја Ниже музичке школе, школске 1954/55, налазимо опис из кога се види да су школске просторије биле веома мале и да нису могле да задовоље педагошке захтеве. Једна је просторија служила за вежбање ученика који нису имали свој инструмент, а друга је служила за индивидуалну наставу клавира и групну наставу солфеја. Та иста просторија служила је и за одржавање родитељских састанака. Из истог документа сазнајемо да је то и канцеларија школе која је без довољно ученицима за индивидуалну и групну наставу солфеја, хора, интерних часова, родитељских састанака. Међутим, треба напоменути да најближа околина није имала ни смисла ни слуха за делатност ове установе, па се често нарушавала тишина преко потребна за рад, испољавала се потпуна небрига при чувању школске зграде. Свemu овоме треба да додамо подatak да су у сајмој згради одређеној за музичку школу, на спрату становале три породице и да се управа школе залагала да се станари иселе.⁹

Од самог почетка рад Музичке школе у Ваљеву прате три озбиљна проблема: недостатак кадра, простора и станова за предаваче. У току прве године, а нарочито касније, било је случајева да су због тешких материјалних услова наставници принуђени да напусте службу. Професори и наставници су заобили али и Ваљево зато што нису могли да добију стан, а у најбољем случају школа их је могла да ангажује као хонорарце.

Школске 1955/56, ради што свеобухватнијег музичког образовања, одлучено је да се уведу гудачки и дувачки одсеки.¹⁰ Поред одсека виолине и клавира, уведени су нови предмети контрабас, виолончело, труба, кларинет. Тежње да Музичка школа постане озбиљна установа, са више одсека, водиле су неминовности ангажовања већег броја музичара, а то је значило да ће школа имати више ученика и већа финансијска потраживања од Народног одбора

⁶ Исто, Извештај о раду школе за 1956. годину, дел. бр. П-100/56

⁷ Исто, деловодни протоколи за 1954-1956. годину, инв. бр. књ. 8
Исто, персонални списи, дел. бр. 277

⁸ Исто, деловодни протоколи за 1954-1956. годину, инв. бр. књ. 8

⁹ Исто, Списи за 1967. дел. бр. 114/1

¹⁰ Исто, Уписници група: клавир, виолина, труба, контрабас, виолончело, кларинет за 1955/56. год. Н. М. Ш. инв. бр. књ. 12

градске општине (НОГО) Ваљево као финансијера. За потребе наставе, најбољи су били наставници и професори из Београда, јер је ова школа већ сарађивала са њима, али ангажовањем београдских професора требало је да се плате њихови путни трошкови, што је све, наравно, оптерећивало и онако скроман фонд школе. Зато је одлучено да се ангажују војни музичари из Ваљева, јер је Ваљево као седиште некадашње Дринске дивизије имало своју војну музику. Војни музичари су склапали хонорарне једногодишње уговоре са школом, а давали су часове два пута недељно. Професори са Музичке академије у Београду и београдских средњих музичких школа довођени су у установу иницијативом директора школе и то обично крајем првог полуодишта када су одржавани контролни испити и крајем школске године када су присуствовали комисијама при годишњим испитима и оцењивању. После сваког испита београдски професори износили су своје утиске наставницима, критике и савете.¹¹

Услед честог коришћења многи инструменти кварили су се и оштећивали. Пошто у Ваљеву у то време није било стручне занатске радионице за поправку музичких инструмената, школа је склапала погодбе са београдским занатским радњама које су оправљале школски музички инвентар. Клавир-штимери долазе из Београда. Ако би, нпр., пукла жица на школској виолини, ученици су плаћали трошкове жица, јер се нису могле наћи у Ваљеву. Што се тиче дувачких и гудачких инструменат, ствар је била сличне природе.¹²

За разлику од одсека виолине и клавира, где је шест година изучавано гравирано, на новим гудачким и дувачким одсекима то је трајало две године. При томе су на новим одсекима примани старији ученици, са развијенијим грудним кошем за дувачке инструменте, а слично је било и на одсеку виоле и контрабаса, за чије су свирање биле потребне снажније руке. Да би се омладини старијој од дванаест година омогућило да изучи неки музички инструмент, а исказује се воља и смисао ка музici, на ове нове одсеке примани су ученици од 13 до 19 година.¹³ Касније, школа је дозволила да се уписују и ученици до 22 године старости, а могли су да бирају између наставе труbe и контарбаса.

Школа је имала сарадњу са предузећима „Крушник“, „Стеван Филиповић“, Домом ученика у привреди и штампарским предузећем „Напред“, а по питању похађања Музичке школе заинтересованих радника-омладинаца. Међутим, многе фирме нису сарађивале са Музичком школом, а нису ни имале разумевање за овакву врсту активности својих младих радника, те је све то утицало да велики број ових ученика напусти школу и пре завршеног првог разреда.¹⁴

11 Казивања професора Музичке академије у пензији Јеле Кршић (писмо се налази у власништву аутора)

12 МИАВ, Фонд: Музичка школа „Живорад Грбић“ Ваљево (1954-1967), деловодни протоколи за 1954-1956. годину, инв. бр. књ. 8
Казивања Оливере Ђурђевић, бившег наставника школе, забележена јула 2001

13 МИАВ, Фонд: Музичка школа „Живорад Грбић“ Ваљево (1954-1967), извештаји школе за 1955/56 годину, дел. бр. П-90/56

14 Исто, списи за 1958. годину, дел. бр. П-9/58
Исто, списи за 1957. годину, дел. бр. П-38/57

У Ваљеву је 16. октобра 1955. заседала Оснивачка скупштина Удружења музичких педагога Ваљева, Шапца и Лознице. Седиште Земаљског одбора Удружења било је у Београду. По правилима Удружења, сваки град који би имао 20 чланова, могао би да формира свој, локални одбор. Међутим, пошто ниједан од ова три града на овај начин није могао да формира свој одбор (јер су музички колективи били мали), онда је нађено практично решење да ова три града споје своје чланство у један музички одбор. Идеја водиља Удружења музичких педагога Ваљева, Шапца и Лознице била је да ове музичке, уметничке школе, обједине свој рад, омасове удружење, међусобно се стручно саветују и да раде на подизању музичких знања ученика. Да би се помогло стручно усавршавање кадрова, Удружење је организовало разне течajeve.¹⁵

Школске 1956/57. оформљен је одсек флауте, тако да је сада школа имала 7 одсека. Сумирањем искуства из прошлих година, школа је одлучила да формира ђачки оркестар од 24 ученика, а у коме би били заступљени виолинисти, челисти, контрабасисти, трубачи и флаутисти. На тај начин покушало се са формирањем малог камерног оркестра који не би био само оркестар Музичке школе, већ и први оркестар камерне музике у граду.¹⁶

Педесетих година, док школа није добила све просторије на спрату зграде, дешавало се да због мањка простора клавир и дувачки инструменти својом јачином сметају настави виолине, што наравно, педагошким и другим захтевима није одговарало. Због тога је настава трубе, флауте, чела и контрабаса одржавана у просторијама канцеларије.¹⁷

Условима рада Ниже музичке школе у Ваљеву многи су се чудили,¹⁸ већином наставници других музичких школа. Треба изнети податак да су се последњи станари иселили из зграде тек 1960, ослободивши две мале собе и помоћну зградицу.¹⁹ Све до 1956. школа није имала ни телефон, ни писаће машине. Репортер локалног листа „Напред“ овако је маја месеца 1959. описао простор Музичке школе: „У Улици др Пантића бр. 103, налази се, дубоко у дворишту, једноспратна зградица. До ње се посетилац мора пробијати кроз рубље разапето на конопцима, мора се провлачiti кроз узак отвор на зиду и обићи “около, па на мала врата”. Али се посетилац неће лјутити. Исплати се ово провлачење и пробијање, пошто ће се наћи у згради која преко целог дана свира - у Нижој музичкој школи“.²⁰

У оскудици радовала је чињеница да су се војни музичари одлично прилагодили условима рада у школи, па су постизали одличне резултате са ученицима, који су освајали бројне награде на музичким фестивалима. На тај начин

15 Исто, записници седница школе 1955-1965, Записник оснивачке скупштине Удружења музичких педагога, одржане у Ваљеву 1955. године

16 Исто, Извештај о раду школе за 1956. годину, дел. бр. П-90/56

17 Исто, Извештај о раду школе за 1957. годину, дел. бр. П-102/57

18 Исто, Записник оснивачке скупштине Удружења музичких педагога, одржане у Ваљеву 1955. године, ктут. бр. 30.

19 Казивања Миодрага Ратковића, забележена јуна 2001

20 Јоксимовић, „У згради која свира“, „Напред“ бр. 552 од 15. маја 1959, стр. 4

они су се показивали као добри педагози, и без обзира што нису могли да дају адекватно знање инструмента ученицима у старијим разредима, савесно су обављали задатке.²¹ Добар део ученика дувачког одсека слабо је долази на наставу, коју су одржавали војни музичари, а ти изостанци сметали су да најбољи од таквих ученика учествују у раду школског оркестра. Ипак, и овако проређени школски оркестар одржавао је приредбе, а највише заслуга за успешан рад имао је наставник контрабаса и флауте Војислав (Војтех) Јанда, војни музичар, пореклом Чех.²²

Управа школе оформила је од школске 1958/59. тзв. припремни разред на који су се уписивали малишани од 6 и по до 9 година старости. Припремни разред давао је музичко предзнање ученицима, на коме се очавало које је дете талентовано за музику, а које не. До тада, на одсек виолине и клавира уписи-вао се велики број ученика, али је и приличан број деце отпадао због слабијег рада, незаинтересованости или незрелости. Ученици полазници припремног разреда су оцењивани, у школским књигама давана је стручна оцена наставника да ли је дете способно да се упише у I разред музичке школе, а ако није, да понови припремни разред. Поменути разред оформљен је на одсеку клавира и виолине.²³ Следеће школске године отворен је одсек хармонике који је изазвао велико интересовање међу родитељима и малишанима.²⁴

Почетком шездесетих година показивала се дотрајалост школског инвентара и учила. При оснивању школе 1954. добијен је стари расходовани на-мештај од основних школа у граду, а на тај начин набављени су и инструменти. Понекад, за потребе наставе, родитељи су набављали инстру-менте школи, јер она није имала средства, због чега је ова установа слабо сла-ла своје раднике на стручно усавршавање и дошколовање.

Од школске 1961/62. уведен је продужни разред намењен оним ученицима који су изражавали жељу да се даље музички образују, а нису имали могућно-сти да упишу неку средњу школу.²⁵ Ови ученици били су добродошли у раду школског оркестра. Поред школског оркестра успешан је био и оркестар хар-монике и мешовити хор.

Музичка школа је одржавала вишегодишњу сарадњу са инспекторима на-ставе, чија се управа трудила да уведе савремену литературу и методологију у музичко образовање. Инспектор клавира била је проф. Јела Кршић, виолине проф. Љубивоје Николић, трубе проф. Алојз Странд, хармонике проф. Воји-слав Вуковић, солфеђа проф. Бора Поповић, а на контролне испите долазила

21 Казивања Оливере Савић-Дивљановић, бившег директора школе, забележена 21. 6. 2001

22 МИАВ, Фонд: Музичка школа „Живорад Гргић“ Ваљево (1954-1967), извештаји о раду школе за 1959. годину, дел. бр. П-85/59

23 Исто, деловодни протоколи 1958-1964, инв. бр. књ. 10

Исто, извештаји школе за 1959. годину, дел. бр. П-85/59

24 Исто, извештаји о раду школе за 1960. годину, дел. бр. П-10/60

25 Исто, Уписница класа: клавир, виолина, хармоника, труба, кларинет за 1961-1962. књ. бр. 18

је и проф. Бојана Дунђерски. Ови професори понекад су и држали часове у школи.²⁶

Школа је до 1962. носила наив Нижка музичка школа, када је промењен у Школа за основно музичко образовање. Скупштина општине Ваљево, на седници од 28. априла 1965. Донела је решење „да се школи за основно музичко образовање у Ваљеву да назив Школа за основно музичко образовање „Живорад Гргић“ Ваљево²⁷.

Крајем септембра 1965 школа се привремено преселила у зграду некадашње касарне, у улици Карађорђевој 118. За потребе школе, ослобођено је 10 просторија различите величине. У свима се настава изводила, али саме ученице функционално нису биле прилагођене индивидуалној настави, због специфичности рада музичких школа.²⁸ Пре уселења у другу зграду, ништа није учињено по питању адаптације, већ се за наставу користила онаква каква је и била. Услед повећања наставног простора, управа школе одлучила је да повећа и број ученика на свим одсекима па их је у школској 1965/66. више за око 17%, а број наставника остао је исти, са великим бројем прекобројних часова, па и преко законом дозвољене норме.²⁹ Због тога су примљени нови хонорарни наставници, што је све оптеретило и онако скроман новчани фонд школе.

Већ тада у колективу се осећала слаба координација стручних актива и шефова одсека, лоши међуљудски односи, проблеми појединих класа које су биле мале и претиле да се угасе (упоредни клавир, дувачки одсеки), а с друге стране несразмерно је велики број уписаних ученика на одсеку хармонике који је апсолутно доминирао у односу на број других инструмената, јер је бројао више ученика него сви одсеки заједно па се са правом говорило да је ова школа, школа хармонике.³⁰

На предлог Наставничког већа Музичке школе, Савет школе донео је одлуку да се изврши нова систематизација радних места за школску 1965/66. Ова систематизација била је тим потребнија што није билоовољно ни наставног, ни стручног кадра за поједине одсеке, па је и организација наставе била на недовољном педагошком нивоу. Школи је недостајало стручњака на свим предметима, од клавира до флауте и солфеја. Нарочито је тешка ситуација била са организацијом наставе хармонике, јер је овај одсек био нов у цеој земљи, безовољно литератури и предавача.³¹

Скупштина општине Ваљево и Савет за просвету и културу јуна 1966. доносе следеће закључке:

26 Исто, платни спискови за 1956. годину дел. бр. 95, кут. бр. 36.

Исто, платни спискови за 1958. годину, дел. бр. 224, кут. бр. 36

27 Исто, списи за 1965. годину, дел. бр. П-182/1

28 Исто, извештаји школе за 1966. годину, дел. бр. 118/1

29 Исто, записници седница Савета школе 1965. године, инв. бр. књ. 2

30 Исто, извештаји школе за 1966. годину, дел. бр. 10/1

31 Исто, списи за 1965. годину, дел. бр. 01-150/1

1) да се у наредном периоду смањи број ученика услед недовољног броја стручног кадра,

2) да се упис ученика у I разред школске 1966/67. неће вршити и

3) да се побољша организација рада у школи и уклоне међусобни сукоби.³²

Организација рада у школи средином шездесетих година није одговарала педагошким захтевима музичке културе. Наиме, одсеки дувачких инструмената (флауте, трубе, тромбона) као и гудачких одсека (виоле, виолончела и контрабаса) нису постојали, иако се уписивао известан број старијих ученика, али су они, услед својих обавеза и недисциплине, брзо напуштали ове одсеке који су се потом гасили. Тако је маја 1966. укинут предмет упоредни клавир, због отежавајућих услова рада у школи.³³

ИНСТРУМЕНТ	ШКОЛ. ГОД.	ШКОЛ. ГОД.	ШКОЛ. ГОД.	ШКОЛ. ГОД.	ШКОЛ. ГОД.	ШКОЛ. ГОД.	УКУПНО
	1964/65	1965/66	1966/67	1967/68	1968/69	1969/70	
ВИОЛЕНА	6	5	3			1	15
КЛАВИР	2			1			3
КОНТРАБАС		2					2
ВИОЛОНЧЕЛО		1	1				1
КЛАРИНЕТ	3	3		2	1		9
В-ТРУБА	1	1		1			4
ФЛАУТА			3				3
УДАРАЉКЕ				2			2
ХАРМОНИКА					3		3
ПУЛТ ЗА НОВЕ							0

Стање инструментаријума 1954-1961.

Школа је обележавала свој дан, а он се прослављао 21. фебруара. Тим по-водом школа је обично приређивала јавни концерт на који су биле позване многе угледне званице, између осталих и породица Живорада Грбића.³⁴

Међутим, Музичку школу „Живорад Грбић“ у Ваљеву потресали су многи унутрашњи проблеми и неразумевања, што је све сметало да у граду ужива репутацију какву би једна установа ове врсте морала да има. На ове тешкоће свакако је утицао и недостатак финансија, неразумевање средине, зграда коју школа није имала, а проблем наставног кадра школа никако није могла адекватно да реши. Поред тога, рђави односи у колективу онемогућавали су из-

32 Исто, списи за 1966. годину, дел. бр. 165/1, кут. 33

Исто, записници седница школе, дел. бр. 01-195/1-65 год., кут. бр. 30

33 Исто, записници седница школе, дел. бр. 01-102/1-66 г., кут. бр. 30

34 "Дан Музичке школе у Ваљеву", „Напред“ од 25. фебруара 1966. године, бр. 892, стр. 5

Казивања Зоране Грбић Хорват, кћери Живорада Грбића, забележена јуна 2001

ИНСТРУМЕНТ	БРОЈНО СТАЊЕ ИНСТРУМЕНТАРИЈУМА У ШКОЛИ						УКУПНО
	ШКОЛ. ГОД.	ШКОЛ. ГОД.	ШКОЛ. ГОД.	ШКОЛ. ГОД.	ШКОЛ. ГОД.	ШКОЛ. ГОД.	
ВИОЛИНА	1		4				5
КЛАВИР							
КОНТРАБАС			1				1
ВИОЛОНЧЕЛО							
КЛАРИНЕТ							
Б-ТРУБА	1	1					2
ФЛАУТА							
ХАРМОНИКА	1	2	1	1			5
ЕЛ. ОРГАНА				2			2
ТРОМБОН				1			1
БУБњЕВИ		1					1
ТРИАНГЛ							
ЧИФЛЕ	2						2
ЗВЕЧКЕ					2		2
КСИЛОФОНИ					2		2
ТАМБУРИН					1		1
ГИТАРА						1	1
ПУЛТ ЗА НОТЕ			10		17		27
МЕТРОНОМ					1		1

Стање инструментаријума 1961-1967.

вршење радних задатака колектива и утицали на квалитет рада наставника и ученика.³⁵ Школа је наставила даље да ради захваљујући највише захтевима родитеља који су хтели да им се деца музички образују, а и потребама града и културе за оваквом врстом установе.

Школске финансије

Нижа музичка школа „Живорад Грбић“ била је буџетска установа, а финансирао ју је НОГО Ваљево, а касније Скупштина општине (СО) Ваљево. Школа је већином остваривала приходе из средстава Фонда за школство СО Ваљево, а укупан приход је сакупљала из следећих извора:

- из средстава Фонда за школство СО Ваљево,

- из сопствених прихода насталих обављањем услуга организацијама, предузећима, установама и појединим лицима,

³⁵ МИАВ, Фонд: Музичка школа „Живорад Грбић“ Ваљево (1954-1967), записници седница школе, дел. бр. 01-7/1-67 г. кут. бр. 30

- од музичке делатности,
- од наменских ученичких уплатा.³⁶

Наменски расходи школе највише су ишли на нето личне дохотке, доприносе на личне дохотке и материјалне расходе. Сам буџет школе није био довољан ни за основне плате, ни материјалне, оперативне и друге расходе (школа је увек имала скроман буџет).³⁷ Ни приходи од музичке делатности никад нису били велики. По одржању концерата (јавних часова), директор школе увек је подносио реферат школском одбору и полагао рачун о финансијској добити.³⁸ Колика је та добит била, можемо видимо на следећем примеру. Када је гостовала музичка школа из чехословачког града Шенова, септембра 1966. у Ваљеву, делегацији ове музичке школе, коју су чинила два професора, плаћени су трошкови смештања у хотелу „Бели Нарцис“ у трајању од два дана, а трошкови хотелских услуга износили су више од прихода једног концерта који је дала музичка школа „Живорад Грбић“ у току године.³⁹

Треба напоменути да су стварне потребе школе биле чак и до три пута веће него одобрени буџетски трошкови.

Утицај школе у културном прображају града

Интересовање јевног мњења у Ваљеву било је велико за успостављање једне овакве школе. То јавно мњење, у почетку, чинили су родитељи ученика, културни и јавни радници града. Првог дана октобра 1954. ова школа обавестила је све осмогодишње школе у граду о почетку свог рада.⁴⁰ Неколико месеци по успостављању школа је дала први јавни концерт јануара 1955.⁴¹ Хроничар локалног листа примећује да оваквих приредби до тада није било у граду, а када су долазили извођачи са стране, представљајући се опусом класике „сала би скоро увек била празна“. Овом приликом концерт је био веома посећен, запажени солисти, а то је свакако био почетак едукативног утицаја музичке школе, пре свега на младе нараштаје. Ускоро су одржана још два концерта, две успешне и посећене приредбе.⁴² Ипак, чињеница је била да су већи део публике првих јавних концерата чинили родитељи и родбина ученика.⁴³

Не треба преувеличавати утицај који је ова установа у почетку имала. Класична музика у Ваљеву у то доба није имала неку дужу традицију извођења, па ни ова установа није везала широке народне масе. Школа је тек полако почела да „излази из својих зидова“.

36 Исто, Правилник о формирању и расподели укупног прихода, дел. бр. П-488/65, кут. бр. 32

37 Исто, извештаји школе за 1966. годину, дел. бр. 89/1

38 Исто, деловодни протоколи 1958-1964, инв. бр. књ. 10

39 Документа из породичне збирке Јосипа Буурека млађег

40 МИАВ, Фонд: Музичка школа „Живорад Грбић“ Ваљево (1954-1967), деловодни протоколи за 1954-1956 годину, инв. бр. књ. 8

41 „Први јавни наступ ученика музичке школе у Ваљеву“, „Напред“ бр. 346 од 4. фебруара 1955

42 МИАВ, Фонд: Музичка школа „Живорад грбић“ Ваљево (1954-1967), Извештај о стању ученика за 1954/55. годину, кут. бр. 34

43 Зоран Јоксимовић: „Без традиција“, „Напред“ бр. 484 од децембра 1957, стр. 5

Априла месеца 1956. у Ваљеву је забелажено гостовање ученика Средње музичке школе „Станковић“ из Београда, која је дала јавни час, и за ваљевске ученике и за грађанство. Dana 22. маја 1956. одржан је концерт лозничке музичке школе, а у програму је учествовала и ваљевска музичка школа. Овом приликом позvana је као гост професор Музичке академије Јела Кршић.⁴⁴

Установе које су биле најактивније средином педесетих година у развитку музичког живота у Ваљеву, биле су Дом армије и Дом културе. При Дому културе је 1957. основано „Друштво пријатеља музике“.⁴⁵ Задатак овог друштва био је да се грађанству и омладини приближи калсична музика. Друштво је у току 1957. и 1958. године организовало више концерата, али се посета углавном сводила на ученике музичке школе. У Друштву пријатеља музике активни су били наставници музичке школе и професори са београдске Музичке академије, који су имали за циљ да путем семинара едукативно утичу на рад културно-ументничких друштава, радничку и средњошколску омладину. Почели су се одржавати концерти у сали Дома културе.⁴⁶ Наставници музичке школе педесетих година су знали да анимирају своје будуће ученике и да их подстакну да упишу ову уметничку школу. Овим предавањима следили су музички комади, у којима је доминирала допадљивост мелодије, јер је требало придобити публику и будуће ученике.

Почетком 1958. године, пре наведених музичких семинара, спроведена је анкета међу средњошколском омладином, у којој је требало одговорити на неколико питања везаних за музику.⁴⁷ Резултат је био поражавајући. О музичи и музичким формама показало се „тотално незнაње“. Писац новинског чланска констатује: „Разлог оваквог непознавања, неупућеност млађих (ништа мање старијих, штета што међу њима није спроведена оваква анкета) у ову уметничку област, леже свакако у чињеници да их нико, никада, с њом није упознао. Оно часова певања у осмогодишњој школи, недовољно је да се добију, макар најосновнији појмови. Учесници анкете траже да им се омогући изучавање музике“.

Поједини наставници Ниже музичке школе имали су сарадњу са КУД „Абрашевић“ из Ваљева. Хор овог друштва педесетих година био је светла тачка друштва, квалитетан, а наставници су као солисти пратили певање хора и ишли на бројна путовања. Такође, музички су пратили слетове и вежбаче спортског друштва „Партизан“ из Ваљева. Многе школе приликом прослава тражиле су да наставници Музичке школе учествују у инструменталном делу програма.⁴⁸

44 МИАВ Фонд: Музичка школа „Живорад Гргић“ Ваљево (1954-1967), Деловодни протоколи за 1954-1956. годину, инв. бр. књ. 8

45 Зоран Јоксимовић, „Без традиција“, „Напред“ бр. 484 од 13. децембра 1957, стр. 5

46 "Први концерт", „Напред“ од 7. марта 1958. стр. 5

47 "Млади и музика - трагом једне анкете", „Напред“ бр. 491 од 7. фебруара 1958. стр. 5

48 Казивања Оливере Савић-Дивљановић, бившег директора школе, забележена 21. јуна 2001

Око 1956. у Ваљеву се оснива Градски оркестар при КУД „Абрашевић“, који је водио Јосип Боурек, музички аматер и каснији председник Школског одбора музичке школе. Оркестар су чинили војни музичари; било је у њему Рома са Баира⁴⁹ и неколико ученика музичке школе. Овај градски оркестар појављивао се са већим или мањим паузама, свирао је дела класике, шлагере и цез музику, а музицирао је неколико година (шездесетих година је угашен, јер није било довољно средстава за његово егзистирање).⁵⁰

Ученици музичке школе сачињавали су гимназијски оркестар који је водио проф. Д. Мијановић. Гимназијски оркестар одржавао је концерте у великој сали Гимназије и у Дому културе, а ове приредбе биле су прилично посећене.⁵¹

Крајем педесетих година веома су популарне игранке, одржаване обично недељом од 15 до 19 ч. у згради Гимназије. Те приредбе, у оно време звани матинеи, поред Гимназије одржавани су у Техничкој школи и на њима свирали су већином ученици музичке школе. Почетком шездесетих приређивање су игранке од 19 до 23 ч. у Дому културе, а свирани су шлагери и диксиленд музика, веома популарна у то време.⁵²

Маја 1960. у Ваљеву су гостовали ученици Школе за основно музичко образовање „Др Војислав Вучковић“ из Београда, који су том приликом дали веома успешан концерт. У разноврсном музичком програму „публика је топло поздравила све извођаче, а нарочито Јована Колунцију, ученика трећег разреда виолине, који је наступао као солиста и „у оркестру“.⁵³ Сала Дома културе, где се одржавао концерт, била је пуна, нарочито ученика ваљевске музичке школе. Ово је била и прилика да ваљевски ученици упознају са до-стигнућима ове београдске музичке школе.

Доласком професора Трипо Симонутија у ваљевску Нижу музичку школу 1961. године, јавила се могућност да овај стручњак преузме школски оркестар. Професор Симонути био је веома активан и у хору „Абрашевића“ и замољен од професора Мијановића да држи овај градски хор.⁵⁴

По завршетку музичког фестивала, маја 1962, на коме су Ваљевци били до-маћини и укупни победници у такмичењу музичких школа Србије, школа је дала веома посећени завршни концерт.

Године 1962. у ваљевску музичку школу дошао је композитор Душан Ко-стић, који је поред рада у школи био ангажован као хоровођа КУД „Абра-шевић“.⁵⁵

Многи наставници музичке школе, радећи са хором „Абрашевић“, знатно су допринели усавршавању рада овог друштва. Композитор и професор му-

49 Баир је део старог градског језгра Ваљева

50 Казивања Јована Туцовића, бившег ученика школе, забележена јуна 2001

51 Казивања Иване (Улчар) Матијашевић, бившег ученика школе, забележена јуна 2001

52 Казивања Миролуба Филиповића, бившег ученика школе, забележена јуна 2001

53 "Успели концерт", „Напред“ бр. 604 од 27. маја 1960

54 Казивања Трипо Симонутија, бившег професора музичке школе, забележена јуна 2001

55 "Композитор Душан Костић, нов хоровођа КУД „Абрашевић“, „Напред“ бр. 728 од 14. децембра 1962

Концерт гудача

зичке школе у Ваљеву Душан Костић 1963. написао је музiku за Вуков сабор у Тршићу, а мешовити хор ваљевског „Абрашевића“ учествовао је на тој свечаној прослави. Поменути диригент написао је музiku за Шекспиров ко-
мад „Сан летње ноћи“, за режију Миодрага Гајића, режисера ваљевског ама-
терског позоришта.⁵⁶

Новембра месеца 1963. у сали Дома културе одржан је веома успели кон-
церт професора виолине музичке школе Т. Симонутија.⁵⁷

Слободне активности ученика у школи одвијале су се кроз рад оркестра и
разних камерних састава. Када се школа повезивала са сличним културним
установама у граду, онда је долазило до извесног прилагођавања при избору
литературе, тако да је школа наступала 1964. са солистима и оркестром у
оквиру прославе Dana армије, са пригодним програмом, а 1965. учествовала је
на прослави јубиларне шездесетогодишњице КУД „Абрашевић“.⁵⁸

По пресељењу у нову зграду школске 1965/66 године створени су повољни
услови за рад оркестра и захваљујући њима, школски оркестар је био у мо-
гућности да изведе три јавна наступа у граду, а четврти је био наступ са хоро-
вима основних школа, кад је пратио цео слетски програм у оквиру прославе
Дана младости. Осим ова четири градска наступа, оркестар је извео четири
врло успешна концерта у Лозници и Бањи Ковиљачи.⁵⁹

⁵⁶ Казивања Душана Костића, бившег професора музичке школе, забележена 20. јуна 2001

⁵⁷ МИАВ, Фонд: Музичка школа „Живорад Гргић“ Ваљево (1954-1967), записник са седница школског одбора Н. М. Ш. у Ваљеву 1963-1965, инв. бр. књ. 1

⁵⁸ Исто, извештај о раду школе за 1963. годину, дел. бр. П-96/64

⁵⁹ Исто, Извештај школе за 1966. годину, дел. бр. 118/1

Председник школског одбора Јосип Боурек био је спона између ваљевске музичке школе, Скупштине општине Ваљево и чешких музичких школа и професора музике из ове земље. У сали Дома културе приређен је септембра месеца 1966. солистички концерт ученика музичке школе из чехословачког града Шенова.⁶⁰ Боурек је више пута одлазио у Чехословачку, сарађивао са чешким професорима музике из Шенова и водио чешке ученике по многим градовима Југославије, па између осталих и у Ваљево.⁶¹

Фестивали школе

Друштво пријатеља музике у Зајечару и зајечарска Ниска музичка школа организовали су 12. и 13. маја 1956. омладински музички фестивал.⁶² Намера организатора била је да се организује такмичење низих музичких школа Србије (без учешћа београдских), где ће школе моћи да упореде своје резултате и достигнућа по питању музичког образовања младих.

Наставничко веће Ниже музичке школе Ваљево одлучило је, уз сагласност школског одбора, да школа узме учешћа на првом зајечарском Фестивалу 1956.⁶³ Школа је изашла са следећим програмом:⁶⁴

Снежана Лукић, ученица III разреда, стара 15 година, свирала је на клавиру Менует и Алегро од Моцарта

Зорица Илић, ученица IV разреда, стара 14. година, свирала је на клавиру дело Ст. Рајчића: Мала свита

Јован Туцовић, ученик V разреда, стар 16 година, свирао је на клавиру композитора Отокара Шина: Гајдашка игра и Хајд у коло

Ђура Никовић, ученик II разреда, стар 11 година, свирао је на виолину Шубертов комад: Тугованка

Мирољуб Филиповић, ученик III разреда, стар 14 година, свирао је на виолину Феранилов: Весељак и Невелову: Шпанску игру

Кларинетски дует сачињавали су Миодраг Настић, стар 17 година и Војислав Гавриловић, стар 19 година

Дует труба били су Томислав Динкић, стар 18 година и Славко Крстић, стар 20 година

Школа је са десет ученика учествовала на I фестивалу музичких школа у Зајечару и добила две треће награде, једну за клавир и једну за трубу.⁶⁵

На другом фестивалу, одржаном такође у Зајечару маја месеца 1957., ваљевска музичка школа добила је три награде: другу награду за клавир и две треће награде за виолину и трубу.⁶⁶

60 „Млади музичари и Чехословачке у Ваљеву”, „Напред“, бр. 920 од 9. септембра 1966, стр. 5

61 Документа из породичне збирке Јосипа Боурека млађег

62 МИАВ, Фонд: Музичка школа „Живорад Грбић“ Ваљево (1954-1967), деловодни протоколи за 1954-1956, инв. бр. књ. 8

63 Исто, списи за 1956. годину, дел. бр. П-56/56

64 Исто

65 Исто, извештај о раду школе за 1956, дел. бр. П-100/56

66 Исто, извештај школе за 1957. годину, дел. бр. П-102/57

Треба истаћи да су на фестивалима школе могле да пријаве такмичаре у камерном музицирању, а под таквим се сматрало музицирање од дуeta до секстета, састављених од чланова који већ индивидуално наступају.

Године 1958. фестивал није одржан, а организација истог 1959. поново је припада Зајечару. У конкуренцији 11 музичких школа Србије, ваљевска Нижа музичка школа освојила је II место у укупном пласману, иза Зајечара. Добијене су три прве, једна друга и једна трећа награда.⁶⁷

Од укупно шест ученика петоро је било награђено. Награђени су првом најграђом Зорица Илић, ученица VI разреда клавира, Јован Маљковић, ученик II разреда кларинета, Оливера Јанковић, ученица IV разреда клавира. Друга награда припадала је Богданки Губеревац, ученици III разреда виолине, а трећа Ђури Никовићу, ученику V разреда виолине.⁶⁸

На четвртом омладинском музичком фестивалу, одржаном у Сmederevu маја 1960. године, ваљевска музичка школа представила се у најбољем светлу. На овом музичком скупу освојила је прво место у конкуренцији 11 музичких школа у Србији.⁶⁹ Сличан успех постигла је на V музичком фестивалу у Чачку, када су Ваљевци освојили друго место у укупном пласману низих музичких школа.⁷⁰

Године 1962, од 28. до 29. маја, Школа за основно музичко обраовање из Ваљева била је домаћин Фестивала низих музичких школа у Народној Републици Србији, који се одржавао шести пут по реду. Организатор фестивала био је Општински комитет народне омладине, који је за три првопласиране екипе обезбедио вредне награде. Стручни жири су сачињавали проф. Јела Кршић (професор Музичке академије у Београду), Љубивоје Николић (професор Средње музичке школе „Мокрањац“ у Београду), Алојз Стрнад (професор Средње музичке школе „Станковић“ у Београду) и професор Бојана Дунђерски, председник Удружења музичких педагога.⁷¹

Ученици су наступали са две композиције, од којих је једна била обавезна за све ученике фестивала, а једна је била по слободном избору, у оквиру школског програма.

На овом Фестивалу ученици ваљевске музичке школе освојили су пет првих и једну другу награду и у укупном пласману прво место.⁷²

На Фестивалу у Нишу 1963. школа је добила две прве и једну другу награду,⁷³ а у Крушевцу, годину дана касније, две прве, три друге и једну трећу награду, и у коначном пласману друго место у Србији.⁷⁴

67 Исто, извештај о раду школе за 1959. годину, дел. бр. П-85/59

68 Зоран Јоксимовић: „У згради која свира“, „Напред“ бр. 552, од 15. маја 1959

69 Ј. Стојић „Нови успех Ниже музичке школе“, „Напред“ бр. 604, стр. 5

70 "Музичка школа из Ваљева на фестивалу музичких школа у Чачку", „Напред“ бр. 652 од 19. маја 1961

71 "Прво место заузели Ваљевци", „Напред“ бр. 702 од 1. јуна 1962, стр. 5

72 Исто

73 Бр. Николић: „Концерт за искрен аплау“, „Напред“ бр. 752 од 7. јуна 1963, стр. 5

74 МИАВ, Фонд: Музичка школа „Живорад Гргић“ Ваљево (1954-1967), извештај школе за 1964. годину, дел. бр. 96/1

ГОДИНА	ФЕСТИВАЛСКЕ НАГРАДЕ			УКУПНО НАГРАДА
	I	II	III	
1956			2	
1957		1	2	
1959	3	1	1	
1960	2	2	2	
1961	1	2		
1962	5	1		
1963	2	1		
1964	2	3	1	
1965	1		3	
1966				
1967				
УКУПНО:	16	11	11	38

Фестивалске награде

Девети по реду Фестивал музичких школа одржан је у Приштини маја 1965. Школу су представљали:⁷⁵

Слободан Милак, свирао је од Сита опус 32, II св. бр. 28 и Кихлеров III став Кончертине

Душан Јелић, свирао је Г. Б. Мартинијева, Гавота и Кихлеров Кончертину у стилу Вивалдија I став

Нада Вићентијевић, свирала је од Баха Мали прелудијум у *e-molu* бр. 6 и од Шумана Деда Мраз

Лидија Каенцо, свирала је од Моцарта Сонату у *G-duru* к. в. 283 III-став и Фантазију у *d-molu*

Олга Саздов, свирала је од Моцарта Сонату у *G-duru* к. в. 283 III став и од Менделсона Песму без речи у *g-molu* оп. 53

Драган Нинковић, свирао је од Моцарта Сонату у *G-duru* к. в. 283 III став и Рахмањинова: Прелид у *cis-molu*

На овом Фестивалу школа је освојила III место у укупном пласману уз појединачно једну прву и три треће награде.⁷⁶

Поводом приказаних добрих резултата на Фестивалу музичких школа у Приштини, управа Удружења музичких педагога Србије одала је колективу Музичке школе „Живорад Грабић“ признање „желећи му даље и увек веће успехе, који би истовремено означавали и успон нашег музичког школства“.⁷⁷

На X музичком фестивалу у Бору и на XI у Смедереву школа није учествовала.

75 Исто, списи за 1965. годину, дел. бр. 65/1

76 Исто, дел. бр. 253/1

Исто, Уписница класа: хармоника, контрабас, труба, клавир, виолина 1964-1965, инв. бр. књ.22

77 Исто, списи за 1965. годину, дел. бр. 253/1

Ученици

На почетку прве школске 1954/55. године у Нижу музичку школу примљено је 54 ученика, али је број варирао, јер се током школске године уписало нових пет ученика у први разред.⁷⁸

Школске 1955/56. уведени су нови одсеки па је сходно томе, повећан и број ученика. У први разред уписало се 40 ученика, у други 22, трећи 11, четврти два и пети један ученик, укупно 76.⁷⁹ Неизбежно, овај број ученика се касније прилично осуо.

Постојале су две категорије ученика: редовни и ванредни. Ванредни су своје испите плаћали, а имали су право да положу у јануарском, јунском и августовском испитном року.⁸⁰

У првим годинама рада школе, за најталентованијег појединца сматрала се Зорица Илић, ученица клавирског одсека.⁸¹

Особена појава ваљевске Ниже музичке школе била је стална флуктуација ученика, који су се уписивали у великом броју, али услед недостатка воље, инструмената и обавеза редовног школовања, многи су слабо похађали наставу и напуштали школу. Ипак, треба напоменути да је интересовање а похађање наставе било прилично веће од расположивог простора и кадра, што је у више случајева изазвало нездовољство родитеља.

Поред јавних, у школи су се одржавали интерни часови најмање два пута у току полуодишта. На њима су свирали талентовани ученици. Број учесника био је далеко већи него на јавним часовима, а то је била најбоља прилика да се лакше и више научи музичко градиво и увиде достигнућа других. Ученици су на интерним часовима наступали као солисти, у гудачком и оркестру хармоника.

За најталентованијег ученика школе шедесетих година сматрао се Драган Нинковић, ученик клавирског одсека, награђиван четири пута на фестивалима,⁸² од тога три пута првом наградом.

На почетку школске године, приликом уписа ученика, плаћали су се школски извесни доприноси, тзв. уписнице.⁸³ Уписнице су средства која је школа наменски трошила и користила за школски фонд, најчешће за набавку учила и проширење школског простора.

Већ смо више пута поновили да већина ученика при упису у музичку школу није имала своје инструменте због скупоће истих. Нарочито је то био случај са наставом клавира, јер је врло мали број ондашњих породица могао да купи свом детету овај инструмент. Средином педесетих година, на појединим одсе-

78 Исто, Уписница класа: виолина, клавир, школске 1954-1956. г. Н. М. Ш. инв. бр. књ. 11

79 Исто, Уписница група: клавир, виолина, труба, контрабас, виолончело, кларинет за 1955-1956. годину, инв. бр. књ. 12

80 Исто, Правилник о унутрашњем уређењу и раду за 1962. годину

81 Исто, Уписница класа: виолина, клавир, школска 1954-1955. године, инв. бр. књ. 11

82 Казивања Оливере Ђурђевић, бившег професора школе, забележена јула 2001

Казивања Снежане Шалдеве, бившег наставника школе, забележена јуна 2001

Фестивал музичких школа СР Србије 1956-1981, Београд 1981, стр. 70-71

83 МИАВ, Фонд: Музичка школа „Живорад Грбић“ Ваљево (1954-1967), деловодни протоколи 1958-1964, инв. бр. књ. 10

цима школа није наплаћивала коришћење школског инструментаријума, као што је био случај код дувачких одсека.⁸⁴ Да цене музичких инструмената нису биле мале говори и податак да је један полован, али добар цуг-тромбон 1962 коштао 110. 000 динара.⁸⁵ Наведимо да су наставници у музичкој школи у то време имали плату до 40.000 динара, па је онда потпуно разумљиво да су се малишани и њихови родитељи морали сназити на разне начине да набаве инструмент.

Наставници

Октобра 1954. године Одсек за просвету и културу НОГО Ваљево, поста-вио је за управитеља Ниже музичке школе у Ваљеву Оливеру Савић-Див-љановић.⁸⁶ Прве школске 1954/55. године, у школи су била запослена два стална наставника (један од њих је био директор школе), ангажовани су хонорарно један наставник музике и два војна музичара из гарнизона. За обављање наставе војних музичара требало је да се добије одобрење војних власти. У току године школу су напустила два наставника а ангажован је капелник војне музике. Прве године рада школа није имала својих стипендиста, јер ова образовна установа није добро стајала са финансијама.⁸⁷

У току друге школске године повећао се број одсека па се повећао и број наставника са пет на седам.⁸⁸

НОГО Ваљево је новембра 1955. доделио стипендију Мирослави Костади-новић (удато Васиљевић), ученици Средње музичке школе „Мокрањац“ у Бе-ограду, а уговором је утврђено да би стипендиста после школовања имала обавезу да проведе најмање годину дана у Нижој музичкој школиу Ваљеву. Одлука о додељивању стипендије за музичку школу требало је да помогне решавању проблема наставног кадра.⁸⁹

Акутни проблем кадрова решавао се на једини могући начин: узимањем хонорарних наставника и то војних музичара са свршеном ником школом. Сами наставници имали су у школи различит статус: наставник музике у сталном радном односу, стални хонорарни наставник, хонорарни наставник од часа и наставник који допуњује часове.⁹⁰

Марта месеца 1959. у школу је примљена Оливера Стојковић (удата Ђурђевић), са дипломом Музичке академије, теоријски одсек за солфејо и клавир, тако да је школа добила свог првог наставника са факултетском дипломом.⁹¹

84 Казивања Томислава Бркића, бившег ученика школе, забележена 24. септембра 2001

85 Казивања Мирољуба Филиповића, бившег ученика школе, забележена јуна 2001

86 МИАВ, Фонд: Музичка школа „Живорад Грбић“ Ваљево (1954-1967), деловодни протоколи за 1954-1956, инв. бр. књ. 8

87 Исто, Извештај Н.М.Ш. о раду за 1955. годину, дел. бр. П-87/55, кут. бр. 34

88 Исто, Извештај о раду школе за 1956, дел. бр. П-100/56

89 Исто, деловодни протоколи за 1954-1956, инв. бр. књ. 8

90 Исто, Правилник о унутрашњем уређењу и раду за 1962. годину

91 Исто, деловодни протоколи 1958-1964, инв. бр. књ. 10

Наставни кадар

Школске 1960/61. ангажован је хонорарно војни музичар Армандо Каенцо, пореклом Италијан.⁹² Следеће године хонорарно је ангажован професор Трипо Симонути, предавач Средње музичке школе „Мокрањац“ у Београду. Професор Симонути добио је класу од 16 ученика I-VI разреда, а заменио је војне музичаре у војењу школског гудачког оркестра.⁹³ Школске 1962/63. у школу је примљен Душан Костић, композитор, који је примио класу од 16 ученика I-VI разреда.⁹⁴ Поред наставе клавира, професор Костић водио је и обучавао хор музичке школе и припремао исти за одржавање концерата у тој школској године.⁹⁵ За наставу клавира школске 1964/65. ангажовани су предавачи из Београда Снежина Шалдева и професор Зора Марковић, шеф клавирског одсека Средње музичке школе „Мокрањац“ у Београду.⁹⁶

Крајем школске 1964/65. због несрћених прилика у школи, Савет за просвету и културу донео је одлуку да се смени директор ове установе. У ображложењу је истакнуто да управитељ школе као организациони руководилац није испуњавао задатке школе и да је начином руковођења створио стање које није задовољавајуће. Стога је савет поставио другог директора, за којег је изразио наду да ће школу поставити на здраве основе.⁹⁷

92 Исто, Уписница група: клавир, виолина, хармоника, кларинет, труба 1960/61, инв. бр. књ. 17

93 Исто, Персонална документа, кут. бр. 32

94 Исто, Персонална документа (под словом Д

95 Исто, Уписница класа: клавир, виолина, хармоника, контрабас, кларинет 1963/64, инв. бр. књ. 21

96 Исто, Записник седница Школског одбора Музичке школе у Ваљеву 1963-1965, инв. бр. књ. 1

97 Исто, записници са седница Света школе 1965. год., записници седница Радне заједнице 1965. год., инв. бр. књ. 2

Септембра 1966. у школи је било запослено шесторо наставника с тим што су предмети виолина и хармоника били нестручно заступљени.⁹⁸ Средином шездесетих година инспектори наставе и стручни сарадници ретко су долазили у школу. Слабо се ишло на симпозијуме и семинаре за наставнике, организоване за стручно усавршавање. Школа је, очигледно, ушла у фазу великих ломова и почело је да се поставља питање њене даље будућности.

Криза и укидање школе

Школска 1966/67. отпочела је са знатно смањеним бројем ученика, јер је помињани Савет за просвету и културу СО Ваљево на својој седници од 28. јуна 1966. донео одлуку да се упис ученика у први разред музичке школе неће вршити⁹⁹ (напомињемо да су половину ђака чинили ученици првог разреда). Можда можемо узети ову одлуку СО Ваљево као један од првих аката гашења музичке школе, на чији је предлог стручна комисија Републичког просветно-педагошког завода извршила генералну инспекцију, којом се утврђивао стручни преглед рада наставника и реализација наставног програма у 1966. години. Том приликом комисија је констатовала да рад музичке школе „Живорад Гргић“ не може да задовољи. Комисија је при овом прегледу рада школе дала низ предлога како да се затечено стање поправи.¹⁰⁰

Ситуација у музичкој школи била је доиста тешка. Распоред часова није постојао, ученици су често губили часове услед недолажења наставника, а директор школе, као одговорно лице, није ништа предузимао да се ови проблеми реше.

У међувремену, стање у музичкој школи и са колегијалног и са педагошког аспекта се погоршало.¹⁰¹ Наставници су почели да губе сваки ауторитет у очима надлежних власти, али и ђачких родитеља. Наметало се више пута питање да ли је боље ову установу одржати или је укинути.¹⁰² За потребе културе и уметности једна оваква установа била је неопходна, а свакако, ни родитељима ученика није било свеједно каква ће бити њена судбина. Јавно мњење било је уверења да ова школа треба да постоји, да је чак неопходна. Све неповољне околности у школи утицале су да иста не стекне „афирмацију значајне културне институције“, због којих „није постала аниматор културног живота у Ваљеву“, што се од ње од оснивања очекивало.¹⁰³ Код надлежних власти стало се разматрати питање њеног даљег опстанка. Предлагало се припајање школе ваљевском Дому културе, што није одобрено. Такође, преповарало се и са музичком школом „Мокрањац“ и Београда „да она прихвати

98 Исто, извештаји за школску 1967. годину, дел. бр. 111/1

99 Исто, списи за 1966. годину, дел. бр. 165/1

100 Исто, списи за 1967. годину, дел. бр. 114/1

101 "Осуђени наставник и секретар музичке школе у Ваљеву", „Напред“ од 24. јуна 1966, бр. 909, стр. 9

102 "У питању је опстанак", „Напред“ од 24. марта 1967, бр. 948, стр. 4

103 "Укидање музичке школе", „Напред“ од 12. маја 1967, бр. 955, стр. 3

ваљевску музичку школу као своје одељење“, али ни тај предлог није прихваћен.¹⁰⁴ У току другог полугодишта школске 1966/67. године, просветни саветник за музичко васпитање Републичког завода за ППЗ¹⁰⁵ СР Србије поново је долазио ради инспекције у музичку школу „Живорад Гргић“ да се упозна и сагледа стање установе и да се увери да ли су предлози републичке стручне комисије из прошле године усвојени. Међутим, установљено је да се стање у школи уопште није поправило, већ и да се погоршало, нарочито по питању кадра, извођења наставе, реализације наставног програма и организације рада школе. Установљено је да један број ученика није похађао школу, а да од шест наставника само их је троје изводило наставу.¹⁰⁶ Савет за просвету и културу СО Ваљево, на својој седници од 6. маја 1967. године, разматрао је питање Музичке школе и донео закључак да се предложи СО Ваљево да донесе решење о престанку њеног рада. Данас 8. јуна СО Ваљево је предложила да се донесе решење о формирању ликвидационе комисије од три члана ради спровођења поступка редовне ликвидације ове установе.¹⁰⁷

СО Ваљево је одлуком од 6. јула прекинула даље финансирање школе и увела је у ликвидациони процес.¹⁰⁸

Време од јуна до јула 1967. остављено је за несметани завршетак школске године, али у поменутом периоду Општинско и Веће друштвених делатност СО Ваљево одлучују да се „одгоди доношење решења о укидању Ниже музичке школе у Ваљеву“. У извору, даље се каже да су „ове већа стала на становиште да је ова школа потребна граду и да је неопходно поново сагледати ситуацију и наћи могућности да школа нормално настави рад“.¹⁰⁹ Покушало се још једном, макар на кратко, да се одгodi решење о укидању. Међутим, општинско веће СО Ваљево је после дугог разматрања одлуку о укидању школе донело на поновљеној расправи 6. јула 1967.

После наведених општинских одлука колектив музичке школе делимично је прекинуо са међусобним глажењима, а Радна заједница школе оспорила је право Ликвидационе комисије. Радна заједница школе упутила је жалбу Извршном већу Скупштине СР Србије, сматрајући акте СО Ваљево незаконитим, а упутила је приговор и СО Ваљево.¹¹⁰

У међувремену, поменута већа СО Ваљево одлучила су да се за ученике III-VI разреда поједињих класа обезбеди и школовање при ваљевском Дому културе да се овој установи преда целокупни инвентар школе са инструментима, средствима школе, архивом и документацијом. Наставни кадар требало је

¹⁰⁴ Исто

¹⁰⁵ Педагошко-просветни завод

¹⁰⁶ МИАВ, Фонд: Музичка школа „Живорад Гргић“ Ваљево (1954-1967), списи за 1967, дел. бр. 114/1

¹⁰⁷ Исто

¹⁰⁸ Исто, дел. бр. 114/2

¹⁰⁹ "Музичка школа још се не укида", „Напред“ од 23. јуна 1967, бр. 961, стр. 5

¹¹⁰ МИАВ, Фонд: Музичка школа „Живорад Гргић“ Ваљево (1954-1967), списи за 1967. годину, дел. бр. 114/1

да обезбеди од квалификованих стрчњака са стране, у сарадњи са Средњом музичком школом „Мокрањац“ и Београда.¹¹¹ Такође, категорично је одлучено да дотадашњи наставници више не могу радити у овој установи.

Окружни Привредни суд у Београду, као регистарски, донео је 31. августа 1967. решење о ликвидацији Музичке школе „Живорад Гргић“ у Ваљеву.¹¹²

Музички течај и обнова музичке школе

По укидању Школе а основно музичко образовање „Живорад Гргић“ августа 1967. године, отворен је музички течај, а школа је постала нека врста издвојеног одељења школе „Мокрањац“, која је спроводила и своју организацију наставе. Музички течај је са наслеђеним средствима, у новој згради, и са новом организацијом кренуо са радом октобра месеца 1967.¹¹³ После више месеци рада течаја, јавности се представио (у сали Дома културе) оркестар хармоника, предвођен професором Рафаилом Бламом, априла месеца 1968. године.¹¹⁴ У међувремену, у раду течаја појавили су се непремостиви проблеми: ученици су морали да одлазе у Београд да полажу испите, па их је мали број у оваквим условима завршио школу. Школске 1967/68. је 65 ученика завршило разред (већином су то били ученици хармонике), а следеће само двадесет троје.¹¹⁵ Но појавили су се још озбиљнији проблеми финансијске природе. Наиме, Заједница образовања обавестила је Дом културе да овај вид образовања више неће бити финансиран, тако да се на овај начин показало потпуно одсуство разумевања надлежних власти за развој једне овакве установе.¹¹⁶

Како је одмисало време, све се више сазревало у уверењу да музички течај не може да надокнади школу. Тај став одавно су делили родитељи полазника течаја и јавно мњење града. Родитељи су били волјни да учествују у финансирању истог, али да он што пре прерасте у ранг школе. Полако се и у СО Ваљево долазило до сазнања да је Ваљеву потребна музичка школа.

Конечно, јуна 1969. године, образован је Иницијативни одбор СО Ваљево који је одлучио да музичка школа поново отпочне свој рад септембра месеца исте године.¹¹⁷ Школа је остала под кровом Дома културе у Ваљеву (то је требало да буде само привремено решење), а родитељи ученика сносили су део финансијских трошка школе.

111 Исто

112 Исто, дел. бр. 114/3

113 "Музичка школа наставља рад", „Напред“ од 29. септембра 1967, бр. 975, стр. 5

114 "Први концерт младих хармоникаша", „Напред“ од 5. априла 1968, бр. 1002

115 "Поново се отвара Музичка школа", „Напред“ од 19. септембра 1969, стр. 5

116 М. Јоцић: „И ове године музички течај“, „Напред“ од 27. септембра 1968. бр. 1027, стр.5

117 "Поново се отвара Музичка школа", „Напред“ од 19. септембра 1969, стр. 5

РЕЗИМЕ

Отварање музичке школе 1954. године донео је преокрет у схватањима и музичком животу Ваљева у целини. У почетку утицај музичке школе на културна дешавања у граду није био велик, али се постепено повећавао. Школа је полако „излазила из својих зидова“ и почела едукативно да утиче на младе, али и на нешто старије, тако да је интересовање за ову установу из године у годину расло, што се показало и по броју ученика. Увођење више одсека показало се као правилан и промишљен потез, а стварање школског оркестра дало је значајну димензију школи, која се почела отелотоврати у бројним концертима „јавним часовима школе“ за грађанство у Ваљеву, а касније и у другим местима. Школа је била добровољна, у њу су се уписивали ученици на основу пријемног испита, а уједно и специфична јер се бавила музичком уметношћу.

Дугогодишњи проблем школе био је проблем наставног кадра, јер војни музичари нису били у могућности да пруже адекватну наставу и образовање ученицима (нарочито у вишим разредима). Школа је, такође имала великих проблема са смештајем, јер су зграде које су коришћене биле неадекватни и слабо функционалне. Поменимо и то да је стање са школским инструментима често било поражавајуће.

У датим околностима и колико се то објективно могло, за ову установу, ипак се може рећи да је у наведеном периоду (1954-1969) имала успешан рад, наставнике који су из године у годину били све квалификованiji, што се, све скупа узев, показало на такмичењима где су освајање бројне награде. Међутим, и поред озбиљног и преданог рада, пуног ентузијазма и пожртвованости наставника, школа је озбиљно трпела материјалне неприлике, недостатак простора и кадра, неразумевање средине итд. Све је то стварало слику тешкоћа које је школа тешко могла сама да реши. Из свега овога изродила су се неразумевања, подозрења, а касније и лоши међуљудски односи, који су довели до тешких криза, па и оних најтежих - до увођења принудних мера и укидања школе 1967. године. Свакако да су ови догађаји поразно деловали на стање музичке културе у ваљевском крају и на добар део јавности.

Међутим, чињеница да без музичке школе нема ни музичког образовања и васпитања, утицала је на свест људи да се поново стане размишљати о отварању ове установе. Експеримент општинских органа о раду расформиране музичке школе 1967-1969. није успео. Овај неуспех утицао је да се подигне глас јавности и надлежних општинских органа да се стање у музичком школству одлучно реши. И заиста, две године касније, 1969, отворена је нова страница у историји музичке школе која је изгубила своју зграду и преместила се у Дом културе, где ће и остати дужи низ година.

SUMMARY

The founding of music school in 1954 turned the events in attitudes and music life of Valjevo as a whole. In the beginning the influence of music school on cultural happenings in the town was not big, but it gradually increased. The school slowly "went outside its walls" and started having an educational effect on the young, but also on the older ones, so that the interest for this institution was growing through years, which was proved by the number of students. The introduction of a few departments proved to be a right and wise action and the forming of school orchestra gave an important significance to school which started organizing numerous concerts, „public school classes“ for the citizens of Valjevo, and later in other pla-

ces. The school was voluntary. Students enrolled on the basis of the entrance exam. It was also specific because it dealt with music art.

A longlasting problem of the school was the staff because army musicians were not able to organize adequate classes and give proper education to students (especially in higher grades). The school also had big problems with housing as the buildings which were used were inadequate and unfunctional. We should also mention that the situation with school instruments was crushing.

In such circumstances and with actual possibilities for this institution, it can be, however, said that in the mentioned period (1954-1969) it worked successfully; the teachers became more qualified over years which resulted at competitions where numerous prizes were won. But, although the work was serious and hard, full of enthusiasm and devotion of the teachers; the school seriously suffered from material troubles, lack of space and staff, misunderstanding of the community, etc. This made a picture of troubles which could hardly be solved by the school itself. The situation resulted in misunderstanding, suspicion and later in bad interpersonal relations which caused serious crises, even the most difficult ones - placing the school into receiveship and suspension of the school in 1967. These events certainly had disastrous effects on the status of music culture in Valjevo region and on a great part of the public.

However, the fact that musical education is impossible without music school influenced the consciousness of people to start thinking again about the opening of this institution. The experiment of municipal authorities about the work of disbanded music school 1967-1969 failed. That failure resulted in the fight of the public and competent municipal authorities to solve the situation in musical school system. And really, two years later, in 1969, a new page was turned in the history of music school which lost its building and moved to Cultural hall, where it remained for many years.

Драгана Лазаревић-Илић

Народни музеј

Ваљево

ПРИЛОГ ИСТРАЖИВАЊИМА О ПОСТОЈАЊУ И ЕКСПЛОАТАЦИЈИ РУДНИКА БАКРА РЕБЕЉ ОД АНТИЧКЕ ЕПОХЕ ДО ПОЧЕТКА ХХ ВЕКА

Проблематика око рудника бакарне руде Ребељ отворена је још тврђњом Јубе Павловића да је трагове рударства на овом подручју могуће пратити од средњег века, а можда и у римско доба.¹ Уважавајући све што је до сада учињено на расветљавању овог питања чини се да ће потпуније одговоре о функционисању рудне области, посебно када је реч о најстаријим периодима, пружити тек будућа истраживања.

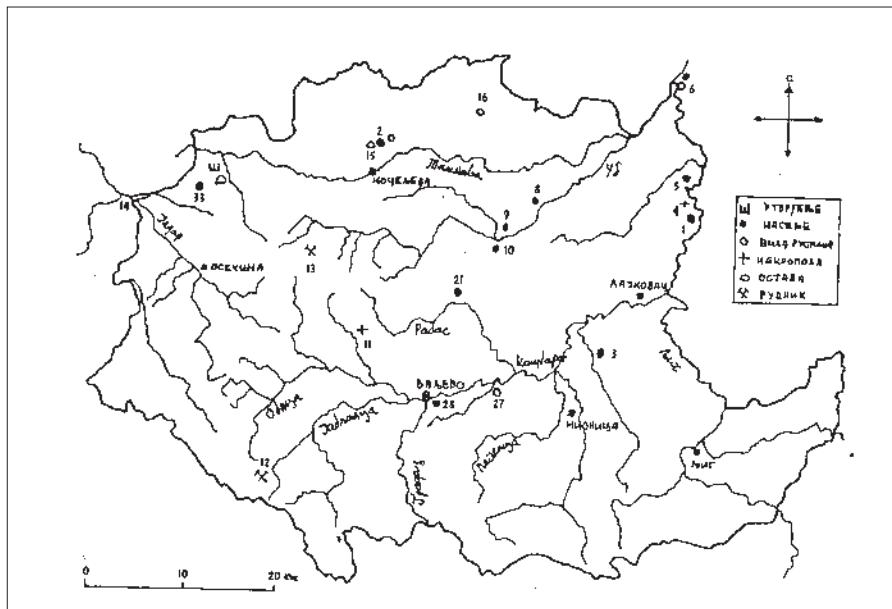
Да бисмо указали на комплексност ове теме осврнућемо се најпре на досадашње резултате и присутне дилеме, а потом прећи на онај део текста, који пружа нове податке, а односи се на рад рудника у 19. и почетком 20. века, што неоспорно потврђује архивска грађа.

Регион око рудника налазио се у планинском селу Ребељ у самом Јабланику, на левој обали Јабланице у поћутској котлини и једно је од најстаријих у ваљевском крају. Могуће да је још у римско доба у овој области постојало рударско насеље, односно да се знало за велико богатство у рудном благу, а да је у средњовековној српској држави ова делатност усавршена, те се руда вадила и извозила. Рудним земљиштем посебно се одликовао део села под називом Вреоци где су и нађени први остаци: стари поткопи, остаци рударског алата, шљаке и непрерадене руде.²

Као прилог, у склопу поменуте могућности да је рудник бакарне руде Ребељ постојао и у римско доба, јесте вотивни жртвеник (ара) посвећен Аполону Гангaresу из 3. века н. е. Споменик је пронађен у селу Ситарице изнад Ваљева, под брдом Чот (Кик) на коме се према неким истраживањима налазе рушевине из касноантичког времена. Ова Аполонова ара која је потом прене-

1 Ј. Павловић, Колубара и Подгорина, Српски етнографски зборник 8, Насеља српских земаља 4, СКА, Београд 1907, 917

2 Исто, 915-918

Археолошки локалитети ваљевског краја римске епохе из 3. в.н.е., Пет-

та у ваљевски Музеј где се и сада налази, шире географски посматрано, је била лоцирана на североисточним обронцима планине Медведник, која дели Подриње од колубарског слива и то управо на развођу Јабланице и Обнице које чине слив саме Колубаре.³ У римско доба то је било гранично подручје трију провинција Далмације, Паноније и Мезије, а у близини рудника бакарне руде Ребељ, који се налази узводно од места на коме је пронађена Аполонова ара, што би могло да нас наведе на помисао да је у близини овог ареала могао бити и какав економски пункт, вила рустика, који је снабдевао храном оне који раде у руднику. Наравно, ово је за сада хипотеза, јер цео тај крај није истражен, али постојање жртвенника као и близина касноантичке рушевине указују на могућност постојања још неких објеката, које ће можда открити на-кнадна истраживања.⁴

Међутим оно што је за нас занимљиво када је ова рудна област у питању јесте проблем геолошких и провинцијских граница у римско доба. С. Душанић је проучавајући организацију римског рударства на примеру четири провинције у Норику, Панонији, Далмацији и Горњој Мезији јасно показао да се

3 С. Лома, Аполонова ара са тромеђе Далмације, Паноније и Мезије, Старијар, Београд 1995, 173-178

4 Исто, 178

Е. Чебашек, Римске виле рустике у ваљевском крају, Стручни архив Народног музеја Ваљево бр 538/1, 2001, 4

„геолошке и провинцијске границе нису увек поклапале и организатори експлоатације минералног блага имали су право и обичај да ове потоње занемарују ако устрема, чињеница која исто тако упозорава на опасност сувише доследног рашчлањавања према оквирима провинцијске организације.“⁵

Тако би рудници у Ребельју и Оглађеновцу иако су се налазили на територији провинције Далмације, припадали дистрикту *argentariae Panonicae* као и они са територије провинције Паноније у околини Крупња и Зајаче што говори о повезаности две провинције када је реч о експлоатацији рудног богатства. У прилог свему томе иде и композитно звање прокуратора *mettalarum Pannionorum et Dalmatiorum*, које је добијено шездесетих година 2. века када су руднички региони Далмације и Паноније спојени под управом центенарија који је резидирао у Домавији са заједничком титулом.⁶ Наиме, иако су западна Србија, а посебно ваљевски крај у археолошком погледу недовољно истражени на основу расположивих артефаката као што су остаци новца и неких облика начина сахрањивања и типа надгробних споменика у реону Колубаре и Тамнаве, могуће је закључити да су постојале везе овог простора са источним деловима провинције Далмације. Рудне планине уз десну обалу Дрине наспрам Сребренице биле су припојене рудничком дистрикту источне Далмације са центром у Домавији (данашња Сребреница).⁷

Спопљна политика Римског царства била је освајачког карактера, са тежњом да се обезбеди што већи простор, а тиме и могућност доминације у политичком и економском смислу. Она је захтевала постојање путева погодних за војне акције као и за везу међу провинцијама што је било неопходно за експлоатацију. Систем путева које су градили Римљани, одликовао се тиме да су основни правци били они који су спајали главне центре како би се лакше управљало и омогућила при том међусобна повезаност седишта провинија. Од ових путева рачвали су се они економског и војног карактера, који су спајали мања места, и служили за експлоатацију рудника, каменолома и пољопривредног земљишта.

Римски намесник провинције Далмације, Корнелије Долабела преузео је градњу путева на правцима којима се кретала војска, према северу, односно према Дунаву. Најважнији је био пут Салона – Сирмијум, који је повезивао два центра провинције Далмације и провинције Паноније и који је у почетку имао војни карактер (*via militaris*) да би од 2. века н. е. овај пут добио чисто економски значај. Прелазећи преко Босне, овај пут је преко садашњег Сарајева долазио у област Домавије (Сребреница) и даље до данашњег Зворника, где прелази преко Дрине и води даље уз њу до Мачве, а одатле је прелазио у Срем.⁸ Затим су постали путеви према другим центрима Сиску и Београду,

5 С. Душанић, Организација римског рударства у Норику, Панонији, Далмацији и Горњој Мезији, Историјски гласник 1-2, Београд 1980, 9

6 Исто, 21

7 С. Лома, Аполонова ара са тромеђе Далмације, Паноније и Мезије, Старинар, Београд 1995, 178

8 М. Васиљевић, Римско доба, Азбуковица земља људи и живот, Љубовија 1985, 45

Српске земље почетком 15. века, Историја српског народа 2 (Ребељ се налази при изворишту реке Јабланице, која са Обницом чини колубарски слив)

повезивали Далмацију са Мезијом, долином Јадра и Колубаре са Мезијом, Дрину са Космајем, Рудником и осталим делом Србије, са Колубаром, долином Мораве и Саву преко Ваљева са Пожегом.⁹ Осим што је био повезан са осталим деловима Римског царства, што се из приложеног може видети, ваљевски крај је био богат рудама у свом западном и јужном крају, а изузетно

плодна и лако обрадива земља у централном и северном подручју представљала је материјалну подпору систему утврђивања на северној граници Царства уз Саву и Дунав.

Трагови рударске делатности из римског доба могу се пратити у руднику Ребель и Оглађеновцу као и од северних падина Повлена до Љубовије.¹⁰

Чињеница да су у Ребељу откривени трагови античког рударства (Аполонова ара) као и то да је на простору Оглађеновца пронађена једна гвоздена патера за изливање течне металне масе, могу бити трагови који воде у римско време када се овде бавило рударством. Као новије податке о овој проблематици треба узети у разматрање и Попис археолошких налазишта ваљевског краја у којем се из римске епохе бележи „римски рудник у селу Ребељу, са остацима окана рудника из периода римске доминације“ што је употребљено рекогносцирањем тока реке Јабланице где се међу потенцијалним локалитетима наводи „римски рудник у селу Ребељ на стрмој падини покрivenој шумом, 50 метара јужно од засека Вреоци, а на самом налазишту је убачено једно римско окно“.¹¹

Актуелна археолошка истраживања све више се баве тајнама ваљевских планина. Тако је у најскорије време откривен нови локалитет на брду Кулина у околини Ребеља када су пронађене рушевине града (рушевине кула које су чиниле утврђење) из римске епохе. Град се налази на заравни Кулине чији планински врх има висинску коту од 989 м., на веома не приступачном али изразито доминантном месту са кога се може видети планински венац ваљевског краја, али и Авала, Букуља и Рудник. Овде су нађени и фрагменти керамике из касноантичког и рановизантијског периода.¹²

Према налазу копче у облику голуба, што је веома ретка представа закључено је да је утврђење подигнуто у 3. или 4. в.н.е. Чињеница да се оно налазило и налази у околини Ребеља чија је област рудоносна, повезује ово утврђење са рударским активностима. Логично је претпоставити да је оно имало војну посаду која је штитила сам рудник, а исто тако да је ту била смештена и његова управа. Посаде оваквих утврђења обично су снабдевале римске виле.¹³ Детаљнија истраживања поменутог локалитета тек предстоје, а можда ће будући налази указати на развој овог фортификационог објекта од римског утврђења до средњовековног града.

-
- 10 А. Старовић, Римски локалитети ваљевског краја, Петничке свеске 41, Радови полазника образовних програма Истраживачке станице Петница, 1995, 297
 - 11 Ж. Јеж и А. Старовић, Археолошки локалитети и налазишта у ваљевском крају, Календар Ваљевац за 1994, 369-381
Б. Живојиновић и Н. Поповић, Рекогносцирање тока реке Јабланице, Петничке свеске 41, Радови полазника образовних програма ИСП у 1995, Ваљево 1996, 275 (истраживање је вршено у оквиру програма археологије чији је руководилац А.Старовић)
 - 12 Р. Арсић, Тајне Ваљевских планина, Ревија Колубара, април 2002, 24-25
 - 13 Исто,
Ж. Јеж, Резултати ископавања касноантичке грађевине у Бабиној Луци, Гласник МИАВ, 26-27, 1992, 51-62

Француска експлоатација рудника бакра Ребель, документат бр. 2136 од 29. децембра 1903. године (збирка архивалија ваљевског Музеја)

Када је реч о периодима који следе ситуација је такође сложена. Иако је Ребель одавно уврштен у неиспитане средњовековне локалитете ваљевског краја, до сада, сем малобројних примера новца, нема нових налаза, а писани историјски извори га не потврђују.¹⁴ Разлог који наводи Љ. Павловић да су се Дубровчани више интересовали за трговину племенитим металима него бакром, те да зато нема доволно писаних података, може се само делимично прихватити. Верујемо да се у серијама Дубровачког, а можда и у угарским архивима, налазе писани трагови који потврђују не само постојање рудног лежишта у Ребељу, већ и његову експлоатацију тј. функционисање рудника.

Област око Ребеља је, dakле, изазов у истраживачком погледу у контексту српског средњовековног рударства, било да се ради о археолошком или историјском аспекту.

Рударство је у средњем веку доживело успон, а значајан допринос његовом развоју дали су немачки рудари Саси који су се доселили половином 13. века и убрзо остварили насеобину у Брскову. Они су донели не само рударску терминологију већ и организацију рударских насеобина, оличену у Саском праву са строгим прописима који су омогућавали да се рад не прекида. Иако су се вре-

14 Археолошки споменици и налазишта у Србији 1, Западна Србија, Београд 1953, 33
Љ. Павловић, Колубара и Подгорина, Српски етнографски зборник 8, Насеља српских
земаља 4, СКА, Београд 1907

меном асимиловали са домаћим становништвом, једном усвојена терминологија је остала, а њихово присуство сачувано у бројним топонимима изведеним из њиховог имена. Постоје индиције да је и само име Ребель настало на тај начин. Средином 14. века издваја се копаонички рударски басен са познатим рудницима, као што је Трепча, а пре свега са највећим рударско-трговачким насељем Новим Брдом са сопственом ковницом, у сталном успону. Овде су експлоатисане руде сребра, злата и олова.

Значајан развој доживео је и руднички басен, мање богат племенитим металима од Новог Брда. Овде се добијало сребро, олово и бакар. Богато подручје представљала је и подрињска рударска област са српским делом (Трешњица, Липник, Црнча, Бохорина, Зајача, Крупањ) и босанским делом где је најиздашнији рудник сребра био у Сребрници, која је наставила традицију римског рударског града Домавије и о коју су се отимали српски и босански владари. Овде се поред сребра добијало и олово. На источним границама Српске државе добијала се гвоздена руда (Железник у Кучеву, Глухавица код Новог Пазара).¹⁵

Средњовековни рудници и тргови северозападне Србије јављају се, према историјским изворима, у позном средњем веку, од 14. а већином у 15. веку. Међу онима чија се привредна активност може пратити помињу се Трешњица и Липник, Црнча, Ваљево, Бохорина, Крупањ, Зајача и Заслон. Подаци којима располажемо су дубровачког порекла тј. односе се на рударску производњу, трговину металима и суђење међу члановима дубровачких колонија.¹⁶

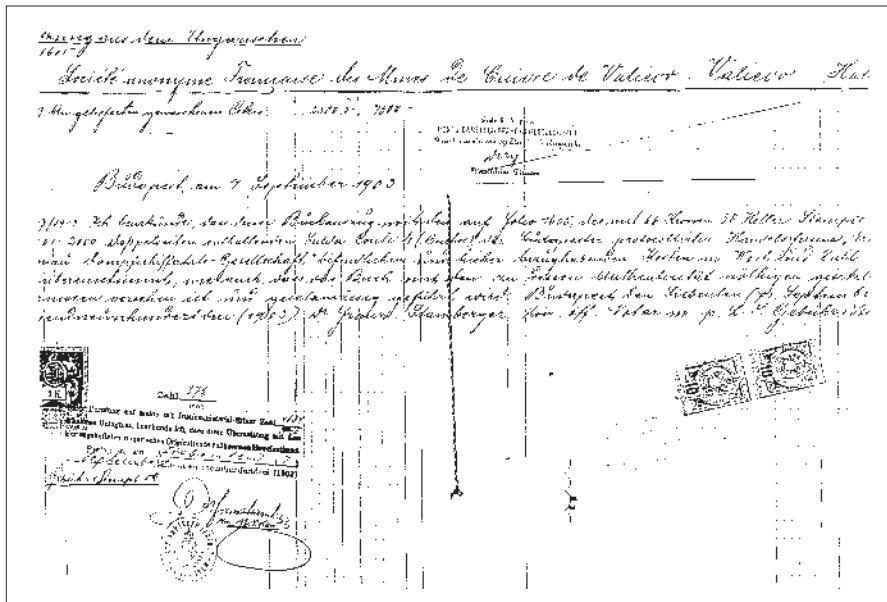
Нагли пораст рударске производње у доба Стефана Лазаревића доводи се у везу са опадањем производње у европским рудницима од средине 14. века. Несташица сребра и злата на европском тржишту дала је у првој половини 15. века, посредством Дубровчана снажан подстrek развоју српских и босанских рудника. Колико је рударству поклањана пажња најбоље се види из закона деспота Стефана за рудник и град Ново Брдо, из 1412. године, који се може применити и на остале руднике, јер садржи одредбе везане за технику, организацију и експлоатацију рудног блага. Реч је о прописима којима се уређују односи из области рударског права, интереси рудара, а све у циљу несметане производње.¹⁷

Средњовековна насеља су се првенствено развила захваљујући експлоатацији рудног блага. Ови центри су били повезани са осталим рудним областима у Србији. Посредством Дубровчана који су истовремено одржавали трговачке везе са српским и босанским рудницима и са градовима јужне Угарске, српске руде су стизале у средњу Европу. Други правац је ишао преко Ду-

15 М. Благојевић, Историјско-географски развитак Србије, средњи век, Београд 1977, 65-68
К. Јирчић, Историја Срба, књ. 1, Београд 1978, 286, 287

16 М. Спремић, Средњовековни рудници и тргови у северозападној Србији, међусобна повезаност, Ваљево – постанак и успон градског средишта, Ваљево 1994, 93-111

17 Историја српског народа 2, Београд 1994, 100-102 (Д. Којић-Ковачевић)
Н. Радојчић, Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића, Београд 1962

Испорука кокса руднику Ребель, документ бр. 1605 од 7. септембра 1903. године
(збирка архивалија ваљевског Музеја)

бровника и Котора у Италију. Напомињемо да је Венеција била важно тржиште сребра у 14. и 15. веку за читаву Европу. Такође руда је слата и у мно-
ге прекоморске земље.

Чини се да је експлоатација рудног блага блеснула у позном средњем веку, а да под турском доминацијом не само да је стагнирала, већ није могла да се одржи због специфичних административних прилика и ропских односа у ру-
дарству.¹⁸ Са овим застојем губе трговачки значај и поједина места, а саски рудари се селе, већином у Угарску и Италију. Према традицији, рудари из области Ребеља сматрани су најбољима у овом послу, али и талентованим за друге занате. Многи од њих, незадовољни статусом напуштали су стално занимање или су пак, као у доба аустријске окупације (1717-1739), када је ру-
дарство обновљено, били рудари на Руднику, да би се након повлачења Ау-
стрије вратили на првобитно станиште. Већина рудника је била затворена од 16. до 19. века а активни су остали једино већи комплекси, далеко од ваљев-
ског краја, међу којима је доминирало Ново Брдо са важном ковницом.

Почетком 19. века дошло је до поновног интересовања за руде олова, ба-
кра и гвожђа. Према расположивим подацима већ од 1807. године почињу пр-

¹⁸ М. Спремић, Средњовековни рудници и тргови северозападне Србије, међусобна повезаност, Ваљево постанак и успон градског средишта, Ваљево 1994, 106-107
К. Јуричек, Ј. Радоњић, Историја Срба, културна историја, књ. 2, Београд 1978, 424-428

ва ископавања на Руднику која се ускоро проширују и на остале крајеве. Због стратешке важности добијених руда, њиховом вађењу и преради се у побуњеној Србији поклањала особита пажња. Познати рудници су експлоатисани, а непрестано се радило на проналажењу нових. У истражним радовима спроведеним шездесетих година 19. века Ребель је евидентиран као рудиште, а на покушај да се оживе рударски послови указује и оснивање српског рударског друштва „Подгорски рудници“ око 1865. године, акционарског карактера. Његов циљ је био експлоатација бакарне руде у ваљевској Подгорини, а вероватно да се у саставу те надлежности налазио и терен око Ребеља.¹⁹ Развој рударства у 19. веку проузрокован је индустријском револуцијом и наглим развојем индустрије, а самим тим и потражњом руде као индустријске сировине. Крајем поменутог периода, у ваљевском крају где је рударска делатност била присутна од давнина, отворена су четири мајдана и то у Врагочаницама бакарни и оловни, у Брезовицама антимонски, Планиници бакарни а у Струганику мермерни. Знало се и да каменог угља има у Поћути, у Лукавцу олова, али су они спадали у још неотворене мајдане као и шире околина богата каменом.²⁰

Иако је ваљевски крај био познат по рудокопима, слабе комуникационе прилике и одсуство капитала кочили су експлоатацију подземног богатства. Зато су учестали захтеви који се односе на стицање права за истраживање и експлоатацију руда, а достављани су Министарству народне привреде. Током 1903. додељено је неколико дозвола овог типа, међу којима и у ребельској општини Среза и Округа ваљевског: Т. Тодоровићу, Д. Крсмановићу, П. Јовановићу и Л. Лазаревићу. Теренска истраживања била су дозвољена и у суводањској, бранковачкој и брежђанској општини.²¹

Најинтересантнији за инвеститоре, због потражње бакарне руде на светском тржишту за потребе електрификације, били су рудници Ребель и Вис. За ово подручје били су заинтересовани финансијери из Енглеске, Француске, Италије и Холандије. Прве радове започело је друштво „Podgora Mining Concessoin“, средином 19. века, а када је оно отишло под стечај, примат преузима енглеска група „Оријент“ коју су чинили закупци из Лондона: Перси Робертс, Теријер Тојбнер и Карл Комб, а из Београда инг. Ј. Р. Финеј и инг. Владислав Костић. Допринос енглеске групе био је у томе што је поред послова рударске природе изградила две мање топионице за прераду бакарне руде, која је до тада у непрерађеном стању допремана до Ваљева и као таква извозена. Од 1900. француски капитал је преко својих акционара преuzeо од Енглеза у закуп руднике Ребель и Вис. У то време направљена је топионица, изграђено 40 зграда, а вредност ископане и истопљене руде у 1903. је нпр. износила 400.000 динара. У

19 Азбуковица, земља, људи и живот, Љубовија 1985, 109

Историја српског народа 5, први том, Београд 1994, 71-83 (В. Стојанчевић)

20 Б. Перуничић, Град Ваљево и његово управно подручје, 1815-1915, Ваљево 1973, 1086

С. Ђуровић, Привреда ваљевског краја првих деценија 20. века (анализа у функцији синтезе), Ваљево 1914-1918, 140

21 Исто

овим рудницима се запослило око 250-300 радника. По одобрењу Министарства народне привреде Србије, основано је „Француско акционарско безимено друштво бакарних ваљевских рудника“. Њихов капитал је при оснивању износио 2.000.000 франака, подељених у 20.000 акција по 100 франака, а послове су водили стручњаци доведени из Париза. Управни одбор овог акционарског друштва сачињавало је са француске стране осам чланова управе Диксон Хенри, председник, и А. Белвалет, потпредседник, а из Београда Карл Дирнбергер, члан Самосталне монополске управе, Владислав Костић, директор Српске индустријске банке, и белгијски конзул у Србији, као и ранији директор енглеског друштва Ј. Р. Финеј.²² Пролећа 1903. као закупац се јавља италијанско друштво из Милана „La societe de cuivre“ да би се даље око закупа ових рудника водила борба између холандског и француског и енглеског капитала.

Документа која представљамо односе се на поменути период француске доминације у експлоатацији бакарне руде у ваљевском крају, а пре свега су доказ функционисања рудника Ребель почетком 20. века. Чувана су у Институту печата и потписа у Будимпешти, а од сада се налазе у ваљевском Музеју. С обзиром да мало знамо о рударској делатности на ваљевском подручју, ове архивалије су драгоцене, а када је реч о Ребељу – ретке. Доступни подаци чине широк дијапазон од регулисања финансијских односа међу пословним партнерима, ангажованим од стране француског акционарског друштва, па све до оних информација које одсликавају транзит robe.

Документат под редним бројем 2136/1903. са насловом у заглављу „Француско акционо друштво ваљевских рудника бакра, Ребель“, извод из књиге листа 344, је „салдо конто“ односно стање рачуна тј. закључење рачуна између два пословна партнера на тај начин што сваки од њих на супротним странама „дугује“ и „потражује“, тј. реч је обично о разлици између дуговања и потраживања, односно примања.²³ У овом случају то су фирме „Бела Гаснер“ и „Конрад и Комп“. „Салдо конто“ је изведен на дан 16. децембра 1903. године и садржи показатеље за три месеца: март, април и мај, и то само по неколико дана у сваком од њих (дакле за одређене интервале у години у којима је забележен проток robe) у износу од 1486,25 К (курана). Највећа вредност robe је била 23. маја – 306,74 К. Иако рубрике из којих се састоји документат дају финансијске показатеље, а не прецизирају да се ради о бакру, већ се користи општи назив „роба“, наслов документа на то упућује и подразумева.

Документат је на српском језику, а уз присуство бележника и представника обе стране је оверен 29. децембра 1903. и заведен под већ поменутим бројем, уз нагласак, да је цео поступак прописно законски вођен и да је адекватно таксиран. Садржи превод на мађарски и немачки, као други део целине. Овај лист је у свему идентичан претходном. На полеђини су печати фирме „Бела Гаснер“ и

22 Исто, 140-141

Д. Милић, Стари капитал у рударству Србије до 1918, Београд 1970, 269

23 Збирка архивалија Народног музеја Ваљево, инв. бр. 1113

<i>Plat. 733.</i>		<i>in Rebel.</i>	<i>Fazek</i>																		
CALDERONI ÉS TÁRSA																					
MÜ. ÉS TANSZER RAKTÁRÁNAK.																					
<i>Buch-Auszug:</i> <small>Szálláshely: CALDERONI (OPÖÖSUS.) Telegr.-Adr.: IV. Kisháza u. 6.</small>		<i>Budapest, 1904. március 26. Április.</i>																			
A különemények kizárolás a rendelő számlájáról és versenyére mentnek. <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="width: 5%;">Mai 14.</td> <td style="width: 5%;">Av. Warenl.</td> <td style="width: 5%;">3/ 249.00</td> </tr> <tr> <td>14.</td> <td>"</td> <td>140.48</td> </tr> <tr> <td>14.</td> <td>"</td> <td>22.82</td> </tr> <tr> <td>Kuni 16.</td> <td>"</td> <td>41. =</td> </tr> <tr> <td>Okt. 29.</td> <td>Gerec. für Rechnung der</td> <td>3.16</td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td>3.04.18</td> </tr> </table> <p style="text-align: right;"><i>Ma Calderoni z. C.</i> <i>Haus</i></p>				Mai 14.	Av. Warenl.	3/ 249.00	14.	"	140.48	14.	"	22.82	Kuni 16.	"	41. =	Okt. 29.	Gerec. für Rechnung der	3.16			3.04.18
Mai 14.	Av. Warenl.	3/ 249.00																			
14.	"	140.48																			
14.	"	22.82																			
Kuni 16.	"	41. =																			
Okt. 29.	Gerec. für Rechnung der	3.16																			
		3.04.18																			
M. le. postatakarékpénzire címzésessént 62. 75.																					
Táplálkozás értékeltetés:																					
Átvétel:																					
																					

5.

Трошкови за транзит робе, израчунати 26. априла 1904. године
(збирка архивалија ваљевског Музеја)

„Конрад и Комп“ као и угарског конзулату у Београду. Оверен је 3. марта 1904. у Институту печата и потписа угарског министарства правде у Будимпешти, а садржи потпис њиховог министра саобраћаја (железница) и српског генералног заступника, Љуб. А. Васиљевића.

Део књиге рачуна је докуменат под бројем 1605 од 7. септембра 1903. године, заведен у Будимпешти под редним бројем 1407/1903, а односи се на испо-

ручени испрани кокс, који се због температуре коју развија користио за топљење бакра (као редукционо средство) или пак као гориво.²⁴ Текстом се потврђује да извод са рачунима, који су садржани у документу 1605 и за-печаћени са 66 круна и 50 хелера на обострано попуњеним странама 1501-2000, а припадају трговачкој фирмси „Прво краљевско-царско приватно друштво за дунавски паробродски саобраћај“, пријављеној у Будимпешти, у потпуности одговара овде наведеним дотичним трошковима (2500-7500 К) словима и бројем, као и то да ова књига поседује све законске услове потребне као доказ о њеној аутентичности и да се води у складу са законом. Све то је 7. септембра 1903. у Будимпешти записао краљевски јавни писар др Франц Сталмергер. Акт садржи печат и таксу од 2 круне, али и водени жиг. Други део документа је без текстуалног објашњења и односи се на саму оверу.

Следећи докуменат је датиран 26. априла 1904. и заведен под бројем 10/331, а такође се односи на француску експлоатацију Ребеља.²⁵ Ради се о изводу из књиге рачуна који приказује трошкове за робу 14. маја и 16. јуна, а 29. октобра исте године трошкове за ретур – робу. Укупан износ је био 504,8 К. Овај спис је на мађарском и не поседује примерке тј. преводе на немачки или француски језик. Таксиран је марком од 10 хелера и 20 пара.

Наведене архивалије потврђују заинтересованост страних инвеститора за Ребељ, а кроз финансијску структуру која се односи на транзит и дистрибуцију руде можемо назрети и ниво функционисања рудника у то време. Већ наредне године, 1905. када концесију купује француски финансијски магнат А. Сојцер, закуп бива краткорочан, управо због процене да су налази руде сиромашни. Ово није ништа изненађујуће јер је још крајем 1903. одлучено да се рудник затвори због цене руде која је услед великих саобраћајних трошкова била висока, а њен састав све мање квалитетан. Примера ради изнесимо подatak да је проценат бакра у руди у почетку износио 16%, а у време затварања 2,35% – 5,53%.²⁶ Међутим, као што смо видели, било је и касније покушаја да се рудник оживи, али су се из поменутих разлога угасили. Ови подухвати су трајали повремено све до почетка Првог светског рата.²⁷

Највероватније да рад рудника није обнављан у периоду између два рата. Рудно благо ваљевског краја није привлачило пажњу крупног капитала изузев тамнавских рудника угља. Такав став је остао до данас. Иако је због конфигурације терена област Ребеља неприступачна, било би порећења ради, интересантно знати да ли уопште има и колики се проценат бакра сада крије у недрима овог рудног лежишта, али оставимо овај задатак и изазов рударско-геолошким испитивањима.

Прилично утемељену претпоставку да је рудоносна област Ребеља била и те како позната и експлоатисана од времена римске доминације до почетка 20.

24 Исто, инв. бр. 1114

25 Исто, инв. бр. 1115

26 Д. Милић, Стари капитал у рударству Србије до 1918, Београд 1970, 269

27 Исти, Подгорски рудници у 20. веку, 2, Гласник ИАВ 32, Ваљево 1998, 35-61

века, потребно је поткрепити са још више доказа. Имајући у виду све што је до сада урађено на осветљавању ове теме, не можемо, а да не приметимо извесну дозу неистражености, која је заједничка за све периоде, од којих многи захтевају поред теренских и архивска истраживања.

Међутим, без обзира да ли се ради о античкој епохи, успону српског средњовековног рударства, његовој стагнацији тод турском влашћу или пак процвату у 19. веку, евидентно је да је освајачка политика великих сила вођена привредним интересима била усмерена на експлоатацију природних ресурса, а пре свега рудног блага, што је одређивало однос према рударству као индустијско-привредној грани. Отуда развој путева у римско време, разлика у односу према рударској делатности пре и после турске доминације, као и дисконтинуитет у развоју читавих области и нагли развој рударства у 19. веку као последица индустријске револуције.

Комплексност теме, између осталог, лежи и у томе што се она не задовољава само одговором на питање о постојању рудника Ребељ, већ се бави разматрањем његовог функционисања тј. нивоима експлоатације и дистрибуције руде бакра, организацијом и опремом рудника, објектима који прате свако рудно насеље, али и везом са рудним центрима Србије и Босне и многим другим питањима која су последица општих политичких и економских прилика. Ради се о проблематици која захтева мултидисциплинарни приступ и задире у домен многих научних дисциплина (геологије, археологије, историјске географије, историје рударства...) Потпунија истраживања не би осветлила рад само рудника Ребељ, већ би можда била пресудна за читаву историју ваљевског краја, посебно кад је реч о античкој епохи и периоду средњег века, али исто тако и за почетак 20. века.

РЕЗИМЕ

Област око рудника бакра Ребељ представља изазов у истраживачком погледу како у време античке епохе, тако и у контексту српског средњовековног рударства, било да се ради о археолошком или историјском аспекту. Функционисање рудника могуће је, са прекидима, пратити све до почетка XX века, када је интересовање инвеститора највеће.

Архивалије којима располажемо, односно се на период француске доминације у експлатацији бакарне руде у ваљевском крају (1903–1905) а указују на финансијску структуру, транзит и дистрибуцију руде, те осветљавају функционисање рудника у то време.

SUMMARY

The region around the copper mine Rebelsj represents a challenge in research during the classical period as well as in the context of Serbian medieval mining, whether either the archeological or historical aspect is taken into consideration. The functioning of mines can be, with interruptions, followed until the beginning of XX century when the investors interest was greatest. The archives documents which are available deal with the period of French domination in the exploitation of copper ore in Valjevo region (1903-1905) and they point to the financial structure, ore transport and distribution and they also clarify the functioning of mines at that time.

Недељко Радосављевић

Историјски институт

Београд

ПРОБЛЕМИ ИСТРАЖИВАЊА ЛОКАЛНЕ ИСТОРИЈЕ (ПРИМЕР ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ)¹

АПСТРАКТ: *Rad je pokушај да се укаже на основне проблеме у истраживању локалне историје, а посебно историје села. При том је, за истраживачки узорак, узето подручје западне Србије, једно од најбоље истражених у српској локалној историографији. Указано је на историјат истраживања током простора од почетка XIX века до савременог пренутка. Објашњени су методолошки негостинци до сада објављених радова и изнети основни разлоги због којих локална историја, као подручје истраживања, није привлачила већу пажњу историчара. Указано је, такође, на потребу да се, својом подршком пројектима истраживања локалне историје и историје села, у то укључе надлежна министарства и националне научне институције.*

Кључне речи: *Историографија, историјска методологија, локална историја, историја села, западна Србија, Ужице, Ваљево, Шабац, Чачак.*

Локална историја важан је и незаобилазан сегмент националне историје. Стога без њеног темељног и свестраног изучавања нема ни добре основе за истраживање националне историје у целини. А историја села је, с обзиром на велике географске, привредне и друштвене разлике између појединих области у Србији, једна од најзначајнијих тема српске локалне историографије.²

Истраживање мањих територијалних или административних целина, све до микро-узорака као што су поједине установе, предузећа, школе или цркве,

1 Делимично изменењен рад, уз сагласност аутора, преузет је из Зборника радова са Научног скупа *Филозофско-филолошке науке на почетку 21. вијека*, одржаног у Бањалуци, 7. и 8. децембра 2001, Бањалука, 2002, стр. 313-328

2 О значају истраживања локалне историје и њеном месту у историографији уопште видети: Mirjana Gross, *Historijska znanost, razvoj, oblik, smjerovi*, Zagreb 1980, 290; Miomir Dašić, *Uvod u istoriju, sa osnovama pomoćnih istorijskih nauka*, Titograd 1988, 47; Sima M. Ćirković, *Uvod u istorijske studije* (неавторизована скрипта), 22

у неким историографијама је врло присутно, пре свега захваљујући следбеницима француске школе аналиста, утемељене четрдесетих година XX века од Марка Блока, Лисјена Февра и Фернана Бродела.³

Од утемељења српске критичке историографије у другој половини XIX века, до најновијег времена, теме из локалне историје, а посебно из историје села, нису биле значајније заступљене. Намера овог рада је да се, на узорку нешто боље истраженог подручја западне Србије, укаже на до сада постигнуте резултате и методолошке недостатке досадашњих истраживања, али и на то шта би требало предузети да се тренутно стање поправи.

У административном погледу, западна Србија⁴ у време османске власти, али и касније, током постојања Кнежевине и Краљевине Србије, никада није била област која је административно сачињавала једну целину.⁵ У време турске владавине тај простор је обухватао више нахија (Шабачку, Ваљевску, Соколску, Ужичку, и делове Пожешке и Рудничке). Касније су, као и на целокупном државном простору, основана окружја, односно окрузи, и та подела у великој мери је опстала до савременог периода.⁶

Упркос томе што се ради о релативно великом подручју, које је увек било административно подељено, оно се може посматрати као једна целина из више разлога:

– **Важне саобраћајне комуникације повезивале су регионалне центре како у време османске власти, тако и касније. Ту, пре свега, треба истаћи путеве Ужице – Ваљево – Шабац, Ужице – Ваљево – Палеж – Београд, и Ужице – Пожега – Рудник.**

3 Француска школа аналиста афирмисала је нов приступ истраживању прошлости, нарочито истраживању тема из друштвене историје, до тада неоправдано занемарених. Аналисти су, такође, инсистирали и на већем коришћењу резултата других друштвених наука. О школи аналиста и њеном значају за истраживање друштвене историје опширије: Mirjana Gross, *Historijska znanost*, Zagreb 1976, 318-346; Sima M. Ćirković, *Istorijski i društvene nauke*, Treći program Radio Beograda, proljeće 1971, Beograd 1971, 305-319; Andrej Mitrović, *Raspravljanja sa Klio*, Sarajevo 1991; Фернан Бродел, *Стици о историји*, Београд 1992.

Немачка историографија је, међу првима, кренула путем школе аналиста. О томе опширије Јирген Кока, *O historijskoj nauci*, Београд 1994.

У српској историографији истраживање тема из друштвене историје посебно је заступљено у последње две деценије. Нов методолошки приступ истраживању прошлости нарочито негује Удружење за друштвену историју, формирано на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду, које је 1995. покренуло и часопис *Годишњак за друштвену историју*.

4 Под појмом западна Србија подразумева се простор омеђен рекама Дрином на западу, Савом на северу, Колубаром и Љигом на истоку. Тај простор, такође, обухвата и део области планине Рудник, околину Чачка, Гучу, Ариље, односно горњи слив Западне Мораве. На југу, западна Србија ограничена је обронцима Златибора и Таре. Прим. Н. Р.

5 Изузетак, донекле, чини административна структура православне цркве. У времену од Београдског мира 1739, до стварања аутономне српске цркве 1831, чео тај простор налазио се у једној, Ужичко-ваљевској митрополији. Недељко Радосављевић, *Ужичко-ваљевска митрополија 1739-1804*, 119-131; Исти, *Шабачка епископија још појиску из 1836*, Гласник Историјског архива Ваљева 34, Ваљево 2000, 53-56

6 Простор око Лознице, односно област Рађевине и Јадра, донекле је специфична, јер је у време турске власти припадала Зворничком, а не Смедеревском санџаку, односно Београдском пашалуку. У састав Кнежевине Србије, Јадар и Рађевина ушли су тек 1833. Прим. Н.Р.

– У привредном погледу, производна структура била је врло слична, што је последица сличних географских, пре свега рељефних и климатских одлика. Са изузетком Мачве, Посавине и дела Тамнаве, ради се, углавном, о брдском и брдско-планинском подручју, где је екстензивна аграрна производња све до средине XX века била основ егзистенције већине становништва.

– У етничком смислу, са изузетком мусиманске популације, која је, у време турске владавине, насељавала углавном вароши и нека села у долини Дрине, реч је о простору готово искључиво насељеном Србима. Од краја XVII века, тај простор насељава чак и иста српска миграциона струја из динарских области, пре свега источне Херцеговине, Старог Влаха, источне Босне и црногорских Брда.

Истраживање прошлости западне Србије карактеришу исти проблеми и одлике који су присутни у српској локалној историографији уопште. Разлоги због којих је српска локална историја недовољно истражена су вишеструки.

Од утемељења српске критичке историографије у другој половини XIX века, за шта посебне заслуге имају Константин Љиречек, Иларион Руварац и Стојан Новаковић, пажња је усмеравана превасходно на војну и дипломатску историју из времена борби за национално ослобођење и уједињење, као и историју српских средњовековних држава.

Историја православне цркве и њеног деловања такође је сагледавана у контексту општих кретања. Пажња је усмеравана на учешће патријараха и других високих црквених достојанственика у антитурским активностима и ослободилачким покретима, док је знатно мање обрађена црквена структура, тако да границе поједињих епархија, духовни живот верника и школовање свештенства, нису ни изблиза добро познате.

У синтезама чији је циљ био свеобухватно сагледавање историје српског народа⁷, додиривана је и историја западне Србије. То се, посебно, односи на историју ратова и миграција, који су били саставни део збивања на знатно ширем простору Балкана, односно југоисточне Европе. Важно место у тим збивањима имали су утврђени градови, попут Шапца, Ужица и Рудника.

Ужице је у време османске власти био други по значају шехер на простору Смедеревског санџака (Београдског пашалука). Око њега су се водиле важне војне операције у току Великог бечког рата 1683-1699, као и аустро-турског рата 1737-1739. Време последњег аустро-турског рата 1788-1791. такође је обележено борбама на овом простору, о чему је настало и неколико посебних монографија.⁸ Та дела су тематски, ипак, уско ограничена на ратна збивања.

Знатно пре настанка поменутих синтеза, простор западне Србије привлачио је пажњу путника, који су њиме пролазили из различитих побуда. Међу

7 Владимир Ђоровић, *Историја Југославије*, Београд 1933; Станоје Станојевић, *Историја српског народа*, Београд 1908; Владимир Ђоровић, *Историја Срба*, Београд 1989; *Историја народа Југославије I-II* (група аутора), Београд 1960; *Историја српског народа* (група аутора), Београд 1994; Душан Пантeliћ, *Војно-географски описи Србије прејед Кочину крајину 1783. и 1784. године*, Споменик СКА LXXXII, Београд 1936.

8 Драгољуб М. Павловић, *Прилог историји Кочине крајине и Михаљевићевој фрајкора*, Глас СКА LXVIII, Београд 1904, 110-158; Душан Пантeliћ, *Покрет ј у северозападној Србији и бачки епископ Јован Јовановић*, Глас СКА CXXXVIII, Београд 1930, 147-206

њима је било путописца који су, попут Евлије Челебије, путовали вођени својом авантуристичком природом, затим аустријских обавештајних официра, који су прикупљали податке од важности за могући прдор своје војске преко Саве и Дунава пред последњи аустро-турски рат, али и Срба из аустријских земаља. Ти путописци су, у време када кнез Милош Обреновић постепено утире пут ка стварању Кнежевине Србије, долазили да се ближе упознају са својом земљом матицом. Њихови врло исцрпни рукописи постали су важни наративни извори. Ти рукописи су, сем тога, били и својеврстан покушај писања историје. При том, свакако, није било никакве критичности.

Аустријски обавештајни официри, Перетић и Митесер, оставили су, колико је то у датим околностима било могуће, прецизне податке о пределима којим су прошли, без икакве жеље да се дубље залази у њихову прошлост.⁹ Угарски Србин Јоаким Вујић, међутим, не само што је описао пут којим се кретао већ је забележио низ записа и натписа по црквама и манастирима, и дао основне податке о њиховом настанку, до којих је на лицу места могао доћи.¹⁰ Насупрот Вујићу, пруског официра Ота Дубислава Пирха, више је интересовала српска управа и војно устројство у постепеном формирању.¹¹ Списи ових путника, међутим, пуни су непоузданих и непроверених података, попут записа чије је постојање спорно, што је посебно изражено баш у рукопису Јоакима Вујића.

Мемоарски рукописи, поред вредности које имају као секундарни историјски извори, такође се могу посматрати и као покушај писања историје.¹² Два рукописа, у којима су, на основу личног искуства, аутори дали виђење прилика у западној Србији прве половине XIX века, су *Мемоари* проте Матије Ненадовића и *Животопис* Максима Евгеновића.¹³ Матија Ненадовић, син угледног обор-кнеза Алексе, погубљеног у сечи кнезова почетком 1804, описао је догађаје у предустаничком и устанничком периоду и своје учешће у њима, као и деликатност после устанака. С обзиром да је у њима имао важну улогу, његови *Мемоари* су драгоцен историјски извор. Максим Евгеновић, пак, потиче из богате ужичке занатлијске породице, која се у време Првог српског устанка раселила, а он сам је постао угледан грађанин Пеште. Његов опис српског дела ужичке трговачке чаршије пред избијање устанка је изузетно занимљив, поготово ако се има у виду да сличних покушаја аутобиографског писања на том простору нема у наведеном периоду.

Педесетих и шездесетих година XIX века доста се радило на објављивању историјских извора, међу којима је највише било записа и натписа, али и прво-разредних аката и повеља, потеклих са простора западне Србије. Ти извори су, углавном, били црквене провенијенције, а и сачувани су при црквама, ма-

9 Душан Пантeliћ, *Војно-географски описи Србије пре Кочину крајину, 1783. и 1784. године*, Споменик СКА LXXXII, Београд 1936

10 Јоаким Вујић, *Путешествовање по Сербији I-II*, Београд 1902

11 Ото Дубислав пл. Пирх, *Путовање по Србији у години 1829*, Београд 1983

12 Андреј Митровић, наведено дело, 118-119

13 Прота Матија Ненадовић, *Мемоари*, приредила Теодора Петровић, Београд-Нови Сад 1969; Максим Евгеновић, *Животопис Максима Евгеновића*, Будимпешта 1870

настририма, или у власништву старих свештеничких породица. Они су, у почетку, објављивани у *Гласнику Друштва србске словесности*, од 1864 Гласнику *Српског ученог друштва*. Крајем XIX и почетком XX века та делатност већ је била развијенија, а резултати сакупљача и приређивача уобличени су у посебне, критички приређене и објављене корпuse извора, било у различитим периодичним издањима, било као посебне збирке.¹⁴

Озбиљан приступ истраживању западне Србије нису, међутим, поставили историчари, већ географи Владимира Карић и Јована Цвијића. У свом делу *Србија, опис земље, народа и државе*, Карић је дао низ података из историје, археологије, етнологије, антропологије и фолклористике.¹⁵ У свом најзначајнијем делу *Балканско полуострво и јужнословенске земље*¹⁶, Цвијић је, поред физичко-географских карактеристика Балкана, пажњу посветио и утицају средине на друштвене и историјске процесе, затим миграционим кретањима, привредном и друштвеном животу. То је, по њему, утицало на уобличавање одређених просторних ликова вароши и села, као и психолошких типова становништва. Цвијићева расправа *Метапастазичка крећања, њихови узроци и последице*, постала је методолошки модел за истраживање миграција и њиховог утицаја на формирање савремене етничке слике неког подручја.¹⁷

Карић и Цвијић су, међутим, имали за циљ истраживање знатно ширег простора него што су поједине мање административне или географске целине, па су подаци од значаја за истраживање локалне историје у њиховим радовима ипак оскудни.

Слично се може рећи и за радове Стојана Новаковића и Милана Ђ. Милићевића о српском селу и сељаштву. У свом делу *Село*, Стојан Новаковић је живот становника села ставио у први план, али се највише бавио временом српске средњовековне државности, док је периоду османске владавине и животу у модерној српској држави посветио мање пажње.¹⁸ Милан Ђ. Милићевић је, за разлику од Стојана Новаковића, у *Животу Срба сељака* више пажње посветио њему савременом тренутку.¹⁹ У методолошком погледу, међутим, његови радови ипак знатно заостају за делом Стојана Новаковића.

Када је реч о историјској географији западне Србије, први је нешто више података изнео Стојан Обрадовић, члан Окружног суда у Ужицу. У свом *Опису*

14 Поред *Гласника ДСС/Гласника СУД*, извори од значаја за локалну историју су објављивани и у *Radu JAZU, Starinama JAZU, Годишњици Николе Чубића, Веснику српске цркве, Босанскохерцеговачком источнику*. Посебан значај, међутим, имају *Стаменик Српске краљевске академије* и *Зборник за књижевност, језик, историју и фолклор*, где су објављене капиталне збирке извора које је прикупio Љубомир Стојановић, *Стари српски записи и напомени I-VI, Стари српски родослови и лейбовици и Старе српске повеље и писма I-II*.

15 Владимира Карић, *Србија, опис земље, народа и државе*, Београд 1887

16 Ово Цвијићево дело настало је на основу француског издања *Le peninsula Balcanique, Géographie humaine*, Pariz 1918, које је темељ имало у његовим предавањима на Сорбони. Српско издање изашло је у Београду четири године касније. Јован Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Београд 1922

17 Јован Цвијић, *Метапастазичка крећања, њихови узроци и последице*, Насеља и порекло становништва 12, Београд 1922

18 Стојан Новаковић, *Село*, Београд 1890

19 Милан Ђ. Милићевић, *Живот Срба сељака*, Београд 1894

санију окружсија ужичко²⁰ Обрадовић је, поред географског одређења простора и основних података о климатским обележјима, навео бројне чињенице о начину живота локалног становништва, које су пре свега, драгоцене за истраживање привредне историје.²¹

Истраживању овог простора су, пре Првог светског рата и у међуратном периоду, најзбильније приступили антропogeографи. Међу њима се посебно издваја Љубомир Павловић, аутор више студија у којима се бавио пореклом становништва поједињих области, али и дао низ драгоценних података од значаја за друштвену и привредну историју.²² Значајан је, такође, и рад Љубомира Ж. Мићића, *Златибор*, такође објављен у едицији *Насеља и порекло становништва*.²³

Велики проблем локалне историографије на овом простору, као и у Србији уопште, представљало је одсуство институција чији би примарни задатак био истраживање прошлости. Тако не постоји национални институт коме би приоритетан циљ било изучавање српске локалне историје, или историје села.²⁴

У недостатку таквих институција, у западној Србији, као и у Србији уопште, локалне установе културе су, поред својих примарних задатака заштите споменика културе, музејске или архивске грађе, делимично преузеле и рад на истраживању локалне историје.

На овом подручју су 1948. успостављена четири **архивска средишта**, која су, временом, прерасла у историјске архиве Ваљева, Чачка, Ужица и Шапца. Поред тога, у овим центрима формирани су и подручни музеји, док су заводи за заштиту споменика културе основани у Краљеву и Ваљеву.

Рад на истраживању локалне историје у поменутим установама, међутим, отпочео је тек са њиховим постепеним кадровским оспособљавањем, односно запошљавањем школованих историчара, којих је у почетку било врло мало.²⁵

20 Стојан Обрадовић, *Описаније окружсија ужичко²⁶*, Гласник Друштва србске словесности X, Београд 1858. Критички приређено издање, са пропратним коментарима и прилогима објављено је 1987. Стојан Обрадовић, *Описаније окружсија ужичко²⁷*, приредио Видан Николић, Титово Ужице 1987

21 Антропогеографске студије Љубомира Павловића објављивање су у едицији насеља и порекло становништва Српског етнографског зборника. Љубомир Павловић, *Колубара и Подгорина*, Насеља и порекло становништва 4, Београд 1907; Исти, *Ужичка Црна Гора*, Насеља и порекло становништва 19, Београд 1925; Исти, *Соколска нахија*, Насеља и порекло становништва 26, Београд 1930

22 Љубомир Ж. Мићић, *Златибор*, Насеља и порекло становништва 19, Београд 1925

23 Друге историографије у том послу отишле су знатно даље, па, на пример, британски универзитет Лестер, има посебан институт за изучавање локалне историје, што није јединствен случај. Од историографија које су се развијале на јужнословенском простору, у истраживању локалне историје најдаље је отишла словеначка историографија. У посебном часопису, *Крајевној здоговорини*, објављују се искључиво резултати истраживања мањих територијалних целина

24 Владимир Кривошејев наводи занимљив пример Историјског архива Ваљева, тренутно међу кадровским најоспособљенијим установама те врсте у Србији, у коме је први историчар запослен тек почетком шездесетих, док у Народном музеју Ваљева, изузимајући краће периоде, историчари раде у континуитету тек од почетка седамдесетих година XX века. Владимир Кривошејев, *Развој ваљевске локалне историографије* (са пописом посебних издања), Ваљево 1945-1965, Ваљево 1996, 279

Архиви и музеји су шездесетих и седамдесетих година XX века отпочели и са издавачком делатношћу. Од посебног значаја било је покретање годишњих зборника радова, затим публиковање посебних издања и организовање научних скупова. То је, ипак, највише зависило од креативности појединача запослених у архивима или музејима, посебно њихових члничих људи, а не од подршке надлежних министарстава.

У периоду после Другог светског рата повећано је интересовање за завичајну прошлост, што је довело и до експанзије издавачке делатности која се може поделити на следеће веће целине:

– Годишњи зборници радова, чији је превасходни циљ био да се презентирају резултати истраживања локалне историје

– Историје градова, односно појединачних области и њихових регионалних центара

– Монографије о појединим селима или општинским средиштима

– Монографије о појединим школама или црквама, чије је дуго трајање имало значајну улогу у историји локалне средине

На простору који је овом приликом узет као истраживачки узорак, покренuto је више зборника радова, чији су издавачи историјски архиви или народни музеји. То су Ужицки зборник, покренут као заједничко издање Народног музеја Ужица и Историјског архива Ужица, Зборник радова Народног музеја Чачка (ЗРНМЧ), Гласник Историјској архији Ваљева (ГИАВ) и Гласник Међуопштинског историјског архива Шапца (ГМИАШ).

Од поменутих часописа, најстарији је Гласник Историјској архији Ваљева, покренут 1966. Гласник Међуопштинског архива Шапца покренут је 1968, Зборник радова Народног музеја Чачка 1969, а Ужицки зборник 1972. Изузимајући Гласник Међуопштинског историјског архива Шапца, чији је последњи број изашао из штампе 1988, сви остали часописи излазе у континуитету.

СТРУКТУРА ОБЈАВЉЕНИХ РАДОВА У ЛОКАЛНИМ ЗБОРНИЦИМА

Часопис	Укупно бројева	Укупно радова	Радови о Другом светском рату и радничком покрету	Радови из историје села	Остали радови
Гласник ИАВ	35	399	140	16	243
ЗРНМЧ	30	438	22	40	376
Гласник МИАШ	22	188	54	14	120
Ужицки зборник	26	518	136	37	245

Структура објављених радова у овим зборницима јасно указује каквим проблемима било оптерећено истраживање локалне историје у времену када су покренuti и периоду у коме су излазили. Из приложене табеле види се да је

велика пажња посвећивана Другом светском рату и историји радничког покрета, док је историја села била готово потпуно занемарена, иако је, све до средине XX века, западна Србија била изразито аграрно подручје, на коме је живела велика већина становништва.

Таква заступљеност тема била је условљена тренутним околностима и, превека, ненаучним императивима. Ранкеов императив, *једноставно показати како је уистину било*²⁵, темељ критичке историографије, у овим случајевима је био готово потпуно игнорисан.

Ненаучни императиви, који су у знатно већој мери утицали на локалну не-го на националну историографију у целини, били су идеолошки и национал-ни.²⁶ Када је реч о локалној историји, неки истраживачи истичу и локални, односно локалпатриотски императив.²⁷

У време покретања ових часописа, идеолошки императив био је изразит. Он се, превека, манифестовао у заступљености тема из историје Другог светског рата, социјалистичке револуције и историје радничког покрета, несра-змерно њиховом значају у целокупној историји тих области. Већина аутора, која се бавила изучавањем тих тема, подлегла је утицају овог ненаучног импе-ратива и када се радило о селекцији и критици извора. Тако су намерно пре-небрегаване чињенице које су реметиле устаљену слику о НОР-у и социјалистичкој револуцији.

Други ненаучни императив, национални, односно локалпатриотски, био је посебно видљив у намерама неких аутора да се догађајима који су се десили на простору њиховог интересовања, дада већи значај него што они заиста имају, или да се, мимо историјске истине, лоцирају тамо где се уопште нису десили.

Међу ауторима који су своје радове објавили у овим зборницима, истори-чари нису били у већини. А непознавање основних методолошких начела ис-торијске науке, такође је један од разлога због којих ти аутори нису успели да на прави начин одговоре изазову тема које су обрађивали.

Хронолошки оквир интересовања истраживача локалне историје углав-ном је био XIX и XX век. То је присутно чак и код аутора који су школовани историчари.

Разлози таквог одабира тема леже не само у доступности историјских извора, старијих од почетка XIX века, већ и у проблему слабог познавања ра-зличитих, у неким случајевима и мртвих језика (латински, грчки, немачки, старословенски, српскословенски, рускословенски-црквенословенски), да би

25 Историчари су, још од античких времена, били изложени различитим врстама притиска сре-дине, некада чак и животној опасности, али су, ипак, налазили начина да саопште своје ви-ђење догађаја. У том погледу, нарочито је занимљив пример Прокопија, византијског историчара из VI века, који је, поред своје званичне *Историје*, написао и *Тајну историју* (*His-toría arcana*), у којој је изнео све недостатке владавине цара Јустинијана I, чији је званични ис-торичар био, Андреј Митровић, наведено дело, 147-151, 184-186

26 Андреј Митровић, наведено дело, 75-82

27 Владимира Кривошејев, *Развој ваљевске локалне историографије* (са пописом посебних из-дања), 287-289

се и ти малобројни расположиви извори на прави начин прочитали и истористили.

Два од четири поменута регионална центра на овом простору добила су своје квалитетне историје. Реч је о делима *Шабац у прошlosti I-III*, и *Историја Титовољ Ужица (Историја Ужица) I-II*.²⁸ Ове велике историографске синтезе настале су као резултат рада група аутора, и хронолошки обухватају време од античког периода до савременог доба. Међу тим ауторима су универзитетски професори, као и сарадници Историјског института САНУ. Ова дела писана су у складу са врло строгим методолошким захтевима историјске науке. Самим тим, она су и добар модел како треба приступити писању историје поједињих регионалних центара. Ипак, и у овим историјама највећа пажња је посвећена политичкој и привредној историји. Осим тога, највише простора је дато самим варошима, док су проблеми сеоског залеђа остали недовољно обрађени. То су и највећи недостаци ових синтеза.

Ваљево и Чачак нису добили такве историје. Међутим, два зборника са научних скупова, одржаних 1993. и 1994, садрже радове чији су аутори дали доста нових чињеница из историје ова два града.²⁹ Оба научна скупа су организована у сарадњи са Одељењем за историју Филозофског факултета у Београду, а сви објављени радови прошли су неопходну рецензију.

Поред рада група аутора, овим простором бавили су се и поједини истраживачи. Радови Стевана Игњића *Ужице и околина 1862-1914*, и *Ужичка нахија*, значајан су допринос изучавању историје Ужица и околине.³⁰ То се, takođe, односи и на дела Животе Марковића Ужички крај у доба Карађорђа и Ужички крај у Србији кнеза Милоша.³¹ Живота Марковић је, знатно више него остали истраживачи, пажњу посвећивао свакодневном животу становништва, односно друштвеној историји.

Прави пример сагледавања историје једног града као тоталитета друштвених односа у прошлости, свакако је дело Мирослава Перишића *Ваљево, გраг у Србији крајем XIX века*.³² Перишић је у књизи посебну пажњу посветио управо занемареним темама српске историје, односно свакодневном животу обичних становника града, притом користећи и историјске изворе који су раније једноставно заobilажени, јер су сматрани мање важним. Друго значајно дело о Ваљеву је књига Владимира Кривошејева *Ваљево, настанак и развој გрага*. У њој је детаљно анализиран настанак и развој урбаног језгра, од археолошких остатака који су евидентирани на том простору, до стварања уређене вароши

28 *Шабац у прошlosti I-III*, Шабац 1980; *Историја Титовољ Ужица I*, Титово Ужице 1989; *Историја Ужица II*, Ужице 1990

29 Ваљево, *Постанак и усјон გрагској средини*, Ваљево 1994; *Вишевековна историја Чачка и околине*, Београд 1997

30 Стеван Игњић, *Ужичка нахија*, Београд 1961; Исти, *Ужице и околина 1862-1914*, Београд 1967

31 Живота Марковић, *Ужички крај у доба Карађорђа*, Пожега 1999; Исти, *Ужички крај у Србији кнеза Милоша*, Пожега 2000

32 Мирослав Перишић, *Ваљево, გраг у Србији крајем XIX века*, Ваљево 1997

у Кнежевини Србији.³³ Када се ради о хеуристичком приступу, критици изводра и коначној синтези сазнања у истраживању локалне историје, ова два дела су изузетно успеле историографске синтезе.

Сем окружних, и неки срески, касније општински центри, добили су своје историје, чији су аутори историчари, или сарадници компетентни за историографска истраживања.³⁴ Она су по концепцији врло слична поменутим историјама Ужица и Шапца, јер хронолошки такође обухватају време од античког периода или средњег века, до савременог доба.

Већ је поменуто да је истраживање историје српског села, због велике разноликости географских, друштвених и привредних услова, по својој природи неизбежно постало једна од примарних тема српске локалне историографије. Услед тих великих разлика у историјском, привредном и културном развоју, неопходно је прво извршити темељно истраживање села и сељаштва поједињих области, да би се могло приступити изради квалитетних синтеза на нивоу националне историографије.

У последњих петнаест година настало је више монографија о појединим селима западне Србије, објављених као самостална издања, или у едицији *Хроника села*, коју је покренула САНУ. По замисли Одбора за проучавање села САНУ, та дела су требало да буду резултат интердисциплинарних истраживања, при чему је историја само једна компонента њиховог садржаја. Аутори су, међутим, били углавном појединци, који нису могли да једнако добро сагледају све сегменте живота села. Иако је концепција ових дела врло слична³⁵, њихов квалитет је неуједначен, пре свега због професионалних опредељења аутора. Међу њима преовлађују радници, новинари, правници, службеници, војна лица... Укратко, истраживачи аматерски заинтересовани за завичајну прошлост. Тако се, на пример, међу 16 аутора књига о појединим селима на ширем подручју Ужица, налазе свега један историчар и један етнолог.

Зато је у неким радовима ове врсте научни апарат врло нестручно урађен, или га уопште нема, па бројне наведене податке није могуће критички проверити и утврдити њихову веродостојност. Поједини аутори су, чак, у средиште пажње стављали своју породицу, док су подаци који говоре о пореклу становништва засновани, скоро искључиво, на усменој традицији. Села су посматрана као готово херметички затворене целине, а на њихову везу са срским и окружним центрима указивано је само фрагментарно.

³³ Владимир Кривошејев, *Ваљево, настанак и развој града*, Ваљево 1997

³⁴ Михаило Зотовић, Стеван Игњић, Драгољуб Муњић, *Појасећа и околина*, Пожега 1978; Стеван Игњић, *Бајина Башта и околина до 1941*, Бајина Башта 1985; Новак Живковић, *Лепотић ариљски*, Ариље 1981; *Јадар у прошлости I-II* (група аутора); *Рађевина у прошлости* (група аутора), Београд-Крупањ 1986; *Азбуковица – земља, људи и живот* (група аутора), Љубовија 1985

³⁵ Књиге тематски обухватају питања географског положаја, затим климатске карактеристике, историју села, обичаје, начин живота, породице, њихово порекло и досељавање... Прим. Н. Р.

Сасвим другачији пример је књига Стевана Игњића *Рођачица, варошица украй Дрине*.³⁶ Реч је о историји једног села, које је половином XIX века чак било и спреко средиште. Ова књига је прави пример како треба приступити писању историје једног села. У њој је указано на однос његових становника према ширем окружењу, док је свакодневни живот стављен у први план истраживања. Критика извора извршена је сагласно строгим методолошким захтевима историјске науке, а научни апарат дат је прегледно и прецизно.

Историјски развој села једне шире области не може се пратити тако што ће свако од њих бити истраживано само за себе, без указивања на међусобне сличности или разлике, као и утицаје са стране. Чини се да су то, средином двадесетих година XX века, боље уочили Цвијићеви настављачи, Љубомир Павловић и Љубомир Ж. Мићић, него каснији аутори монографија о појединим селима.

БРОЈ ХРОНИКА СЕЛА ПО ОКРУЗИМА

ОКРУЖНИ ЦЕНТАР	БРОЈ МОНОГРАФИЈА О СЕЛИМА
Ужице	16
Ваљево	11
Шабац	3
Чачак (са Г. Милановцем)	18
УКУПНО	48

И поред поменутих недостатака, дела из едиције Хроника села и њима слична издања, ипак садрже значајан број података о привредној и друштвеној историји села. Сем тога, у њима су објављена бројна усмена казивања и предања, описани обичаји, и приложене ретке фотографије појединих објеката или значајнијих личности. Сви ти подаци, уз неопходну критичку проверу, могу бити драгоцені будућим истраживачима историје села, коју треба саглавати као тоталитет друштвених односа у прошлости.

Значајан прилог историји школства у западној Србији дали су аутори монографија о појединим школама, или дела о развоју школства на појединим подручјима. Поједине књиге ове врсте методолошки су урађене врло добро, са освртом на прошлост локалне средине. За разлику од књига из едиције Хроника села, аутори ових дела су често квалификовани историчари, што је видљиво у крајњем резултату њиховог рада. Оваквих дела највише је настало на подручју Ужица и Чачка, али их је, ипак, мање него монографија о појединим селима.

36 Стеван Игњић, *Рођачица, варошица украй Дрине*, Београд 1999

БРОЈ ИСТОРИЈА ШКОЛА ПО ОКРУЗИМА

ОКРУЖНИ ЦЕНТАР	БРОЈ МОНОГРАФИЈА О ШКОЛАМА
Ужице	12
Ваљево	9
Шабац	3
Чачак	17
УКУПНО	41

Слично је и са делима о појединим црквама и манастирима, мада је њих знатно мање него монографија о селима и школама. Посебно су занемарене старе сеоске цркве, пре свих брвнаре настале почетком XIX века, дела градитеља из Осата у источној Босни.³⁷ Тако не постоје историјске монографије о неким значајним црквама, попут цркава у Горњој Добрињи, Сирогојну, Ђелуши, Брекову, Паунама, Јаловику, Тубравићу, Субјелу... Међутим, у историјској науци постепено расте интересовање за њих.

БРОЈ МОНОГРАФИЈА О ЦРКВАМА И МАНАСТИРИМА ПО ОКРУЗИМА

ОКРУЖНИ ЦЕНТАР	БРОЈ МОНОГРАФИЈА О ЦРКВАМА И МАНАСТИРИМА
Ужице	6
Ваљево	5
Шабац	3
Чачак (са Г. Милановцем)	13
УКУПНО	27

Од до сада објављених дела ове врсте свакако треба истаћи радове Слободана Живојиновића *Рача украј Дрине*, Гордане Томић и Добросава Ст. Павловића *Бела црква каранска и цркве брвнаре у њеној околини*, Стевана Игњића *Манастир Рача*, Светозара Душанића и Радомира Николића *Овчарско-ка-*

37 Међу делима о овој проблематици, садржајем и методолошким приступом издаваје се књига Драгише Милосављевића *Oсаћански неимари*, тематски уско повезана са градњом дрвених цркава на том простору, јер су неимари из Осата били врсни градитељи, како сакралних, тако и профаних објеката. Како је овај градитељски покрет био врло интензиван, многе породице из Осата, области око Сребренице у источној Босни, својим досељавањем су учествовале у обликовању савремене етничке слике ужичког краја, нарочито око Бајине Баште, што је аутор овог дела врло добро објаснио, дајући тиме и користан прилог проучавању насељавања западне Србије. Драгиша Милосављевић, *Oсаћански неимари*, Београд – Прибој 2000.

бларски манастири, Борислава Челиковића *Светилишта рудничкој краја*, Миломира Глишића *Манастир Вујан*, Недељка Радосављевића *Црква брвнара у Сечој Реци, историја* и Драгише Милосављевића *Црква брвнара у Дубу...*³⁸

Поред примарног задатка који су себи поставили, а то је историјат поједи-них храмова, аутори су се морали осврнути и на друштвене услове у којима су они настајали, што је такође од значаја за историју села, посебно ако се има у виду да део њих потиче из времена османске власти, или чак периода српске средњовековне државности.

ЗАКЉУЧАК

Као што се из свега наведеног види, подручје западне Србије било је пре-дмет значајног интересовања истраживача, много више него остала подручја у Србији. Резултат тог интересовања је бројна штампана продукција, настала нарочито после Другог светског рата, али тај квантитет није пропраћен одго-варајућим методолошким квалитетом.

Разлоге за то треба тражити у професионалној структури аутора који су се истраживањем тог подручја бавили. Велика већина њих су, све до средине се-дамдесетих година XX века, били истраживачи који не само да нису поседова-ли формалне стручне квалификације историчара, већ нису познавали ни најосновнија методолошка правила историјске науке. Међу њима је било при-падника најразличитијих професија, који су аматерски заинтересовани за за-вичајну прошлост. Они због тога нису били у могућности да из извора до којих су дошли извуку максимум сазнања и на прави начин их употребе.

Школовани историчари, запослени у локалним архивима, музејима и за-водима за заштиту споменика културе, учинили су велики помак напред у ис-траживању локалне историје, иако то није био примарни задатак њихових установа. Ту је, међутим, била пресудна лична истраживачка амбиција тих ис-торичара и истраживача сродних научних дисциплина, а не дугорочно плани-рање пројекта у оквиру одређених институција.

Проблеми због којих је истраживање локалне историје, а посебно историје села, још увек недовољно заступљено у српској историографији, могу се свес-ти у следеће оквире:

– **Највећи број истраживача концентрисан је углавном у великим универзи-тетским срединама, а мањи број у појединим регионалним центрима.**

38 Слободан Живојиновић, *Рача украј Дрине*, Београд 1974; Гордана Томић и Добротав Ст. Павловић, *Бела црква каранска и цркве брвнаре у њеној околини*, Београд 1960; Стеван Игњић, *Манастир Рача*, Ужице 1997; Светозар Душанић и Радомир Николић, *Овчарско-кабларски манастири*, Београд 1963; Борислав Челиковић, *Светилишта рудничкој краја*, Горњи Мила-новац 1998; Миломир Глишић, *Манастир Вујан*, Чачак 1994; Драгиша Милосављевић, *Црква брвнара у Дубу*, Ужице 1994; Недељко Радосављевић, *Црква брвнара у Сечој Реци*, исто-рија, Београд-Сирогојно 2002... Највише оваквих дела настало је на простору Чачка и око-лине, због велике концентрације манастира и цркава у долини Западне Мораве, пре свега у Овчарско-кабларској клисури. Самим тим, и интересовање истраживача је за њих било највеће.

– Научне и високошколске установе имају мали број пројектата који се односе на проблеме локалне историје и историје села.

– Не постоји посебан институт који би се, примарно, бавио историјом села, односно селом уопште.

Истраживачи који се баве локалном историјом обесхрабрују се и на друге начине.

– Ниједна локална институција културе, укључујући архиве и музеје, не може својим пројектима да конкурише за средства Министарства за науку, технологије и развој. То право ексклузивно имају високошколске установе, одређени институти и Матица српска. Због тога су подручни архиви и музеји готово искључиво ослоњени на помоћ и подршку средине у којој егзистирају.

– За средства Министарства за науку, технологије и развој не могу да конкуришу ни поједини истраживачи запослени у тим институцијама културе. Уколико нису запослени на универзитету или у неком од института, Министарство за науку, технологије и развој не приhvата их као научне раднике, без обзира на њихово образовање и остварене резултате истраживања.

– Посебан проблем је систем вредновања радова истраживача. Радови објављени у неким локалним зборницима аутору доносе мање бодова него радови штампани у часописима факултета или института. Није, дакле, превасходно важан квалитет тих радова, већ часописи у којима су објављени. Тиме се, готово у потпуности, негира аксиом да у историографији не постоје велике и мале теме, већ велики и мали резултати. Како су локални часописи ипак најпогоднији за објављивање радова из локалне, односно завичајне историје, због система бодовања радова штампаних у њима, истраживачи губе интересовање за рад на тим, за историографију изузетно важним темама.

– Није извршено рангирање тих локалних часописа, иако се међу собом у великој мери разликују. Док је, на пример, по концепцији и одабиру тема, Ужички зборник остао на готово истом нивоу као када је покренут 1972, Гласник Историјског архива Ваљева достигао је у последњих пет бројева (1997-2001) врло високе научне стандарде, док је редакција увела строгу критичку и стручну проверу радова који се објављују.

Без темељне измене таквог односа према локалној историји и историји села, као изузетно важним компонентама националне историје, није могуће доћи до значајнијих истраживачких резултата. А треба ли, уопште, истицати да без квалитетних сазнања о прошлости мањих територијалних целина, није могуће свестрано истраживање националне историје у целини?

РЕЗИМЕ

Рад је покушај да се укаже на основне проблеме у истраживању локалне историје, а посебно историје села. При том је, за истраживачки узорак, узето подручје западне Србије, једно од најбоље истражених у српској локалној историографији. Указано је на историјат истраживања тог простора од почетка XIX века до савременог тренутка.

Објашњени су методолошки недостаци до сада објављених радова и изнети основни разлози због којих локална историја, као подручје истраживања, није привлачила већу пажњу историчара. Указано је, такође, на потребу да се, својом подршком пројектима истраживања локалне историје и историје села, у то укључе надлежна министарства и националне научне институције.

SUMMARY

This work is an effort to point out basic problems in the research of local history, especially village history. The territory of western Serbia was taken as a research model, one of those which were best researched in Serbian local historiography. The history of research of that territory from the beginning of XIX century until present was pointed out. Methodological shortcomings of already published works were explained and basic reasons were given, because of which local history, as the field of research, did not draw a big attention of historians. The need was also pointed out to include competent ministries and national scientific institutions with their support to the projects of research of local history and village history.

Владимир Кривошејев

Народни музеј

Ваљево

РАТ ИСТОРИОГРАФИЈА

Паралелни осврт на књиге, *Ваљево под окупацијом 1941-1944* (Жарко Јовановић) и *Четињци Драже Михаиловића у ћрађанској рату у Србији 1941-1945* (Милорад Белић)

АПСТРАКТ: *Период после Другог светског рата је до крајности довео настављања историографа да своја знања андажују у циљу политичких и идеолошких обрачуна. Таква, ненаучна, историографија је представљала политички љилион на коме су се јасно диференцирала два рова, са два пртишника – режимска и емигрантска историографија. До посредење 20. века, између пртишника ове две крајности је постојала јасна граница, тако да дела (али и ставови) емигрантске историографије нису налазили своје издаваче у земљи. Посредење 20. века су довеле до значајних промена, тако да је и емигрантска историографија све више престајала да буде тема. Паралелно са тим се појављује и научна историографија, која објективним приступом пропишила настанији да неизира идеолошке спиреотипе и укаже на научне истине. Ипак, и поред њеној јачања остварају и оба ненаучна вида. Пример за то су две књиже које се појављују у оквирима већевеке историографије током 2001. године.*

На територијама Југославије Други светски рат је, уз карактер ослободилачке и антифашистичке борбе, имао и веома изражене одлике грађанског сукоба у коме су се различити идеолошко-политички покрети борили за позиције у послератној држави. Најистакнутији чиниоци овог историјског процеса на тлу Србије су биле јединице Народно ослободилачког покрета (партизани Јосипа Броза Тита) и Југословенске војске у отаџбини (четници Драже Михаиловића), али се не сме занемарити ни улога других као што су пећанчеве, недићеве и лјотићеве формације. Различити карактери једног процеса, као и учешће више супротстављених страна, али и идеологија чији је међусобни однос и однос према окупатору имао одлике променљивости и макијавелистичке

неискрености, чине да је он био крајње вишеслојан и различито нијансиран, а тиме свака његова стереотипна црно-бела експозиција представља витопе-рење историјске истине. А управо такав однос је деценијама доминирао у већини историографских дела, како у мемоарским и публицистичким тако и у оним радовима који су покушавали да створе привид научног приступа.

Разлоге за овакав однос према приступу прошлости превасходно треба тражити у поратним збивањима у самој земљи. Завршетак рата и преузимање власти од стране једне од сукобљених формација представља и почетак формирања ненаучне историографије као инструмента у рукама носилаца нове власти. Циљ ове, политичко-идеолошки инструментализоване историографије није био да укаже како је стварно било, већ да се стави у функцију наставка борби са пораженим снагама у грађанском рату ради учвршћивања положаја новоствореног система, а употребом метода супротстављених методама историје као науке. Селективни приступ чињеницама и изворима, прећуткивања, скривања али и фалсификовања, понекад и измишљања, имала су за циљ имплементацију црно-белих стереотипних митова у све опште друштвене свести како би победничке снаге биле глорификоване, а поражене санкционисане. Како се уз пуну подршку режима супротна мишљења нису могла чути, створени су јаки фонови монолитног једнозвучја, а другачија схватања и интерпретације су бивале санкционисане, како у историографији, тако и у књижевности.

Док је у отаџбини овакво монолитно једнозвучје, усмерено ка глорификацији победе и нове власти партизанских јединица, било чврсто изражено, у иностранству, где су емигрирали представници снага поражених у грађанском рату, могла су се чути другачија тумачења истих чињеница и догађаја. Тако се, насупрот режимске историографије, у иностранству, развија посебна емигрантска историографија. Чињенице које режимска историографија занемарује и настоји да претвори у табуе у емигрантској историографији се слободно интерпретирају дајући истим догађајима друге димензије. Међутим, док је у односу према чињеницама и њиховом одабиру и начину презентације разлика између режимске и емигрантске историографије била је велика, у методолошком смислу и односу према стварности емигрантска историографија је имала сличан став, представљајући тако само антипод режимској историографији. Настојећи да прикаже своје виђење историје ни писци ван граница отаџбине нису деловали *sine ira et studio*, будући да им циљ и није био да открију реалну слику прошлости, већ да оправдају пораз и одстрane епитете издајника и злочинаца којим је режимска историографија обилато етикетиравала противнике творца новог режима. Зато су апострофирали објективна факта која се у режимској историографији нису спомињале, али су чинили и додатне кораке, понављајући исте циљане методолошке злоупотребе као и режимски историографи – селективни приступ чињеницама и изворима, прећуткивања, скривања али и фалсификовања, изношење неистине са циљем

стварања црно-белих стереотипних митова, сатнизација и глорификација (само обрнуто усмерене) и овде су били средства извртања историје.

У односу према реалној прошлости обе историографије су се служиле сличним методама, али уз две битне разлике. Прва је везана за функције циља. И једна и друга историографија имају за циљ искривљавање историјске свести зарад својих политичко-идеолошких циљева, али док је код режимске тај циљ усмерен ка очувању и јачању власти, код емигрантске представља и неку врсту епске освете пораженог, слабијег, угњетеног, немоћног, и покушаја правдања, прања од каља начињеног од стране режимске историографије. Друга битна разлика се огледа у чињеници да су у режимској историографији сви радови који је карактеришу имали одлике монолитног једнозвучја, док су се у емигрантској историографији и те како гласно могли чути дисонантни тонови, тако да се наспрот јединственом *партизанском* тумачењу једног истог догађаја, не супротстављају једно, већ више разнородних, међусобно, до непомирљивости, супротстављених тумачења *чайничко, лошићевско, нечићевско...* Представници различитих ратних формација су кроз историографију наставили борбу, како са ратним победницима, тако и са другим странама у једном веома комплексном сукобу.

Оваква подела праћена учауреним идеолошким императивима почела је да се разводњава током последњих деценија 20. века, када је дошло до великих ломова у комунистичком блоку, које је режим настојао да амортизује ослобађањем елемената националне свести. Од тог тренутка бројни, до недавно забрањени, наслови емигрантске историографије појављују се у издању до мајих издавача. Шта више, погледом на књижарске излоге могао се извести закључак да су, вођено комерцијалним императивима, онакве, за земљу нове визије старих догађаја постале и доминантне, будући да је за стара тумачења било све мање интересовања. Тако на самом крају 20-тог века и у самој држави егзистирају две супротстављене историографске крајности, са старим марама. Међутим, истовремено, се појављује и нова генерација школованих историчара неоптерећених старим рововским поделама, која настоји да критички обради ставове и једних и других.

Пре ових нових појава, током апсолутне превласти режимске историографије, постојећа слика се са ширих, националних нивоа преносила и на нивое локалних историографија, да би, крајем 20-тог века, и нови токови били пре-сликаны на ове нивоје. До почетка деведесетих година апсолутно су доминирали радови са темама везаним за НОБ и историју радничког покрета. Примера ради, у првих 25 бројева Гласника Историјског архива Ваљево преко 50% радова се односило на Други светски рат и развој радничког покрета, да би у последњих десетак бројева радови са таквом тематиком могли да се изброје на прсте једне руке, с тим што, бар на примерима ваљевске историографије, драстично смањење броја радова везаних за партизански покрет није пратила појава радова паралелних токовима емигрантске историографије. Овакво стање, карактеристично за радове у једном стручном часопису без ве-

лике разлике се пресликавало и на свере посебних издања, али почетак 21. века донео је значајне промене.

Током 2001. године у оквирима локалне, ваљевске историографије појавиле су се две монографије које третирају тематику Другог светског рата. То су књиге, *Ваљево под окупацијом 1941-1944.* (аутор Жарко Јовановић, издавач Институт за новију историју Србије) и *Четници Драже Михаиловића у грађанском рату у Србији 1941-1945.* (аутор Милорад Белић, издање аутора). Иако третирају исти период, ове две књиге имају различите територијалне визуре: прва тежише поставља на локалним, а друга на националним догађајима, али их у оквиру локалне ваљевске историографије смешта, код прве тематика, код друге место издања, а код обе порекло аутора.

Прва од наведених књига је дело историчара старије генерације, вишегодишњег научног саветника (и директора) Института за новију историју Србије (раније Институт за проучавање радничког покрета) и представља наставак ауторових ранијих вишедеценијских активности. Друга књига је настала из пера историчара средње генерације, који је управо овим радом направио већи искорак од искуства у просветном раду, али и новинарству и политичкој пропаганди, ка историографији.

Јовановићева монографија је прва књига која после више од пола века од завршетка Другог светског рата настоји да целовито обради један историјски процес и његове узроке и последице на територији града Ваљева и његове околине. Сам наслов књиге, као и наслови поглавља (*Окупација, Пролеће и лето прве ратне године, Ваљевска јесен 1941, Свакодневница и рат, Трећа ратна година, Уморни град, Ослобођење*) и потпоглавља, наводе читаоца на помисао да се у њој превасходно третирају теме друштвене историје са тежиштима на цивилној свакодневици, животу обичних људи у несвакидашњим условима које намеће окупација. Оваква историографска визура је у досадашњим радовима окренутим периоду Другог светског рата била потпуно запостављена у корист апсолутног третирања војних и политичких питања. Међутим почетна очекивања читалаца нису у потпуности испуњена. Истина, поједина питања такозване обичне свакодневице која је перманентно заокупљала већину грађанства су обрађивана, али основна концепција књиге је ипак окренута класичним темама рата и политичко-идеолошких сукоба.

Поред старог, класичног, тематског, приступа књига је писана и са старих, већ виђених становишта. На овакав закључак указује већ сам наведени списак коришћене литературе. Ту се налази 33 наслова посебних издања и 29 наслова чланака и расправа. Међу наведеним насловима преовлађују радови старе, режимске провинијенције, док се дела емигрантске историографије, неопходна да би се упоређивањем две крајности успоставила толико битна равнотежа као предуслов објективности, могу набројати на прсте једне руке. Посебну пажњу привлачи чињеница да у наведеним пописима скоро да нема наслова новије литературе настале из пера млађих истраживача, који су каријеру започели неоптерећени императивом монолитног једнозвучја. Тако, на

пример, у списку литературе није наведена књига Бојана Димитријевића, *Ваљевски равногорци* (мада се у напоменама она помиње на пар места, али искључиво као наслов из којег су преузети неки мемоарски извори емигрантске провинијенције). Такође нема ни једног јединог наслова из више него ботагов опуса Косте Николића. Нарочито зачуђује чињеница да је Јовановић навео коришћење неколико чланака објављених у зборнику са научног скупа Ваљево 1941-1945, али не и Николићев рад *Ваљевски коридор југословенске војске у окупацији*.

Овако селективан однос у коришћењу литературе се морао одразити и при третману (пре свега у критичком односу) информација нађених у извornим корпусима. Са једне стране, аутор је у списку извора навео квалификоване архивске фондove, али је зато савремену штампу користио крајње селективно. Примера ради, наведено је коришћење комплета листа Обнова, али само за 1942. годину. Затим је наведено коришћење и листова „Ново време“ и „Наша борба“, али када су неки битни догађаји у питању, аутор није консултовао ове изворе, као ни мемоарску грађу емигрантске провинијенције, чак ни са критичким освртом, док је објављеним сећањима бораца НОР-а поклањао пуно поверење.

Наведени методолошки пропусти су се директно одразили на општи квалитет целе књиге, који се није одмакао од старих принципа и гледишта режимске идеолошко-пропагандне историографије. Тако, већ на почетку рада, Јовановић овлаш описује хаотично-еуфоричну ситуацију насталу првих дана ратног сукоба и, помињући ватрене говоре држане на ваљевским улицама, директно издаваја само једног говорника, члана окружног комитета КПЈ (стр. 18). Тиме свој рад ставља на становишта многих претходних који су стварали слику да историја почиње и завршава са активностима КП-јота.

Сличан однос аутора се уочава и у потпоглављу *Жене у окупираним граду* (ст. 61). Насупрот оправданим очекивањима читалаца, ту нема ни речи о свакодневним бригама и преокупацијама жена у наметнутим нерегуларним условима, такође нема ни речи о активностима политички ангажованих жена које нису биле укључене у комунистички покрет, већ се скоро искључиво пише о политичким активностима припадница илегалне партијске ћелије, као да је то била једина преокупација свих жена у Ваљеву.

На сличан начин, на више места у књизи, Јовановић се односи и према бројним хапшењима и слањем у логоре становника ваљевског краја. Стављајући тежиште искључиво на припаднике комунистичког покрета, пренебрегава чињеницу да су затварани и многи припадници супротних идеолошких групација, али и политички не много активни грађани, а о чему се могао упознати како у архивској грађи коју је прегледао, тако и у литератури коју није навео као коришћену (поменута монографија Бојана Димитријевића, али и радови др Димитрија Ђорђевића).

Посебно је упечатљив селективан и крајње необјективан ауторов однос према жртвама окупаторског режима. На многим местима у својој књизи Јо-

вановић пише о стрељањима припадника партизанског покрета, али прећуткује смрт оних који нису носили петокраку (примера ради браковачке свештенике, оца и сина, Чедомира и Алексе Вићентијевић, као и многих других). Истине ради, није могао да прећутти прве војне жртве окупаторског терора у Ваљеву, стрељање краљевских официре Александра Мишића и Ивана Фрегла, али док о каснијим вешањима партизана Стевана Бороте, Јосипа Мајера и Стјепана Филиповића пише нашироко (стр. 142, 143, 144, 147, 148), за-робљавање и стрељање Мишића и Фрегла коментарише пежоративним цитатом из необјективних, ненаучно приређених сећања припадника партизанских јединица (стр. 95, 96, – истовремено сличне радове настале са друге стране ни не користи), чиме су прве војне жртве свесно минимализоване на рапчун глорификације њихових политичких и идеолошких противника.

У некритичким поступцима аутора нарочито је карактеристичан однос према братоубилачким сукобима у грађанској рату. На тренутке објективно, а на тренутке некритички пише о евидентним злочинима четника окренутим према припадницима партизанског покрета, али и према љотићевцима, као и љотићевске ликвидације партизана и четника, али ниједном речју не помиње злочине које су чинили партизани, мада су такви догађаји донекле познати и из раније режимске историографије, уз полуоправдавајући жиг такозвних ле-вих скретања. У Јовановићевој књизи, међутим, нема ни речи о томе, па ни о клању председника дивачке општине Велисава Петровића, као једном од нај-драстичнијих и најпознатијих злочина партизанских старешина Бороте и Мајера, што је забележено у штамама тога времена („Наша борба“ и „Ново време“, које је Јовановић навео у списку коришћених извора!), новијој литератури (коју Јовановић не користи), али и сећањима живих сведока и чланова породица (изјаве сведока су коришћене само онда када су потврђивале старе стереотипне, црно-беле представе!).

Пренебрегавајући овакве познате примере из 1941. године, неке бруталности ослободилаца Ваљева из 1944. године аутор није могао прећутати, али их описује као акције чишћења, у јеку борби, од оних који су нанели велико зло и недаће грађанству (стр 244). Међутим о догађајима који су следили и који су данас све актуелнији кроз потраге за такозваним пасјим гробљима нема ни слова, мада се у завршном поглављу аутор освртао на многе чињенице које су уследиле по прогону нацистичких снага из Ваљева.

Пишући са старих становишта пропагандно-идеолошки обојене историографије, аутор је додао само нови фон старом хору монолитног једнозвучја, чиме је пропустио прилику да његов рад, који је у истину прва монографија са темом Ваљева у времену окупације у Другом светском рату, донесе и прве реалне слике о том периоду, али и да буде, оно што је основном темом најављивао, прва монографија друштвене историје везане за живот под окупацијом у целој Србији (ову шансу, коју је пропустио Јовановић, искористио је Коста Николић књигом *Страх и нада у Србији 1941-44 – свакодневни живот под окупацијом*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 2002).

Са друге стране, Белићева књига *Четници Драже Михаиловића* територијално није фокусирана на Ваљево, већ је по теми и ареалу знатно општија и представља један од, у последњим деценијама, релативно све бројнијих покушаја да се, после вишедеценијског заobilажења, прећуткивања, витоперења и фалсификовања, прикаже један другачији поглед на покрет Драже Михаиловића.

Белић настоји да анулира стереотипе створене са политичко-идеолошким циљевима обрачуна победника са пораженима, и књигу заснива на изношењу аргумента који би требало да отворе ново сагледавање оптужби четника за одговорност за грађански рат, издају у неборбеност. Са таквим циљевима Белић износи бројне чињенице о сукобима четника са немачким окупаторским снагама, али и недићевцима и лјотићевцима, о њиховим хапшењима, затварањима и уморствима, о превртљивој политици западних савезника и деловању ратне и поратне пропаганде, чиме је подвукao раније скриване чињенице које равногорске формације, из отворене квислиншке колаборације са нацистима померају у раван европских антифашистичких поктрета.

Оваквим прилозима Белићева књига стаје у ред не малог броја новијих издања која руше митове и отварају нове углове сагледавања проблема. Међутим, критикујући режимске историчаре који су непотпуним методолошким приступом у својим радовима кршили начела историје као науке, аутор повољава неке њихове грешке.

Припремајући овај рад, Белић скоро да није користио архивску грађу, већ своје ставове уобличава превасходно на објављеној мемоарској грађи емигрантске провинијенције и прилозима из савремене штампе и новије литературе. Зато, када се критички осврће на политичке митове и стереотипе у радовима режимске историографије, он то чини уопштено, пауштално, будући да је њу врло мало користио у своме раду. Стога, критикујући једне стереотипе, он то чини са становишта других стереотипа. Таквим поступком је начињио крупну методолошку погрешку, доводећи себе као историчара који настоји да објективно сагледа прошлу стварност, и тако не понови грешке оних које критикује, у немогућност да потпуно реално извага две крајности и тиме да већу снагу свом тумачењу прошlosti.

Не коришћењем (или селективним коришћењем) партизанске мемоарске грађе, Белић се изједначава са Јовановићевим поступком (и поступком његових претеча) који поклањају неограничено поверење сећањима једне стране, док сећања друге за њих не постоје) осим ако су у њима учени крупни пропусти који се ефектно могу критиковати. Иако наводи чињенице које негирају идеолошке митове створене од стране режимских историчара, када са равни презентације чињеница прелази на раван анализе и синтезе, аутор није успео да себе као историчара издигне изнад субјективног, реваншистичког приступа. У свом раду једно од поглавља насловљава са *Партизански злочини*. У том поглављу описује брутална убиства која су чиниле партизанске јединице. Тиме указује на неоспорне чињенице које је режимска историографија деценијама

скривала, а потом минимализовала и оправдавала као лева скретања неодобрена од врховне команде, али истовремено упада у исту замку у коју су упадали и режимски историчари. На првом месту, тема књиге су четници, а не партизани, и овакво посебно поглавље би донекле и могло да има смисла под условом да четници нису чинили сличне бруталне злочине, или пак да у овој књизи посвећеној превасходно њима, бар постоји, такође посебно, поглавље Злочини четника. Овако, издвајајући у први план злочине једне стране у грађанском рату Белић напушта визире објективног историчара, тим пре што и када их се дотакне то чини овлаш, копирајући режимске историчаре када оправдавају лева скретања.

Овакав поступак је сличан Јовановићевом, у његовој књизи о Ваљеву, када минимализује злочине партизана а пише о бруталности четника. Сличне паралеле се уочавају и на другим примерима. Један од њих је и питање колаборације. Отварајаћи ову тему Белић прећуткује многе видове отворене сарадње (попут познате предаје заробљених партизана Немцима, у околини Ваљева, који ће их потом стрељати), набрајајући само неке поступке које опет карактерише као самоодбрамбено прилагођавање, ратно лукавство... Прихватајући, без критике, такве ставове оних који су правдали своје поступке, такве примере карактерише као нагодбу, а не сарадњу, описујући разлике између појмова нагодба и сарадња (стр. 30), међутим када помиње преговоре партизанских комandanата са окупатором, то назива немачко-партизанском сарадњом (стр. 38).

Обе књиге о којима је овде реч својом суштином служе различитим идејама, али ниједна од њих није Ранкеов императив – показати како је уистину било. Поред ове сличности у контрадикцији, тачније, захваљујући управо њој, наведене књиге се у много чему разликују. Прва је настоји да што потпуније, у одређеном периоду, да опис догађања на једној, мањој територији, а друга да, у оквиру истог периода, донесе општу слику једног покрета, али, и једна и друга су концепцијски померене изван правца који би их водио ка тим замишљеним циљевима. Прва то чини понављајући само оне чињенице које потврђују старе стереотипе режимске историографије, док их друга руши чињеницама које је користила емигрантска историографија. Непознавање, не хтење да се приhvate или витоперење супротних чињеница и једнима и другима сужава видике и не омогућује реално сагледавање ни оних које се познају, и презентирају.

Управо овакве сличности доводе до сукоба низа непомирљивих крајности, не толико тежњом да се једна страна гlorификује, колико напорима да се друга сатанизује. Обе књиге су превасходно усмерене према обрачуну са политичким противником из ауторског уверења да је постигнута победа, мада до боја није ни дошло. Зато обе књиге подсећају на оistarеле борце који већ више од пола века чуче у супротним рововима без намере да из њих извире и погледају се у очи, а камоли да изађу на брисан простор и да се коначно суоче. Ипак, њихова појава, у истој години, и оквирима исте локалне историографије, могла би да буде предзнак тог прижељкиваниг суочавања.

РЕЗИМЕ

После Другог светског рата, који је на тлу бивше Југославије имао веома изражене карактере грађанског сукоба, ти дogaђаји се, у историографским делима третирају на два, супротстављена, начина. Један је био апсолутно доминирајућу у самој Југославији и карактерисало га је стварање митова и стереотипа са сатанизацијом поражене и глорификацијом победничке стране, као творца новог режима (режимска историографија). Насупрот томе, припадници поражених формација, који су у својим радовима објављиваним у иностранству (емигрантска историографија) сатанизовали победнике а глорификовали своје формације, стварајући тако супротне митове.

Од краја 20. века са променама циљева режима радови емигрантске историографије проналазе своје издаваче и у Југославији, тако да се две идеолошки обојене историографије, после пола века одвојене егзистенције, коначно сучељавају. То убрзава и појаву научне историографије, која настоји да објективно сагледа реалност прошlostи, али истовремено многи нови радови носе јаке карактере једне или друге ненаучне историографије. Током 2001. године, у ограничном ареалу ваљевске локалне историографије, појавила су се два рада која сведоче о томе. То су књиге, Ваљево под окупацијом 1941-1944 (аутор Жарко Јовановић, издавач Институт за новију историју Србије) и Четници Драže Михаиловића у грађанском рату у Србији 1941-1945 (аутор Милорад Белић, издање аутора). И ако третирају исти период, ове две књиге имају разлиčите територијалне визуре. Прва тежише поставља на локалним, а друга на националним догађајима, али их у оквире локалне ваљевске историографије смешта, код прве тематика, код друге место издања, а код обе порекло аутора. А заједничко им је и то да понављају старе стереотипе и митове.

SUMMARY

After World war II which had very distinct characteristics of a civil clash on the territory of former Yugoslavia, these events are treated in historiographic works in two opposed manners. One was absolutely dominant in Yugoslavia itself and it was characterized by forming myths and stereotypes with the disdain and glorifying of the winning party, like the creator of a new regime (regime historiography). On the other side, members of defeated sides disdained winners and glorified their formations in their works published abroad (emigrant historiography), thus forming opposite myths.

From the end of 20th century, with changes of regime aims, works of emigrant historiography find their publishers also in Yugoslavia, so that two ideologically coloured historiographies, after a half century of separated existence, finally come face to face. It quickens the appearance of scientific historiography which tries to observe the reality of the past objectively. But, at the same time, many works carry strong features of one or another unscientific historiography. During 2001, in the limited area of Valjevo local historiography, appeared two works which testify about that. These are the books „Valjevo under occupation 1941-1944“ (the author Žarko Jovanović, published by the Institute for Serbian recent history) and “Chetniks of Dra'a Mihailović in Serbian civil war 1941-1945” (the author Milorad Belić, author's edition). Although they treat the same period, these two books have different territorial views. The former one puts the focus on local events, and the latter one on national events, but they are situated in the frame of local Valjevo historiography by the theme - in the first one, the place of publishing - in the second one, and the author's origin in both of them. They also have in common the repetition of old stereotypes and myths.

Мирко Бојанић

публициста

Ваљево

Из старих докумената НАД СПИСКОМ ЖИТЕЉА ВАЉЕВСКИХ 1836

Турска власт била и полако нестала из Србије почев од 1815. године, а с њом и њена знамења и недаће. Доћи ће нове муке, али бар са домаћи именом. После султанових хатишерифа из 1830. и 1833. Турци и пре истека утврђеног рока (1836) напуштају већину вароши и касабе, продајући своје поседе који прелазе у руке имућнијих српских слојева, пре свега оних који су били на власници, а понешто ће допasti и другима, мање привлачно за крупније велепоседнике.

У промењеним односима и приликама чаршија постаје магнет за нове трговце, разне занатлије, механције. Сјатиће се и добар број сеоске сиротиње да тражи било какву службу код газда, а често ће ницати и они који се надају хлебу без мотике и поштеног зноја: рађао се слој бадавација, скитница, сецикеса и лопова свих врста.

Јесте да постоји уредба о забрани путовања без пасоша, пре свега из нахије у нахију и шире, и обавеза да се сваки путник са стране пријави полицијој власти, неки су кретали без тог документа и ризиковали да буду ухваћени и ухапшени и да бораве у апсу док не докажу ко су и одакле су и да ли нису негде неко зло учинили. А то је могло и дуже да потраје, док се обавља преписка између оних који брину о унутрашњем поретку у земљи и повереним територијама.

Игледа да је самовољство појединача попримало све опасније разmere па се у чаршијама осећао неред у који улазе и домаћи житељи. Ваљало је наћи си-туран лек за цело Књажевство. Совет и Књаз дају упутства. На основу тога (навден је с пуним звањем), *Њедово високородије гостојин Лазар Теодоровић, љолковник, војни командант и надзиратељ гринско-босавске границе и росијско-империјалског св. кн. Владимира 4-тог ступена ордена каваљер, пише Исправничеству Окружнија ваљевског (Историјски архив Ваљево, 6. XI 1836, Фонд Окружног суда) да полицај и кмет попишу „све житеље вароши Ваљева*

„поименце“, „и свакиј малбаша за своју малу да се њодјемчи, а свакиј ҳазра за свој слугу...“

Очиго је циљ да нико не буде без сигурног назора и да се зна ко би био одговоран за нечије понашање. Тешко је рећи да ли је неко остао без ваљане заштите над својом главом и да ли је неко измакао погледима малбаша, полиција и других који су били задужени за јавни ред и мир. Женска чељад остаје изван списка: место и послови су у кући.

Показује списак многе занимљивости, од имена и презимена, која код неких грађана још нису стална, што ће постати обавезујуће тек од 1851. Откриће се и одакле је ко пореклом, шта је по занимању, колико је имућан (судећи по броју слугу) итд. Због тога се докуменат наводи у целини:

1836

Новембра 3

*Списак варошана ваљевски
с о наченијем који је за кођа добар*

1. Стеван Ђурић	јемац за слугу Мићу
2. Милован Николић	за сина свога Ђоку
3. Јован Лукић	за слугу Милана
4. Насто Марковић	
5. Милан Настић	за слугу Вилипа
6. Павле Гавriloviћ	
7. Вукашин Чочић	ортак Милована Богосавље(вића)
8. Која Рачанин	
9. Милан Кошљанин	за сина Аксентија
10. Јово Леонтијевић	
11. Мићо Кисић	за слугу Ђорђа
12. Марко Танасковић	за слугу Димитрија и Вукосава
13. Павле Петаковић	
14. Јеремија Паунац	
15. Остоја Поповић	за слугу Нинка
16. Милинко Теодосић	за слугу Милисава
17. Ранко чарукарија	
18. Живко Јокић	за слугу Стевана
19. Живан Станојевић	за слугу Срећка
20. Радосав Станишић	за слугу Нинка и Петра
(За ове вишеречене добар је Кочо Маринковић, житељ ваљевски и за своје три слуге.)	
1. Лазар Туцика	
2. Илија Продановић	за брата Пантелију
3. Стеван Тешић	за браћу Вељу (?) и Лазу
4. Петар Иванић	
5. Радован Гавriloviћ	за слугу Тошу
6. Пеко екмеџија	за слугу Јакова

7. Милош Петровић
8. Мита Тривуновић
9. Ђорђе Рођановић (?)
10. Павле Глишић
11. Милован Кораћ
12. Ђоко Гале
13. Јово Тескић (?)
14. Јово Бонџулић
15. Мићо Гале
16. Петар Ћећић
17. Тома Ристић
18. Велимир Јовановић
19. Митар Јеличић
20. Остоја екменија
21. Алимпије Теодосић
22. Јован Ђурчић
23. Сима Гачић
24. Лазо мутавција
25. Јован Плеовић (?)
26. Максим Крстић
27. Јован Васиљевић
28. Милан Антић
- (За ови вишеречени 28 добар је Тодор Спасојевић и за своје три слуге, житељ ваљевски.)
1. Ђорђе терзија
2. Стојан Вељковић
3. Лазо Ирић
4. Игњат мутавција
5. Петар Поповић
6. Петар Стевановић
7. Весо Селак
8. Паун клисар
9. Милош бардакција
10. Вилип терзија
11. Петар ужар
12. Јован Грујевић
13. Петар Маринковић за слуге Уроша, Пулу (?), Пану, Ненада, Спасоја, Илију
14. Симо кујунција
15. Никола Ирић
16. Живко мутавција
17. Стеван бардакција
18. Петроније Стапарац
- за слугу Стевана
за слугу Митра и Ристу налбанту
за слугу Јевту
за слугу Николи
за слугу (остао без имена)
за слугу Митра
за слугу Косту
за слугу Павла
за слуге Милоша, Малеша (?)
за Вилипа аласа
за слуге Ђорђа и Илију
за слуге Саву, Џветку
за Василије(вић) ? Ђуру
за брата Виктора, Ристу, Пантелеја, Илија, слуге
за Илију, Мијаила
за слугу Стаменка
за слугу Обрада
за слугу Витомира
за слугу Петра
за слуге Уроша, Пулу (?), Пану, Ненада, Спасоја,
Илију
за слугу Спасоја
за слугу Јована
за слугу Раку, Теодосија
за слугу Ристу

19. Коста Маринковић
 20. Гајо (?) Бошко
 21. Ђоко Ђерић
 22. Перо Брусничанин
 (За ови вишеречени 24 ? добар је Јован Бугарче, житељ ваљевски.)
1. Луко екмекија
 2. Младен мутавција
 3. Николче Филиповић
 4. Марко Шопичанин
 5. Вићентије чаругџија
 6. Тимотије Максимовић
 7. Стеван Поповић
 8. Станко папуџија
 9. Васил Савић
 10. Јевта табак
 11. Максим екмекија
 12. Лазо ковач
 13. Јован бардакшија
 14. Петар Меден (?)
 15. Милоје Марковић
 16. Станимир табак
 17. Ивко Гологлавац
 18. Пеја Лазаревић
 19. Стеван Бошњак
 20. Тома Мраоровић
 21. Перо Сарајлија
 22. Аксентије Живановић
 23. Стеван Милосављевић
 24. Вукосав ћурчија
 25. Ђоко Бошњак
 26. Вид калајџија
 (За ове вишеречене добар је Јован Пеовић, Лазо Теодоровић, житељ ваљевски.)
1. Милош Павловић
 2. Јоцо Араповић
 3. Радич Вилотић
 4. Лазар Глишић
 5. Милић Илић
 6. Мића Команица
 7. Глиша Живковић
 8. Вукајло Михаиловић
 9. Никола Дражић
 10. Милован Тадић
- за калве Мићу, Срећка
 за брата Темотеја, слугу Лазара
 за брата Ђоку, Мићо, Тодор, слуге
 за Петра
 за Павла, Живка, Илију
 за Ристу Бошњака, Ђорђа, Лазара, Саво
 за брата Јефрема
 добар за Симу Зиројевића Бошњака
 за слугу Мијаила
 за Милована Бероњу
 за пасторка Саву
 за слугу Јову
 за слугу Димитрија
 за слугу Грициу
 за слуге Алексу, Јову, Јована
 за слугу Јелесија
 за слуге Дику, Стевана
 за слугу Ранка Ђурић
 за слуге Стевана, Марка, Јована, Јефрема касапа

11. Симо Чоло
12. Коста Миливојевић
13. Јанко Николић
14. Алекса Ненадовић
15. Милицав Илић
16. Коста Максимовић
17. Никола Митровић
18. Рако Радосављевић
19. Алекса казанција
20. Димитрија бакал
21. Дамјан туфегџија
22. Тома туфегџија
- за слуге Јакова, Живка и Милована
за слугу Ђоку
за слугу Мила
за слугу Јефрема, Петра
за слугу Ђорђа
за слугу Петра и Симу
за слугу Танасија
за слугу Павла
за слугу Џорђа
- (За ове вишеречене добар Миливој Томић, житељ ваљевски.)
1. Данило Максимовић
2. Дамјан Готовац
3. Стеван Петровић
4. Богић кујунџија
5. Тодор Лазић
6. Гаја екменија
7. Лазо кујунџија
8. Васа Максимовић
9. Лазар Ребељац
10. Петроније табак
11. Мића Броћић
12. Јеремија Карамарковић
13. Стеван ковач
14. Мијаило Анђелић
15. Мијат Петровић
16. Симо Поповић
17. Панто Топал
18. Мића Петровић
19. Луне (?) Радоица
20. Милић терзија
- за слуге Јевту, Лазу, Дмитра
за слугу Тришу терзију
за сина своја два
за Јована ашчију добар
за брата Богића, слугу Сречка
за слугу Стојана
за слуге Тодора Недељка
за Алинпија и брата Темотеја
за брата Дику
за сина Јефчу
за сина свог
- (За ове вишеречене добар је Ђуро Малишевић, житељ ваљевски.)
1. Јован Голуб
2. Васо Попара
3. Мато Бонџулић
4. Јован Шарго
5. Илија Јовановић
6. Матеја Антић
7. Васа Јовановић
8. Никола Пуцар
9. Вук од Кулине
- за Стојана шурака
за брата Стевана

10. Спако Кавадарац
11. Ристо ћебеција
12. Темотеја Илић
13. Илија Јанић

(За ове вишеречене добар је Милован Кораћ, добар је Мато Ићибер, житељи ваљевски.)

Јефрем Кутешанин

Дамјан Поповић

Илија Шкодра

Срећко Милосављевић

(За ове вишеречене добар је Дамјан Радњевац.)

У Ваљеву
6. ноемвија 1836.

Член исправничества Окружја ваљевског
Јовица Милутиновић
секретар Васа Јовановић

За неке људе довољно јемство је било њихово звање и не налазе се на списку. То су свештеници, учитељи, чиновници вишег и нижег реда. Јемац је Миливој Томић, трговац и варошки кмет, као и Дамјан Радњевац, полицај ваљевски. Први ће касније бити члан окружних судова ваљевског и по-дрињског, а други и начелник Среза посавског (седиште у Убу), у чину штабског капетана.

Занимљив податак сачуван је у Протоколу издатих писама за 1834. и 1835, под 17. јануаром 1835. Полицај ваљевски од јула 1832. до Цвети 1834. био Јевта Васић, раније дуђанџија и терзија, писмен. На служби ревностан, али га Цветни панађур смутио: прокоцкао и своје и позајмљене паре и панађурску кирију од дуђана и још 300 гроша које је примио да исплати сребрена кандила узета од извесног г. Ресавца. Искључен из службе и продато му имање да се подмири покартано.

Иначе, иста 1836. година, оставила и списак ваљевских трговаца, међанџија и занатлија. Можда ће се у њему, у односу на списак јемчења, неко име појавити са потпунијим подацима. Као *трговци* уписаны су Павле Петаковић, Јоца Араповић, Миливој Томић, Јован Леонтијевић, Милован Кораћ, Остоја Поповић, Радосав Станишић, Лаза Теодоровић, Николче Филиповић, Ђоко Тешић, Танасије Даниловић, Стеван Тешић; *меанџије* су Теодор Лазић, Ђуро Малешвић, Гаја Причевчанин, Ристо Јевремовић, Стефан Антић, Аксентије Козличанин, Лука Николић, Максим Крстић, Велимир Јовановић, Максим Николић, Никола Поповић, Пејо Лазаревић, Матија Стевановић, Милисав Илић, Перо Михаиловић, Јован Пејовић, Насто Марковић; *терзије* (држе и ситну робу) су Мића Кисић, Никола Митровић, Коста Максимовић, Коста Маринковић, Павле Гавrilовић, Никола Дражић, Јован Ђескић, Рако Радосављевић. Глиша Живковић, Вукајло Михаиловић, Теша Глигорић, Данило Максимовић, Мићо Трифуновић, Митар Величић, Ђоко Ђерић, Милић Илић, Марко Танасковић, Илија Продановић, Радован Гавrilовић, Алекса

Милановић, Радич Вилотић, Тимотије Максимовић, Саво Ђурић, Петроније Сандаљац, Која Андрић, Ненад Пантелић, Милош Павловић, Милован Тадић, Јеврем Тадић, Мића Радовановић, Петар Стојановић, Алимпије Теодосић. Петроније Стапарац; *абације* Милан Антонић, Алекса Ненадовић, Тимотије Ђерић, Јанко Николић, Филип Алексић, Лазо Кнежевић, Лазар Глишић, Живко Јокић, Живан Стanoјevић, Ђоко Михаиловић, Гаја Живановић, Сима Поповић; *чаруквије* Стеван Поповић, Вићентије Маринковић, Јован Лукић, Ранко Николић, Тома Ристић; *ћурчије* Јован Радовановић, Петар Ивановић, Стеван Петровић; *преметар* Стефан Тешић; *бардакије* Стеван Илић, Милош Вельковић, Сима Миловановић; *муштавије* Младен Ђурић, Живко Николић, Петар Поповић, Тодор Спасојевић, Здравко Живковић, Лазар Андрић, Сима Гашчић, Игњат Крсмановић, Виктор Крсмановић; *шапуције* Лазар Ирић и Станко ?; *ћонције* Јово Николић, Коча Маринковић, Пера Маринковић, Јово Белчевић, Станимир Митровић, Мићо Чатара, Јевта Босанчић; *шуфезије* Дамјан Богдановић, Тоша Тадић, Јован Плаовић, Стеван Ђурић; *кујунџије* Лаза Марковић, Богић Иванић, Сима Јовановић; *казандија* Алекса Рајтаровић; *ковачи* Лаза Аћимовић и Стеван ?. Као бардагија појављује се још један Стеван Илић.

Дешавало се да појединци нису могли да издрже борбу са законима тржишта и пореским обавезама па су благовремено остављали несигурне послове или пропадали. Вештиji и способниji успевали су да опстану, а неки и да увећају свој капитал.

Свему овоме може се додати и податак да је Ваљево крајем 1836. имало 134 пореске (ожењене) главе, што приближно одговара и броју домаћинстава. (Ист. архив Ваљево, 21. XI 1836)

Значење мање познатих речи: *екмеџија* – пекар, *малбаса* – старешина мале (махале), *муштавија* – мајстор који од козје кострети прави покровце, торбе и сл., *шабак* – мајстор за штављење коже, *шошал* – хром човек, *шуфезија* – пушкар, као и трговац оружјем, *ћебеџија* – мајстор за прављење ћебади, *ћећеџија* – мајстор који прави капе од ваљане вуне (као шиптарско кече), *ћурчија* – крзнар, *чаруквија* – опанчар

Љубодраг Поповић

архивски саветник

Београд

ПОПИС „ВАЉЕВСКОГ ОКРУГА“ 1853. ГОДИНЕ

Пописи су једна од најважнијих, истовремено и најтежих радњи у оквиру статистике. Ови пописи бележе податке који имају да служе разним административним потребама, а служе и као грађа за научна испитивања.

Што су историјске науке за расветљавање прошлости, то је статистика за стварно сазнање о садашњости. Но, она се на зауставља само на ономе што је данас, него обухвата и оно што је било.

Прихватајући ова сазнања о статистици, наши преци су још доста рано унели као обавезу. Они су већ од 1834. године започели са прикупљањем и обрадом најразличитијих података. Као своју обавезу, они су то унели и у уредбе засноване на уставу, као што је онај из 1838. године, у историји познатом као Турски устав.

У периоду од 1834. до 1853. године обављено је седам пописа, а 1854. припреман је нови, осми по реду, и у том циљу вршене су разне радње. Вероватно је и овај попис који ћемо изложити један од таквих покушаја.

Петнаестог фебруара Полицајно одељење Попечитељства внутрених дела, задужено и за статистику, предложило је „да се свим начелствима и Управитељству вароши Београда препоручи, да она попишу колику у Отечеству нашем има: Окр. начелничества, Судова, Срезова, Общтина, Примир.[ителни]“ судова, Села, Кућа; Зданија Правитељствени (државни), Окружни, Прав.[ителствени], Срезски кућа, Кућа обштински; Барутана, Фабрика; колико има житеља, порески глава, чиновника Полицајни, чиновника судејски; скела на Рекама, Карантина, Ђумрука, Полукарантина, састанака, колико има чиновника ђумрчки, Санитетски, служитеља њини; Свештеника, Калуђера, Протојереја, Наместника, Архимандрита, Игумана; Школа основни, Учитеља, Ђака, Школа женски, Ученица, Школа приватни, ученика у њима, Школа женски приватни, њини ученица, Школа трговачки, ученика исти, Школа на другим језицима; Епископа, Консисторија и Калуђерица".

Седамнаестог фебруара је одлучено „По предложеному да се поступи“. Акт о томе отпослат је 20. фебруара 1853. године (АС, МУД, П, деловодни протокол № 702/1953).

Одговори на постављена питања стигли су почетком 1854. године. Међу њима је и одговор Начелства Округа ваљевског, који излажемо у следећим табелама.

*Окружній волїйскогъ
Протоколъ статистической
за 1853. кѣ годину*

Тек. пред	Наименование предмета	Число предметов в среду					Сумма	Примечание
1.	Окружный Начелство	-	-	-	-	1	1	съваронина
2.	Судьи	-	-	-	-	1	1	
3.	Средка	1	1	1	1	-	4	
4.	Пошта	2	-	-	-	1	3	
5.	Овчарнина	25	15	13	12	1	66	
6.	Приварит.	25	15	13	12	1	66	
7.	Судьи	41	67	39	43	1	193	
8.	Всѣ	9321	2185	1723	1877	317	8,423	
9.	Члены Правител. Окруж.	-	-	-	-	2	2	
10.	пештак.	2	-	-	-	1	3	
11.	Всѣ Правител. Средки	1	1	-	1	-	3	
12.	Всѣ Овчарники	25	15	12	10	1	63	
13.	Шинтаки	-	-	-	-	1	1	
14.	Церкви	7	6	7	9	1	30	
15.	Монастыри	1	1	-	-	-	2	
16.	Бани	-	-	-	-	1	1	
17.	Ныне Овчарники	25	10	20	11	-	66	
18.	Лекарств. вода	1	-	-	1	-	2	
19.	Барутаки	-	-	-	-	2	2	
20.	Факрика	-	-	-	-	-	-	
21.	Разное Овчарнико	34850	11570	22440	3807	-	74667	Ова раз. разд.
22.	Банька овчарнико	-	-	-	-	-	-	
23.	Лягера Овчарники	-	-	-	-	-	-	
24.	Число жителей	17869	18311	16369	16653	1233	70436	
25.	Число деревен. главы	3049	2871	2683	2547	266	11416	
26.	Домаш. годдиний	152450	142425	133875	125825	12975	567550	Гр. Домаш.
27.	Число помещичьи	3	3	2	2	8	18	
28.	" Судейник	-	-	-	-	13	13	
29.	Практикант помещичьи	-	-	-	-	5	5	
30.	" Судейски	-	-	-	-	8	8	
31.	Пандир помещичьи	8	6	6	5	17	42	13 стъ. съ прекречени
32.	" Судейски	-	-	-	-	5	5	

33.	Очела на рекана	1	-	-	-	1	1
34.	Барантини	-	-	-	-	-	-
35.	Бумрека	1	-	-	-	-	1
36.	Венгрияртина	-	-	-	-	-	-
37.	Острована	-	-	-	-	-	-
38.	Чиновника	1	-	-	-	-	-
39.	Вумдунчин	-	-	-	-	-	-
40.	Служител Вумдунчин	-	-	-	-	-	-
41.	Нето гастаначки	-	-	-	-	-	-
42.	Оваштеника	12	10	11	12	1	46
43.	Колфера	1	3	-	-	-	4
44.	Протоерев	-	-	-	-	1	1
45.	Намъстеника	1	-	-	-	-	1
46.	Причинарата	-	1	-	-	-	1
47.	Игумана	-	-	-	-	-	-
48.	Школа основни	8	5	4	3	2	22
49.	Учител	8	5	4	3	2	22
50.	Бака	185	186	108	145	102	726
51.	Школа женски	-	-	-	-	-	-
52.	Ученица	-	-	-	-	-	-
53.	Школа приятелки	-	-	-	-	-	-
54.	Ученица "	-	-	-	-	-	-
55.	Школа женски приятелки	-	-	-	-	1	1
56.	Ученица приятелки	-	-	-	-	11	11
57.	Школа тробоячи	-	-	-	-	-	-
58.	Ученики школа тробоячи	-	-	-	-	-	-
59.	Школа на другие езици	-	-	-	-	-	-
60.	Ученици други езици	-	-	-	-	-	-
61.	Приф. школа на др. езици	-	-	-	-	-	-
62.	Учен. Пр. школ. на др. езици	-	-	-	-	-	-
63.	Банискоца	-	-	-	-	-	-
64.	Нокреториз	-	-	-	-	-	-
65.	Надуверица	-	-	-	-	-	-

Но. 10724
31. Декември 1853. год.
У Вакъу
Секретарь
И. Стойчевъ

Началник Округъ,
Подольскъ. Начальникъ

Љиљана Урошевић

ПОТОМЦИ КНЕЗА РАКЕ ТЕШИЋА

Имеђу пушке и пера

*Данас нама кажу, деци овођ века,
да смо недостојни исйторије наше...*

Многима су познати ови стихови Милана Ракића из песме На Гази Местану, али није свима позната историја породице Ракић. Неки можда не знају да песник рођен у Београду потиче из ваљевског краја и да су Ракићи из Мионице били једна од угледнијих породица у Србији 19. века. Одлучили смо зато да из ризнице културног блага, које се чува у Архиву представимо породични фонд Ракић.

Приликом сређивања збирки, груписана су документа која се односе на претке песника Милана Ракића. Овај текст је настао од историјске белешке урађене приликом сређивања фонда. Основни елементи за израду историјске белешке пронађени су у запису Мите Ракића о породици Ракић, који се чува у фонду. За допуну података коришћена је и располажива литература. Због недостатка информација није могло да се пише о свим личностима на исти начин. Било нам је важније да објавимо све податке којима располажемо, него да постигнемо стилску уједначеност текста. Текст је илустрован документима из породичног фонда Ракић и фотографијама из Збирке фотографија.

Пошто смо проучили живот неколико генерација ове породице, одлучили смо да резултате истраживања изложимо хронолошки и да не посматрамо Раку Тешића, само као претка Милана Ракића, већ да покажемо како је Милан Ракић само један од потомака чувене породице.

Рака Тешић (1773-1823)

Ракићи из Мионице воде порекло од Раке Тешића, рођеног у Мионици 1773. године. Са дванаест година одлази у Сарајево да учи сарачки занат. После осам година вратио се у родно место научивши поред заната, да чита и пише. Учествовао је у Првом српском устанку као буљубаша у војсци колубарског кнеза Грбовића. После слома устанка, Рака није напуштао Србију. Крио

се по шумама до почетка Другог српског устанка у коме је опет узео оружје и показао велику храброст. На Ђурђевданској скупштини 1816. године Рака Тешић је изабран за кнеза Кнежине колубарске. Своју дужност вршио је одговорно. Дао је велики допринос обнови Рибничке цркве у селу Паштрићу. Кнез Милош поставио је Раку за члана црквеног суда (Конзисторијума). У марту исте године постао је попечитељ просвештенија и црквених дела. Рака Тешић умро је на Божић 1823. године. Сахрањен је у Рибничкој цркви.¹

Иза Раке Тешића остали су синови: Никола, Велимир и Јеврем и кћи Ана. Синови су узели презиме Ракић по оцу.

Никола Ракић наследио је од оца титулу кнеза колубарског 1923. године. Као изабрани депутат, представљао је Ваљевску нахију на Великој народној скупштини у Крагујевцу 1825. године. Постављен је за капетана Капетаније колубарске 1830, а за начелника Среза колубарског 1839. године. Кнез Александар Карађорђевић га је унапредио у чин мајора 5. јануара 1843. Због подржавања побуњеника у Катанској буни 1844, осуђен је на губитак службе и робију у Ђујприји. Учесници буне су помиловани, али нису враћени у службу. Умро је не дочекавши повратак Обреновића на власт. Његова супруга Даница је узалуд тражила пензију или новчану помоћ од кнеза Александра Карађорђевића 1857. године. Одговор је био негативан. Никола и Даница су имали кћерке: Пеладију, Јановку и Јованку и сина Милана који је умро млад. Јованка је била удата за трговца Танасија Милановића у Горњи Милановац и живела је добро. Њене сестре, Мита Ракић помиње као сестре удовице.

Велимир Ракић учио је школу у Панчеву и Земуну са синовима кнеза Милоша, Миланом и Михајлом. Радио је као писар у Мионици док је на челу сре-за био његов брат Никола. Мита Ракић помиње у својим сећањима како му је стриц Велимир, док је био дечак, читao поруке са лицидерских колача који су се продавали на мионичким ваšарима. Велимир је умро млад од епилепсије. Био је ожењен Павлијом, кћерком Анге Јовановића старешине Среза подгорског. Имали су сина Љубомира који је радио као извршитељ. Изгубио је службу због, како каже Мита Ракић, површности у послу и вратио се на имање у Мионици.

Јеврем Ракић (1818-1879)

Јеврем је рођен у Мионици 1818. године. Имао је само пет година када му је умро отац. Ипак уз помоћ браће завршио је школу. Радио је као писар у Мионици од 1844. године. Касније, постао је срески начелник у Мионици. Премештен је у Поцерину 1862. године на место среског начелника у Шапцу, где и умире 1879. године. Напустивши Мионицу продао је кућу и свој део имања. Кућу у Шапцу продали су његови наследници по пресељењу у Београд. Јеврем се женио два пута. Прва супруга је била Јела, кћи кнеза Јовице Милутинови-

1 Милорад Радојичић, Кнез Рака Тешић, Напред бр. 2260 од 15. маја 1992

Јеврем Ракић, српски капетан,
син кнеза Раке Тешића из Мионице

ћа. Други пут се оженио кћерком Анастаса Михајловића, Мартом, чија је сестра Круна била удата за Јована Обреновића.

Димитрије Мита Ракић (1846-1890)

Димитрије је рођен у Мионици 1846. од оца Јеврема и мајке Марте. Основну школу учио је у Мионици и Ваљеву, а гимназију и Велику школу у Београду. Студирао је у Минхену, Цириху, Гетингену и Лондону. Вратио се у отаџбину 1871. као образован млад човек који говори више страних језика. Први посао добија у Шабачкој гимназији 1871. године. Већ наредне, 1872. изабран је за члана Српског ученог друштва. Од 1873. ради као професор у Другој полуодгимназији у Београду. Од 1873-1879. ради у Министарству финансија, да би 1881. био постављен за секретара у Министарству спољних послова. Године 1885. обавља дужност комесара Народне банке. После годину дана 1886.

Димитрије Мита Ракић

био је председник пореске управе, а 1888. је именован за начелника статистичког одељења у Министарству народне привреде. У фебруару 1888. постао је министар финансија, али је током исте године поднео оставку. Пензионисан је 1889. године. Умро 1980. године. Носилац је Таковског крста и више других домаћих и страних одликовања. Поред чиновничког посла, бавио се писањем и превођењем. Аутор је Закона о слободи штампе из 1881. године. Писао је и текстове из области стилистике српског језика. Преводио је са: руског, француског, енглеског и немачког језика. Између осталих радова, превео је „Јаднике“ Виктора Игоа. Мита Ракић уређивао је часопис Време.² Био је ожењен Аном кћерком Милана Ђ. Милићевића. Из тог брака су рођени син Милан и две кћерке. Једна од њих Љубица била је удата за познатог политичара Милана Гrola.

² Милан Ђ. Милићевић, Додатак поменику 1888, Београд, Слово љубве 1979, стр. 139-142

Милан Ракић (1876-1938)

Рођен је у Београду 1876. године од оца Димитрија и мајке Ане. Основну школу и гимназију завршио је у Београду. Правни факултет је завршио у Паризу. По повратку у Србију 1903. године добио је посао писара у Министарству финансија, а 1909. пређао у Министарство иностраних дела. Службовао је као дипломата у Приштини, Скадру и Солуну. Именован је за конзула у Приштини 1910. године, а 1914. постављен је за генералног конзула у Скадру. За време рата 1915. био је саветник посланства у Букурешту и Стокхолму 1917. године. Крај Првог светског рата дочекао је као посланик у Копенхагену. Од 1921. био је посланик у Софији, а 1927. премештен је у Рим.

Милан Ракић био је ожењен Милициом, кћерком познатог историчара и професора Љубе Ковачевића Умро је у Београду 1938. године.³

Милан Ракић је наш познати песник. Писао је рефлексивне, родољубиве и љубавне песме. Објавио је неколико збирки песама.

*

Ана, кћи Раке Тешића, удала се за Танасија Даниловића, од Даниловића из Мургаша. Танасије је био трговац и кафеција. Биран је за варошког кмета у Ваљеву. Двадесетих година XIX века Танасије купује од Турака хан, који се налазио на углу данашњих улица Чика Љубине и Војводе Мишића и отворио кафану која се по њему звала Танасијева механа. Он је 1846. године порушио струју механу и почeo да зида хотел. После његове смрти 1847, радовима је руководила његова супруга Ана. Ана је умрла 1860. године. Син Владимир се баvio трговином, а хотел је издавао под закуп. Његови наследници су продали хотел, 1881. године, неком Лазаревићу. Хотел је 1883. купио Радован Лазић, додградио га и дао му име „Гранд“.⁴

Владимир Влада Даниловић (1841-1876)

Владимир Даниловић рођен је у Ваљеву 1841. године. Био је трговац, кафеција и потпоручник народне војске Кнежевине Србије. У Српско-турском рату 1876. године командовао је ваљевским батаљоном Ваљевске бригаде прве класе. Погинуо је у бици на Великом извору 6. јула 1876. Ваљевска војска показала је велико јунаштво и претрпела велике губитке.⁵

3 Станоје Стanoјevић, Народна енциклопедија, Сремски Карловци, Издавачка радионица Зорана Стanoјevића, 2000

4 Драгутин Бајић, Ваљевске кафане, Конак, Ваљево 1995, стр. 49, 50

5 Здравко Ранковић, уредник, Биографски лексикон ваљевског краја, књига 1, свеска 4, 5 – Д, Колубара, Ваљево 1997, стр. 287

Милан Ракић

Унапређење Николе Ракића у чин мајора 1843. године

Љубисав Андрић је пронашао у Новом Саду, у библиотеци Матице српске, књижицу у којој је описано путовање ваљевске војске на бојно поље 1876, као и битке на Великом извору и Гешици. Влада Даниловић је опеван као јунак на дорату са сабљом у руци.⁶

Ана и Танасије Даниловић су имали, поред сина Владе и кћи Стану која се 1850. удала за трговца Косту Поповића. Њихов син Светозар био је угледни трговац и политичар. Станина кћи Роксандра удала се за Милинка Драшковића, трговца, који је биран за градоначелника Ваљева крајем XIX. Из овог брака рођен је Радован М. Драшковић, чиновник, историчар и директор Историјског архива у Ваљеву. Радованов син Милан је чувени библиофил.

*

Победама у Првом и Другом српском устанку ударени су темељи модерне српске државе и грађанског друштва. Устаничке воје се укључују у државни апарат који се институционализује, или руководе привредним пословима. Кроз историју породице Ракић може се пратити формирање и успон грађанске класе у Србији. Потомци устаничких кнезова су државни чиновници и трговци или угоститељи. Из ових кругова је стварана интелектуалан елита Србије XIX века. Ракићи су били успешни у државној служби у којој су дости-

⁶ Љубисав Андрић, О страдању ваљевске војске на Великом извору и Гешици 1876, Календар Ваљевац за 1994, Ваљевац, Ваљево 1993

зали највише положаје. За успех у чиновничкој каријери било је потребно образовање и они су се школовали у најбољим школама у Србији и Европи. Потомци министра просвете допринели су развоју националне културе.

Кроз брачно-породичне везе могу се пратити друштвени односи. Ракићи су склапали бракове са припадницима најугледнијих породица, што сведочи о угледу који су уживали. Песник Милан Ракић је потомак кнеза Раке Тешића, спреког начелника Јеврема Ракића, министра Мите Ракића, писца Милића Ђ. Милићевића. Стога, разумљиво је његово отмено држање и љубав према писању речи.

У династичким сукобима, који су потресали Србију XIX века, као и међупартијски сукоби у XX веку, Ракићи су били на страни Обреновића. Били су у родбинским везама са Обреновићима и пријатељским везама са присталицима Обреновића. Није чудо што је Никола Ракић 1844. био на страни побуњеника, што га је коштало губитка службе и затворске казне. Ракићи су, ипак, у династичким сукобима поднели мање жртава од Ненадовића, који су били у родбинским везама са Карађорђевићима.

Рака Тешић је био ратник. Његово оружје се чува у музеју. Живећи у бурним временима, ни његови потомци нису могли без оружја. Јунаштво Владе Даниловића опевано је епски:

*На Тимоку, на златном појасу
тму појдите Даниловић Влада
и изгубе ваљевска бригада...*

Неколико деценија касније Милан Ракић пише лирски:

*И данас дође до посledњег боја
неозарен стваро ѡреола сјајем
ја ћу да ти јсиво ѡашајбино моја
знајући шта дајем и заштито дајем.*

И по пушци и по перу Рака Тешић је имао достојне наследнике.

*

Фонд: Породица Ракић (1773-1938), формиран је од архивалија издвојених из Збирке поклона и Varia. Архивистички је сређен 2000. године и категоризован је у грађу од великог значаја. Садржи грађу за период 1830-1877. и састоји се од једне кутије списка. Грађа садржи лична документа Николе и Димитрија Ракића и преписку.

Лична документа:

– Диплома Николе Ракића из 1830. којом је именован за капетана Капетаније колубарске.

– Диплома Николе Ракића из 1839. којом је постављен за начелника Среза колубарског.

– Унапређење Николе Ракића у чин мајора 1843. године.

– Помиловање за учеснике буне 1844. године. Суд у Шапцу обавештава Николу Ракића да је кнез Александар помиловао учеснике буне и да су осло-бођени плаћања штете учињене буном.

– Извод из књиге крштених Димитрија Ракића издат у Мионици 1874. Мита Ракић је рођен 1846, а крштен у Вртиглаву. Крстio га је свештеник Милан Поповић а кум је био Срећко Ашковић, земљорадник из Забрдице.

Претиска:

– Писмо Николе Милићевића Луњевице Николи Ракићу 1832. године.

– Писмо Данице Ракић кнезу Александру Карађорђевићу од 15. јуна 1857. у коме тражи, као удовица државног чиновника, пензију или материјалну по-моћ за удају кћерке. Негативан одговор је стигао 20. јуна 1857. године. Речено јој је да пензију могу примати само породице оних чиновника који су уплаћи-вали у Фонд за сирочад. Што се материјалне помоћи тиче, ни њу не може до-бити пошто нема довољно новца за бројне удовице и сирочад.

ЗАКЉУЧАК

Рака Тешић постављен је за кнеза 1816. због заслуга у устанку. Вршио је и дужност министра просвете и црквених дела. Титулу кнеза наследио је његов син Никола и вршио дужност капетана и срског начелника до 1844, када је изгубио службу због понашања у Катанској буни. Његов брат Велимир је ра-дио као срески писар. Трећи Ракин син Јеврем био је писар и срески начелник у Мионици и Шапцу. Јевремов син Димитрије био је професор, чиновник и министар финансија. Митин син Милан био је дипломата и песник. Ракина кћи Ана, удата Даниловић, показала је умешност у вођењу послова. Њен син Влада је погинуо у рату 1876. године.

На примеру породице Ракић може се пратити историја формирања елите српског грађанског друштва. Потомци учесника Првог и Другог српског устаника показали су се умешни у вођењу државних послова и привреде. Исто-рију су стварали људи који су имали храбrosti и мудrosti. Србију је требало бранити и градити и у исто време памтити и бележити оно што се дешава. Ра-кићи из Мионице имали су важно учешће у историји као борци, државници и културни радници.

– Диплома Николе Ракића из 1839. којом је постављен за начелника Среза колубарског.

– Унапређење Николе Ракића у чин мајора 1843. године.

– Помиловање за учеснике буне 1844. године. Суд у Шапцу обавештава Николу Ракића да је кнез Александар помиловао учеснике буне и да су осло-бођени плаћања штете учињене буном.

– Извод из књиге крштених Димитрија Ракића издат у Мионици 1874. Мита Ракић је рођен 1846, а крштен у Вртиглаву. Крстio га је свештеник Милан Поповић а кум је био Срећко Ашковић, земљорадник из Забрдице.

Претиска:

– Писмо Николе Милићевића Луњевице Николи Ракићу 1832. године.

– Писмо Данице Ракић кнезу Александру Карађорђевићу од 15. јуна 1857. у коме тражи, као удовица државног чиновника, пензију или материјалну по-моћ за удају кћерке. Негативан одговор је стигао 20. јуна 1857. године. Речено јој је да пензију могу примати само породице оних чиновника који су уплаћи-вали у Фонд за сирочад. Што се материјалне помоћи тиче, ни њу не може до-бити пошто нема довољно новца за бројне удовице и сирочад.

ЗАКЉУЧАК

Рака Тешић постављен је за кнеза 1816. због заслуга у устанку. Вршио је и дужност министра просвете и црквених дела. Титулу кнеза наследио је његов син Никола и вршио дужност капетана и срског начелника до 1844, када је изгубио службу због понашања у Катанској буни. Његов брат Велимир је ра-дио као срески писар. Трећи Ракин син Јеврем био је писар и срески начелник у Мионици и Шапцу. Јевремов син Димитрије био је професор, чиновник и министар финансија. Митин син Милан био је дипломата и песник. Ракина кћи Ана, удата Даниловић, показала је умешност у вођењу послова. Њен син Влада је погинуо у рату 1876. године.

На примеру породице Ракић може се пратити историја формирања елите српског грађанског друштва. Потомци учесника Првог и Другог српског устаника показали су се умешни у вођењу државних послова и привреде. Исто-рију су стварали људи који су имали храбrosti и мудrosti. Србију је требало бранити и градити и у исто време памтити и бележити оно што се дешава. Ра-кићи из Мионице имали су важно учешће у историји као борци, државници и културни радници.

Биљана Стојаковић

*Поводом деведесет ћодина од Јочејка ослободилачких
ратова Србије и ратова за уједињење 1912-1918.*

РАТНИЦИ ИЗ ТАМНАВЕ, УЧЕСНИЦИ ОСЛОБОДИЛАЧКИХ РАТОВА СРБИЈЕ 1912–1918.

Подаци који ће се наћи у овом раду су највећим делом прикупљени приликом сређивања фонда Општинског одбора Савеза удружења бораца народно ослободилачког рата Уб 1955-1990 (1955-1989), који је Архив преузео од Општинског одбора Социјалистичке партије Србије Уб и Општинског одбора Савеза удружења бораца народно ослободилачког рата Уб¹. Из њега су издвојена два фонда: Срески одбор Савеза бораца народно ослободилачког рата Уб 1948-1955 (1947-1953) и Удружење носилаца Албанске споменице 1915-1916, Подружница Уб 1970-1976. Неки подаци су преузети из фонда Удружења носилаца Албанске споменице 1915-1916, Подружница Ваљево 1938-1988, (1938-1989).

За основни извор узети су спискови из ових фондова, али са различитим врстама података. Заједничко и најважније за све спискове је то што пружају податке о именима лица учесника ових ратова и местима њиховог порекла. Неки спискови доносе место и годину погибије, односно смрти појединих ратника; у некима је уписано место гроба или гробнице где су сахрањени; неки пак о примљеним одликовањима за своје заслуге; или чланству у Удружењу носилаца Албанске споменице 1915-1916, Подружница Уб.

По врсти података које пружају, спискови се могу груписати на следећи начин:

1. Списак лица која су изгинула, помрла или нестала у Првом и Другом балканском рату и Првом светском рату табеларно су приказани са презиме-ними и именима ратника, одакле је, када је и од кога погинуо, где се налази гроб или гробница, од редног броја 1 до 410. Постоје два примерка: један је са откуцаним именима, док је убаџивање података вршено руком (писано налив пером); други је откуцан. Највероватније је настао 1953, јер се налазио уз спискове који су носили ову годину настанка и која такође припадају документима

1 Међупропартијски историјски архив у Ваљеву: записник о примопредаји архивске грађе и регистратурског материјала састављен 17. 06. 1997, дел. бр. 199/1

Среског одбора СУБНОР-а Уб². Неки топоними су написани погрешно што се може приписати грешкама приликом куцања и непознавању страних топонима.

2. Спискови лица која су учествовала у Првом и Другом балканском рату и Првом светском рату 1912-1918:

– Народни одбор општине Мургаш сачинио је 19. 09. 1953 „списак лица која су учествовала у Првом светском рату од 1912. до 1918, а која се и сада налазе у животу“ и обухвата села Мургаш и Рукладе. Унето је 30 ратника са следећим подацима: презиме и име, из ког је села, време учешћа у рату. Текст је откуцан на каро папиру.³

– Народни одбор Општине Паљуви сачинио је 17. 10. 1953. списак превивелих и изгинулих учесника у ратовима од 1912. до 1918. из села Стубленице и Паљуви. Унети су подаци за 389 ратника (мада је списак од ред.бр. 1 до ред бр. 385, али се два пута понављају бројеви 181, 182, 183 и 184): презиме и име, време учешћа у рату, које одликовање има (колона је празна, сем под ред. бр. 106) и примедба (празна колона). Списак нема података ко је превивео ратове, а ко погинуо, као ни ком селу од ова два припадају тако да се сва имена лица налазе у попису за село Паљуви. Текст је дат табеларно, откуцан, оверен печатом НОО Паљуви и потписом председника Радојице Лазића⁴.

3. Спискови лица која су учествовала у ратовима од 1912. до 1918, а која су одликована пружају следеће податке: презиме и име, одакле је, да је учесник у ратовима 1912-1918, да ли има неко одликовање и које. Ову врсту спискова су сачинили:

– Народни одбор општине Врело прикупио је податке за 100 ратника: из села Врела (од ред. бр. 1 до ред. бр. 74) и Брезовице (од ред. бр. 75 до ред. бр. 100). Списак је дат у виду табеле, откуцан, са печатом НОО Врело, без потписа председника и датума настанка (по физичком месту проналаска и врсти података може да се смести у 1953)⁵.

– Народни одбор општине Радљево сачинио је списак од ред. бр. 1 до ред. бр. 51, откуцан је у виду табеле. У напомени списка се каже „да је било још 58 лица учесника, а који су сада мртви“. Стављен је печат НОО Радљево, без датума настанка (по физичком месту проналаска и врсти података може да се смести у 1953)⁶.

2 МИАВ, Збирка VARIA: Срески одбор Савеза бораца народно ослободилачког рата Уб (1948-1955), 1947-1953, инв. јед. бр. 27, предмет бр. 2, бр. л. 9 – „списак војника који су изгинули, помрли или нестали у Првом и Другом балканском рату и Првом светском рату 1912-1918. са подручја Народне Милиције Памбуковица“

3 ИСТО, бр. л. 1 – „списак лица која су учествовала у Првом светском рату од 1912. до 1918, а која се и сада налазе у животу“, НОО Мургаш од 19. 09. 1953

4 ИСТО, бр.л. 4 – „списак учесника у Првом светском рату 1912-1918. године села Стубленице и Паљува и то превивелих и изгинулих бораца“, НОО Паљуви од 17. 10. 1953

5 ИСТО, бр.л. 2 – „списак учесника у Првом светском рату од 1912. до 1918. године са територије овог одбора општине“ НОО Врело

6 ИСТО, бр. л. 1 – „списак лица која су учествовала у Првом светском рату 1912-1918. године са територије Народног одбора општине Радљево а који имају Карађорђеву звезду, Белог орла или Албанску споменицу“, НОО Радљево

– Народни одбор општине Тулари урадио је списак од ред.бр. 1 до ред. бр. 56, откуцање у виду табеле. На крају списка је печат НОО Тулари и потпис председника Љубисава Мандића. Нема датум настанка документа, али по физичком месту проналаска и врсти података може да се смести у 1953⁷.

– Народни одбор општине Трлић сачинио је списак од ред.бр. 1 до ред бр. 46 у виду табеле, а подаци су унети руком (наливперо). Нема печата, није потписан и без датума настанка. На основу физичког места проналаска и врсти података може да се смести у 1953⁸.

– Народни одбор општине Уб сачинио је 29. 09. 1953 списак од ред. бр. 1 до ред. бр. 37 за села Уб (28 лица), Трњаци (5 лица) и Гуњевац (4 лица). Списак је откуцање у виду табеле. Једно лице је унето руком. Без печата је, а у потпису је секретар НОО Милорад Јоцић⁹.

4. „Објава“ Митраљеског одељења, 17. Пешадијског пука бр. 3115 од. 26. 01. 1920. год. којом се Миловановић Станислав из Памбуковице, Среза тамнавског пушта на неодређено одсуство на основу Наредбе команданта 17. Пешадијског пука бр. 170 тачка VIII. На пут креће 27. 01. 1920. год. Са храном и платом је измирен са 28. 01. 1920. Дат је и попис ствари које је понео на себи и уз себе. „Објаву“ је потписао мајор који је својом руком дописао да је исти био на Солунском фронту. Документ је написан руком (два рукописа) са штампом Митраљеског одељења 17. Пешадијског пука¹⁰.

5. Списак чланова Удружења носилаца Албанске споменице 1915-1916, Подружница Уб пружа податке за 135 преживела ратника, учесника Солунског фронта, носилаца Албанске споменице из следећих места: Бајевац, Бањани, Бргуле, Брезовица, Врело, Врховине, Вукона, Гвозденовић, Гуњевац, Докмир, Зvizдар, Јошева, Каленић, Кожуар, Кршна Глава, Лисо Полье, Лончаник, Мургаш, Новаци, Палјуви, Памбуковица, Радљево, Рукладе, Слатина, Совљак, Стубленица, Таково, Тврдојевац, Трлић, Трњаци, Тулари, Уб, Црвена Јабука, Чучуге и Шарбане. Садржи шест колона: редни број, презиме и име, одакле је, занимање, да ли је био борац 1912-1818. и да ли је био борац 1941. (само под бројем 110). Откуцање је на каро-папиру у виду табеле, без печата, потписа и датума настанка. На основу физичког места проналаска може се закључити да је из 1969. године¹¹.

6. У архивској грађи Удружења носилаца Албанске споменице 1915-1916, Подружница Уб, налази се неколико признаница из периода 1970-1973. По

-
- 7 ИСТО, бр.л. 2 – „списак сада живих учесника у Првом светском рату од 1912-1918“, НОО Тулари
- 8 ИСТО, бр.л. 1 – „списак учесника Првог светског рата са територије НОО Трлић“
- 9 ИСТО, бр.л. 1 – „списак учесника Првог светског рата од 1912. до 1918. год. из надлежности НОО Уб“, к. бр. 3721/53 од 29. 09. 1953
- 10 МИАВ, Збирка VARIA: Удружење носилаца Албанске споменице 1915-1916, Подружница Уб, 1920-1973, инв. јед. бр. 27, предмет бр. 1, бр. л. 1 – „Објава“ Митраљеског одељења 17. Пешадијског пука бр. 3115 од 26. 01. 1920 у Ваљеву
- 11 ИСТО, бр.л. 3 – „списак живих бораца 1912-1918. године Солунаца и носилаца Албанске споменице чланова Подружнице удружења у Убу“

правилу, приликом сређивања архивске грађе ова врста докумената се не чува изузев кад фонд није сачуван у целости као у овом случају. Признанице, којих има 17, односе се на плаћање чланарине и оглашавања неважећих чланских карата Удружења (услед губљења истих) у листу „Политика“, огласно одељење Београд. Упоређивањем са списком чланова Удружења Подружнице Уб, у попис учесника у ратовима 1912-1918. уписано је још пет лица којих није било на претходним списковима¹².

7. Спискови лица која су погинула или умрла са местом гробнице ван територије Србије, а који се налазе у фонду Удружења носилаца Албанске споменице 1915-1916, Подружница Ваљево. Попис лица се односи на ратнике из целе Србије који су учествовали на Солунском фронту. Пружају следеће податке: презиме и име, из ког је округа, којој војној формацији је припадао, датум смрти и место гробнице. Пронађено је 36 лица из округа ваљевског, а Среза тамнавског¹³. Избор места Тамнавског среза за које су тражени подаци урађен је на основу административно-територијалне поделе на основу Закона који је изгласала Народна скупштина 28. 01. 1950. год. јер је највећи део података из периода 1953. године када је ова подела важила¹⁴.

Пронађени спискови су систематизовани и обрађени као јединствен списак који садржи поделу према административно-територијалној подели Тамнавског среза у 1953. години када су настали спискови. Места порекла ратника су оквири у којима је дат азбучни регистар са презименима учесника у ратовима. Уз имена поједињих ратника, поред ових основних података (место, презиме и име) уписаны су пронађени подаци о месту гроба или гробнице и добијена одликовања.

Попис ратника у ослободилачким ратовима Србије од 1912. године до 1918. године пружа податке за 1263 лица из 38 места Тамнавског среза: Бајевац, Бањани, Баталаге, Бргуле, Брезовица, Врело, Врховине, Вукона, Гвозденовић, Гуњевац, Докмир, Звездар, Зукве, Јошева, Каленић, Кожуар, Кршна Глава, Лисо Полье, Лончаник, Мургаш, Новаци, Палјуви, Памбуковица,

12 ИСТО, 17 признаница плаћене чланарине и оглашених неважећих чланских карата Удружења носилаца Албанске споменице 1915-1916, Подружница Уб из 1970, 1971, 1972, 1973. године

13 МИАВ, фонд: Удружење носилаца Албанске споменице 1915-1916, Подружница Ваљево (1938-1988), 1938-1989, инв. јед. бр. 19, пописи жртава који се не смеју заборавити сахрањених у Алжиру, Бизерти, Виду, Говину, Ипсусу, Лазарету, Тунису, Феривилу, Орану, Бону, Филипвилу, Гелми, Суси, Блиди, Шершилу, Фустапидини, Стронгили, Ахилеону, Матијасу, Брагањотици, Костанији, Катуништу, Морантци, Мезонги, Острори, Аналипсосу, Фриули, Коренциони, Мандуки, Перани и у Кораћани; умрлихна на Крфу без података где су сахрањени

14 "Гласник", бр. 23, Ваљево, 1988: Живорад Јевтић, Административно-територијалне промене у ваљевском крају (1944-1955), стр. 66, 76, 77 – Тамнавски срез: Бајевац, Бањани, Баталаге, Брезовица, Бргуле (издвојене 1952), Врело, Врховине, Вукона, Гвозденовић, Гуњевац, Докмир, Звездар, Зукве, Јабуџе, Јошева Непричава, Новаци, Палјуви, Памбуковица, Радњево, Рукладе, Рупљани, Скобаль, Слатина, Совљак, Степање, Стубленица, Таково, Тврдојевац, Трлић, Трњаци, Тулари, Уб, Црвена Јабука, Чучуге и Шарбане (40 места)

Радљево, Рукладе, Рупљани, Слатина, Совљак, Степање, Стубленица, Таково, Тврдојевац, Трилић, Трњаци, Тулари, Уб, Црвена Јабука, Чучуге и Шарбане.

Могуће су грешке у именима поједињих људи¹⁵ или топонима¹⁶.

СПИСКОВИ

Бајевац

Васиљевић Милутин, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918., члан УНАС

Ивковић Павле, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918., члан УНАС

Павловић Војислав, Округ ваљевски, II коњички пук (поз. бат.), умро 24. 01. 1916, сахрањен на Виду

Ранковић Јован, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918., члан УНАС

Бањани

Ашковић Драгомир, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918., члан УНАС

Ашковић Добролјуб, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918., члан УНАС

Бајић Милутин, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918., члан УНАС

Младеновић Велимир, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918., члан УНАС

Томић Душан, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918., члан УНАС

Баталаге

Атанацковић Борисав, стрељан 1913 у Баталагама, сахрањен у Баталагама
Атанацковић Јеремије, умро 1915. у ропству, сахрањен у Маутхаузену
Атанацковић Милан, умро 1914. у ропству у Мађарској

Велимировић Светислав, погинуо 1913, сахрањен на положају

Ђурић Илија, умро 1916 у ропству, сахрањен у Нежидеру

Ђурић Митар, погинуо 1914. на Гучеву, сахрањен на положају

Ђурић Тома, умро 1916 у ропству, сахрањен у Нежидеру

15 Имена и презимена ратника су у текст пренета у оригинал, а до могућих грешака је могло доћи приликом уношења података у самом оригиналу списка (примедба аутора)

16 Могуће грешке у оригинал настале су највероватније приликом куцања или због непознавања и правилног изговора страних топонима (примедба аутора)

Зарубац Александар, погинуо 1914. у Црној Гори, сахрањен на положају
 Зарубац Јосип, погинуо 1914. у Црној Гори, сахрањен на положају
 Зарубац Милијан, погинуо 1914. у Црној Гори, сахрањен на положају
 Зарубац Обрен, погинуо 1914. у Црној Гори, сахрањен на положају
 Зарубац Љубомир, умро 1915 у ропству, сахрањен у Маутхаузену
 Иконовић Душан, умро 1916 у ропству, сахрањен у Нежидеру
 Иконовић Милан, погинуо 1914. на Гучеву, сахрањен на положају
 Иконовић Милорад, погинуо 1914. на Гучеву, сахрањен на положају
 Иконовић Љубомир, погинуо 1914. на Гучеву, сахрањен на положају
 Иванковић Чедомир, стрељан 1915 од Немаца, сахрањен у Новацима
 Иванковић Милорад, стрељан 1915, сахрањен у Новацима
 Иванковић Митар, стрељан 1915, сахрањен у Новацима
 Иванковић Радисав, погинуо 1915 у Скадру, сахрањен у Скадру
 Јоксимовић Александар, погинуо 1916 на Солуну, сахрањен на положају
 Јоксимовић Михаило, погинуо 1916 на Солуну, сахрањен на положају
 Јоксимовић Владисав, погинуо 1914. на Церу, сахрањен на положају
 Ковачевић Сима, погинуо 1913 у Будимпешти, сахрањен у Будимпешти
 Лукић Чедомир, погинуо 1913 код Ретке Букве, сахрањен на положају
 Лукић Александар, погинуо 1914. код Битоља, сахрањен на положају
 Лукић Драгутин, погинуо 1916 на Солуну, сахрањен на положају
 Лукић Миодраг, погинуо 1914. код Беле Цркве, сахрањен на положају
 Лукић Тривун, погинуо 1913, сахрањен на положају
 Марковић Милорад, погинуо 1914. на Гучеву, сахрањен на положају
 Марковић Тихомир, погинуо 1914. у Црној Гори, сахрањен на положају
 Марковић Војислав, Округ ваљевски, Дринска дивизија, умро 08.04.1916,
 сахрањен у Говину
 Мијаиловић Драгомир, умро 1918 код куће, сахрањен у Баталагама
 Мијаиловић Велимир, умро 1916 у ропству, сахрањен у Нежидеру
 Мијаиловић Владимир, погинуо 1916 код Битоља, сахрањен на положају
 Пашић Никола, погинуо 1914. у Црној Гори, сахрањен на положају
 Пашић Радомир, умро 1914. у ропству, сахрањен у Нежидеру
 Петронић Јосип, умро 1918 код куће, сахрањен у Баталагама
 Петронић Михаило, погинуо 1917 на Солуни, сахрањен на положају
 Петронић Милорад, погинуо 1914. код Беле Цркве, сахрањен на положају
 Петронић Радосав, умро 1918 код куће, сахрањен у Баталагама
 Петронић Велимир, умро 1914. у болници у Скопљу, сахрањен у Скопљу
 Радовановић Илија, погинуо 1914. на Гучеву, сахрањен на Гучеву
 Радовановић Миладин, погинуо 1914., сахрањен на положају
 Радовановић Милијан, погинуо 1914. на Гучеву, сахрањен на Гучеву
 Ранковић Џевад, погинуо 1914., сахрањен на положају
 Ранковић Милић, погинуо 1913 у Будимпешти, сахрањен у Будимпешти
 Симић Живан, погинуо 1914. на Гучеву, сахрањен на положају
 Симић Илија, погинуо 1914. у бежанији, не зна се где је сахрањен

Стајчић Живорад, умро 1918 у Темишвару, сахрањен у Темишвару
Стојчић Милинко, погинуо 1912. код Битоља, сахрањен код Битоља
Стојчић Милован, погинуо 1912. код Битоља, сахрањен код Битоља
Тодоровић Живко, погинуо 1914. на Гучеву, сахрањен на положају
Тодоровић Живојин, погинуо 1914. на Гучеву, сахрањен на положају
Тодоровић Живојин, погинуо 1918 код Диваца, сахрањен у Баталагама
Тодоровић Живорад, Округ ваљевски, I пук, умро 05.06.1916, сахрањен на
Крфу

Тодоровић Михаило, погинуо 1914. на Гучеву, сахрањен на положају
Тодоровић Милисав, погинуо 1914. на Гучеву, сахрањен на положају
Тодоровић Светислав, умро 1914. у болници у Ваљеву, сахрањен у Ваљеву

Бргуле

Бајић Благоје, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Грујичић Милорад, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918,
члан УНАС

Ђурђевић Милорад, земљорадни, учесник у ратовима од 1912. до 1918,
члан УНАС

Милићевић Живорад, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918,
члан УНАС

Урошевић Рашелав, Округ ваљевски, II пук, умро 24.02.1916, сахрањен на
Виду

Брезовица

Ашковић Живадин, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Адамовић Милијан, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Адамовић Милијан, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918,
члан УНАС

Беговић Богосав, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Беговић Марко, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Беговић Милорад, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Вујичић Јаков, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Ивановић Чедомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Ивановић мilan, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Ивановић Теодосије, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Јеленић Драгомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован
Албанском споменицом

Максимовић Александар, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Марковић Милош, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Милосављевић Филип, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Митровић Радоје, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Митровић Радоје, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Новаковић Милош, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Пантелић Степан, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Павловић Милорад, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Петровић Живорад, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Петровић Воислав, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Селенић Божидар, Округ ваљевски, сахрањен на Крфу

Симанић Живојин, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Софранић Милијан, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Сокић Златомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Сокић Златомир, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Срећковић Милорад, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Стефановић Марко, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Трговчевић Живорад, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Цвејић Лазар, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Врело

Арсенић Радосав, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Бабић Никола, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Брековић Андрија, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Буковчић Михаило, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Буковчић Љубисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Буковчић Сава, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Васић Божидар, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Васић Тихомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Вићентић Јован, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Вићентић Маринко, учесник у Ратовима од 1912. до 1918

Видаковић Милован, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Вујковић Марјан, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Вукојевић Богосав, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Грујић богољуб, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Грујић Војин, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Ђорђевић Велимир, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Ђорђевић Велисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Ђорђевић Велисав, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Живановић Борисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Живановић Радоица, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Живковић Живота, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Зељић Милован, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Ивановић Богосав, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Јеврић Александар, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Јеврић Радован, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Јевтић Богосав, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Карађорђевом звездом

Јокић Ранисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Јовановић Божидар, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Јовићић Живојин, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Кевић Живојин, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Киселчић Ђорђе, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Киселчић Александар, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Киселчић Милутин, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Крстić Сава, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Лазић Живојин, учесник у ратовима од 1912. до 1918,

Лазић Драгомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Лазић Сава, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Лазић Владимир, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Лештарић Б. Милан, учествовао у ратовима од 1912. до 1918, одликован Карађорђевом звездом са мачевима

Лештарић Р. Милан, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Лештарић Ранисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Љубичић будимир, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Љубичић Будимир, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Љубичић Јовиша, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Љубичић Марко, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Љубичић Владисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Љубомировић Тријун, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Маринковић Д. Живојин, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Матић Драгомир, учесник у ратовима, одликован Албанском споменицом

Мићић Обрен, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Милановић Александар, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Мирковић Дамњан, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Мирковић Велимир, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Митровић Јован, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Младеновић Христољуб, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Младеновић Милоје, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Недић Милан, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Николић Милош, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Новаковић Тихомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Новаковић Тихомир, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Панић Драгић, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Панић Драгомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Пантелић Иван, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Петровић Урош, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Радовановић Милан, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Радовановић Милорад, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Ракић Милицав, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Ракић Милицав, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Ракић Ранисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Ранковић Станисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Сандић Живко, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Сандић Велисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Сарић Воислав, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Симић Борисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Стефановић Живорад, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Стејанић Михаило, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Теофиловић Драгутин, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Топаловић Светозар, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Цанић М. Чедомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Цанић М. Милорад, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Цветковић Велимир, Округ ваљевски, V пук, умро 07. 06. 1916, сахрањен на Виду

Чанић Милорад, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Врховине

Нешић Драгољуб, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Трифуновић Драгољуб, земљорадник (инвалид), учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Букона

Антонић Светислав, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Антонић Тихомир, члан УНАС

Белоплавловић Сава, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918.,
члан УНАС

Гвозденовић

Ђелмаш Александар, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918.,
члан УНАС

Јатаковић Јован, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918., члан
УНАС

Миловановић Јован, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918.,
члан УНАС

Рафајловић Милисав, Округ ваљевски, 1. брз. 6, умро 16.02.1916, сахрањен
на острву Лазарету

Гуњевац

Марјановић Тривун, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918.,
члан УНАС

Милошевић Бранислав, учесник у рату од 1915 до 1918, одликован
Албанском споменицом

Ранковић Љубисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован
Албанском соменицом

Симић Гојко, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском
споменицом

Симић Розмир, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован
Албанском споменицом

Докмир

Аћимовић Јован, умро 1915 у ропству, сахрањен у Нежидеру

Аћимовић Милоје, погинуо 1917, сахрањен у Ђевђелији

Аћимовић Недељко, погинуо 1917, сахрањен у Ђевђелији

Аћимовић Рафаило, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918.,
члан УНАС

Аћимовић Срећко, умро 1915 од тифуса, сахрањен у Ђевђелији

Андрић Чедомир, умро 1915 од тифуса, сахрањен у Ђевђелији

Антонић Чедомир, погинуо 1915, сахрањен на положају

Антонић Борисав, погинуо 1914. на Гучеву, сахрањен на положају

Арсенић Здравко, погинуо 1916 на Солуну, сахрањен на положају

Васић Крстивоје, умро 1915 од тифуса, сахрањен у Ђевђелији

Васић Ранисав, умро код куће, сахрањен у Докмиру

Васић Велисав, погинуо 1913 на Бугарској граници, сахрањен на положају

Васић Видосав, умро 1913 код куће од ТБЦ, сахрањен у Докмиру

Вишић Ацика, погинуо 1914. на Гучеву, сахрањен на положају

Вишић Павле, погинуо 1914. на Гучеву, сахрањен на положају

Гајић Милан, умро код куће, сахрањен у Докмиру

Глишић Живорад, погинуо на Бабуни, сахрањен на положају

Драгићевић Михаило, погинуо 1915 око Младеновца, сахрањен на положају

Драгићевић Радован, погинуо 1914. на Гучеву, сахрањен на положају

Игњатовић Обрен, умро 1915 од тифуса, сахрањен у Ђевђелији

Ковачевић Недељко, погинуо 1912. код Куманова, сахрањен на положају

Крсмановић Младен, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918., члан УНАС

Максимовић Милан, умро 1914. у болници у Нишу, сахрањен у Нишу

Манојловић Живорад, погинуо 1914., сахрањен на Солуну

Манојловић Светислав, умро 1918 у ропству, сахрањен у Нежиумрордеру

Маринковић Крстивоје, погинуо на Костајнику на Гучеву, сахрањен на положају

Матић Богосав, умро 1918 у рпоству, сахрањен у Нежидеру

Матић Максим, погинуо 1914. на Гучеву, сахрањен на положају

Миладиновић Јовица, погинуо 1914. на Гучеву, сахрањен на положају

Милинковић Живорад, погинуо 1914., али се не зна где, сахрањен на положају

Милинковић Милинко, погинуо 1912. на Бабуни, сахрањен на положају

Милинковић Радојица, умро 1917 код куће, сахрањен у Докмиру

Миљковић Велисав, умро 1914. у болници, сахрањен у Куршумлији

Митровић Михаило, погинуо 1917 на Солуну, сахрањен на Солуну

Митровић Војислав, умро 1912. од тифуса у Велесу, сахрањен у Велесу

Мојсиловић Драгомир, погинуо 1915, сахрањен на положају

Мојсиловић Драгомир, умро 1915 од тифуса, не зна се где је сахрањен

Мојсиловић Глиша, погинуо 1916 на Каракули, сахрањен у Докмиру

Мојсиловић Ивко, умро 1914. од тифуса, не зна се где му је гроб

Мојсиловић Милорад, погинуо 1915, сахрањен негде око Ђевђелије

Мојсиловић Негован, умро 1915 на Солуну, сахрањен на Солуну

Ненадовић Михаило, погинуо 1914. у Докмиру, сахрањен у Докмиру

Нинковић Божидар, умро од тифуса, сахрањен у Ђевђелији

Нинковић Драгић, погинуо 1915, сахрањен на положају

Павловић Драгомир, погинуо 1915 око Крфа, сахрањен на положају

Павловић Миливоје, умро 1915 од тифуса, сахрањен у Љешу

Пејић Живко, Округ ваљевски, II пук, умро 10.02.1916, сахрањен на Виду

Перишић Момчило, умро 1915 од тифуса, сахрањен негде оло Ђевђелије

Ракић Јанићије, умро 1915 од тифуса, сахрањен у Ђевђелији

Савић радован, погинуо 1914. на Гучеву, сахрањен на положају

Симић Андрија, погинуо 1914. на Гучеву, сахрањен на положају

Симић Гвозден, умро 1914. у ропству, сахрањен у Нежидеру

Симић Михаило, умро 1915 од тифуса, сахрањен негде око Ђевђелије

Симић Симо, погинуо 1914. на Гучеву, сахрањен на положају

Тодоровић Љубомир, погинуо 1915, сахрањен на положају

Томић Милорад, погинуо 1914. на Гучеву, сахрањен на положају

Штулић Миладин, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918.,
члан УНАС

Звиздар

Милановић Павле, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918.,
члан УНАС

Радовановић Спасоје, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918.,
члан УНАС

Зукве

Антонић Димитрије, умро 1912. (био у ропству), сахрањен у Зуквама

Антонић Новак, умро 1912. код куће, (био у ропству), сахрањен у Зуквама

Антонић Тихомир, погинуо 1912. код Ретке Букве, сахрањен на положају

Аврамовић Живко, погинуо 1912. код Ретке Букве, сахрањен на положају

Вујичић Чедомир, умро 1914. у болници, не зна се где је сахрањен

Вујичић Михаило, умро 1914. код куће, сахрањен у Зуквама

Глишић Милорад, умро 1914. у болници, не зна се где је сахрањен

Драгићевић Богдан, погинуо 1912., сахрањен на положају

Ђурић Драгић, умро 1917 код куће, сахрањен у Зуквама

Живановић Живко, погинуо 1912., сахрањен на положају

Јелић Живојин, умро 1915 код куће, сахрањен у Зуквама

Јелић Чедомир, погинуо 1918, сахрањен на положају

Јелић Јован, погинуо 1916, сахрањен на положају

Јелић Милисав, погинуо 1916, сахрањен на положају

Јелић Љубомир, погинуо 1913 од Турака, сахрањен на положају

Јелић Сретен, погинуо 1916, сахрањен на положају

Максимовић Живорад, умро 1918 у ропству у Немачкој, сахрањен у
Немачкој

Максимовић Душан, погинуо 1912. код Ретке Букве, сахрањен на положају

Максимовић Станко, погинуо 1912. код Ретке Букве, сахрањен на
положају

Марјановић Лазар, умро 1913 код куће, сахрањен у Зуквама

Николић Живан, погинуо 1914., сахрањен на положају

Николић Лазар, умро 1918 код куће, сахрањен у Зуквама

Николић Спасоје, погинуо 1912., сахрањен на положају

Снегић Радомир, умро 1913 у Нишу, сахрањен у Нишу

Јошева

Кузмановић Љубомир, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918.,
члан УНАС

Каленић

Аћимовић Милорад, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918., члан УНАС

Аћимовић Светозар, учесник у ратовима од 1912. до 1918., одликован Албанском споменицом

Алексић Богдан, учесник у ратовима од 1912. до 1918., одликован Албанском споменицом

Алексић Станимир, учесник у ратовима од 1912. до 1918., одликован Албанском споменицом

Алексић Станимир, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918., члан УНАС

Антонијевић Љубисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918., одликован Албанском споменицом

Јевремовић Милан, учесник у ратовима од 1912. до 1918., одликован Албанском споменицом

Костић Милорад, учесник у ратовима од 1912. до 1918., одликован Албанском споменицом

Максимовић Љубисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918., одликован Албанском споменицом

Перић Живорад, учесник ратова од 1912. до 1918., одликован Албанском споменицом

Ранковић Бранислав, учесник у ратовима од 1912. до 1918., одликован Албанском споменицом

Симеуновић Живорад, учесник у ратовима од 1912. до 1918., одликован Албанском споменицом

Симеуновић Живорад, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918., члан УНАС

Живановић Богосав, учесници у ратовима од 1912. до 1918., одликован Албанском споменицом

Живановић Михаило, учесник у ратовима од 1912. до 1918., одликован Албанском споменицом

Живановић Михаило, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918., члан УНАС

Живановић Петроније, учесник у ратовима од 1912. до 1918., одликован Албанском споменицом

Кожуар

Гајић Ранисав, члан УНАС

Ђурђевић Милутин, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918., члан УНАС

Лукић В. Војислав, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918., члан УНАС

Лукић В. Крстивој, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Лукић Ђ. Крстивој, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Маринковић Станоје, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Станојевић Милоје, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Станојевић Новак, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Кршина Глава

Јеремић Александар, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Лисо Поље

Перић Добросав, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Мургаш

Вукомановић Мирко, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Гарденовачки Славко, учесник у рату од 1914. до 1918

Ивковић Богольуб, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Јаковљевић Драгольуб, учесник у рату од 1914. до 1918

Јаковљевић Миодраг, учесник у рату од 1915 до 1918

Јаковљевић Момчило, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Јаковљевић Момчило, учесник у рату од 1915 до 1918

Максимовић Недељко, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Марић Ђорђе, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Маровић Ј. Миле, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Милошевић Михајло, учесник у рату од 1914. до 1918

Обрадовић Живојин, учесник у рату од 1914. до 1918

Симић Павле, земљорадник (пензионер), учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Таталовић Сима, учесник у рату од 1914. до 1918

Ћираковић Живан, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Ћираковић Живорад, учесник у рату од 1915 до 1918

Ћираковић Милијан, учесник ратова од 1912. до 1918

Ћираковић Радисав, учесник у рату од 1914. до 1918

Новаци

Антонић Милош, умро 1914. у ропству, сахрањен у Нежидеру

Антонић Танасије, умро 1914. у ропству, сахрањен у Нежидеру

Богатинчевић Радосав, умро 1914., сахрањен у Лозници

Веселиновић Јеша, умро 1913 на Солуну, сахрањен на Солуну

Веселиновић Мијајло, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918., члан УНАС

Веселиновић Љубомир, погинуо 1914., сахрањен у Лозници

Веселиновић Светислав, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918., члан УНАС

Веселиновић Светомир, погинуо 1914. од Аустријанаца, сахрањен на положају

Веселиновић Владета, погинуо 1914. од Аустријанаца, сахрањен на положају

Гавrilović Чедомир, погинуо 1913 од Бугара, сахрањен на положају

Гавrilović Драгомир, погинуо 1913 од Бугара, сахрањен на положају

Гавrilović Радосав, умро 1913 у ропству, сахрањен у ропству

Илић Драгомир, погинуо 1914. на Курјачици, сахрањен на положају

Илић Милутин, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918., члан УНАС

Илић Љубомир, погинуо 1913 од Бугара, сахрањен на положају

Илић Витомир, погинуо 1912. у Љешу, сахрањен у Љешу

Јовановић Живко, погинуо 1914. од Аустријанаца, сахрањен на положају

Јовановић Живорад, умро 1914., сахрањен у Маутхаузену ——

Крстић Александар, умро 1914. у ропству, сахрањен у Маутхаузену ——

Кузмановић Јеврем, погинуо 1914. од Аустријанаца, сахрањен на положају

Кузмановић Кузман, погинуо 1914. од Аустријанаца, сахрањен на положају

Лазаревић Александар, умро 1915 код куће, сахрањен у Новацима

Лазаревић Владисав, погинуо 1912. од Турака, сахрањен на положају

Манојловић Живојин, погинуо 1913 на Курјачици, сахрањен на положају

Манојловић Благоје, умро 1914., сахрањен у Нежидеру

Манојловић Радоје, погинуо 1913 од Бугара, сахрањен на положају

Манојловић Светомир, умро 1914., сахрањен у Нежидеру

Мићић Живан, погинуо 1913 на Брегалници, сахрањен на положају

Мићић Никола, погинуо 1912. од Турака, сахрањен на положају

Мијаиловић Драгомир, умро 1914. у Нежидиру, сахрањен у Нежидеру

Милановић Милоје, погинуо 1913 од Турака, сахрањен на положају

Милановић Милорад, погинуо 1912. на Љешу, сахрањен на Љешу

Миливојевић Милан, погинуо 1915 у Албанији, сахрањен на положају

Миливојевић Владисав, погинуо 1913, сахрањен на положају

Митровић Драгосав, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918.,
члан УНАС

Митровић Петроније, погинуо 1913 на Брегалници, сахрањен на положају

Младеновић Милан, погинуо 1915 у Албанији, сахрањен на положају

Младеновић Петар, погинуо 1915 у Албанији, сахрањен на положају

Николовић Драгомир, умро 1914. код куће, сахрањен у Новацима

Пантелић Боривоје, погинуо 1912. на Бабуни, сахрањен на положају

Петронић Петроније, погинуо 1914., сахрањен на положају

Петровић Александар, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918.,
члан УНАС

Петровић Видосав, умро 1914. у Нежидиру, сахрањен у Нежидеру

Ранковић Радован, погинуо 1914. од Бугара, сахрањен на бугарској
граници

Ранковић Светислав, погинуо 1914. од Бугара, сахрањен на положају

Ранковић Васа, умро у ропству 1914., сахрањен у Нежидеру

Станимировић Паја, погинуо 1913 од Бугара, сахрањен на положају

Станимировић Сава, погинуо 1914., сахрањен на положају

Табаковић Јован, погинуо 1913 од Бугара, сахрањен на положају

Табаковић Радул, погинуо 1913 од Бугара, сахрањен на положају

Тансић Владислав, погинуо 1913 од Бугара, сахрањен на положају

Тешић Чедомир, умро 1912. у Младеновцу, сахрањен у Младеновцу

Тешић Божидар, погинуо 1915 на Багрдану, сахрањен на положају

Тешић Душан, умро 1914. у ропству, сахрањен у Маутхаузену

Тешић Лука, погинуо 1915 у Албанији, сахрањен на положају

Тешић Радомир, погинуо 1915 у Смедереву, сахрањен на положају

Тешим Милорад, земљорадник (пензионер), учесник у ратовима од 1912.
до 1918., члан УНАС

Ћириловић Милан, погинуо 1913, сахрањен на положају

Ћириловић Милорад, погинуо 1913, сахрањен на положају

Ћириловић Љубомир, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918.,
члан УНАС

Ћириловић Сава, Округ вањевски, Шумадијска дивизија, умро 28.08.1916.,
сахрањен на Крфу

Ћириловић Сава, погинуо 1913, сахрањен на положају

Угреновић Иван, умро 1914. у ропству, сахрањен у Нежидеру

Паљуви

Абазовић Мијаило, учесник у ратовима од 1912. до 1916

Адамвић Богољуб, учесник у рату од 1915 до 1916

Адамовић Велисав, учесник у ратовима од 1912. до 1914.

Адамовић Дамњан, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Адамовић Драгић, учесник у ратовима од 1912. до 1916

Адамовић Живко, учесник у ратовима од 1912. до 1915

Адамовић драгомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Алимијевић Александар, учесник у рату од 1914. до 1918
 Алимијевић Драгић, учесник у ратовима од 1912. до 1916
 Алимијевић Драгослав, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Алимијевић Ђота, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Алимијевић Илија, учесник у ратовима од 1913 до 1918
 Алимијевић Крстивоје, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Алимијевић Миливој, учесник у рату од 1915 до 1916
 Алимијевић Митар, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Алимијевић Михаило, учесник у рату од 1915 до 1916
 Алимијевић Обрад, учесник у ратовима од 1912. до 1915
 Алимијевић Радисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Алимијевић Светозар, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Антонијевић Ашко, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Антонијевић Добросав, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Антонијевић Живко, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Антонијевић Јеврем, учесник у рату од 1914. до 1918
 Антонијевић Милан, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Благојевић Живорад, учесник у рату од 1914. до 1918
 Божић Милоје, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Божић Милорад, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Божић Светомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Божић Спасоје, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Божић Сретен, учесник у ратовима од 1913 до 1918
 Васиљевић Владислав, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Васиљевић Душан, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Васиљевић Љубисав, учесник у рату од 1914. до 1916
 Васић Павле, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Велимировић Драгић, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Велимировић Мирко, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Велимировић Ранисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Витић Јован, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
 Витић Милан, учесник у ратовима од 1912. до 1916
 Витић Михаило, учесник у рату од 1915 до 1916
 Витић Ненад, учесник у ратовима од 1912. до 1915
 Вјештица Дамњан, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Гајић Живорад, учесник у ратовима од 1912. до 1917
 Гајић Јован, учесник у ратовима од 1912. до 1915
 Гајић Милован, учесник у ратовима од 1912. до 1915
 Гајић Радован, учесник у рату 1913
 Глишић Адам, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Гођевац Бошко, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Дамљановић Александар, учесник у ратовима од 1913 до 1914.

Дамљановић Велисав, учесник у рату од 1912. до 1913

Дамљановић Михаило, учесник у ратовима од 1913 до 1915

Дамљановић Радосав, учесник у ратовима од 1912. до 1916

Дамњановић Андрија, учесник у ратовима од 1912. до 1916

Драгићевић Божидар, учесник у ратовима од 1912. до 1916

Драгићевић Љубисав, учесник у ратовима од 1912. до 1916

Драгићевић Пуја, учесник у ратовима од 1913 до 1914.

Драгићевић Ђира, учесник у ратовима од 1912. до 1914.

Дражић Стеван, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Ђорђевић Александар, учесник у рату од 1915 до 1918

Ђорђевић Војислав, учесник у ратовима од 1913 до 1914.

Ђорђевић Душан, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Ђорђевић Живко, учесник у ратовима од 1912. до 1914.

Ђорђевић Мијаило, учесник у ратовима од 1912. до 1914.

Ђорђевић Миладин, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Ђорђевић Милан, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Ђорђевић Милијан, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Ђорђевић Милоје, учесник у ратовима од 1912. до 1915

Ђорђевић Милорад, учесник у ратовима од 1912. до 1914.

Ђорђевић Младен, учесник у ратовима од 1912. до 1914.

Ђорђевић Радисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Ђурђевић Драгомир, учесник у рату од 1914. до 1918

Ђурђевић Живко, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Ђурђевић Радоје, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Живановић Деспот, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Живановић Драгојло, учесник у рату од 1915 до 1918

Живановић Милутин, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Живановић Момир, учесник у рату од 1915 до 1918

Живановић П. Драгутин, учесник у рату од 1915 до 1918

Живановић Спасоје, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Живковић Велимир, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Живковић Душан, учесник у ратовима од 1913 до 1914.

Живковић Живко, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Живковић Милорад, учесник у ратовима 1912. до 1918

Живковић Митар, учесник у ратовима од 1912. до 1914.

Зарић Предраг, учесник у рату од 1915 до 1918

Зарић Сретен, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Иванковић Живојин, учесник у ратовима од 1912. до 1914.

Иванковић Живорад, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Иванковић Лазар, учесник у рату од 1915 до 1916

Иванковић Љубомир, учесник у ратовима од 1912. до 1914.

Иванковић Петар, учесник у ратовима од 1912. до 1915

Иванковић Радован, учесник у ратовима од 1912. до 1916

Ивановић Велисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Ивановић Владисав, учесник у рату 1915 до 1918

Ивановић Драгић, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Ивановић Живојин, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Ивановић Иван, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Ивановић Ивко, учесник у ратовима од 1912. до 1914.

Ивановић Милисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Ивановић Милован, учесник у ратовима од 1912. до 1915

Ивановић Милован, учесник у рату од 1915 до 1916

Ивановић Милорад, учесник у ратовима од 1912. до 1914.

Ивановић Милорад, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Ивановић Милорад, учесник у рату од 1914. до 1918

Илић Живко, учесник у ратовима од 1912. до 1916

Илић Ивко, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Илић Марко, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Илић Милорад, учесник у ратовима од 1912. до 1916

Илић Михаило, учесник у ратовима од 1913 до 1914.

Илић Никодин, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Илић Нинко, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Илић Рајко, учесник у ратовима од 1912. до 1914.

Илић Светислав, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Илић Чедомир, учесник у ратовима од 1912. до 1914.

Исаиловић михаило, учесник у ратовима од 1912. до 1916

Јаковљевић Богосав, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Јаковљевић Велисав, учесник у ратовима од 1912. до 1916

Јаковљевић Драгосав, учесник у рату од 1914. до 1916

Јаковљевић Душан, учесник у ратовима од 1912. до 1916

Јаковљевић Чедомир, учесник у ратовима од 1912. до 1914.

Јанић Велимир, учесник у ратовима од 1912. до 1916

Јанковић Марко, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Јанковић Милорад, учесник у рату од 1915 до 1918

Јанковић Радисав, учесник у ратовима од 1913 до 1918

Јанковић Рајко, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Јањић Велимир, Округ ваљевски, V пук, умро 19. 03. 1916, сахрањен на

Виду

Јањушевић Сава, учесник у ратовима од 1912. до 1915

Јевтић Живорад, учесник у ратовима од 1913 до 1918

Јевтић Милан, учесник у ратовима од 1912. до 1916

Јевтић Милорад, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Јеленић Александар, учесник у рату од 1915 до 1918

Јеленић Душан, учесник ратовима од 1913 до 1918

Јеремић Богольуб, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Јеремић Владимир, учесник у ратовима од 1913 до 1916
Јовановић Драгољуб, учесник у ратовима од 1912. до 1916
Јовановић Душан, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Јовановић Љубисав, учесник у ратовима од 1913 до 1915
Јовановић Мијаило, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Јовановић Милинко, учесник у ратовима од 1912. до 1916
Јовановић Милован, учесник у ратовима од 1912. до 1915
Јовановић Михаило, учесник у ратовима од 1912. до 1916
Јовановић Петар, учесник у рату од 1914. до 1915
Јовановић Радисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Јовановић Радоје, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
Јовановић Светислав, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Јовановић Средоје, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
Јовановић Чедомир, учесник у ратовима од 1912. до 1916
Јовичић Видоје, учесник у ратовима од 1912. до 1916
Јосиповић Божидар, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
Јосиповић Драга, учесник у ратовима од 1913 до 1915
Јосиповић Никола, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
Јосиповић Радојица, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Каљевић Драгутин, учесник у ратовима од 1913 до 1915
Каљевић Крстивоје, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Каљевић Миливоје, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
Коловић Милан, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Косанић Благоје, учесник у рату од 1914. до 1918
Косанић Богосав, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Косанић Живко, учесник у ратовима од 1912. до 1916
Косанић Иван, учесник у рату од 1915 до 1916
Косанић Илија, учесник у ратовима од 1912. до 1916
Косанић Милан, учесник у ратовима од 1913 до 1914.
Косанић Милисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Косанић Пуриша, учесник у ратовима од 1913 до 1914.
Косанић Пурко, учесник у ратовима од 1912. до 1913
Косанић Радомир, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
Косанић Радомир, учесник у ратовима од 1912. до 1916
Косанић Светислав, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
Косанић Светозар, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
Косанић Тихомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Косанић Трифун, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
Косанић Чедомир, учесник у рату 1915
Лазаревић Борисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Лазаревић Петар, учесник у рату од 1915 до 1918
Лазаревић Продан, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
Лазаревић Радојица, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Лазаревић Радосав, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Лазић Велисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Лазић Добривоје, учесник у рату од 1915 до 1916
 Лазић Драгомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Лазић Драгутин, учесник у ратовима од 1912. до 1913
 Лазић Душан, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Лазић Ђурађ, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Лазић Марко, учесник у ратовима од 1913 до 1915
 Лазић Милорад, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Лазић Митар, учесник у ратовима од 1912. до 1916
 Лазић Радисав, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
 Лазић Радиша, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Лазић Светозар, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Лазић Спасоје, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Лазић Стеван, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Лазић михаило, учесник у рату од 1914. до 1916
 Леонтијевић Драгић, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Леонтијевић Јеврем, учесник у ратовима од 1913 до 1918
 Леонтијевић Јован, учесник у ратовима од 1913 до 1918
 Леонтијевић Косан, учесник у ратовима од 1912. до 1916
 Леонтијевић Милијан, учесник у ратовима од 1913 до 1916
 Леонтијевић Милорад, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Леонтијевић Михаило, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Леонтијевић Радиша, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Лукић Велисав, учесник у рату од 1914. до 1915
 Лукић Живорад, учесник у рату 1913
 Лукић Милан, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
 Лукић Милисав, учесник у ратовима од 1913 до 1914.
 Лукић Митар, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
 Маринковић Танасије, учесник у ратовима од 1912. до 1916
 Марковић Аксентије, учесник у рату од 1915 до 1916
 Марковић Велисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Марковић Драгић, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
 Марковић Живко, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Марковић Милан, учесник у ратовима од 1913 до 1918
 Марковић Радисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Марковић Тихомир, учесник у ратовима од 1912. до 1916
 Мартић Драгомир, учесник у ратовима од 1912. до 1916
 Мартић Драгутин, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Мартић Мелентије, учесник у рату од 1914. до 1916
 Мартић Милисав, учесник у ратовима од 1913 до 1917
 Мартић Милутин
 Матић Борисав, учесник у ратовима од 1912. до 1916

Матић Душан, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Матић Костадин, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Матић Љубомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Матић Милисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Матић Милоје, учесник у ратовима од 1912. до 1916
Матић Милорад, учесник у ратовима од 1912. до 1916
Матић никола, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Мијаиловић Благоје, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Мијаиловић Драгутин, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Мијаиловић Милоје, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Мијаиловић Радојица, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Мијаиловић Радомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Мијаиловић Тома, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Мијатовић Војислав, учесник у ратовима од 1914. до 1916
Мијатовић Драгослав, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Мијатовић Живко, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
Мијатовић Милисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Мијатовић Чедомир, учесник у ратовима од 1912. до 1916
Миладиновић Аксентије, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Миладиновић Живојин, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
Милановић Данило, учесник у ратовима од 1912. до 1915
Милановић Пантелија, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Милановић војислав, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Миловановић Благоје, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Миловановић Богослов, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Миловановић Душан, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Миловановић Милош, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Миловановић Радомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Милосављевић Милан, учесник у ратовима од 1912. до 1916
Милосављевић Милинко, учесник у ратовима од 1912. до 1916
Мирковић Сима, учесник у рату од 1815 до 1918
Мирковић Станимир, учесник у рату од 1914. до 1918
Митровић Драгутин, учесник у ратовима од 1912. до 1916
Митровић Чедомир, учесник у ратовима од 1913 до 1915
Негић Милијан, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Негић Радосав, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Неговановић Живко, учесник у рату од 1915 до 1918
Недељковић Спасоје, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Николић Богослов, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
Николић Драгутин, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Николић Драгутин, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Николић Живко, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Николић Мијат, учесник у ратовима од 1912. до 1918

- Николић Миливој, учесник у ратовима од 1912. до 1916
 Николић Милисав, учесник у рату од 1914. до 1918
 Николић Петар, учесник у ратовима од 1912. до 1915
 Николић Петроније, учесник у ратовима од 1912. до 1916
 Николић Радисав, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
 Новаковић Александар, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
 Новаковић Велисав, учесник у ратовима од 1912. до 1917
 Новаковић Драгић, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
 Новаковић Марко, учесник у ратовима од 1913 до 1915
 Новаковић Миладин, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
 Обућинац Александар, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Павловић Јеврем, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Павловић Косан, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Павловић Филип, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Петарић Радоје, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Петровић Благоје, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Петровић Велимир, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918,
 члан УНАС
 Петровић Велисав, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
 Петровић Војислав, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Петровић Војислав, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918,
 члан УНАС
 Петровић Добропавловић, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Петровић Драгић, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Петровић Драгомир, учесник у ратовима од 1913 до 1918
 Петровић Драгољуб, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Петровић Живко, учесник у рату од 1914. до 1916
 Петровић Иван, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
 Петровић Љубинко, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Петровић Љубисав, учесник у рату од 1914. до 1918
 Петровић Милија, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Петровић Милисав, учесник у ратовима од 1912. до 1916
 Петровић Милорад, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
 Петровић Милорад, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Петровић Ненад, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Петровић Радисав, учесник у рату од 1915 до 1918
 Петровић Св. Велимир, учесник у ратовима од 1913 до 1918
 Петровић Светозар, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
 Петровић Ср. Велимир, учесник у рату од 1914. до 1918
 Петровић Драгољуб, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
 Поповић Богосав, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Поповић Драгомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Поповић Душан, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Поповић Милан, учесник у ратовима од 1912. до 1915
Поповић Милорад, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Поповић Чедомир, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
Прдановић Бранислав, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Прдановић Велимир, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Прдановић Витомир, учесник у рату 1913
Прдановић Душан, учесник у ратовима од 1912. со 1914.
Прдановић Живко, учесник у ратовима од 1912. до 1916
Прдановић Живота, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
Прдановић Јеврем, учесник у ратовима од 1914. до 1915
Прдановић Милисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Прдановић Милорад, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Прдановић Ненад, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Прдановић Продан, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Прдановић Светозар, учесник у ратовима од 1912. до 1916
Прдановић Тихомир, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
Радивојевић Властимир, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Радивојевић Милинко, учесник у ратовима од 1912. до 1916
Радивојевић Милован, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Радивојевић Мирко, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Радивојевић Младен, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Радивојевић Светозар, учесник у ратовима од 1912. до 1915
Радовановић Андрија, учесник у ратовима од 1912. до 1917
Радовановић Богољуб, учесник у рату од 1915 до 1916
Радовановић Богосав, учесник у ратовима од 1912. до 1916
Радовановић Миленко, учесник у ратовима од 1912. до 1916
Радовановић Обрад, учесник у ратовима од 1912. до 1913
Радовановић Пантелија, учесник у ратовима од 1912. до 1916
Радовановић Радомир, учесник у рату од 1915 до 1916
Радовановић Тома, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
Радојичић Војислав, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Радојичић Живорад, учесник у ратовима од 1913 до 1915
Радојичић Јаков, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Радојичић Миливој, учесник у ратовима од 1912. до 1916
Радојичић Милорад, учесник у ратовима од 1912. до 1916
Радојичић Момир, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Радојичић Павле, учесник у ратовима од 1912. до 1916
Радојичић Стојан, учесник у рату од 1915 до 1916
Ракић Дргомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Ракић Душан, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
Ракић Живорад, учесник у рату од 1915 до 1916
Ракић Љубомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918
Ракић Марко, учесник у рату од 1914. до 1918

Ракић Мијаило, учесник у ратовима од 1912. до 1916
 Ракић Милан, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
 Ракић Милутин, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Ракић Михаило, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Ракић Стеван, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
 Рафаиловић Владислав, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Рафаиловић Љубисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Симеуновић Велисав, учесник у ратовима од 1913 до 1916
 Симеуновић Душан, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Спасојевић Александар, учесник у рату од 1915 до 1918
 Спасојевић Јован, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Спасојевић Јовица, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Станисављевић Велисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Станковић Марко, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Станојлевић Ђурађ, учесник у ратовима од 1912. до 1915
 Станојловић Арсеније, учесник у ратовима од 1912. до 1915
 Станојловић Ђорђе, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Стефановић Љубомир, учесник у ратовима од 1912. до 1916
 Стојчић Мијат, учесник у рату од 1914. до 1917
 Стојчић Милован, учесник у рату од 1915 до 1916
 Стојчић Младен, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Стојчић Радомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Стојчић Велимир, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Стојчић драгослав, учесник у ратовима од 1912. до 1916
 Тадић Александар, учесник у ратовима од 1912. до 1913
 Тадић Богосав, учесник у рату од 1915 до 1916
 Тадић Велисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Тадић Душан, учесник у рату од 1915 до 1916
 Тадић Живко, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Тадић Живорад, учесник у ратовима од 1912. до 1916
 Тадић Љубисав, учесник у ратовима од 1912. до 1916
 Танасић Божидар, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
 Танасић Велисав, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
 Танасић Љубисав, учесник у ратовима од 1913 до 1915
 Танасић Ранисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Танасић Чедомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Томић Јеремија, учесник у ратовима 1913 до 1916
 Томић Ненад, учесник у ратовима 1912. до 1913
 Ђирић Радован, учесник у ратовима од 1912. до 1918
 Урошевић Богосав, учесник у ратовима од 1912. до 1915
 Урошевић Војислав, учесник у ратовима од 1913 до 1916
 Филиповић Драга, учесник у ратовима од 1912. до 1914.
 Филиповић Ивко, учесник у ратовима од 1912. до 1915

Филиповић Светозар, учесник у ратовима од 1913 до 1915

Чупковић Лазар, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Памбуковица

Аксентић Аксентије, погинуо 1914. на Гучеву где је и сахрањен

Аксентић Пантелија, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Аксентић Љубомир, погинуо 1914. на Гучеву где је и сахрањен

Балиновац Божидар, умро 1914. код куће у Памбуковици

Балиновац Драгић, умро 1915 у ропству, сахрањен у Нежидеру

Балиновац Драгољуб, погинуо 1915 код Ђевђелије где је и сахрањен

Балиновац Драгослав, умро 1913, без податка о месту гробнице

Балиновац Никола, умро 1915. у ропству, сахрањен у Нежидеру

Богдановић Михаило, умро 1914. у ропству, сахрањен у Араду

Богдановић Светислав, погинуо 1914., сахрањен на положају

Богдановић Велисав, умро 1914. у ропству, сахрањен у Араду

Васић Милан, погинуо 1914., сахрањен на положају

Васиљевић Александар, погинуо 1914. на Гучеву, сахрањен на положају

Васиљевић Драгић, умро у ропству 1913, сахрањен у Бугарској

Васиљевић Драгојло, погинуо 1914. од Мађара, сахрањен на положају

Васиљевић Рајко, умро код куће, сахрањен у Памбуковици

Васиљевић Владимир, погинуо код Ђевђелије, сахрањен на положају

Вујић Рајко, погинуо 1913, без података где је сахрањен

Вукосављевић Живорад, погинуо 1915 у Подгорици, сахрањен на положају

Вукосављевић Драгојло, отеран у ропство 1916 где је умро, сахрањен у Нежидеру

Вукосављевић Новак, погинуо 1914. на Дрини, сахрањен на положају

Вукосављевић Радоје, погинуо 1915 код Смедерева, сахрањен на положају

Вукосављевић Радомир, погинуо 1914. на Гучеву, сахрањен на положају

Вукосављевић Рајко, умро 1915 у Крагујевцу где је и сахрањен

Вукосављевић Тривун, погинуо 1914. на Гучеву, сахрањен на положају

Вукосављевић Владислав, погинуо 1914. на Гучеву, сахрањен на положају

Вукосавњевић Лука, умро 1914. у Палану где је и сахрањен

Глишић Игњат, умро у болници у Загребу где је сахрањен, без податка о години смрти

Глишић Новак, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Грујичић Радоје, умро 1915 у Солуну где је и сахрањен

Димитријевић Милоје, умро 1915 на Солуну, сахрањен на Солуну

Ђукић Божидар, умро 1915 на острву Виду, сахрањен у гробници на Виду

Ђукић Срећко, умро код куће, сахрањен на гробљу у Памбуковици

Ђукић Велисав, умро 1914. у Ваљевској болници, сахрањен у Ваљеву

Ешкировић Благоје, умро 1912., сахрањен на положају
Жујовић Јовица, умро 1915 у Товарнику, сахрањен у Ђевђелији
Илић Петар, погинуо 1912., сахрањен на положају
Јаковљевић Митар, погинуо 1913, сахрањен на положају
Јањић Живан, умро 1914. у ропству, без податка о гробном месту
Јањић Богдан, погинуо 1913 у Куманову, сахрањен на положају
Јањић Мирко, погинуо 1912. , без података о гробном месту
Јањић Велисав, умро 1914. у ропству, без податка о гробном месту
Јеремић Богдан, умро 1915, сахрањен на положају
Јоцић Витомир, умро 1915 у ропству у Нежидеру
Јосиповић Миливоје, погинуо у отступању
Јовановић Милијан, погинуо 1912., сахрањен на положају
Јовановић Радосав, погинуо 1912., сахрањен на положају
Капетановић Ђурађ, умро у болници 1916 (Дринска дивизија), сахрањен у
Батачину у Македонији
Капетановић Младен, погинуо на Солуну где је и сахрањен
Капетановић Никола, умро у Валони на реци Војшки, сахрањен у Валони
Кованчић Радомир, умро 1915 на Солуну , сахрањен на Солуну
Лукић Живан, погинуо 1914. у Степојевцу, сахрањен на положају
Лукић Драгомир , погинуо 1912. у Македонији, сахрањен на положају
Лукић Иванко, погинуо 1914. код Крушевца, сахрањен на положају
Лукић Светислав, умро 1914. У Велесу где је и сахрањен
Лукић Велисав, умро 1914. у Велесу где је и сахрањен
Маринковић Илија, умро 1917 у ропству, сахрањен у војној болници
Маринковић Љубомир, погинуо 1913 на коти 650, сахрањен на положају
Маринковић Радоје, погинуо 1914., сахрањен на положају
Миловановић Станислав, члан УНАС
Миловановић Светислав, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до
1918, члан УНАС
Миловановић Светомир, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до
1918, члан УНАС
Миловић Милан, о њему се не зна ништа
Моловић Драгојло, умро у ропству, сахрањен у Нежидеру
Моловић Лука, умро код куће, сахрањен у Памбуковици
Моловић Манојло, умро код куће, сахрањен у Памбуковици
Моловић Милисав, умро код куће, сахрањен у Памбуковици
Моловић Милоје, погинуо 1912., сахрањен на положају
Моловић милорад, погинуо 1912., сахрањен на положају
Моловић Младен, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918,
члан УНАС
Моловић Н. Драгомир, уро1915 на Солуну, бачен у море
Моловић Обрад, умро 1915 у ропству, сахрањен у Нежидеру
Моловић Љубомир, умро у војној болници, сахрањен на положају

Нинковић маринко, погинуо 1913 у куманову где је и сахрањен

Нинковић Милорад, погинуо 1912., сахрањен на положају

Нинковић Љубомир, умро 1912., сахрањен на положају

Нинковић Спасоје, умро код куће, сахрањен у Памбуковици

Петровић Павле, погинуо 1914., сахрањен је на положају

Петровић У. Иван, умро 1917 у ропству, сахрањен у Чехословачкој

Пошарац Иван, умро 1914. код Беле Цркве где је и сахрањен

Пошарац Милан, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Пошарац Радован, нестao у Албанији у отступању

Поповић Милош, погинуо 1914., сахрањен на положају

Ранђић Милорад, нестao у борби и о њему се не знз ништа

Ранковић Тихомир, умро 1915 у ропству у Нежидеру

Сакић Драгомир, погинуо 15.09.1915 од Немаца, сахрањен у Вируту у Македонији

Сакић Милорад, нестao на коти 650, не зна се гробно место

Сакић Велисав, умро 1914. у Бежанији, не зна се гробно место

Ситарица Живан, отеран у ропство где је умро, сахрањен у Нежидеру

Ситарица Живан, умро у Аустрији где је и сахрањен

Ситарица Иван, погинуо 1915 на Бајковцима, сахрањен на положају

Ситарица Милорад, погинуо 1912. од Турака, сахрањен на положају

Станаревић Стanoјe, погинуо у борби, али се не зна где, сахрањен на положају

Станковић Милош, умро 1915 у ропству, сахрањен у Нежидеру

Станковић Павле, умро 1915 у ропству, сахрањен у Нежидеру

Ћирић Љубомир, умро у болници у Загребу где је сахрањен, без податка о години смрти

Чолић Милорад, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Радњево

Вукосављевић Богосав, земљорадник (пензионер), учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Илић Станимир, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Ивковић Милисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Јеремић Јелесије, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Јовановић Живојин, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Миличић Миладин, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Мушички Владимир, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Недељковић Душан, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Ристић Иван, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Ристић Тихомир, учњесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Симанић Добривој, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Станојевић Светозар, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Степановић Љубисав, ичесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Рукладе

Вучетић Велисав, учесник у рату од 1915 до 1916

Гајић Душан, учесник у рату од 1914. до 1918

Ђурђевић Светислав, земљорадник, учесник у рату од 1914. до 1918, члан УНАС

Ђокић Војислав, учесник у рату од 1914. до 1918

Ђурђевић Милисав, учесник у рату од 1914. до 1918

Живановић Драгољуб, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Живановић Драгољуб, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Ивановић Миливој, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Ивановић Велисав, учњесник у ратовима од 1912. до 1918

Јовановић Живко, ужесник у ратовима од 1912. до 1918

Костић Александар, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Петковић Живорад, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Петровић Александар, учесник у рату од 1914. до 1918

Радојевић Исидор, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Радојевић Исидор, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Сележевић Нестор, учесник у рат од 1914. до 1918

Рупљани

Видаковић Светозар, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Јовановић Арсеније, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Јовановић Радојица, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Кедић Живорад, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Митровић Михаило, учествовао у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Радојичић Љубисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Слатина

Ђурђевић Александар, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Исић Радојица, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Совљак

Велимировић Димитрије, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Ђуричић Драгомир, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Марковић Марко, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Ранковић Милорад, Округ ваљевски, II пук, умро 23.11.1917, сахрањен у Феривилу (Сиди Абдала)

Ранковић Тихомир, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Степање

Петровић Радомир, Округ ваљевски, Дринска дивизија, умро 04.03.1916, сахрањен у Говину

Стубленица

Антонић Живко, члан УНАС

Косанић Радомир, Округ вањевски, V пук, умро 05.03.1916, сахрањен на Виду

Леонтијевић Јован, Округ ваљевски, V пук, умро 19.02.1916, сахрањен на Виду

Лазић Радисав, Округ ваљевски, др. арт. п, умро 23.02.1916, сахрањен на острву Лазарету

Лукић Велисав, Округ ваљевски, умро 31.01.1916, сахрањен на острву Лазарету

Ракић Живорад, Округ ваљевски, XIV пук, умро 21.02.1916, сахрањен на острву Лазарету

Ракић Љубомир, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Ракић Милутин, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Таково

Дамњановић Радован, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Ђорђевић Живко, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Максимовић Љубисав, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Максимовић Милоје, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Марић Спасоје, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Митровић Милорад, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Поповић Божидар, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Ранковић Антоније, земљорадник (пензионер), учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Тврдојевац

Милошевић Василије, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Трлић

Алимпић Стеван, погинуо 1914. на Курјачици, сахрањен на положају
Бајић Миливоје, погинуо 1914. на Курјачици, сахрањен на положају
Близоњац Божидар, погинуо 1913 код Ретке Букве, сахрањен на положају
Бркић Драгомир, погинуо 1913 код Ђевђелије, сахрањен на положају
Вајић Ђорђе, учесник у ратовима од 1912. до 1915

Вуковић Боголуб, погинуо 1912. на Гучеву, сахрањен на положају

Вуковић Боголуб, учесник у рату од 1914. до 1918, одликован Албанском споменицом

Вуковић Гвозден, погинуо 1912. на Гучеву, сахрањен на положају

Вуковић Гвозден, погинуо 1915, сахрањен на положају

Вукотић Чедомир, умро 1913 код Овчег Поља, сахрањен код Овчег Поља

Вукотић Милосав, погинуо 1914., не зна се где, сахрањен на положају

Гавриловић Анђелко, умро 1914. у Надмеђеру, сахрањен у Надмеђеру

Гавриловић Марко, погинуо 1913 код Врања, сахрањен на положају

Дамљановић Радомир, погинуо 1912. код Врања, сахрањен на положају
Дамљановић Светозар, погинуо 1912. код Врања, сахрањен на положају
Дамљановић Витомир, умро 1913 у Нежидеру, сахрањен у Нежидеру
Димитријевић Драгомир, погинуо 1917 код Аранђеловца, сахрањен у
Аранђеловцу

Димитријевић Миливоје, погинуо 1913 код Врања, сахрањен на положају
Ђаковић Радомир, умро 1913 у Нишу, сахрањен у Нишу

Живановић Живојин, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован
Албанском споменицом

Живановић Душан, нестао 1918

Живановић Петар, погинуо 1917 на Солуну, сахрањен на Солуну

Живановић Ранисав, умро 1914., не зна се где

Игњатовић Радомир, погинуо 1912. код Врања, сахрањен на положају

Илић Александар, умро 1915 у Црној Гори, сахрањен у Црној Гори

Илић Данило, учес. у ратовима 1912.-1918, одликован Алб. споменицом за
храброст и Златном мед. за храброст

Илић Драгомир, погинуо 1918 код Аранђеловца, сахрањен у Аранђеловцу

Илић Костадин, умро 1915 у Нежидеру, сахрањен у Нежидеру

Илић Лазар, умро 1913 у Нежидеру, сахрањен у Нежидеру

Илић Павле, умро 1915 у Албанији, сахрањен у Албанији

Исаиловић Миладин, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован
Албанском споменицом

Јовановић Ж. Владимир, погинуо 1913 код Ретке Букве, сахрањен на
положају

Јовановић Чедомир, умро 1915 у Нежидеру, сахрањен у Нежидеру

Јовановић богосав, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован
Албанском споменицом

Јовановић К. Владимир, погинуо 1914. на Церу, сахрањен на положају

Јовановић Новак, учес. у ратовима 1912.-1918, одликован Алб.
споменицом и Сребрном медаљом за храброст

Јовановић Светозар, погинуо 1913 код Ретке Букве, сахрањен на положају

Јовановић Тривун, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован
Албанском споменицом

Јовановић Веселин, учесник у рату 1914.-1918, одликован Алб.
споменицом и Сребрном медаљом за храброст

Кандић Живојин, умро 1913 у Нежидеру, сахрањен у Нежидеру

Кандић Михаило, учесник у ратовима од 1912. до 1918,

Кандић Радомир, умро 1915 у Валони, сахрањен у Валони

Кандић Велисав, погинуо 1913 код Ретке Букве, сахрањен на положају

Кандић Војислав, погинуо 1916 на Грунишком Вису, сахрањен на
положају

Кнежевић Милорад, стрељан 1912. од Немаца, сахрањен у Београду

Костић Живорад, учесник у рату од 1914. до 1918, одликован Албанском споменицом

Костић Живорад, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Костић Драгомир, погинуо 1912. код Ретке Букаве, сахрањен на положају

Костић Нешко, учесник у рату од 1914. до 1918, одликован Албанском споменицом

Костић Негован, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Лазаревић Милорад, погинуо 1914. код Ђевђелије, сахрањен на положају

Лазаревић Радоје, умро 1914. у ропству, сахрањен у Нежидеру

Лешћанин Мирко, учесник у рату од 1914. од 1918, одликован Споменицом за рат, ослобођење и уједињење

Лелићанин Драгосав, учесник у рату од 1914. до 1918, одликован Албанском споменицом

Лелићанин Петроније, погинуо 1913 на Бистрици, сахрањен на положају

Лелићанин Радојица, учесник у ратовима од 1912. до 1916

Лелићанин Радојица, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Лелићанин Радомир, погинуо 1913 на Бистрици, сахрањен на положају

Лелићанин Станисав, учесник у рату од 1914. до 1916, одликован Споменицом Ослобођења и уједињења —

Лукић Ненад, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Лукић Драгомир, погинуо 1914. на Курјачици, сахрањен на положају

Максимовић Чедомир, погинуо 1913 на Овчем пољу, сахрањен на положају

Максимовић Светислав, погинуо 1913 на Овчем пољу, сахрањен на положају

Макулић Срећковић, учесник у ратовима од 1912. до 1915

Малковић Петар, учесник у ратовима од 1913 до 1915

Манојловић Бошко, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Манојловић Јосип, умро 1914. у ропству, сахрањен у Нежидеру

Манојловић Миливоје, земљорадник, учесник у ратовима од 1914. до 1918, члан УНАС

Манојловић Новак, умро 1914. у ропству, сахрањен у Нежидеру

Манојловић Радомир, умро 1914. у ропству, сахрањен у Нежидеру

Манојловић Витомир, умро 1914. у ропству, сахрањен у Нежидеру

Марковић Илија, учесник у ратовима од 1914. до 1916

Маркулић Милинко, погинуо 1915 у Македонији, сахрањен у Македонији

Маркулић Милојко, умро 1914., не зна се где је сахрањен

Маркулић Милорад, погинуо 1916 на Кајмакчалану, сахрањен на Кајмакчалану

Маркулић Љубомир, погинуо 1914. код Београда (Конатице), сахрањен на положај

Маркулић Сретен, погинуо 1916 на Кајмакчалану, сахрањен на положај

Михаиловић Миливоје, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Мијаиловић Драгомир, умро 1916 као заробљеник, у Нежидиру

Мијаиловић Радоје, умро 1915 у бежанији, сахрањен у Младеновцу

Мијаиловић Рајко, умро 1913 у Сјеници, сахрањен у Сјеници, споменик у Трлићу

Мијаиловић Светомир, умро 1917 у болници у Екишишу, сахрањен у Екишишу, Француска

Мијаиловић Здравко, погинуо 1915 код Сmedерева, сахрањен код Сmedерева, споменик у Трлићу

Мијушковић Живојин, умро 1913 у Велесу, сахрањен у Велесу

Мијушковић Драгић, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Мијушковић Милоје, погинуо 1914. у Чибутковици код Лазаревца, сахрањен у Чибутковици код Лазаревца

Мијушковић Војислав, умро 1913 у Велесу, сахрањен у Велесу

Миленковић Симеун, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Миливојевић Чедомир, учесник у ратовима од 1912. до 1915

Милојковић Живан, погинуо 1913 код Овчег Поља, сахрањен на положај

Милојковић Благоје, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Милојковић Драгомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Милојковић Радосав, умро 1915 у Скадру, сахрањен у Скадру

Милутиновић Михаило, погинуо 1913 на Овчем Пољу, сахрањен на положај

Павловић Милијан, погинуо 1915 код Ђевђелије, сахрањен на положај

Павловић Радоје, учесник у ратовима од 1912. до 1915, одликован Медаљом за храброст (за 1913 годину.)

Павловић Веселин, нестao 1915 на положају

Петрић Ашко, учес. у ратовима 1912.-1918, одликован Алб. споменицом и Златном медаљом за храброст

Петрић Б. Милан, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Петрић Милисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Петрић Љубомир, од 1914. се не зна ништа о њему

Петрић Велисав, погинуо 1914., сахрањен на положају

Петровић Живорад, погинуо 1912. на Гучеву, сахрањен на положају

Петровић Андрија, учесник у ратовима од 1912. до 1915

Радивојевић Тома, учесник у ратовима од 1913 до 1918, одликован Албанском споменицом

Раковић Ђорђе, учесник у ратовима од 1912. до 1916

Раковић Милосав, учесник у ратовима од 1912. до 1915

Симић Павле, погинуо 1914. на Курјачици, сахрањен на положају

Симић Витомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Стајчић Будимир, погинуо 1914. на Гучеву, сахрањен на положају

Стајчић Драгоје, умро 1915 у ропству

Стајчић Крстивој, учесник у ратовима од 1912. до 1914.

Стајчић Никола, учесник у ратовима од 1912. до 1914.

Стајчић Симеун, погинуо 1915 код Подгорице, сахрањен у Подгорици

Станић Андрија, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Станић Милутин, погинуо 1914. код Подрињске Лознице, сахрањен на положају

Станић Привислав, погинуо 1915 на Крфу, сахрањен на Крфу

Стефановић Драгић, нестao

Стојчић Милорад, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Стојичић Миладин, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Тешић Станимир, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Урошевић Живорад, учесник у рату од 1914. до 1918, одликован Албанском споменицом

Урошевић Нешко, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Урошевић Сава, учес. у рат 1914.-1918, одликован злат. сребр. Алб. споменицом и Обилићевом медаљом за храброст

Трњаци

Јоксимовић Милорад, земљорадник, учесник у рату од 1914. до 1918, члан УНАС

Јоксимовић Радосав, учесник у рату од 1915 до 1918, одликован Албанском споменицом

Леонтијевић Сретен, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Леонтијевић Стеван, учесник у рату од 1914. до 1918, одликован Албанском споменицом

Ребић Вукашин, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Тулари

Бојић Радосав, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Бојић Милоје, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Бојић Јовица, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Бојић Милорад, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Бајић Милисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Бајић Ранисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Бранфовић Тихомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Брисић Милорад, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Брисић Чедомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Везилић марко, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Глишић Момчило, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Димитријевић Радоје, учес. у ратовима 1912.-1918, одликован Крстом Св. Ђорђа IV степена, Карађорђевом звездом и Албанску споменицу

Димитријевић Чедомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Димитријевић Светомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Ђукић С. Војин, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Ђукић Ж. Војин, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Зујаловић Д. Радомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Зујаловић Ранисав, земљорадник (инвалид), учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Зујалица Милосав, учествовао у ратовима од 1912. до 1918

Јоксимовић Милан, учествовао у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском

Мирошављевић Драгоје, учествовао у ратовима од 1912. до 1918

Мирошављевић Чедомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Младеновић Милан, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Младеновић Иван, учесник у ратовима од 1914. до 1918

Мајсторовић Миливоје, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Мајсторовић Војислав, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918.,
члан УНАС

Мајсторовић П. Војислав, учесник у ратовима од 1912. до 1918., одликован
Албанском споменицом

Мајсторовић И. Божидар, учесник у ратовима од 1912. до 1918., одликован
Албанском споменицом

Мајсторовић П. Светислав, учествовао у ратовима од 1912. до 1918.,
одликован Албанском споменицом

Мајсторовић С. Драгојле, учесник у ратовима од 1912. до 1918., одликован
Албанском споменицом

Марјановић Владимир, учесник у ратовима од 1912. до 1918.

Мандић Радисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918.

Мандић Живан, учесник у ратовима од 1912. до 1918., одликован
Албанском споменицом

Мандић Стојан, учесник у ратовима од 1912. до 1918., одликован
Албанском споменицом

Митровић Владисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918., одликован
Албанском споменицом

Митровић Радомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918., одликован
Албанском споменицом

Пуцаревић Милосав, учесник у ратовима од 1912. до 1918., одликован
Албанске споменице

Пуцаревић Михаило,учњник у ратовима од 1912. до 1918., одликован
Албанском споменицом

Ракић Вукашин, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918., члан
УНАС

Симић Симеун, учесник у ратовима од 1912. до 1918.

Симић И. Чедомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918., одликован
Албанском споменицом

Симић Љубомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918., одликован
Албанском споменицом

Симић Драгутин, учесник у ратовима 1912. до 1918.

Сарић Т. Миливоје, учесник у ратовима од 1912. до 1918.

Сарић В Радомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918.

Сарић Стеван, учесник у ратовима од 1912. до 1918., одликован Албанском
споменицом

Сарић Радован, учесник у ратовима од 1912. до 1918., одликован
Албанском споменицом

Сарић Веселин, учесник у ратовима од 1912. до 1918., одликован
Албанском споменицом

Сарић Трифун, учесник у ратовима од 1912. до 1918.

Ситарица Илија, учесник у ратовима од 1912. до 1918.

Станић Љубомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Станић Михаило, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Спасојевић Светомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918

Спасојевић Милорад, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Тимотић Милан, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Тодоровић Љубисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Терзић Јанко, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Хацић Драгомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Хацић Б. Александар, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

У6

Андрић Ранисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Арсенијевић Ранко, земљорадник, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Атанацковић Станислав, учесник у рату од 1914. до 1918, члан УНАС

Вишњић Стеван, учесник у ратовима 1912.-1918, одликован Карађорђевом звездом и Албанском споменицом

Влајнић Бранко, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Вучуровић Србољуб, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Ђурановић Маринко, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Илић Десимир, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Јанковић Душан, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Јанковић П. Душан, учесник у ратовима 1912.-1918, одликован Споменицом Белог орла и Албанском споменицом

Јеличић Миладин, учесник у рату од 1914. до 1918, одликован Албанском споменицом

Јовановић Новак, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Казимировић Илија, учесник у рату од 1914. до 1918, одликован Албанском споменицом

Краковић Велимир, учесник у рату од 1914. до 1918, одликован Албанском споменицом

Марјановић Добросав, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Марјановић Душан, учесник у рату од 1914. до 1918, члан УНАС

Марјановић Ратко, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Марковић Радојица, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Миленковић Бранко, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Милунић Драгутин, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Милутиновић Василије, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Мирковић Бошко, учесник у рату од 1914. до 1918, одликован Албанском споменицом

Митровић Петар, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Митровић Тијосав, учесник у рату од 1914. до 1918, одликован Албанском споменицом

Николић Светозар, учесник у рату од 1914. до 1918, члан УНАС

Паунковић Александар, учесник у рату од 1915 до 1918, одликован Албанском споменицом

Поповић Димитрије, учесник у рату од 1914. до 1918, члан УНАС

Поповић Милутин, Округ ваљевски, умро 25. 07. 1919, сахрањен у Бизерти, а помиље се да је сахрањен и у Феривилу (Сиди Абдала)

Поповић Момчило, учесник у рату од 1914. до 1918, одликован Албанском споменицом

Ранковић Љубисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Сандић Димитрије, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Симић Михаило, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Скорић Драгољуб, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан Удружења носилаца Албанског споменице

Станојевић Милорад, учесник у рату од 1914. до 1918, одликован Албанском споменицом

Тадић Жарко, учесник у рату од 1915 до 1918, одликован Албанском споменицом

Фуцић Сава, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Црвена Јабука

Кузмановић Живорад, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Ненадовић Димитрије, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Ненадовић Милорад, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Ненадовић Радојица, Округ ваљевски, Дринска дивизија, умро 15.03.1916, сахрањен у Говину

Петровић Живојин, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС
Стојковић Милан, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Чучуге

Ашковић Андрија, умро од тифуса у ваљевској болници, сахрањен у Ваљеву

Ашковић Душан, умро 1915 у бежанијине зна се где је сахрањен

Ашковић Христивој, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Ашковић Јеврем, погинуо 1916 у Краљеву, сахрањен на положају

Ашковић Мишко, о њему се не зна ништа

Ашковић Милутин, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Ашковић Здравко, умро 1914. у болници у Лапову, сахрањен у Лапову

Бајић Андрија, погинуо 1915, сахрањен на положају

Бајић Милорад, погинуо 1914. код Ђевђелије, сахрањен на положају

Борић Милорад, Округ ваљевски, II коњички пук, умро 18.02.1916,
сахрањен на Виду

Васиљевић Богдан, погинуо 1912., сахрањен на положају

Васиљевић Милинко, погинуо 1918 на Једрену, сахрањен на положају

Ђурђевић Богдан, погинуо 1915 у Ваљевској Каменици, сахрањен на положају

Живановић Милорад, погинуо 1914. на Гучеву, сахрањен на положају

Живановић Љубомир, умро 1915 од тифуса у Обреновцу, сахрањен у Обреновцу

Живковић Чедомир, умро 1918 по повратку са Солуна, не зна се где је сахрањен

Живковић Чедомир, умро у бежанији, не зна се где је сахрањен

Живковић Станоје, умро 1915 у бежанији, не зна се где је сахрањен

Јовановић Милосав, погинуо 1914., сахрањен на положају

Јовић Драгомир, погинуо 1912., сахрањен на положају

Кајић Коста, умро 1915 од тифуса у Обреновцу, сахрањен у Обреновцу

Којић Милорад, умро 1915 у бежанији, не зна се где је сахрањен

Ковачевић Живко, погинуо 1914. на Курјачици, сахрањен на положају

Ковачевић Никола, умро 1915 у болници у Дудовици, сахрањен у Дудовици

Ковачевић Велимир, Округ ваљевски, V пук, сахрањен на острву Лазарету

Ковачевић Велимир, умро 1916 на Крфу, сахрањен на Крфу

Марковић Јеросим, умро 1918 у болници у Крагујевцу, сахрањен у Крагујевцу

Марковић Милисав, погинуо 1913 на Курјачици, сахрањен у Чучугама

Мијаиловић Љубомир, умро 1912. код куће, сахрањен у Чучугама

Мијаиловић Стојадин, погинуо 1912., сахрањен на положају

Милошевић Јеврем, погинуо 1916 на Кајмакчалану, сахрањен на положају

Милошевић Михаило, умро у бежанији, не зна се где је сахрањен

Милошевић Милан, умро 1913 у болници, сахрањен у Јешу
Милошевић Светомир, умро у бежанији, не зна се где је сахрањен
Панић Илија, умро 1915 у Обреновцу од тифуса, сахрањен у Обреновцу
Панић Никола, погинуо 1914. код Ђевђелије, сахрањен на положају
Павић Војислав, погинуо 1914. код Гучева, сахрањен на положају
Петровић Бошко, погинуо 1914. код Ђевђелије, сахрањен на положају
Петровић Никола, погинуо 1914. код Ђевђелије, сахрањен на положају
Радијичић Розомир, умро 1916 на Крфу, сахрањен на Крфу
Радојичић Живорад, погинуо 1915 на положају
Радојичић Михаило, умро 1915 од тифуса у Стублинама, сахрањен у Стублинама
Радојичић Милан, погинуо 1916 на Кајмакчалану, сахрањен на положају
Радовановић Живојин, умро 1914. у ропству, сахрањен у Нежидеру
Ранисављевић Драгомир, погинуо 1914. око Ђевђелије, сахрањен на положају
Ранисављевић Марко, погинуо 1913, сахрањен на положају
Ранковић Бошко, умро 1915 од тифуса у Обреновцу, сахрањен у Обреновцу
Симић Петар, погинуо 1912. код Куманова, сахрањен на положају
Станојевић Мирко, погинуо 1912., сахрањен на положају
Станојевић Тихомир, погинуо 1914. на Курјачици, сахрањен на положају
Степановић Живко, погинуо 1914. на Гучеву, сахрањен на положају
Степановић Бошко, погинуо 1915 код Скадра, сахрањен на положају
Степановић Богдан, погинуо 1912., сахрањен на положају
Тадић Мирко, умро у бежанији, не зна се где је сахрањен
Тадић Обрен, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС
Тимотић Милисав, погинуо 1913 на Курјачици, сахрањен на положају
Триндић Богосав, умро 1915 у бежанији, не зна се где је сахрањен
Триндић Никола, умро код куће 1916, сахрањен у Чучугама
Чолић Милорад, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Шарбане

Адамовић Драгомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом
Аврамовић Душан, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом
Аврамовић Станисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом
Благојевић Ранко, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС
Благојевић Велисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом
Васиљевић Иван, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Гајић Душан, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Гајић Милутин, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Дамњановић Радисав, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Ђенић Велимир, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Ђорђевић Никола, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Јовановић Радосав, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Лукић Новак, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Манојловић Чедомир, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Марковић Станимир, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Миловановић Душан, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Николић Милинко, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

Ранковић Милован, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Тадић Александар, учесник у ратовима од 1912. до 1918, одликован Албанском споменицом

Тадић Богосав, учесник у ратовима од 1912. до 1918, члан УНАС

ЗАКЉУЧАК

Ослободивши се турског ропства у 19. веку, балканске државе ослободиле су се и феудалног ропства. Тада је дошло до продирања капиталистичких друштвених односа и јачања националне свести, а са тим и до тежње за за ослобођењем поробљених крајева и националним уједињењем. Потреба младе буржоазије за територијалним проширењем преко етничких граница довела је до сукоба интереса који су се сводили на питање како треба поделити оне територије које ће се тек ослободити од Турака, а на које су сви претендовали са мање или више права. Да би оствариле своје циљеве, балканске државе су себе довеле у позицију да буду експоненти великих сила, јер су се ослањале на њих и тражиле њихову подршку.

Теренска и национална нехомогеност Балканског полуострва никад није правила сметњу за духовни развој и материјални напредак. Тежину балканског проблема су чинили сукоби поједињих народа, држава, па чак и племена у оквиру народних заједница, али су праве проблеме правиле друге ванбалканске силе које су тежиле да ојачају свој утицај на овим просторима.

Први балкански рат (1912) је вођен за ослобођење потлачених народа од турског ропства. Савезничке државе дошавши до свог циља требале су још да међу собом поделе ратни добитак тј. да разграниче поседнуте територије. Ре-

шење овог другог задатка било је теже него што је било достићи главни циљ рата. Међу савезницама је дошло до размирица око поделе територије. Разлог је што су биле сличне једна другој по снази и развијености, а ослобођена територија насељена народима који етнички припадају свим ослободиоцима. Немогућност да се на мирани начин разреши ово питање довело је до Другог балканског рата (1913) и напада Бугара на дотадашње савезнице – Србију и Грчку. Након једномесечних борби, Бугарска је морала да се одрекне својих идеја о проширењу граница. Полазећи од чињенице да је Србија изашла из ових ратова исцрпљена (у сваком погледу), да је разбијен Балкански савез из 1912., да Бугарска очекује згодну прилику да се реваншира Србији, да су Русија, Велика Британија и Француска неспремне за рат, Аустро Угарска окривљује Србију за убиство свог престолонаследника у Сарајеву и тако налази повод за напад (1914) и почетак остварења својих тежњи за излазак на море и Азију. Међутим, Србија 1918. године излази поново као победник. Овај рат није био ослободилачки као предходна два, већ на првом месту одбрамбени. Требало је сачувати оно за шта се изборило 1912. и 1913., а завршио се ослобођењем не само Срба већ и других јужних Словена на Балкану и стварање нове државне заједнице – Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. По завршетку рата, велики део српске војске није демобилисан већ је послат на границе да учврсти нову територијалну заједницу, тако да су многи Срби демобилисани тек 1920. године, када је војска могла да попуни своје редове новим кадровима¹⁷.

Изузимајући школован официрски кадар, главни носилац ових борби је био српски сељак. Служио је отаџбини од октобра 1912. до почетка 1920. у сва три позива и као последња одбрана. Многи од њих су дали животе, многи су „нестали“ или постали инвалиди.

Војно способни мушкарци из Тамнаве су формацијски припадали Дринској дивизијској области са командом у Ваљеву, у V и XVII пешадијском пуку и Дринском возарском ескадрону (одељења: артиљеријско, митраљеско, коњичко, инжењерско, санитарно и војно-судско). У попису ратника види се да су били и у другим формацијама (I пук, II коњички пук, II артиљеријски пук, XIV пук). Пратећи ратовање ова два пука долазимо до података докле су стизали и Тамнавци.

Топоними¹⁸ који се најчешће помињу, односе се на место смрти и место гроба или гробнице. На основу њих може да се види само део територије где су се Тамнавци борили и докле су стизали. У години 1912: Младеновац, Врање, Куманово, Ретке Букве (Ретки Буки), Бабуна, Битољ, Љеш; у 1913: Ниш, Врање, Овче Поље, Куманово, Брегалница (кота 650), Велес, Бистрица,

17 МИАВ, Збирка VARIA: Удружење носилаца Албанске споменице 1915-1916, Подружница Уб 1920-1973, инв.јед.бр. 27, предмет бр. 1 – „Објава“ Митраљеског одељења 17. Пешадијског пука бр. 3115 од 26. 01. 1920

18 Треба бити критичан према подацима који су се нашли на попису, јер се не зна ко је и кад дао податке; могуће су грешке у поклапању година са местима (примедба аутора)

Ђевђелија, Сјеница, Солун, Љеш (болница), Нежидер (логор); у 1914: Дрина, Подринска Лозница, Џер, Гучево, Костајник, Бела Црква, Степојевац, Ваљево (болница), Чибутковица (код Лазаревца), Лапово (болница), Крушевица, Куршумлија, Ниш (болница), Велес, Курјачица, Скопље (болница), Битољ, Ђевђелија, Црна Гора, Солун, Палан, Нежидер (логор), Арад (логор); у 1915: Обреновац, Ваљевска Каменица, Ваљево (болница), Смедерево, Младеновац, Крагујевац, Црна Гора, Подгорица, Скадар, Бајковци, Багран, Македонија, Ђевђелија, Вирут, Албанија, Љеш, Валона, Видо, Крф, Солун, Нежидер (логор), Маутхаузен (логор) и топоними места из Тамнаве; у 1916: Краљево, Каракула, Батачин, Грунишки Вис, Кајмакчалан, Солун, Крф, Видо, Бизерта, Говин, Лазарет, Феревил (Сиди Абдала); у 1917: Солун, Ђевђелија, Аранђеловац, Екиши (болница); у 1918: Једрене, Крагујевац (болница), Темишвар, Чехословачка (логор).

Анализом извора коришћених за овај попис види се да су многи настрадали на положајима (многи ту и сахрањени), у болницама (од рана, тифуса, туберкулозе и изнемогlostи), у „ропству“ тј. у логорима у Аустрији, Угарској, Чешкој... Многи су настрадали у „бежанији“ (1915) тако да се о њиховој судбини не зна ништа. Тешко је не приметити да је ратника из једног села било много са истим презименом, што упућује на закључак да су сви били из једне сеоске задруге.

Они који су се вратили својим кућама, причали су о онима који се нису вратили. Многи су одликовани за своје служење отаџбини и прса су им красиле Албанске споменице, Карађорђеве звезде, Крстови Светог Ђорђа IV степена, Златне и Сребрне медаље за храброст, Споменице Белог орла.

Највише података пружају спискови који се налазе у фонду Среског одбора Савеза бораца НОР-а Уб које су им доставили народни одбори општина. Не постоји податак који нам говори о разлозима прикупљања ових података од стране СУБНОР-а, али се намеће један – ратници и борци из периода 1912-1918 и 1941-1945 су се борили за ослобођење свог народа од стране окупатора, а циљ је да не оду у заборав сви они који су положили своје животе, претрпели голготе, нестали или остали инвалиди на спровођењу овог задатка. Не треба заборавити да је постојао период када је био забрањен рад удружења која су окупљала ратнике из 1912-1918¹⁹, тако да интересовање организације која су окупљала борце из једног другог периода није необјашњива, а могуће је да су тако једино и остали или допуњени спискови ове врсте. Уосталом у правилнима удружења бораца постоји став о међусобној сарадњи.

19 МИАВ, фонд: Удружење носилаца Албанске споменице 1915-1916, Подружница Ваљево (1938-1988), 1938-1989, инв.јед.бр. 15, предмет бр. 32 – Удружење носилаца Албанске споменице 1915-1916 је наредбом Крајскомандантуре за Србију, објављене 20. 05. 1941. забрањен рад; предмет бр. 107 – после дугог прекида, Удружење је обновило рад на Оснивачкој скupштини 15.04.1967. у Београду под називом Удружење носилаца Албанске споменице СР Србије

Милча Мадић

Живорад Жика Јевтић: СЕЛО ЈАСЕНИЦА – монографија

Самостално издање, Ваљево 2001.

Монографија о селу Јасенице које се просторно са северозапада насллања на град Ваљево, као једно од старијих сеоских насеља ваљевског краја, настала је као плод дугогодишњих истраживања архивских извора и проучавања објављене литературе. Полазећи од упутства за проучавање села Јована Цвијића и објављене резултате истраживања овог подручја Љубомира Павловића у издању САНУ почетком 20 века, уз коришћење подсетника Одбора за проучавање села САНУ, аутор је методолошки темељно наоружан, студијско проучио релевантну литературу и истражио расположиву архивску грађу у домаћим архивима, допуњујући је стрпљиво прикуњаним сећањима савременика.

Монографија је компонована из седам тематских поглавља у којима се представљају све значајне чињенице које се тичу прошлости и садашњости села из чега се може наслутити његова будућа судбина.

У првом поглављу представљене су природне особине села, геолошки сасстав и тектоника, постанак и типови земљишта, климатске карактеристике и хидрографија са прилогом скице географске карте атара села.

У другом поглављу "Село и становништво" аутор детаљно објашњава, настанак и порекло имена села, насељавање и популациони развој насеља, кућа и окућница, покућство, брак и породица, исхрана, ношња и одевање, име-на-кумства-презимена. Хронологију села од пада ових крајева под Отоманском власт до првих година после Другог светског рата аутор излаже у најобимнијем трећем поглављу које је насловљено „У прошлости“. На око осамдесет страница текста детаљно је изложена прошлост села и његових житеља под турском и аустријском као и аустроугарском и немачком влашћу, плиме и осеке у његовом развоју, страдању његових становника у многобројним и честим ратовима који су вођени на овим просторима и вечита борба за

живот и опстанак. Спискови страдалих и уништене имовине у ратовима вођеним током 20 века документовано и убедљиво сведоче о размерама страдања села и његових становника у последњем веку миленијума иза нас. Четврто поглавље „Привређивање“ представља развој основне делатности пољопривреде од рала до трактора, са свим пратећим променама у узгајању одређених пољопривредних култура, организацијом рада у породичној задрузи до покушаја колективизације у периоду социјалистичке изградње. Поред пластичног описа традиције и обичаја у пољопривредним пословима, представља се и пратећа занатска и домаћа радиност, трговина и израда одеће и других потребштина које су задовољаване сопственом израдом. Посебна пажња у овом поглављу посвећена је бројним дажбинама које је сеоско становништво морало измиривати према туђој или властитој држави. Користећи пореске књиге и тетрере још из времена владавине Отоманске империје, аутор је презентовао драгоцене податке о бројности мушких глава у домаћинству, њиховом имовном стању и висини пореских оптерећења која су морали да поднесу у одређеном раздобљу.

У оквиру петог поглавља „Култура, образовање и спорт“ дат је опис рељефа, верског живота и делатност цркве, празновања, обичаја и веровања, почетака стицања писмености и организованог школовања, експанзије и подизања квалитета живота и преображaja села али и његовог демографског пражњења у последњим деценијама. Организоване спортске активности везане најпре за делатност школе, добијају на ширини, квалитету и разноврсности оснивањем Соколског друштва, које окупља широк круг младих људи. После Другог светског рата масовни, посебно лопташки спортиви привлаче младе и доводе до оснивања фудбалског клуба „Слога“ који има запажену улогу у свом рангу такмичења.

Шесто поглавље „Родослови“ сачињено је за највећи број фамилија у мери коју су дозвољавали расположиви извори, посебно црквене матичне књиге, натписи на споменицима, сећања најстаријих житеља као и објављена литература о овом подручју. Аутор покушава, почев од родоначелника од којих је утврђено презиме, да представи основне податке о потомцима све до данашњих генерација у чему користи све поменуте изворе, подижући својеврstan споменик генерацијама које су живеле или сада обитавају у овом селу. У последњем седмом поглављу које је насловљено као „Епилог“ аутор представља гробља на којима почивају минуле генерације. Описујући детаљно споменична обележја поједињих фамилија и познатијих личности из различитих раздобља, читалац ове вредне монографије стиче упечатљиву представу о прошлним временима и генерацијама које су стварале историју овог насеља.

Монографија је илустрована обиљем фотографија, факсимила документа и другог документационог материјала, што јој даје посебну тежину и уверљивост. Аутор и сам потиче из села које представља на живописан и надахнут начин, чиме свој морални и људски дуг остварује највреднијим чином, који остаје потомству у аманет. Посебно треба истaćи упорност и љубав коју је аутор уградио у

штиво монографије, дајући јој посебну привлачност и шарм. Чињеница да је дугогодишњи истраживачки рад и посао на писању монографије и њеној припреми за штампу, аутор волонтерски одрадио, сама доволно говори.

На крају дат је списак коришћених извора и литературе као и попис мање познатих речи, што је уз афирмативну рецензију mr Милана Триковића, препоручује свима који желе да сазнају више о селу Јасеница.

Милча Мадић

Велибор Берко Савић: СОЛУНЦИ НА ЛОМАЧИ

Самостално издање, Ваљево 2002, 212

Аутор у овој књизи износи резултате својих истраживања везаних за околности и и мотиве забране једне књиге, издате под насловом „Србија у ратовима 1912-1918. са освртом на ваљевски крај“ коју је издало Удружења носилаца Албанске споменице Подружница Ваљево. Судски забрањена књига је изашла из штампе 1972 године а поводом шесдесет година од Кумановске битке. После предговора из пера др Веселина Ђуретића и кратких уводних објашњења друштвених и посебно политичких прилика у којима је књига настала, аутор хронолошки документовано излаже политичку активност и хајку која је покренута од ондашњих власти, Општинског одбора Савеза бораца Народбо-слободилачког рата Ваљево пре свих, а затим судског процеса забране књиге и њеног повлачења из промета. Стрпљивим и темељним истраживањем дос-тупне архивске грађе аутор реконструише политичке прилике, владајуће иде-олошке ставове и укупну друштвену климу која је стварана у вези књиге и њеног садржаја као и праве мотиве који су подгревали тај процес писаној речи о епопеји српског народа у ослободилачким ратовима 1912-1918.

Хронолошки след догађаја у вези забране књиге је документован аутентичном грађом, почев од захтева за покретање процеса забране од стране Општинског одбора СУБНОР-а Ваљево, нарученог „стручног“ мишљења о књизи које је дала Подружница друштва историчара и географа Ваљево, при-бављања досијеа инкриминисаних личности од органа Државне безбедности, преко покретања поступка Јавног тужиоца, писменог обраћања Окружном јавном тужилаштву у Сремској Митровици, одакле је покренут поступак, по-што је књига штампана у штампарији и књиговезници Шид, до пресуде Окружног суда у Сремској Митровици. И поред упорног настојања аутор књиге „Солунци на ломачи“ није успео да добије на увид списе надлежног су-да, што упућује на закључак да ни временска дистанца и промењене политичке прилике нису довольне да се подигне ембарго над „поверљивим“ судским спи-сима.

Аутор је поред обиља документа насталих у време овог процеса, презентовао спорне текстове биографија инкриминисаних ратника уз аналитички и полемички коментар са актерима процеса и њиховим „аргументима“ о ургентној забрани ове књиге са „изопаченим“ биографијама шест ратника, који су обележени као народни непријатељи због сарадње са немачким окупатором у Другом светском рату, за која дела их је теретила и судила им комунистичка власт. Поред драматичних исповести живих ратника оптужених као непријатељи народа, аутор презентује текст жалбе Подружнице као издавача књиге и потврдну одлуку Врховног суда САП Војводине о забрани књиге, аутор даје Летопис носилаца Албанске споменице, приказујући његову активност на не-говању и чувању вредности и традиција из ослободилачких ратова 1912-1918. Спискови чланова Удружења носилаца Албанске споменице 1915-1916 подружнице у Ваљеву са основним подацима о њима дати су у прилогу, као и именски регистар на крају књиге. Између ових поглавља, под насловом „Вартоломејске ноћи“ аутор презентује низ пресуда које су комунистичке власти изрекле неколицини Солунца, који су оптуживани као народни непријатељи. Укаљана част и конфискована имовина ни до данашњих дана нису враћени сада већ покојним ратницима нити њиховим потомцима. Ова књига је покушај рехабилитације, не само поједињих личности ратника из Првог светског рата, који су прошли и албанску голготу, него и пре свега реафирмацији вредности и циљева за које су многи наши преци положили своје животе.

Милча Мадић

Милан Васић: МАЈИНОВИЋ – хроника села

Самостално издање, Београд, 2002. 360

Хроника села Мајиновић настала је као плод вишегодишњег проучавања објављене литературе и архивске грађе о подручју Ваљевске Подгорине и тerenских истраживања које је аутор стрпљиво обављао, примењујући методолошка упутства Комисије за проучавање села САНУ. Књига је вешто компонована из седам тематско-хронолошких поглавља, богато илустрованим и органски повезаним у целину која презентује најзначајније податке о географским условима и карактеристикама подручја, становништву, насељу и променама које се забивају у раздобљу од првих трагова насеља, нарочито детаљно од насељавања српског становништва и његовог континуираног боравка, уназад више од тристоине година. После кратког увода и прегледног графичког плана села, аутор у поглављу „Период од настанка села до Првог светског рата“, даје опис села и његов географски положај илустрован прегледним картама и фотоснимком. На основу пажљиво и темељно проучених пописних података почев од 1717. аутор прати демографске промене уз презентовање пописних података о становницима села и њиховом имовном стању. Посебан прилог посвећује знаменитим личностима за време Отоманске власти и устанака, као и пореклу становништва према презименима, времену њиховог досељавања и подручју са којег миграју. Вредан прилог о народном градитељству и његовом развоју илустрован скицама и фотографијом типова кућа које су у прошлости грађене са пратећим економским објектима, даје посебну димензију овој хроници.

Поглавље „Балкански ратови и Први светски рат“ презентује учешће становника села са спиковима преживелих и погинулих и страдалих као и ратна дешавања на овим просторима са пописом гробала и споменика страдалим у овим ратовима, прецизно представљеним графичком скицом. Ту су и записи о железничкој прузи Ваљево – Каменица, на којој се одвијао теретни саобраћај за време Аустро-Угарске окупације.

Период између Првог и Другог светског рата аутор описује на десетак страница, пружајући основне податке о демографским, економским и поли-

тичким приликама које су пратиле село у том периоду његове бурне прошлости.

Период за време Другог светског рата је детаљније представљен, са више података о догађајима, учесницима оружаних формација у борби против окупатора, заробљеним и интернираним у логоре, житељима села као и о партизанској радионици за израду бомби. Поред спискова са подацима о учесницима појединачних оружаних формација, посебна пажња је посвећена интернираним у логоре, условима у којима су проводили време у заточеништву и судбини свих становника села који су прошли ратна искушења или су у њему страдали. Највише простотра у књизи аутор је посветио праздобљу после Другог светског рата о којем је и највише података могао прикупити, било писаних извора или усмених казивања. Све значајне промене које село доживљава у овом периоду, на економском, демографском, културном, образовном и ширем друштвеном плану, помно су забележене уз обиље података о раду месних органа власти, миграцијама становника, електрификацији, развоју путне мреже, занимањима мештана, као и породицама које нису имале потомке или су се иселиле у друга места. Развоју саобраћајне инфраструктуре и просвете у селу са пописом просветних радника, ученика академских грађана које је изнедрила ова средина, посвећена је дужна пажња у овом поглављу књиге. Фолклор, обичаји, народна ношња илустрована цртежима, језик житеља села са прилогом туђица које се користе у свакодневном говору, кућна радиност са предметима и алатима за свакодневну употребу, сличковито су описаны и графички приказани. Привредне делатности, пољопривреда, занати, трговина и природна богатстав са којима располаже подручје села детаљно су описаны у овом одељку. Гробља и споменици су посебно обрађени са прецизним подацима о локацији и сахрањенима. Родослови свих значајних фамилија су детаљно описаны уз графички приказ родослова фамилија Ђирић као оснивача села и Васић из које потиче аутор.

У прилогу књиге дата је хронологија најзначајнијих догађаја од пада ових крајева под власт Турака, пословицама које је сачувало народно предање, предсказању времена према календару и дужини животног века животиња и дравећа које се најчешће сусреће на овим просторима.

Хроника села Мајиновић у ваљевској Подгорини урађена је уз поштовање методологије коју је утврдила Комисија САНУ за израду оваквих публикација а њена посебна вредност је обиље пажљиво одабраног и приложеног илустративног материјала, фотографија, цртежа, географских карата и др. и као таква може служити као узор будућим ауторима.

Недељко Радосављевић

Стеван Павловић: ИСТОРИЈА БАЛКАНА

Clio – Београд, Београд 2001, 521

Простор Балканског полуострва и југоисточне Европе је, упркос бројним географским, привредним, етничким и другим унутрашњим разликама, у истоиографији ипак неопходно сагледавати као једну целину, јер су се велике кризе и ратови, покренуте на једном делу тог великог подручја, увек одражавале на цело окружење. Сем тога, Балкан је специфичан и као простор сусрета, сучељавања, али и сукоба цивилизација оличених у великим империјама, које су биле њихови носиоци.

У српској историографији, уколико делимично изуземо Источно питање Васиља Поповића, нема значајније студије чији аутор би се бавио Балканом у целини, у одређеном временском периоду. Шире проблеми Балкана истраживани су од аутора синтеза националне историје, као и писаца из домена опште историје. Ипак, интересовање за историју Балканског полуострва расте, па су дела Трајана Стојановића, америчког историчара српског порекла, Балканска цивилизација и Балкански светови, прва и последња Европа, привукла пажњу стручне, али и шире јавности.

Књига Стевана Павловића, професора Историје Балкана на универзитету Саутемптон, Историја Балкана, нова је на српском говорном подручју, чиме је њено појављивање за српску историјску науку још значајније. Хронолошки оквир његовог интересовања је време од 1804, када почине српска или прва национална револуција балканских народа под османском влашћу, па до 1945, када је, након до тада најкрватијег рата у историји човечанства, нов поредак успостављен у целој Европи, па и на Балкану.

Стеван Павловић се, међутим, у уводном делу потрудио да оде знатно дубље у прошлост, све до Балкана у времену Римске империје, да би хронолошки пратио ток насељавања Словена и стварања њихових држава, преко појаве нових освајача, османлија, и њиховог успостављања контроле над готово целим полуострвом.

У том, уводном делу, Павловић је посебно истакао XVIII век као прелазно раздобље ка балканским националним револуцијама. Ту је указао на специфичне прилике у Београдском пашалуку, где је доминирала српска популација, али и на грчки национални препород, подстакнут и помогнут од грчког

трговачког патрицијата, из кога су поникли и утицајни султанови дипломатски чиновници Грци, који су формално носили титулу драгомана (преводиоца). Он, такође, указује и на специфичан случај румунских кнежевина, у којима је аутономија коју су задржале вольним признањем османског суверенитета, чак умањивана заједничким радом Порте и грчких фанариотских кругова, подстакнутих сновима о обнови Византијског царства. Та три чиниоца, српски, грчки и румунски, биће носиоци првих балканских националних револуција, док је слободу Бугарској донела руска војска у време Велике источне кризе 1875–1878.

Анализирајући балканске националне покрете, Павловић добро уочава њихове међусобне разлике. Српска револуција, покренута 1804, у почетку је била без било какве озбиљније стране подршке, све до уласка Русије у рат 1806. У таквим околностима је и формирана национална устаничка држава, јер су првобитни циљеви елиминисања незаконите тираније дахија прерасли у рат за национално ослобођење. Велике силе су, изузимајући Русију, углавном биле присталице легитимистичке идеје да се не наруше границе Османске империје, и да се српско питање реши унутар њених граница. Грчка револуција 1821. је, међутим, успела да стекне велики број филхеленски настројених пријатеља који су могли да утичу на јавно мњење и званичну политику својих држава, чиме су њене позиције биле знатно боље него српске, због којих је српска устаничка држава и пропала 1813. Филхелени су долазили и као добровољци, попут енглеског песника Бајрона. Због стране поморске интервенције, у којој су учествовале и флоте земаља које су, у суштини, подржавале територијални интегритет Османског царства, и уласка Русије у рат, резултат је било признавање независности Грчке.

Румунске кнежевине су, због заокружене територијалне целине и прецизизаног статуса, биле у нешто повољнијем положају, посебно од Кучук Кајнарџијског мира 1774, када је Русија у велико наступала као арбитар у унутрашњим забивањима у Влашкој и Молдавији.

Павловић је и подробно указао на елите које су те национално ослободилачке покрете водиле, а које су у многоме међу собом биле различите. Док српску револуцију воде хајдучке старешине, локални кнезови и угледнији трговци, у Грчкој постоји супротност између клефтских старешина, врло сличних српским устаничким поглаварима, и просвећених припадника фанариотских породица, школованих у иностранству и често са већ стеченим дипломатским искуством. У Румунији, пак, постојало је јако бојарско племство, супротстављено грчким фанариотским кнежевима и упливу хетерија, али и тежњама сељаштва да се ослободи кулука и других феудалних обавеза.

Те елите и касније ће водити главну реч у својим земљама, све више се европизирајући, у чему су, ипак, предњачили Румуни, чији је национални покрет био утемељен на упоредној активности на ослобођењу од османског утицаја који није био само формалан (повремени улазак турских трупа, право прече

куповине аграрних производа...) као и власти фанариотских кнезева, који су достојанства куповали на Порти, што је само повећавало фискални притисак.

Посебна целина посвећена је времену по склапању Једренског мира, којим је практично отпочело формирање модерне политичке карте Балкана, односно стварање националних држава. Павловић је извршио занимљиво поређење међу њима. Једина формално независна била је Краљевина Грчка, на челу са краљем Отом Баварским, удаљена, међутим, од економских центара хеленске моћи, попут Солуна и Цариграда. То се, парадоксално, у једном тренутку манифестовало и кроз исељавање поданика у простор још увек под османском влашћу. Положај трибутарних кнезевина Србије, Молдавије и Влашке био је сличан, јер им је статус гарантоваја Русија. Оне су, како аутор сматра, у привредном погледу биле у знатно бољој позицији од Грчке, јер су услови за аграрну производњу били бољи, а територија компактнија.

Битну промену стања на Балкану Павловић види у резултатима Париског мира 1856, којим је руски утицај сужијен, а концепт великих сила постао гарант статуса кнезевина. Павловић посебну пажњу усмерава на најбројније становништво, Словене, расуте у аутономној Србији, практично независној Црној Гори, просторима Аустријског и Османског царства. Њихов положај био је врло различит. Танзиматске реформе у Турској нису у значајнијој мери побољшале положај хришћанског становништва, док је Хрватска била готово потпуно утопљена у централистичко царство Хабзбурга, а од нагодбе 1867. у угарски државноправни простор, са врло суженом аутономијом. Позицију сличну Пијемонту у Италији, међутим, српски кнез Михаило Обреновић није могао да материјализује националним уједињењем, како због ограничених ресурса којима је располагао, тако и због легитимистичког односа сила које су имале интерес да се очува *status quo*.

Нову прекретницу у историји Балкана Стеван Павловић види у Великој источној кризи, изазваној српским устанком у Босни и Херцеговини 1875, што је довело до рата балканских трибутарних кнезевина против Турске, уласка војно надмоћне Русије у рат на њиховој страни, и ојачаном улогом Аустроугарске, која је на Берлинском конгресу добила право да окупира Босну и Херцеговину.

Стеван Павловић посветио је посебну пажњу стању у коме су се налазила два царства која су територијално била ситуирана на Балкану, како пре, тако и после Берлинског конгреса. Реч је о Аустроугарској, којој је нагодба два најмоћнија народа у њеном саставу дала нову животну снагу, и Османском царству, чији напори да се реформише дају врло мале резултате. Новостворене независне државе, Румунија, Србија и Црна Гора, уз формално трибутарну, али готово независну Кнезевину Бугарску, већ тада показују аспирације према територијама које су још увек под турском контролом. Такви односи наставиће се све до балканских ратова 1912–1913, којим је Османско царство на Балкану сведено на турски етнички простор. Покушаји младотурака да револуцијом 1908. реформишу царство, а при том сачувају и његове основе у тра-

диционалном исламу, завршени су неуспешно. Како су се односи на полуострву, који су обележили читав деветнаести век, регулисали тек Лондонским мировним уговором, раздобље од 1900. до 1914, Павловић назива правим крајем XIX века. Уколико се то односи на османско државно присуство, то је свакако тачно, мада модерна историја Србије, Црне Горе и Румуније, у ствари, потиче од признања њихове независности 1878.

Стеван Павловић је значајну пажњу посветио пресељењима и покретима становништва, изазваним најчешће стварањем нових држава или померањем граница, при чему је готово свака нација или верска заједница тежила држави у којој није била мањинско становништво. Да то није тако једноставно, аутор је добро илустровао примером Грка, чија независна држава, настала 1829. и расцепкана на мање, саобраћајно тешко повезане целине, економски није могла да функционише самостално, јер су најелитнији трговачки и национални центри Грка остали у Османском царству, а сами фанариоти поново нашли место у османској дипломатији, па је чак долазило и до сеобе Грка у области под турском влашћу. Касније, доћи ће до обрнутог процеса, окончаног великим разменом становништва 1923.

Стеван Павловић указује и на однос у привредама балканских земаља, њихов претежно аграрни карактер, спору изградњу железница и ослонац на суседна тржишта великих царстава. При том као најнапреднију земљу види Румунију, најотворенију утицајима француске културе, са највише људи образованих на европским универзитетима, и значајним урбаним центрима, посебно Букурештом. Румунија је, истовремено, била и једина земља која је имала право племство (бојаре), али које постепено губи значај и привилегије.

Читалац ове добро написане синтезе може поставити питање због чега се аутор хронолошки определио за 1945, као граничну годину, а не 1918, када је завршен Први светски рат, односно 1922–1923, када је систем мировних уговора потврдио ново стање, односно нову геополитичку реалност без Аустроугарске, а са националним државама, које су своје постојање наставиле и после Другог светског рата.

За то је имао добре разлоге. Стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца промењен је однос снага међу балканским државама и изменјена њихова привредна структура. Такође је дошло до новог, опет масовног померања становништва, посебно када је реч о Грчкој, која је морала да прими стотине хиљада малоазијских Грка после своје неуспеле офанзиве на Анкарку (Велика катастрофа), која је, уједно, означила и крај грчке Велике идеје. То православно, често туркофонско становништво, дуго није било апсорбовано од грчког друштва. Истовремено, неке земље, попут Мађарске и Бугарске, имале су ревизионистичке тежње, док су сile победнице, Француска и Велика Британија, као и поражена Немачка, која под Хитлером доживљава војнички опоравак, имале на полуострву своје интересе. Утицај Русије, због слома царизма и увођења комунистичке власти у њој, као и дуготрајног грађанског рата, био је готово елиминисан, после скоро два века значајног присуства.

У историографији су ратни догађаји на Балкану врло исцрпно истражива- ни, па је аутор, поред општих образложења узрока избијања Другог светског рата, дао само краћи преглед ратних догађања на полуострву, истичући да је оно и тада остало у сенци других фронтова, а између Немаца, Британаца и Со- вјета. Резултат рата било је стварање новог поретка у Европи, а самим тим и на Балкану, оличеног у блоковској подељености, при чему је та нова геополи- тичка слика, изузимајући посебну позицију Југославије након разлаза са Со- вјетским Савезом, опстала све до почетка деведесетих година XX века.

На крају, може се закључити да је Стеван Павловић направио успешну синтезу историје Балкана, од времена када су отпочеле националне револуције балканских народа, до 1945, када је у Европи успостављена блоковска подеља. При том је користио опсежну литературу, али најчешће насталу ван подручја домицилних историографија, објављену пре свега на енглеском и француском говорном подручју. Аутори тих дела су, међутим, углавном исто- ричари потекли са балканских простора, и врло добро су упућени у своје на- ционалне историографије. Сам аутор, такође, истиче и да није вршио архивска истраживања, што би за писање овакве синтезе изискивало јако много времена, посебно ако се има у виду да су резултати истраживања наци- оналних историја балканских народа дали доволно података за рад на ова- квој књизи. Научни апарат дат је јасно и прегледно, као и историјске карте, укупно њих шест, којим је казивање аутора додатно визуелно поткрепљено. Можда би, технички, ипак било прикладније решење да су оне дате у самом тексту, а не на крају књиге.

У западноевропским историографијама тешко је било разбити стереотипе о прошлости овог полуострва, јер се дистанца њихових носилаца огледала не само у гео- графском и хронолошком чинионцу, већ и у важном питању познавања језика, а самим тим и историјских извора, друштва и обичаја балканских народа. Истовремено, исто- ричари са Балкана су, повремено, у свом раду били покретани и ненаучним императи- вима, пре свега националним и идеолошким.

Стога се чини да је баш група историчара, рођена у балканским земљама, али која је школована и радила у иностранству, успела да створи потребну равнотежу између ових, у основи битно различитих приступа историји Балкана. Један од њих је управо Стеван Павловић. У поговору овом издању, под сасвим добро одабраним насловом Историја или парамит: Балкан или проклето полуострво, на то указује и Андреј Ми- тровић.

Овим издавачким подухватом предузеће Clio дало је нов допринос пре- вођењу и објављивању значајних историографских дела, која домаћој научној, али и широј јавности, нису била лако доступна.

Дубравка Стјић

**Жарко Јовановић: НЕОСТВАРЕНИ РАТНИ ЦИЉЕВИ
ДРАЖЕ МИХАИЛОВИЋА, КОЛАБОРАЦИЈА У СРБИЈИ
1941-1945.**

Београд, 2001. Стр. 386+348.

Питање колаборације у Другом светском рату решено је већ одавно у већини земаља Европе: непосредно после рата судским путем – изрицањем пресуда лицима оптуженим за сарадњу са окупатором. У дужем периоду после рата, кроз историографска истраживања, која са дистанце могу да омогуће минуциознији прегледи и оцену догађаја и учесника, лишених потребе за одмаздом која се увек изроди у колективним сукобима. Ситуација у неким земљама у транзицији је сложенија зато што је Други светски рат на њиховом тлу био борба против нацизма али и грађански рат и револуција. Сагледавање тих догађаја и њихова оцена искључиво идеолошким критеријумима победника, враћају се као бумеранг кроз поплаву медијски профитабилне литературе, која покушава да рехабилитује поражену страну.

Историчар Жарко Јовановић је у исто време објавио студије о неоствареним циљевима Драже Михаиловића и зборник грађе и докумената који осветљавају један од најтежих периода српске историје. Циљ четничког покрета био је очување државног уређења и друштва Краљевине Југославије, уз пасивно чекање савезничке акције. Овај програм био је историјски превазиђен, што је у пракси довело до пораза четничког покрета и његовог вође као идеолога и војног команданта. Описи и набрајања поименичних жртава четничких злочина указују на одговорност за геноцид: убијање цивила, расељавања, уништавање читавих породица као симпатизера партизанског покрета, пљачки, паљења и других облика разарања сеоских насеља. Неодлучност у почетној фази рата довела је до опасних лутања у сарадњи са савезницима, одступања од ње, сарадње са Немцима и владом Милана Недића, коју је Дража Михаиловић 1941. осудио. Ако су партизани први започели устанак 7. јула 1941. и тим провоцирали одмазду немачког окупатора, одбијање сарадње са њима све до расплета рата када је било касно за нови споразум, отвара питање личних способности Драже Михаиловића као војног стратега. На-

меће се закључак о личности која по политичкој способности, стратешким проценама, угледу у војсци није била дорасла сложеним околностима рата на Балкану. Михаиловић није могао да се мери са Титом, који је успео да створи дисциплиновану војску, наоружану делимично од савезника, да сачува морал и војне и политичке циљеве војске, те да је претвори у народни покрет отпора. То исто желео је Дража Михаиловић, али није остварио: његове јединице биле су недисциплиноване, сејале су страх и mrжњу, те су српском селу и сељаштву нанеле велико зло. Чињеница је да је Дража Михаиловић као један од најобрзованјијих официра у Краљевини Југославији, школован у Француској и са одговарајућим обавештајним знањем, радом и личним везама у британској служби, делује као отежавајућа околност с обзиром на методе обрачуна његових војника са цивилним становништвом и заробљеним партизанима. Клање као метод основне одмазде од стране усташа у НДХ и четника у Србији тражи одговоре у сфери социјалне патологије и антропологије, што далеко превазилази историографски осврт. Две обимне књиге Жарка Јовановића садрже довољно грађе која недвосмислено доказује злочине, а савременици могу да извuku поуку о штетности политичких подела у Србији.

Чињеница да се још увек објављује литература о периоду Другог светског рата, показује да друштво није разрешило на прави начин велике трауме прошлости, а њихово дуготрајно потискивање намеће се као проблем садашњем времену транзиције. Задатак историчара је да допринесе зрелијем суочавању друштва са неугодним периодима своје прошлости, што Жарко Јовановић исказује на следећи начин: „Појава нових извора, таложење историјских чињеница, сазревање идеја и идеологија, разграђивање и првазилажење ранијих схватања – све то доводи до универзалнијих категорија које онемогућавају злоупотребу историје у дневнополитичке сврхе. Дуг историчара, посебно млађе генерације, јесте да свестраним проучавањем примарних историјских извора допринесу кориговању једностраних оцена, уклањању неправди и враћање историје нашег новијег времена историји као „учитељици живота”, са свим последицама научне критике једног времена, уз валоризацију онога што је било позитивно и што је обогатило историју народа Србије“ (стр. 9). Аутор указује на амбивалентност четничког покрета: патриотизам и издаја ослободилачке борбе, тежња за очувањем српског народа од биолошког уништења и масовни поколи, јунаштво и кукавичлук и друго. Одсуство јасне политичке концепције и плана развоја и деловања покрета коначно су довели до његовог пораза. Аутор је прегледао целокупну релевантну грађу: фонд Архива Војноисторијског института означен као „четничка архива“ са 75. 000 докумената. Војни део грађе је распоређен на Врховну команду, групе корпуса, бригада и одреда Југословенске војске у отаџбини. Извори цивилног карактера настали у политичким институцијама покрета обухватају различите меморандуме, пројекте, студије и прогласе о рату, националном програму и друштвеном и државном уређењу будуће државе. Немачка документација је поуздан извор, јер, како истиче Жарко Јовановић, „стварали

су је стручњаци, често историчари, при немачким штабовима, који су водили хронике јединица бележећи све значајније догађаје.“ Архива српске владе Милана Недића је извор првог реда, посебно документација војно-полицијских органа: петнаестодневни и месечни извештаји и елaborати о ситуацији на терену, разноврсна преписка о положају Србије у окупационом поретку. Архив емигрантске владе је значајан за изучавање односа покрета Драже Михаиловића и савезника, у првом реду записници са њених седница, меморандуми и прогласи, извештаји дипломатских мисија и друго. Из обиља грађе и литературе издвајамо: збирку грађе *Титло-Черчил: Стробо шајно*, у редакцији Душана Бибера; стенографске белешке *Суђење члановима политичког и војног руководства организације Драже Михаиловића*. Значајније монографије су: др Јован Марјановић: *Дража Михаиловић између Британаца и Немаца (I-II)*, Бранко Петрановић: *Револуција и контарреволуција у Југославији 1941-1945 (I-II)*, Веселин Ђуретић: *Савезници и југословенска ратна драма*; Бранко Латас, Милован Целебић: *Четници и њихова улога у време народноослободилачког рата 1941-1945*, Бојан Димитријевић: *Бенерал Драже Михаиловић и ваљевски равногорци*, Коста Николић: *Историја Равногорског покрета (књ. I-3)*. Југословенски емигранти објавили су бројна мемоарска дела, међу којима су: др. Живко Топаловић: *Борба за будућност Југославије*, Ђока Слепчевић: *Југославија уочи и за време Другог светског рата*, Боривоје Карапанцић: *Грађански рат у Србији (1941-1945)*. Ови извори се морају критички читати, јер је циљ неких од ових аутора да политички рехабилитују Михаиловића и његов покрет.

Основна намера групе официра на челу са Дражом Михаиловићем приликом долaska на Равну Гору маја 1941. године била је „да ствара оружане формације за борбу против окупатора када за то дође погодно време“. Претварање те идеје у нешто друго је резултат многих историјских чинилаца које Жарко Јовановић утврђује кроз бројне документе. Као и у студији *Ваљево под окупацијом 1941-1944*, аутор не инсистира на оценама и закључцима, већ анализира и наводи садржај докумената, тако да се сагледава противуречност идеје, стратегије и тактике четничког покрета. Већ 1941. године испољиле су се слабости у војној организацији и у раду командног кадра: „Многи комandanти су се одлучивали на самосталне акције, без претходног одобрења Врховне команде. У то спада и самовољно, без консултације са било ким, склапање споразума са немачким комandanтима на терену, као и са усташама у Босни. Самовољне одлуке доносили су и приликом пресуђивања и ликвидације не само појединаца, него и читавих породица, па и српских. У томе су руководећу улогу имале злогласне пљачкашке групе које су чиниле права зверства. О томе је генерал Јеврем Поповић записао: да су српски домаћини страховали од тих група и опредељивали се за партизане, међу којима је ипак владао неки ред и да је то највећа трагедија четничког покрета“, (Неостварени циљеви, стр. 53). Дража Михаиловић је током 1941. имао дискретну радиовезу са британском обавештајном службом, али она није дозвољавала директне контакте њега и чланова Владе у емиграцији.

Већ у лето 1941. године известан број грађанских политичара остварио је контакте са Дражом Михаиловићем, док је приступање др Живка Топаловића, председника Социјалистичке партије Србије, требало да допринесе уверењу јавности да радници и левица подржавају програм Драже Михаиловића. Значајне делове програма, посебно коначне верзије усвојене на Светосавском конгресу у селу Ба јануара 1941. године, писао је сам Топаловић, о чemu сведоче и његови мемоари. Жарко Јовановић истиче: „Четнички покрет Драже Михаиловића се залагао за очување старог друштвеног, економског и политичког система под династијом Карађорђевића. Драка и његови саветници нису били у стању да схвате сложене политичке и међународне проблеме, нити су били на висини времена у којем су се доносиле пресудне одлуке за Југославију и Србију. Дражини саветници се нису снашли усложеној ситуацији подељене и окупирање земље. Блиски Дражин сарадник Звонко Вучковић писао је да је Драгиша Васић, напуштајући Врховну команду, изјавио да не може више да сарађује са људима који нису у стању да воде слепце, а камоли револуцију“.

Ипак је сазревао програм са елементима државног и економског уређења земље после завршетка рата, о чemu Жарко Јовановић пише: „Брз развој партизанског покрета у земљи и у великој мери агресивна стратегија комунистичког покрета, који је имао југословенски карактер и заговарао оружани отпор далеко надмоћнијем окупатору, независно од жртава и терора, приморали су равногорски штаб Драже Михаиловића да упоредо са формирањем војне организације развије живу политичку активност у настојању да створи политички покрет, као пандан партизанском покрету. Основне одреднице четничке идеологије о националном питању биле су: обухватање целог четничког подручја у Југославији на коме живе Срби; обезбеђење стратешких и саобраћајних линија и чворова на привредним подручјима који би омогућили економски, политички и културни живот за сва времена; јасно омеђене границе српске земље како се не би поновиле грешке из блиске прошлости (1918); етничко разграничење које би се извршило током рата уз пресељење живља (етничко чишћење), нарочито Хрватса са српског и Срба са хрватског подручја, како се више никада не би поновио геноцид и злочини усташа над српским народом“ (стр. 61).

Овај шири извод добро показује супротности између идеје и њене реализације у пракси. Овде није крај супротностима унутар четничког покрета, јер као истиче аутор, „Драка је 1. јануара 1943. оценио да су све политичке личности заједно толико упропастиле морал у народу да се то не да опистаи“. Идентичан став о политичарима имао је и Драгиша Васић који је писао да „треба побити све побити све политичаре“ (стр. 62). Београдски пододбор четничке војске заступао је идеју померања становништва (етничког чишћења) ради хомогенизације српског становништва: „У другом одељку програма предвиђене су припремне мере, да би се у данима слома окупатора могао казнити свако ко с њим срађује, да се српске земље омеђе и у њима остане само српски живаљ; да се посебно радикално предузме чишћење градова и да се они попуне свежим елементима; да се изради план чишћења или померања сеоског становништва ради обезбеђења хомогености српске државе заједнице; да се реши питање муслимана „као тежак проблем“ у тој фази да

се унапред одреде јединице које ће спроводити програм по овом делу" (стр. 76).

Сукоби четника са партизанима највише су одговарали окупатору: „Интересима окупатора највише је одговарало да се Срби међусобно обрачунају како би се сачувала „немачка крв“. То је диктирала ситуација у Србији у којој су после одласке немачких борбених формација на Источни фронт остале слабе војне и полицијске јединице. Контакти са оба четничка покрета (Драже Михаиловића и Косте Миловановића Пећанца), политизирање и тактизирање немачке стране, имали су за циљ да ангажовањем домаћих снага прошире и ојачају општи фронт за обрачун са партизанским покретом против окупатора" (стр. 102). У току 1942. и 1943. године четнички покрет прерастао је у јаке формације, уз присилну мобилизацију становништва. Драже Михаиловић је телеграмом од 8. септембра 1942. свим командантима издао наређења о формирању чета, батаљона и корпуса: „У многим нашим крајевима осећа се застој у активном раду. Многи легализовани делови прешли су у мирнодопски живот. Многи су заборавили да је рат, и да непријатеља има много и свуда. Наређујем да сви команданти бригада организују летеће јединице иако ће то бити за сваког наређено. Ове јединице не могу бити легалне. Њихово место је шума и планина“ (стр. 158). Укупно је до краја 1942. организовано 119 бригада, које су носиле називе територија на којима су се налазиле. Четнички програм садржао је мере социјалне сигурности, која није могућа без интервенције државе. Настојећи да коригују либерални капитализам предратне Југославије, штитећи село и сељака, четници предвиђају: „Сељак више неће бити роб своје земље... Цео живот у ослобођеној отаџбини изводиће се по једном израђеном плану за дуже време.. У њему ће највећа пажња бити посвећена изградњи села. Сељак ће заиста уживати плодове свога рада... У селу ће бити лекар, школа, соска млекара, кланица, станица и пољопривредне машине, ђубриво, силоси“ (стр. 179). Овај програм био је напреднији од програма грађанских странака. Заједно са идејом о федералном преуређењу Југославије и укидању бановина, био би прихватљив за широке слојеве у Србији, али је усвојен касно, када су одлуке АВНОЈ-а већ биле познате становништву.

Имајући у виду обимну грађу, бројне документе и имена учесника, аутор је доиста реконструисао и четнички покрет у идејном, војничком и политичком смислу. Тиме се не оправдавају злочини. Напротив, број жртава које Жарко Јовановић помиње у књизи *Неосигуарени ратни циљеви Драже Михаиловића*, дозвољавају читаоцу да донесе свој суд. Значајне допуна овој књизи је грађа из које се види повезаност руководства четничког покрета са Немцима, срадња појединих јединица на терену. За лаике – ове књиге су целовити приказ стања у Србији у периоду 1941-1945. године, а за будуће историчаре основа за још ненаписану синтезу историје Југославије у XX веку. Објективност аутора, одмрени искази у давању оцена и закључака само су још један квалиитет који препоручује ову литературу. Она не нуди патетичне позиве на осуде и

рехабилитације, већ указује на међународни и светски контекст у коме су деловали, како четници, тако и партизани.

Дубравка Стјић

Жарко Јовановић: ВАЉЕВО ПОД ОКУПАЦИЈОМ 1941-1944

Београд, 2001. Стр. 287.

Историчар Жарко Јовановић, научни саветник и директор Института за новију историју Србије, дugo година бавио се проблемима развоја села између два светска рата, партизанским покретом, равногорским покретом Драже Михаиловића. Најновије монографије које је објавио у току 2001. године су: *Неостварени ратници циљеви Драже Михаиловића у Србији 1941-1945*, и *Колаборација у Србији 1941-1945* (зборник грађе и докумената са коментарима).

Протекла деценија довела је у питање многе оцене и закључке историчара о периоду окупације и карактеру Другог светског рата на тлу некадашње Југославије. Те оцене кретале су се у оквирима идеолошких оцена победника, са појединим критичким преиспитивањима. Но, могућности да се мемоари и грађа из пера емиграната који су били активни учесници борбе на страни Драже Михаиловића, Љотића и других објаве и учине доступним у Србији, обавезују на већу објективност и историјску дистанцу у правом смислу те речи. Једина вредност која се може сматрати необоривом је однос према окупационим властима и њиховој владавини у Југославији. Свестан свега наведеног аутор је истражио практично све архиве у којима има грађе о Ваљеву, секундарне изворе – мемоаре, објављене монографије, зборнике радова са научних скупова, чланке у периодици. Применио је и метод интервјуја, да би од старих становника Ваљева који су преживели окупацију прикупио што ве-родостојније податке о периоду од 1941. до 1944. године. Аутор је користио архивску грађу Војноисторијског института, Архива Југославије, Архива Србије, Архива СУП-а Србије, Архива Босне и Херцеговине, Архива ЦК СКЈ, Историјског архива Београда, Међуопштинског архива Ваљева, архива Шапца, Ужица. Међу значајнијим коришћеним књигама издвајамо: др Марија Исаиловић: *Ваљево и околна област у средњем веку* (Ваљево, 1989), мр Миро-слав Перишић: *Ваљево јраг у Србији крајем 19. века* (Ваљево, 1997), *Ваљево 1941-1945* (Зборник са научног скупа, Ваљево 1996), Боривоје Карапанџић: *Грађански рат у Србији 1941-1945* (Кливленд, Охајо, САД, 1958.) Радоје и Живан Кнежевић: *Слобода или смрт* (Сијетл, САД), Бранко Латас, Милован

Целебић: Четнички йокреј Драже Михаиловића 1941-1945 (Београд, 1979),
Драгојло Дудић: Дневник (1957), **Милош Минић: Ослободилачки или ћрађански рат** у Југославији 1941-1945 (Нови Сад, 1993).

Аутор је дозволио да документи говоре више од његових оцена, што омогућава читаоцу да сагледа сложеност односа у периоду окупације, који су истовремено били и антифашистичка борба и грађански рат у Србији. Студију сачињавају поглавља: „Окупација“, „Пролеће и лето прве ратне године“, „Ваљевска јесен 1941. године“, „Свакодневница и рат – друштвени живот Ваљева 1942“, „Трећа ратна година“, „Уморни град“, „Ослобођење“. Као град у западној Србији који није спаљен, и у коме су сви догађаји текли континуирано, Ваљево је добар пример на коме се могу сагледати основни историјски проблеми којима се аутор бави. Основно питање је сукоб комуниста са националистичким снагама – Јоћићем, Калабићем и снагама Драже Михаиловића, уз јасну слику колаборације са немачким окупационим властима. Политичке поделе међу становништвом биле су веома јасне током 30-их година, окупација их је претворила у покретач оружаног сукоба. Окупациона власт је то добро искористила, штедећи сопствену живу силу и наоружање на рачун унутрашњег српског обрачуна. Други део окупационе стварности је организација живота и рада у граду, коју су обављале градске власти. Географски и стратешки положај града одредио је његову судбину у току Другог светског рата, о чему Жарко Јовановић каже: „Ваљево, као административни, привредни, културни и политички центар у делу западне Србије у периоду између два светска рата, окупацијом априла 1941. године, доспело је у центар пажње немачких окупационих снага“ (стр. 7).

Већ у понашању актера априлског слома Југославије 1941. године виде се две војно-психолошке позиције: хаос и дезорганизација војске и бекство краља Петра II Крађорђевића и министара који су прошли кроз Ваљево на путу до Јадранске обале супротни су решености народа у Ваљеву да се бори против окупатора, сећајући се победа на Церу и Сувобору. Но, слом априлске војске о капитулација државе били су плански припремани: „Многи су у војним јединицама добили погрешне распореде, док су петоколонаши ширили разне дезинформације. У бројним сећањима учесника тих догађаја забележено је да у артиљерији мобилисани за болничаре, митраљесци у комору и др. Многи су упућивани у непостојеће јединице“ (стр. 19).

Окупација је започела пљачком, реквирирањем станова за потребе немачких војника и официра. У граду који је маја 1941. имао нешто преко 10.000 становника, било је 5.000 немачких војника. Организација власти под окупацијом имала је за циљ пацификацију становништва, спречавање било каквог отпора и обезбеђење потреба и циљева окупационе власти. Предратна организација власти је поново успостављена, уз појачану жандармерију и реорганизацију општинских власти на широј територији града. У току рата још једна реорганизација власти била је у 1943. години.

Приоритетни задатак цивилних власти под окупацијом био је реквизиција хране за немачке војнике, док је војна власт одржавала мир и безбедност, премењена за сукоб са онима које је називала „комунистичким бандама“. Оку-

патор је низом уредби регулисао рад привреде, исхрану и школство, истовремено уводећи пропаганду и цензуру у области штампе, радија и забавног живота. У тоталитарном поретку није могуће изоловање било ког сегмента живота од деловања поретка, па су играчи фудбалског клуба „Будућност“ из Ваљева, већином чланови Комунистичке партије или њени симпатизери, у току рата хапшени. Други фудбалски клуб „Трговачки“ окупљао је Јотићевску омладину, док је „Ваљевски спротски клуб“ окупљао присталице четничког покрета. Чланови Јотићеве организације „Збор“ одмах су ушли у нове органе власти. Аутор је уложио огроман напор да из несрећене архивске грађе Историјског архива у Ваљеву реконструише драгоцену, досад заобилажени део окупационе стварности, а то су седнице општинских органа власти и њихове одлуке које се односе на организацију живота у граду: снабдевање грађана животним намирницама, мере против шпекуланата, решавање комуналних проблема (водовод, осветљење). Аутор истиче: током 1941. године „Ради боље снабдевености градске пијаце, градске власти су стимуслисале земљораднике да засеју што више поврћа, малине, шљива“ (стр. 41). Градска власт је организовала и исплаћивала социјалну помоћ, чији су корисници били све бројнији уколико се ближио крај рата, а све залихе су биле исцрпљиване за потребе окупатора. Цифре које наводи аутор, показују да је број грла стоке које је град морао да преда сваког месеца као „нарезано месо“, заиста велики, док су грађани од 1943. године надаље добијали два пута недељно по 200 грама меса по члану породице.

Документи се нижу хронолошки, доказујући не само непомирљив сукоб националистичких снага са партизанима, већ и отворене сукобе између четника Николе Калабића и Драже Михаиловића међусобно, као и са припадницима Јотићевог „Збора“. Историје појединих ваљевских породица указују на сву трагичност грађанског рата пренету на лични план – као у бројним случајевима где један син био у партизанима, а други у четницима.

После партизанске опсаде Ваљева у јесен 1941. године, уз велики број рањених и погинулих Немаца и Јотићеваца, дошло је до првих масовних стрељања и бруталне одмазде над цивилним становништвом, ухапшеним партизанима и таоцима доведеним из других логора (шабачког, на пример). Провале члanova КПЈ и СКОЈ-а крајем 1942. и у периоду децембар 1943 – фебруар 1944. такође су одвеле многе Ваљевце у смрт у логорима на Бањици и у Немачкој, или на принудни рад у логор у Сmederevskoj Паланци. Аутор избегава идеолошке квалификације, пушта учеснике догађаја – официре, обавештајце, председнике ваљевске општине, омладинце и сељаке, да сами износе своје ставове и емоције. Навешћемо један мало познат исказ сељака из околине Ваљева, после вешања комесара партизанског одреда, старог комунисте Стевана Филиповића у мају 1942. године: „Када сам се вратио за тезгу својим јабукама, њих више није било. Покупили су их ваљевски мангупи. То је био случај и са осталим сељачким производима. Нисам марио. Није ми више било ни до јабука, ни до трговине. Окренуо сам се и јако потиштен кренуо кући. Во-

зећи се једним коњским колима уз пут смо разговарали о ономе што се забило. Нас десетак у колима, скоро смо сви осуђовали то грозно вешање, учешће жандарма и полиције који су као Срби обесили Србина док су Немци стајали по страни и посматрали“ (стр. 149). Из књиге Жарка Јовановића види се илизу-зетна политичка активност жена – скојевки, као и припадница женске организације „Збора“, које се појединачно помињу. Њихова бројност и акције које су предузимале свакако доводе у питање стереотипно схватање о патријархалности српских жена у међуратном периоду. Стрељања, вешања и терор пред крај рата добијали су све бруталнији карактер – чак су и чланови поменутог фудбалског клуба „Будућност“ уочи утакмице у Лозници у јуну 1944. године били опкољени и претучени од групе локалних лјотићеваца.

Када заврши читање студије *Ваљево под окупацијом 1941-1944*, читалац схвата да пред собом има дело које чини објективну и целовиту синтезу о Ваљеву у том периоду. Истовремено, не може са остати равнодушан, јер се на-меће једно шире питање: није ли време да достигнемо цивилизацијски ниво Шпаније и подигнемо заједнички споменик свим жртвама Другог светског рата и тиме затворимо историјску дилему да ли је то био ослободилачки или грађански рат – јер био је и једно и друго. Тиме би се психолошки, политички и морално отворио пут ка реформама друштва, у којима ће нови модели еко-номског и културног развоја помоћи да Србија постепено остварује модерни-зацију. Заслуга историчара Жарка Јовановића је у синтетичкој обради периода о коме пише, али и у подстицању да се затвори један проблем који блокира процесе модернизације Србије.

Милорад Белић

Жарко Јовановић: ВАЉЕВО ПОД ОКУПАЦИЈОМ 1941-1944.

Београд, 2001

У издању Института за новију историју Србије, а уз финансијску потпору републичког Министарства за науку, технологију и развој, као и Савезног секретеријата за науку, објављена је књига *др Жарка Јовановића „Ваљево под окупацијом 1941-1944.“* У тврдом повезу, графички коректно урађена и опремљена неопходним научним апаратом, књига се састоји од седам поглавља: Окупација, Пролеће и лето прве ратне године, Ваљевска јесен 1941, Свакодневница и рат, Трећа ратна година, Уморни град, Ослобођење. Поред ових поглавља, књига садржи и предговор аутора, кратак преглед историје Ваљева од оснивања до 1941. и закључак. Свака од наведених глава подељена је на посебна поглавља која се односе на политичка, друштвена, привредна, културна и спортска забивања у граду током окупације. Поглавља су поређана хронолошки; највеће је четврто (Свакодневница и рат), а најкраће шесто (Уморни град). У попису извора и литературе аутор је навео да је користио грађу десет архива и једног музеја, као и грађу објављену у зборницима НОР-а. Наведена су и 33 аутора различитих дела, као и 29 аутора појединих чланака, студија и расправа објављених у стручним часописима и пригодним зборницима. Уз то, аутор је користио окупациону и послератну штампу.

Локална историја ратног периода делила је судбину опште националне историје истог периода. Идеолошки обожена, послератна историографија не-научно и некритички се односила и према победницима и према пораженима; прве је неумерно глорификовала, док су други још неумереније сатанизовани. Последице таквог накарадног приступа нашој новијој прошлости у највећој мери су утицале да и Ваљево још увек нема своју квалитетну монографију. Зато је сваки покушај расветљавања периода 1941-1945. добро дошао и увек налази на позорност стручне и најшире јавности.

На жалост, ова монографија је донела мало чега новог, до сада непознатог или необјављеног. Чврста и препознатљива идеолошка матрица, које се аутор није могао одрећи ни „60 година после“ (упркос чињеници да му је радно место на коме с налазио – директор Института за новију историју Србије – то

обилато омогућавало), одвела га је на пуко навођење (и понегде коментарисање) већ познатих, објављених података. Суштинске примедбе су двојаког карактера: *a) оне које се односе на струкносћ монографије (материјалне погрешке); б) оне које се односе не техничке недостатке.*

Што се тиче материјалних грешака оне су, пре свега, последица ауторовог избора грађе и литературе, за који се може рећи да је доста једностран, селективан, застарео и проблематичан. Од 33 наведене књиге, свега пет их је другачије провенијенције, а од 29 наведених чланака – свега два! Уз то, добар део цитираних књига старији је од 30-40 година! Аутор је користио и сећања учесника рата, али највећим делом оних из победничког тaborа, без критичког вредновања датих исказа (осим Б. Карапанцића и чланка једног припадника СДК). Тако се од 220 страница, колико је посвећено политичким догађајима, на 80 говори о КПЈ и партизанском покрету. То је, у ствари, кључни недостатак ове монографије. Питање је и колико су поуздане информације из окупаторске штампе, коју је аутор често користио ради осликовања атмосфере у граду (а које нису потврђене подацима из архивске документације). Уочљива је пристрасност ауторова према КПЈ и партизанском покрету, мада се данас тешко може оспорити теза да је и JByO припадала антифашистичком тaborу. Игнорирање нових чињеница, које нас приморавају на објективније сагледавање JByO у Другом светском рату, задржале су аутора на превазиђеним стереотипима. Књига врви од таквих примера. Прогоњени су, хапшени и стрељани само комунисти; они су неустрашиви у својим акцијама и херојског су држања пред непријатељем (углавном!), њихова организација је одлично функционисала и у илегали, итд. А када говори о доприносу припадника JByO то је само да би се истакла њихова вероломност, издаја или злочин (напуштање Дражиних снага положаја око Ваљева, чиме су ослабили блокаду, и тако допринели њеном пробијању, 87). Уз коришћење неких аутора који говоре о тим данима у Ваљеву (Б. Димитријевић: Ваљевски равногорци; С. Живановић: Трећи српски устанак, Крагујевац, 2001; Ј. Ђелевић: Први Дражин ађутант, Виндзор – Канада, 1999; Н. Кордић: Кроз рат с Дражом, Бгд., 1998; чланке К. Николића, М. Весовића, Б. Димитријевића објављене у стручним часописима), као и савременије литературе која обрађује грађански рат у Југославији 1941-1945, слика о овом раздобљу наше локалне историје била би уравнотеженија и објективнија али, аутор то није урадио. За кратку биографију Д. Михаиловића аутор користи Ј. Марјановића и његову књигу из 1979 („Дража Михаиловић између Британаца и Немаца, I) иако има савременијих и потпунијих (Б. Димитријевић: Ђенерал Михаиловић, I, 1996). Отуда не чуди ни констатација да се Михаиловић на Равној Гори појавио „тек 8. маја“ (ко се то раније организовао или супротставио окупатору?), или погрешно наведен датум ликвидације Косте Пећанца („крајем 1942“, а његови одреди „престали да постоје“, 45). Откуда онда Пећанчеви официри у Ваљеву 15. септембра, када се међу погинулима налазе и војводе Милорад Радић Пинда и Душан Обрадовић и „још многи други“ (242). Уопште, кроз целу књигу нејасно је и јасно.

сна је и ненаглашена разлика између четничких формација К. Пећанца и војске генерала Михаиловића. Стиче се утисак да су обе формације константно присутне у граду и да су близки немачки сарадници. Додуше, неке штуре реченице (да је новембра 1942. одржано предавање на тему „Штетност акције Д. Михаиловића по Србију“, или да је вођена борба против четника Д. Михаиловића априла 1942 (154), читалац може само наслутити статус који су имале формације JByO. Аутор у потпуности занемарује учешће припадника JByO у нападу на Ваљево септембра/октобра 1941. Први командант опсаде био је поручник Војислав Поповић, а потом поручник Нешко Недић. Штаб се налазио у с. Пауне. Примера заједничке партизанско-четничке сарадње је доста. Крајем октобра, положај су обишли Д. Михаиловић и британски официр Д. Хадсон (Н. Кордић, нав. дело, 43-44). С. Живановић у наведеном делу говори о опсади Ваљева, наводећи чак и сате (365-369). Равногорци су имали знатне губитке, а рањеници су умирали јер није било лекара. Услед недостатка муниције поручник Тома Мишић је стављао експлозив у тикве и рушио пругу Ваљево – Београд. Испред Мионице, супротстављајући се Немцима, тешко је рањен потпоручник Станоје Летица. Да не би пао у руке Немцима, извршио је самобубиство. Мештани су га сахранили у порти мионичке цркве (С. Живановић, нав. дело, 637/8). Неуверљива је и тврђња да је Дража „наредио четничком воји Јовану Колубарцу Шкави да 365 заробљених партизана преда Немцима“, да би тако исказао „своју лојалност и спремност за сарадњу“ (91). Михаиловић је на суђењу оптужио „прилично самосталног Пећанчевог војводу“ да је заробљенике „продao, а не – предао Немцима“ (Б. Димитријевић: Ваљ. равногорци, 65). Осланјајући се на сведочења преживелих комуниста, аутор наводи подatak да су мајори А. Мишић и И. Фрегл стрељани у Ваљеву, после презира и пљувања од стране затворених партизана (96). Не знамо одакле аутору подatak о тачном месту стрељања, али су забележени и другачији подаци о овој двојици официра JByO („први витезови рата 1941“, У. Крстић: Равногорска историјска читанка, Бгд. 2001, 126 и др.)

На утабаним позицијама је аутор и када говори о злочинима Немаца и „домаћих издајника“. Детаљно су наведена имена припадника КПЈ, СКОЈ-а и партизанског покрета који су стрељани, или отерани на Бањицу. До у детаље се наводи вешање С. Филиповића, као и С. Бороте и Ј. Мајера, које је окупатор извео „како би код народа створило уверење да се ради о злочинцима“, или су сва тројица „херојски дочекала последње тренутке свога напађеног живота“ (143-144). Ако са, са данашњег становишта, може довести у питање место и улога Стјепана Филиповића, онда је неизбийна било каква тврђња о Бороти и Мајеру, осим ако се радило о патолошким облицима злочинаца. Послератна историографија сврставала је све ухапшене и стрељане таоце у прокомунистички опредељено становништво, иако је познато да се од почетка 1942. па до септембра 1944. партизанске јединице не налазе у Србији и да отпор пружају једино формације JByO! Бројни су примери стрељања родољуба у знак одмазде због акција јединица Д. Михаиловића широм Србије (о томе сведоче документа и објаве о извршеним стрељањима). Чак је и Светолик Протић, један од чељних људи Равногорског покрета страдао у Маутхаузену, а у логору се налазио и В. Поповић (чија је супруга убијена у логору). На Бањици је једно време био заточен и Нешко Недић, а ту је стрељан и Брана Ђукић, студент права и један од руководилаца омладинске секције

Српског културног клуба. На Бањици су стрељани и свештеници из Бранковине, отац и син Аца и Чедомир Вићентијевић. Низ је примера немачке одмазде над народом после мањих акција JByO (у Стапару и Брежђу почетком децембра 1942; после Кала-бићевог напада на Руски заштитни корпус између Причевића и Каменице, маја 1943, итд). Сталне су борбе биле између JByO и љотићеваца, а често и против недићеваца, што се у књизи спорадично спомиње (114-115). Једнострano је приказано и стрељање војводе Богдана Брајовића, којег је Дража окривио због хватања и стрељања А. Мишића и И. Фрегла. Аутор цитира писмо које је Брајовић упутио Божи Матићу и у којем оптужује неке равногорце, али не наводи и део писма у коме Брајовић каже да је „Дража лично по души и осећањима неизмерно добар човек“ (МИАВ, Четничка архива, препис).

Дугачка је листа обостраних злочина и застрањивања, што прати сваки грађански рат. Зато је неозбиљно величати сопствене, а минимизирати туђе (противничке) жртве. У грађанским ратовима, познато је, нема победника, а све жртве броје се једној страни; у овом случају српској!

Спорна је ауторова тврђања да су четници „потпуно овладали градом“ август/септембра 1944. Неорганизованост и неповезаност JByO (што је била последица пораза после партизанског продора из Босне у Србију) утицала је на то да одбрана града буде препуштена „високомотивисаним, али малобројним добровољцима“ (Б. Димитријевић: Ваљевски равногорци, 235-238). Четничка команда је изричito забрањивала својим војницима улазак у град, чак под претњом преког суда и стрељања, али је у општем расулу било случајева бањатог понашања, пијанчења, шишања и бријања браде и сл. И тада ће (као што су то обе стране чиниле током целог грађанског рата) јединице JByO покушавати да искористе немачко-партизанске сукобе за поправљање сопствених позиција. Међутим, војно-политичка ситуација их је марганизовала и потпуно препустила самосналажењу (К. Николић: Ваљевски корпус JByO на kraју II светског рата 1944-1945, у зборнику: Ваљево 1941-1945, Ваљево 1996, 183-193).

Ако су злочини неизбежан пратилац сваког рата, онда су неопростиви ако их победничка страна чини над пораженом и по завршетку рата. У победничком пировању, партизанске јединице, а потом и злогласна ОЗН-а стрељали су све оне „који су нанели великог зла и недаћа грађанству и припадницима и симпатизерима НОП-а“ (244). Многима, који стрељани без пресуде, без доказане кривице, никада се ни гроб неће пронаћи. Многи су стрељани иако ни војску још нису били служили (Богосав Ракић из Суводања, 19 година; Ђорђе Димитријевић, матурант; Милорад Ђурић из Забрдице, 23 године...) У пресудама, када их је било, посебно је наглашавана хитност конфискације имовине, да је родбина осуђених „не би прикрила или отуђила“ (Б. Савић: Солунци на ломачи, Ваљево, 2002.) 164/5. О томе у књизи др Јовановића нема ни речи, иако је једна глава посвећена доласку „ослободилаца“ (Успостављање нове власти, 248-250). С друге стране, аутор наводи да је, доласком партизана, био масиван одзив грађана у њихове редове („само из Вистада се пријавило 60 одсто радника“, 2480. Према расположивим подацима, крајем децембра 1944. у Вистаду је било 693 радника. Имајући у виду политику нове власти и чињеницу да је у Вистаду најпре отопчела производња муниције, тешко да се то могло постићи да је толики проценат радника отишao на Сремски фронт. Паушална је процена о броју радника и 1938 (12).

Има још неких непрецизности, када се ради о општим политичким догађањима. На пример, тврђа да је четнички мајор Вучко Игњатовић убијен и сахрањен у Ваљеву 28. јуна 1942. Постоји и другачија тврђа: да је убијен 26. јуна у Новој Вароши, неутемељена је и тврђа да је К. Пећанац, априла 1942, поставио окружног начелника Д. Лукића за „команданта свих четника ваљевског и шабачког округа“ (153). Неразумљива је и аторова тврђа да први помен Ваљева потиче од 8. октобра 1398, јер је у истој књизи, из које је атор узео тај податак, граница померена на 1393. (М. Исаиловић: Ваљево и околна област у средњем веку, 142). Уколико атор оспорава овај податак, дужан је био да то образложи у фусноти. Савременијих тумачења има и о поклку назива града (А. Лома).

Вредност књиге значајно су умањили и одређени технички пропусти. Појединачни подаци понављају се на више места: именовање младића у Националну гарду (110 и 121); именовање чланова Суда за примену јавне телесне казне (119 и 121); формирање Војно-оперативног центра на челу са Д. Лукићем (89, 99 и 105). За лица која су побијена у Бујачићу 1944, на стр. 229 се спомиње Воја Грозданић и „неки Аца избеглица из Босне, да би се на стр. 232 говорило о Воји Грозданићу и Александру Јерковићу! Шта значи синтагма “експрес матурант”, како аuthor назива Жицу Митровића, којег су љотићевци убили 1944. због агитације у корист JByO? (230). Непрецизности има и у фуснотама. Наиме, није усаглашен регистар личних имена са наведеним страницама. Такође, у напомени 54 на страни 200. стоји: ИАВ, Записник седница Градског већа општине града Београда, св. 5, стр. 6, а у попису извора литературе види се да се ради о МИАВ! Нејасно је читаоцу и да ли је Фонд Окружног комитета КПЈ Ваљево у саставу Архива Србије или Архива у Ваљеву! (223, 260). Не знамо ни због чега литература која је коришћена и која се наводи у фуснотама, није у збирном попису на крају књиге. За неку мемоарску грађу аuthor наводи да се налази у рукопису њеног творца, али су неки од тих рукописа већ објављени (Б. Милосављевић: Неустрашиви црвени илегалац, „Крушник“, 83, 13. септембар 1985). Не знамо ни зашто аuthor, на више места, пише „свакодневница“ (мада је у импресуму неведено име лектора).

Исувише је материјалних и техничких пропуста да би књига била прихваћена са стручног становишта. По садржају и концепцијски остала је на никвој бројним претходним, о којима се похвално изјашњавали представници СУБНОР-а и „плаћени цртачи истине“. Будући истраживачи овог периода локалне (националне) историје моћи ће, из књиге, да користе само поједине делове, засноване на веродостојној архивској грађи, и податке на које идеологизација и пристрасност немају утицаја (позоришни репертоар или резултате фудбалских утакмица).

Бранко Лазић

Светлана Пејић: МАНАСТИР ПУСТИЊА

Републички завод за заштиту споменика културе – Београд и Завод за заштиту споменика културе - Ваљево, Студије и монографије 14, Београд 2002.

Монографија манастира Пустинje – напокон...!

Манастир Пустинje, саборно са нама, након много времена и ишчекивања, дарован је једном доличном публикацијом, какву и заслужује ово драгоцено добро српске националне баштине, официјелно категорисано као споменик културе од великог значаја.

Пустинje је, имајући у виду вишедеценијско постојање и рад не само ваљевских, него и републичких установа заштите културних добара, као и других сродних институција, стрпљиво чекала и смирено дочекала монографију као научну верификацију и презентацију својих културно-историјских вредности. Студија, после почетних одељака (*Увод и Историографија*), садржи четири основне целине: *Историја, Архитектура, Зидно сликарство и Иконе*, у којима су, на утемељен и прегледан начин, констатоване, анализиране и синтетизоване историјско-уметничке појаве и чињенице од значаја за манастир, сагласно методама и релевантним спознајама савремене историје уметности. Поред закључног текста о месту Пустинje међу црквама исте епохе, подразумевајућег научног апарата: хронолошке библиографије и општег регистра, као и резимеа на енглеском језику, књига је обогаћена изузетно вредним прилогом – Каталогом живописа, са графичким илustrацијама, који омогућава изванредно лак и врло детаљан увид у ансамбл живописа у Пустинji.

У складу са императивима научних истраживања и усвојеним методолошким обрасцима, аутор монографије региструје и суверено разматра како поуздане историјске изворе и конкретну уметничку фактографију, тако и бројне непознанице, недоумице и недоречености наслеђених резултата и литературе, проистеклих из претходних напора у обради манастира Пустинje. Расветљавање вредности и значаја Пустинje, као реалан професионални изазов и примарни истраживачки циљ, условило је вишегодишњи теренски рад, евидентирање и критичко преиспитивање постојећих сазнања, а, нарочито, и доследну примену компаративног поступка за комплексно, аргументовано и

зрело сагледавање колико целине, толико и сваког елемента манастирске цркве, било да је у питању архитектура, фреско сликарство, иконопис или црквени мобилијар.

Поштујући нужност свеобухватног пресека историјских оквира из времена обнове Пећке патријаршије, утврђивања теолошко-идејне подлоге и непосредних уметничких достигнућа, аутор је предочио доминантне услове и појединости од утицаја на склоп, карактеристике и датовање католикона Пустинje, чији је ктитор, око 1600. године, био јеромонах Јоаким. Архитектура манастирске цркве, посвећене празнику Ваведења Богородичиног, презентована је у свим њеним сегментима: од, данас непостојећег, трема, преко припрате са звоником, до наоса и олтара са зиданом иконостасном преградом, укључујући функционалну и пропорцијску анализу простора, замисли, на жалост, неидентификованих протонеимара, као и порекло непознатих неимара. Такође, евидентно је минуциозно посматрање комплетног зидног сликарства, из 1622. године, изведеног ктиторством игумана Јанићија Битојевића, по свим деловима архитектонског платна, са формулисањем иконографских и програмских параметара, дефинисањем стилских одлика и утврђивањем по-рекла уметника, тј. радионице епирских сликара Јована и Николе. Најзад, заокружено целини доприноси и поглавље о иконама, како са првобитног иконостаса и са иконостаса из XIX века, тако и о малобројним појединачним, целивајућим иконама.

Уважавајући базични квалитет монографије која у целости нуди студиозне податке и разложно сецирање од градње, преко измена, до данашњег са-држаја и стања храма у Пустинji, могу се, истина у мањој мери, приметити и одређени пропусти у овој публикацији. Најпре, као што је у јавности већ уочено за припрату дозидану у XIX веку, књигом нису обухваћени поједини историјски извори, односно постојећа и релативно лако доступна архивска грађа која умногоме може допринети потпунијем, документованом и тачнијем сагледавању токова и промена на манастирској цркви. Потом, чини се да у појединим случајевима, поред ауторског општег описа и коментара, недостају и транскрипције старословенских фреско написа, нпр. ктиторског текста, на савремени српски језик, било у поглављима књиге било у Каталогу живописа. Такође, упркос бројним и захвалним аналогним примерима, читалац повремено може осетити и недостатак илustrација уз текст, тј. фотографија и - или графичких прилога управо из саме Пустинje, можда понејвише у поглављу о архитектури цркве. Најзад, као што се и догађа у издаваштву, разумљиво је присуство неколиких лекторско-коректорских грешака и превида, али специфичну тежину има погрешно навођење презимена аутора једне старије публикације о Пустинji: Живковић, уместо Живојиновић, у прегледу Библиографије.

Закључно, монографија о манастиру Пустинji, проистекла из обимног, тешког и стрпљивог научно-истраживачког рада, јесте примерно и престижно издање, како по садржају тако и по ликовно-графичкој форми, тј. тех-

ничко-штампарској реализацији, којим су обухваћени и валоризовани, што ће рећи, потврђени квалитети овог споменика културе. Свакако, ова књига нас наводи на дубље поштовање и чување Пустиње, као једном од духовних и уметничких средишта ваљевског краја, односно као уваженом и надасве занимљивом споменику националног наслеђа. Уједно, монографија о Пустињи опомиње и условљава на сличне, континуиране подухвате у систематској заштити нашег културног фонда (црква Покрова Пресвете Богородице у Ваљеву, Црква-брвнара у Миличиници, Црква у Грачаници, Манастир Боговађа, археолошки локалитети, ...).

Недељко Радосављевић

Снежана Радић, КОНФИСКАЦИЈА ИМОВИНЕ У ВАЉЕВСКОМ ОКРУГУ 1944-1946

Историјски архив Ваљево, Извори 1, Ваљево 2002, 257.

Један од најзначајнијих проблема са којима се суочава српска историографија је истраживање периода после окончања Другог светског рата, односно време успостављања новог друштвеног поретка. То је донело и радикалну измену власничке структуре, у околностима у којима је стварање државног власништва над производним системима било приоритет.

Међу најзначајније ресурсе, одакле је нова комунистичка власт попуњавала своје државне производне капацитете, али и производила бројне социјалне и друштвене проблеме, свакако се убраја конфискација имовине свих оних који су словили као стварни или измишљени, непријатељи новог друштвеног поретка. Темом конфискације имовине у ваљевском крају, као и у Србији уопште, ретко ко се бавио. Разлози за то били су вишеструки, почев од јаког утицаја идеолошког императива коме су, често нестручни, истраживачи овог периода били изложени, преко оскудних извора о томе, па до избора других, у том тренутку свакако атрактивнијих тема.

Управо због тога, књига Снежане Радић, *Конфискација имовине у ваљевском крају 1944-1946*, има изузетан значај у српској, не само локалној историографији. Искусан архивиста, која је годинама радила на изузетно богатим фондовима Историјског архива Ваљева, у којима се, између остalog, чува грађа о периоду од успостављања нове власти у Ваљеву 1944, Снежана Радић приступила је задатој теми врло опрезно и критички. Њен вишегодишњи рад на истраживању ове осетљиве проблематике највећим делом садржан је у овој књизи.

Књига је подељена на више целина, које се узајамно потпуно тематски и хронолошки допуњавају. У првом делу, где би се могли сврстати *Предговор* и *Увод*, ауторка је указала на значај до сада готово у потпуности необраћене теме којој је приступила као знатижељан истраживач прошлости, али тек пошто је успела да сакупи довољно извора који би јој омогућили што потпуније одговоре на низ питања која су стајала пред њом. Поред тога, у *Уводу* је дефини-

сано и подручје њеног интересовања, а то су срезови Посавски, Тамнавски, Подгорски, Ваљевски и Колубарски, у саставу Ваљевског округа.

Следећи део књиге, под насловом *Правосуђе*, у ствари на прави начин уводи читаоца у њен основни садржај. Под поднасловом *Законски прописи*, указано је на општи оквир у коме су се налазиле основе за мере конфискације имовине. Снежана Радић прво је дала податке о законима на основу којих је конфискација уопште вршена. Ради се о читавом низу законских прописа и уредаба, почевши од формирања Државне управе народних добара (ДУНД), која је, по одлуци председништва АВНОЈА од 21. новембра 1944. требало да води бригу о имовини стављеној под секвестар, преко Закона о прелазу у државну својину непријатељске имовине и о секвестрацији имовине одсутних лица. Поред тога, ауторка је дала и низ других података о законима који су ову материју само допуњавали, указујући и на њихову међусобну противречност са, на пример, Одлуком о општој амнистiji припадника четничких јединица Драге Михаиловића и хрватских и словеначких домобрана из 1945.

Попис судова који су вршили судске поступке против наводних народних непријатеља, у књизи је такође присутан. Ауторка је објаснила улогу како војних, тако и различитих цивилних (народних) судова, који су, без разлике, водили поступке како осуђивања оптужених лица, тако и конфискације њихове имовине. Из њеног излагања види се и разлика између експедитивности војних и народних судова. Војни судови, пре свега Суд ваљевске војне области, још увек су судили по законима из времена ратног стања, по хитном поступку, док су народни судови, у које су спадали општински, срески, окружни и врховни суд, ипак у свом саставу имали више образованих правника.

Снежана Радић је, такође, значајну пажњу усмерила на делиоце правде, давши исцрпне податке о сваком судији окружног и свих пет среских судова. У ствари, она је једноставно, без коментара који у овом случају и нису неопходни, унела писане карактеристике нових власти за сваког од њих. Из тога се види да су у судовима задржани и људи супротних идеолошких опредељења, уколико нису сарађивали са окупационим властима, или су се једноставно држали потпуно по страни. Проверене судије које су се, међутим, доказале као присталице ЈВуО, смештане су у споредне административне одсеке, где је недостајало стручног кадра, или су, једноставно, остављани без посла. Поред политичких, њих су пратиле и друге карактеристике, које су требале да их дискредитују као личности (лицемер, непоуздан, алкохоличар...). Посебна категорија делилаца револуционарне правде, на коју ауторка указује, су пресудитељи. Међу њима било је лица која свакако нису била компетентна да доносе одлуке о туђим судбинама, попут сапунџија, сарача, опанчара, каферија, трговаца... То су били неки од стубова новоуспостављених народних судова.

Најзначајнији део књиге чини поглавље под насловом *Спискови урађени на основу података за образовање картиона картиотеке лица осуђених на конфискацију имовине*. Снежана Радић потрудила се да, без икаквих измена, да податке

о сваком лицу чија је имовина конфискована, а који су садржани у картотеки судских фондова, са понекад врло опширним подацима. Захваљујући њеном истраживачком раду, пред читаоцем се открива занимљива структура бројних народних непријатеља, укупно 1038 лица, о којима су такви подаци сачувани. Картони из картотека ових судова садрже не само податке о томе због чега се примењује мера конфискације имовине, већ и шта се у међувремену десило са њеним власником. Велики број њих је, по различитим основама, осуђен на смрт и стрељан, неки су били на издржавању тешких затворских казни, пропраћених губитком грађанских права и националне части, а неки су били у бекству...

На основу ових, прворазредних историјских извора, види се и каква је била социјална структура осуђених. Поред малог броја индустијалаца, оптужених да су саботирали производњу у време обнове земље, углавном се радило о сиромашним припадницима друштва, осуђиваним не само за учешће у формацијама JByO, Српском добровољачком корпусу Димитрија Љотића, или мобилисаним припадницима Српске државне страже Милана Недића, већ и за јатаковање, чак и пасивност према НОП-у. Колико је велики део осуђених припадао категорији најсиромашнијих, говоре бројне пресуде по којима је поступак конфискације обустављен, јер напросто осуђени није поседовао никакву имовину. Правило да се минимум имовине остави породици ради издржавања, углавном је било поштовано, али не увек, јер је мера конфискације по појединим пресудама износила 100%.

Снежана Радић ове податке није дала само на основу изузетно богатих картотека и судских предмета, већ, уколико је то било неопходно, и на основу чињеница из других фондова и збирки Историјског архива Ваљева. Тиме су подаци о процесу конфисковања имовине „народних непријатеља“ додатно допуњени.

У последњем поглављу, *Закључна разматрања*, ауторка је дала додатна објашњења о изнетим подацима и извршила њихову краћу анализу. Графикони и табеле приложене у овом делу књиге, омогућавају читаоцу да лакше разуме податке са којима се суочава. Корисна допуна свакако су и на крају дати бројни факсимили спискова, пресуда, као и службених аката која се тичу конфискације имовине поједињих лица.

Научни апарат у књизи урађен је сагласно основним методолошким начелима историјске науке, и сведен на неопходну меру упућивања на коришћене фондове и збирке, као и на идентификацију личности које се у књизи помињу, уз основне биографске податке. Приступ ауторке овој осетљивој теми у потпуности је смирен и критичан, *sine ira et studio*, што ову књигу чини и по томе квалитетном. Она је, готово у потпуности, успела у својој намери да једну историјску појаву, на географски и административно јасно омеђеном простору, објасни уз истовремену презентацију прворазредних извора о њој.

На крају, може се рећи да књига Снежане Радић, први пут у српској историографији, доноси изузетно значајан корпус прворазредних историјских

извора о конфискацији имовине, без кога проучавање историје Југославије у послератном периоду није могуће. Ова књига то олакшава, бар када је реч о истраживању простора Ваљевског округа. Рад Снежане Радић, заснован на великом искуству у познавању архивских фондова Историјског архива Ваљева, није могао бити заснован на претходно изграђеном моделу кога у српској историографији нема, што значај ове књиге чини још већим. Другим истраживачима прошлости, посебно архивистима, она може бити користан пример како приредити прворазредну грађу, дати основне податке о њеном настанку, извршити позитивну критичку проверу, и тиме је ставити на располагање већем броју истраживача, при чему је, како у својој рецензији истиче Љубодраг Ди-мић, њен ауторски печат уочљив и неспоран.

Издавањем ове, за истраживање локалне, али и шире, савремене историје Југославије, изузетно значајне књиге, Историјски архив Ваљево наставља своју издавачку делатност, коју, поред Гласника ИАВ, чине и вредна историографска дела о завичајној и националној историји.

Милча Мадић

БИБЛИОГРАФИЈА ИСТОРИОГРАФСКИХ ИЗДАЊА О ВАЉЕВСКОМ КРАЈУ

Основне податке о књигама и публикацијама историографског карактера у којима се третира прошлост ваљевског краја, а које су штампане од августа 2001. године, предочавамо читаоцима и корисницима нашег часописа путем кратке библиографије.

Колубара – Велики народни календар за просту 2002, Ваљево, ИП „Колубара“, 2002, 268

Периодична популарна публикација-годишњак, са више објављених прилога из различитих области друштвеног живота и превасходно из прошлости ваљевског краја. Садржи следеће прилоге: Хроника 2001 – Листање календана, хроничар Љиљана Кецојевић; Лаза Ђурчић, Део духовног порекла, духовне садашњости и будућности Ваљеваца – реч на представљању „Биографског лексикона ваљевског краја“; Пре сто година – старе вести; Борислав Вујић, Рођени, венчани, умрли 1902., Екскурзије ваљевских гимназијалаца 1902.; Живојин Р. Мишић, У Ваљеву 1902-1903. Командовање Дринском дивизијском облашћу – из књиге „Моје успомене“; Живко М. Романовић, Из живота чика Љубина; Ђорђе Перић, Драмски спев о Обилићу Љубомира Ненадовића – читан Његошу – певан на Косову; Милан Јовановић Стојимировић, Бранислав Петронијевић (1875-1954); Бранислав Петронијевић, Оставио трага за собом – о мислиоцу Божидару кнезевићу; Александар Кале Спасојевић, Промена на српском престолу 1903. – Одјек у ваљевском крају и међу Ненадовићима; Александар Лома, Нојев ковчег на Белој Стени; Јован Мишковић, Путовање по Србији 1861. – Географијске, војничке и историјске белешке; Александар Тишма, Бициклиом Земун – Косјерић виа Ваљево; Здравко Ранковић, Знаменитости и занимљивости Петнице; Марко Павловић, Две манастирске болнице у ваљевском крају; Зоран Јоксимовић, Стари натписи са Убског гробља; Јеремија М. Павловић, Сандића задруга у Бањанима; Томислав Ђурић, Воденице на реци Забави; „Гори Ваљево“ – Пророчки снови Лави-

зара Комарчевића; Снежана Лукић, Лизина школјка; Дарко Марјановић, Тешњарске слике; Миленко Радовић, Стварање Модерне галерије; Станиша Војиновић, Претплатници из Ваљева и околине на књиге, новине и часописе (7) од 1865. до 1867. године; Зоран Трипковић, Раша из Ваљева – официр, свес-трани спортиста; Здравко Ранковић, Учитељи основне школе у Рајковићу – до Другог светског рата; Зоран Јоксимовић, Основна школа у Брезовици – По-водом 80. годишњице једне тамнавске школе (1922-2002); Томислав Бајић, Основна школа у Јабучју и њени учитељи 1842-1942.; Милорад Радојчић, Там-навски учитељи у 19. веку; Богољуб М. Андрић, О првом послератном откупу сувих шљива у Осладићу, на Гаражи, приредио Љубисав Андрић.

Наши преци – општина Уб и њено становништво од 1862/63. до 1916. годи-не, књига 2, приредили: Витомир Вулетић, Љубомир Поповић, Славица Тимотијевић и Бранко Рајшић, а.д. „Тамнавац“, Уб, 2002, 465

Монографија о становништву Ваљевске Тамнаве приређена на основу по-датака прикупљених демографским пописима обављеним на територији он-дашње Кнежевине односно Краљевине Србије и под Аустроугарском окупацијом 1916. године. Подаци су дати целовито по насељима, посебно за сваки обављени попис по домаћинствима, броју чланова, њихова имена, сродство, занимање и имовно стање домаћинства. За уводни текст дати су одломци из Мемоара Николе Христића.

Момчило Исић, Основно школство у Тамнави 1820-1941.

Монографија о настанку и развоју основног школства у Тамнавском крају од оснивања првих школа после Другог српског устанка и стицања аутономије до Другог светског рата. Систематично и документовано је приказано оснивање првих школа, мукотрпно ширење и развој школске мреже уз све пратеће проблеме, од обезбеђивања одговарајућег простора, учитељског кадра, неопходне опреме до напора да се обухвати што шири део младе популације основним школовањем и стицањем писмености. Монографија је настала истраживањем сачуване архивске грађе и проучавањем објављене литературе и пружа целовиту представу о настанку и развоју основног школства у Тамнави.

Село Санковић – Годишњак, уредник Здравко Ранковић, број 4, Ваљево, ИП „Колу-бара“, 2002, 60

Четврта свеска садржи више занимљивих историографских прилога о прошлости овог колубарског села. Прилози о Грбу Санковића, Санковачким фамилијама и Бирачком списку из 1921. године уредник публикације представља значајне податке и занимљивости из прошлости села. Прилог Велибора Берка Савића, Прогонство кнеза Јовице Милутиновића и текст Јанка Веселиновића, Домус-Арабе кнеза Јовице, пружају читаоцу мало познате детаље из живота овог знаменитог Србина и житеља санковачког. Прилози Радована Марјановића, Гавра Симића и Животе Филиповића о учитељу Миливоју Ж. Пауновићу и професору Милољубу Лазићу и Милораду Радојчића о докторима наука из Санковића, говоре о интелектуалним потенција-

лима које је изнедрило ово село. Сећања на рад Сељачке радне задруге у Санджаку, Светолика Јовановића и Драгутина Чулића и Санковачком хроником 1978-1987. Ова свеска годишњака употпуњује представу о прошлости овог села.

Божин Јаневски, Врата оностраног Срема – Valva Sirmii ulterioris, хроника, „Прометеј“ Нови Сад, ЕКОД „Градац“, Ваљево, 2002. 256

Покушај да се на основу објављених радова и археолошких налаза утврди настајање најстаријих насеља и утврђења, називи и промене које су временом настајале до данашњег времена и садашњег назива града и насеља у његовој непосредној околини. Књига је богато опремљена илустрацијама, картографским материјалом и фотографијама археолошких налазишта у околини Ваљева.

Велибор Берко Савић, Солунци на ломачи, самостално ауторско издање, Ваљево, 2002. 212.

Књига издата поводом 90 годишњице од Кумановске битке, посвећена славним ратницима Солунцима и судбини једне књиге коју је издало Удружење носилаца албанске споменице – Подружница Ваљево, 1972. године; „Србија у ратовима 1912-1918. са освртом на ваљевски крај“. Судска забрана и хајка која је вођена против издавача одмах након њеног штампања, сведочи о нечасном и негаторском односу ондашњих власти према славној прошлости српског народа и страдања цвета његове младости ради животног опстанка на овим просторима. Књига је документована свим значајним сведочанствима која су пратила тај нечасни процес уз предговор Др. Веселина Ђурића и илустрована обиљем фотографија.

Драгиша Ђошић, Црвени метак – Сведочанства, самостално издање, Моравци, Љиг, 2002. 157.

Књига мемоарског карактера, настала прикупљањем сећања савременика на страдање невино оптужених, осуђених, прогањаних, у казаматима мучених и ликвидираних грађана од стране комунистичких власти у првим годинама после Другог светског рата. Казивања – сведочења страдалника забележена су у периоду 1989-1991. године од стране аутора и приређена за штампу објављена ове године.

Гласник историјског архива Ваљево, бр. 35, Ваљево, 2001. 268,

Ова свеска историографског годишњака доноси следеће чланке: Милош Павловић, Демографски развој општине Косјерић; Мирослав Јовановић, „Ја сам Рус..., не знам зашто сам Рус“: Проблеми живота и самоодређења руске деце-избеглица на Балкану, 1920-1940.; Милић Ј. Милићевић, Наоружање војске Србије крајем 19. века; Милан Ђурђевић, Гимназија у Обреновцу 1922-1940; Петар Вишњић, Борбе за ослобођење Ваљева (13-18. септембар 1944); Прилози: Момчило Исић, Оснивање Основне школе у Такову – Уз 80-годишњицу: Грађа: Божица Младеновић, Извештаји Косте Пећанца о пљачкању манастира Високи Дечани у Првом светском рату; Драгана Лазаревић-Илић, Документа из заоставштине Светозара М. Јаковљевића капетана прве класе Петог пешадијског пук, Дринске дивизије првог позива; Богољуб М. Андрић, Кућевни

расходи и приходи 1950/51, приредио Љубисав Андрић; Из рада Архива: Биљана Стојаковић, Прилог проучавању села у Тамнавском срезу 1944-1953, Извештаји, анализе и анкете Општинског комитета СКС Уб; Дарко Ђокић, Астрономски чланци у српским штампаним календарима – Библиотека Историјског архива Ваљево; Критике и прикази: Милча Мадић, Библиографија историографских издања о ваљевском крају; Љиљана Урошевић, Филип Гаврић: „Глагољица словенска“, Синиша Мишић, М. Благојевић – Д. Медаковић: „Историја српске државности 1. Од настанка првих држава до почетка српске националне револуције“; Љиљана Марковић, М. Васиљевић: „Соко град“ и Д. Р. Живојиновић; „Невољни савезници (Русија, Велика Британија, САД 1914-1918); Снежана Радић, Ваљевска пивара 1860-2000.; Милан Триповић, Рецензија – Основна школа „Милован Глишић“ у Ваљеву; Библиографије: Љубисав Андрић, Прошлост Ваљева и ваљевског краја (до 1941) на страницама „Напреда“; Љиљана Марковић, Библиографија објављених историјских извора у Историјском гласнику од 1948. до 1998. године; Група аутора из ИС Петница, Библиографија прилога историјског садржаја штампаних у „Ревији Колубара“ („Ревија Ваљевац“), од броја 1 до броја 88.

Снежана Радић, Конфискација имовине у ваљевском округу 1944-1946, Историјски архив Ваљево, Ваљево, 2002, 257

Књига је настала систематским сређивањем, архивском обрадом и студијским проучавањем сачуване архивске грађе, пре свега фонда „Окружни народни одбор Ваљево 1944-1947“. Аутор вешто користи расположиве изворе, дајући упечатљиву представу о мукама које су пратиле револуционарно, насиљно стварање новог поретка заснованог на укидању приватног власништва или његовом свођењу на ограничено поседовање непокретности, применом присиле иза које је стајао државни апарат револуционарне комунистичке власти. У средишту пажње ове књиге, која пружа обиље података је судбина појединца, власника имовине над којом се врши конфискација, било да је стечена ратним профитерством и у колаборацији са окупатором или много чешће дуготрајним трудом више генерација. Књига је компонована из: Увода у којем су изложене основне карактеристике тадашњег округа Ваљевског и формирање првих органа нове власти, Правосуђе; са приказом и анализом законских прописа на којима се заснива конфискација као мера принудног одузимања приватног власништва, рад војног суда и оснивање народних судова и њихов рад и састав, Одсек народне имовине ОНО Ваљево који је вршио правно обухватање и управљање државном својином насталом конфискацијом приватног власништва и рад комисије за конфискацију, Спискови са подацима о власнику, правном основу одузимања имовине, попис одузете и имовине остављене власнику и његовој породици као минимум за живот. Кроз поглавље „Неми сведоци“, изношењем два сведочења, жртве и извршиоца указује се на сав бесмисао и трагику кроз коју су пролазили обични људи у револуционарним временима. Закључна разматрања баве се статистичком обрадом и приказом добијених података.

Река Градац, група аутора – монографија, Еколошко друштво „Градац“, 2002. 128.

Научно је обрађена и описана са свих значајних аспеката, геоморфолошког, хидролошког, археолошког као и флора и фауна овог природног резервата. Монографија је илустрована изузетно квалитетним фотографским материјалом и скицима самог заштићеног подручја са детаљним описом.

Војислав Плећинић, Осладић село у Ваљевској Подгорини некада и сада, самостално издање, Београд, 2002. 220

На основу скромне литературе, прикупљених усмених казивања мештана и свог властитог искуства и сазнања о селу и житељима, аутор је сачинио ову монографију, настојећи да обухвати све значајне карактеристике и аспекте. У уводним поглављима дате су природне одлике и подаци о настанку села, по-реклу фамилија, границе села, саобраћајнице, хидрографија, засеоци и састав и размештај домаћинстава. У средишњем делу књиге презентују се подаци о привредном, просветном, културном, верском, обичајном и другим облицима друштвеног живота у прошлости. Посебну пажњу аутор посвећује опису народних обичаја као и облицима привређивања, начину припремања хране, домаћој радиности, начину одевања и народној ношњи, дечјим играма и одржавању хигијене у породици. На крају приложено је неколико анегдота из живота мештана и списак мештана који сада живе у Осладићу са освртом на судбину села после Другог светског рата са аспекта поражавајуће политике вођене у пољопривреди. Монографија је илустрована великим бројем фотографија из живота села.

Драгослав Циле Марјановић, Опрости им, сине, Партенон, Београд, 2001. 306

Мемоарски спис у којем аутор аутентично износи своја сећања на проживљене догађаје, свој младалачки патриотски занос и учешће у Равногорском покрету, монтирано суђење од стране комунистичких власти, робијање и коначну моралну рехабилитацију, признањем лажних сведока и њиховим показањем. Узбудљиво штиво које веродостојно сведочи о једној људској драми коју је могло да изрежира време тешких моралних ломова и друштвених превирања а кроз коју се очитава судбина једног народа, његових подела, изневерених нада и отрежњења.

Жарко Јовановић, Ваљево под окупацијом 1941-1944, Институт за новију историју Србије, Београд 2001, 286.

Књига је тематски посвећена осветљавању прилика и збивања у граду за време окупације у Другом светском рату. На основу обављене литературе и расположиве архивске грађе као и сећања живих учесника аутор настоји да прикаже одвијање целокупног друштвеног живота у Ваљеву од првих дана окупације до ослобођења и успостављања нове власти. Књига је сачињена из: Увода у којем аутор даје кратак преглед историје Ваљева до окупације 1941. године и седам тематско-хронолошких поглавља; Окупација, Пролеће и лето прве ратне године, Ваљевска јесен 1941, Свакодневница и рат – Друштвени живот Ваљева 1942, Трећа ратна година, Уморни град, Ослобођење.

Разгледнице старог Ваљева, приредио Милојко Марјановић, самостално ауторско издање, 2002, стр. 60

Упорним прикупљањем и вештим избором разгледница са подацима о години издавања, издавачу и објектима на разгледници, уз прикладан предговор Здравка Ранковића, кроз фотографију као најуврљивији докуменат представљено је Ваљево у прошлости од појаве првих разгледница почетком 20. века.

Живорад Жика Јевтић, Село Јасеница, самостално издање, Ваљево, 2001, 384 стр.

Монографија о сеоском приградском насељу, његовим житељима, пореклу, демографским и укупним променама које прате ово сеоско насеље у последња два века докле досежу сачувани писани извори. Аутор је темељно истражио постојећу архивску грађу која му је била доступна као и објављену литературу која о овом подручју и кроз седам поглавља даје пластичну представу о животу села и његових житеља у прошлости и садашњости, пружајући читаоцу обиље података, од природних карактеристика подручја, постанка насеља и промена у свим областима друштвеног живота. У посебном поглављу аутор је презентирао родослове свих фамилија које су у живеле у прошлости или сада настањују и обитавају у овом селу надомак Ваљева.

Момчило Исић, Почетак рада основне школе у Памбуковици, Основна школа Памбуковица, 2002. 96

Публикација урађена на основу архивске грађе пронађене накнадним истраживањем грађе Министарства просвете Краљевине Србије с краја 19 века, после објављивања летописа „Сто година основне школе у Памбуковици“, групе аутора а поводом стогодишњице од оснивања школе. Одлука надлежних државних органа о оснивању основне школе у тамнавском селу Памбуковиши са списковима ученика првих неколико генерација ученика, шематизмом учитеља и факсимилима других докумената од значаја за почетак рада школе у прилогу ове публикације, употребујују празнине у раније објављеном летопису поводом стогодишњице школе.

Томислав Тома Бајић, Основна школа у Јабучју (1842-2002), самостално издање, Јабучје 2002.

Монографија једне од најстаријих основних школа у Србији у колубарском селу Јабучју, настала на основу сачуване архивске грађе, личним напором једног од њених познатијих ћака који се афирмисао као естрадни уметник а успешно опробао као хроничар, чиме се на најбољи начин одужио завичају и својој матичној школи у којој је стекао почетну писменост. После кратког увода са подацима о писмености и писменим појединицима из ове средине пре оснивања школе у Јабучју, аутор представља кратки историјат школе од оснивања до данашњих дана, представујући спискове просветних радника који су радили у овој школи са кратким биографијама као и евидентије ученика, полазника алфабетских курсева, службеника и помоћног особља. Монографија је илустрована фотографијама зграда у којима је школа радила, просветних радника које је аутор успео да прибави као и избором занимљивих факсимила документа и извода из сачуване школске архиве. Монографија је посвећена 160-годишњици постојања школе у Јабучју.

Милорад Белић, Четници Драге Михаиловића у грађанској рату у Србији 1941-1945, самостално ауторско издање, Ваљево 2001. 140

Аутор књиге историчар по образовању, учинио је озбиљан интелектуални напор, да на основу расположиве архивске грађе и обимне објављене литературе различите провенијенције, прикаже грађански рат у Србији и улогу Југословенске војске у отаџбини односно Четничког покрета Драже Михаиловића. Кроз четрнаест поглавља аутор излаже збивања у грађанском рату уз навођење чињеница и документа који дају другојачију слику, битно различиту од оне коју су стварали победници, ослобађајући је једностраних виђења и тумачења, посебно улоге Четничког покрета Драже Михаиловића и епилога који је успедио после његовог завршетка. Трагичне последице грађанског рата по српском народу и узбудљива животна прича о судбини аутоворог деде, дата у прилогу књиге, упуњују недвосмислену поруку о бесмислу искључивости идеолошких подела у бићу српског народа и његовим поражавајућим последицама.

Павле Ј. Ђурић, Мојих осам деценија 1890–1970, самостално издање, Ваљево, 2001.

290

Мемоарске записи једног сељака, ратника и актера драматичних збивања на овим просторима током двадесетог века, све до краја његовог живота. Рукопис је од заборава отргла ћерка Милена Стојановић и уз редакторску улогу Велибора Берка Савића и припрему за штампу коју је урадила ваљевска издавачка организација Интелекта, штампано је ово интересантно и узбудљиво казивање о људима и догађајима, после више од три деценије од смрти аутора записа. Посебна вредност ове књиге је како у поговору истиче њен редактор у томе, „што је она у исто време хроника села Забрдице и животопис њеног аутора“. Кроз девет поглавља изложена су сећања једног самоуког сељака на бурну и трагичну збивања кроз која је и сам пролазио, почев од Балканских ратова, преко Првог и Другог светскога рата, међуратног и послератног раздобља, од којих је свако доносило сопствену драматику.

Милан Васић, Мајиновић – хроника села, самостално издање, Београд, 2002. 361

Вишегодишње темељно истраживање архивских извора, тефтера, објављених података о пописима становништва, матичних књига рођених, венчаних и умрлих и солидно проучена литература, уз дуготрајан и стрпљив рад на теренском истраживању, омогућили су аутору да сачини и објави илустрацијама и картографским материјалом богато опремљену хронику свог родног места. Кроз шест поглавља аутор излаже систематично податке о селу и његовим становницима од времена његовог настанка до данас. Географске карактеристике подручја у којем је смештено село, порекло становништва и његова миграциона и демографска кретања, обичаји и веровања, фолклор, учешће у устанцима и ратовима са родословима фамилија и хронологијом најзначајнијих догађаја, презентовани систематично дају вишеслојну слику о овом селу од његовог настанака до данашњих дана.

Градско веће општине града Ваљева 1941–1944 – зборник грађе, приредио др Жарко Јовановић, Институт за новију историју Србије, Београд, 2002. 288.

Записници са седница Градског већа општине Ваљево из периода немачке окупације, иако непотпуни пружају увид у рад овог органа власти у условима окупације. Кратак увод и предговор уз неопходне коментаре приређивача упућују читаоца овог зборника у обнављање рада Градског већа у условима окупације. Из садржаја записника са седница овог органа управе се јасно види са којим проблемима је суочен, од организовања исхране и огрева грађана преко помоћи социјално најсиромашнијим до нужне сарадње са окупационим властима о питањима која ратне прилике и активност поједињих оружаних

формација намећу. Основни подаци о градским већницима и њиховој улози у раду одбора и дисциплинског суда, садржани су у записницима који су у оригиналу презентовани читаоцу. Приређивањем овог зборника грађе као својеврсног сведочанства о приликама у окупираним Ваљеву за време Другог светског рата, посебно о функционисању обновљених органа власти, њиховим протагонистима и проблемима са којима се суочавају, чиме се омогућава реалнија представа о друштвеним, економским, политичким и другим аспектима живота у окупираним граду.

160 година школе у Пецкој, група аутора, Основна школа „Чеда Милосављевић“ Пецка, 2001. 347

Монографија приређена поводом јубилеја једне од најстаријих школа у Азбуковици и ондашњој Кнежевини Србији. Хронолошко-тематски изложена материја о историјату школе од њеног првог оснивања до данас, стрпљивим и прегалачким истраживањем сачуване архивске грађе и објављене литературе од стране приређивача, даје целовиту и разуђену представу о свим битним чињеницама везаним за рад и развој школе у Пецкој и истуреним одељењима. Посебна пажња је посвећена, изградњи школске зграде, набавци учила и опреме, просветним радницима и ученицима који су оставили најупечатљивији траг у различitim периодима и друштвеним приликама у прошлости. Монографија је богато илустрована и технички солидно опремљена, како доликује књизи која говори о богатој прошлости школе и варошице у којој обављају просветну мисију.

Анђелка Видаковић Џвркотић, Трагом незaborава, ОШ „Жикица Јовановић Шпанац“ Ваљево, 2001. 77

Сведочанство о педесет плодних година рада школе, настало инвентивним избором саговорника, међу бившим професорима и ученицима који су начинили успешне каријере у разним областима науке, уметности и стручног рада. Сећања на године проведене у овој школи и граду, са различитим индивидуалним искуством о доживљајемали у нечemuјединственом, испричана је аутентична и својеврсна историја школе, генерација њених ћака и просветара, која се дубоко доживљава и урезује у памћење.

Милисав Петровић, Младен Влајковић, Совљак у Тамнави, Уб, Далекс, 2001. 195,

Монографија о тамнавском селу, настала истраживањем необјављених извора и литературе о овом подручју као и непосредним теренским истраживањем аутора. Кроз четири хронолошко – тематска поглавља изложена је прошлост села од првих трагова насеља, преко насељавања српског живља и његове драматичне борбе да опстане и остане на овим просторима, под вишевековним турским ропством, учешћем у обнови српске државе и ратове кроз које је прошла за очување самосталности са жртвама које су у тој борби понесли и житељи овог села. Највећи део монографије посвећен је прошлости села после Другог светског рата у којем се кроз три поглавља слојевито описују промене у друштвеном животу, посебно демографске прилике и промене у породичном животу, структури и занимању становништва, на основу пописних података. У последњем поглављу приложени су спискови учесника ослободилачких ратова и погинулих ратника и бораца из Совљака.

Милутин Јовановић Ђока, Сто година лова у Тамнави 1898-1998,
Ловачко удружење „Тамнава“ – Уб, 1998. 112

Обиље прикупљене архивске грађе и усмених казивања, вешто срочених и богато илустрованих, представљају стогодишње организовано деловање ловачког удружења у Тамнави, једно од најстаријих у Србији.

Радомир П. Милошевић, Покров Пресвете Богородице – црква у Белановици, СПЦ општина Белановица, 2000. 118

Историја Храма Покрова Пресвете Богородице у Белановици изложена је на основу темељно проучене литературе и сачуваних архивских извора. Аутор износи податке о најстаријим православним храмовима о којима постоје писани трагови а који су постојали и деловали на овом подручју, почев од 1289. године, када је забележено постојање храма Св. Архангела Гаврила на подручју садашњег атара села Шутци, преко цркве у Калењевцима до садашње Покрова Пресвете Богородице у Белановици. Аутор настоји да реконструише прошлост овога храма, приказујући све значајне податке у његовој вишевековној историји.

Србољуб Стаменковић, Живан Грујичић, Насеља општине Осечина, Географски факултет Универзитета у Београду и Општинска организација истраживача Осечина, Београд – Осечина, 2002. 50

Кратка студија научно – енциклопедијског карактера у којој су изложене основне одлике насеља и становништва на територији садашње општине Осечина. Сва насељена места су посебно обрађена са географског, антропо-географског, историјског и демографског аспекта нарочито, уз коришћење података из статистичких пописа становништва и домаћинстава и њиховог упоредног приказивања, што омогућава праћење промена и трендова.

Живан Грујичић, Живот и смрт Миленка Павловића пилота-пуковника, Народна библиотека Осечина, Осечина 2001, 135.

Књига посвећена животу, часној професионалној каријери и херојској погибији пилота у НАТО бомбардовању Ваљева 4 маја 1999. Поред детаљних биографских података о његовом животу и развојном путу током школовања, служења у РВ и ПВО Војске Југославије, представљања његове породице, живо су описаны догађаји који су пратили херојску смрт приликом одбране Ваљева од насртја НАТО бомбардера. У прилогу су дата реаговања, колега, пријатеља и медија на погибију пилота – хероја и спомен обележја подигнута у Ваљеву и његовој родној Подгорини у знак сећања и признања. Књига је богато илустрована фотографијама и факсимилима документа.

Живан Грујичић, Летопис – Културно-уметнички аматеризам у Осечини, Народна библиотека Осечина, 1998, 75

Прошлост културно-уметничког аматеризма у Осечини темељно је истражена и на основу сачуваних извора, објављене литературе и усмених казивања прегаоца у овој области културног живота и уз обиље података о његовом истрајавању, неговању и развоју у овој варошици Ваљевске Подгорине, живо-писно је представљен у овом Летопису. Генерације аматера делатника у

различитима облицима културно – уметничког стваралаштва, од фолклора до драме овековечене су у овом богато илустрованом Летопису.

55 година Слоге Ваљево, група аутора, ДУТП Слога Ваљево, 2002. 32

Публикација издата поводом 55 година постојања и рада водећег угостиtelског предузећа у Ваљеву, које је носилац развоја ове делатности у општини, после Другог светског рата. Забележени су сви значајни моменти у развоју предузећа, промене у организационом, стручном и сваком другом погледу са подацима о објектима и радницима који су обављали делатност и управљачким структурама. На крају су представљени садашњи угостиtelски капацитети и понуда угостиtelских и туристичких услуга са представљањем запослених у свим службама и угостиtelским објектима.

Миодраг Ђукановић, Ђукановићи са Варде, самостално ауторско издање, Београд, 2002. 180

На основу темељно истражених извора и обимне литературе као и прикупљених усмених казивања, аутор је презентовао родослов предака фамилије чији је потомак. Поред родослова који досеже до почетка 17. века, дати су подаци о досељавању у ове крајеве, пореклу становништва, његовом стационаирању и опстањању у Варди. Посебну пажњу аутор посвећује опису породичне славе, учешћу ратовима садашњим породицама Ђукановић и подацима о садашњем месту становља.

Светлана Пеjiћ, Манастир Пустинја, монографија, Републички завод за заштиту споменика културе и Завод за заштиту споменика културе „Ваљево“, Београд 2002. 216

Аутор је на научно утемељен начин, користећи објављену литературу и на основу сопствених истраживања представила, историју, архитектуру, зидно сликарство и иконе манастира Пустинја. У првој целовитој монографији о овом манастиру вешто су обједињена сва ранија знања о манастиру од првих забележених помена, хронолошко-тематски изложена, дају заокружену представу о једном од највреднијих манастира не само у ваљевском крају. На крају аутор у посебном поглављу утврђује место Пустинје међу црквама исте епохе. Монографија је солидно илустрована, скицама, плановима спољашње и унутрашње архитектуре и квалитетним фотографијама икона са библиографијом, каталогом живописа и општим регистром у прилогу, што читаоцу пружа целовиту и садржајну представу о свим значајним аспектима овог сакралног објекта и културно-историјског споменика.

Здравко Ранковић, Ваљевски крај у 20. веку – хронологија, ИП Колубара Ваљево, Ваљево 2002. 378

Хронологија најважнијих догађаја у Ваљевском крају, проткана одабраним кратким прозним и поетским текстовима, богато илустрована прикладним фотографским материјалом и факсимилима докумената, упечатљиво одсликава токове друштвеног живота града и његове околине током протеклог столећа.

На почетним страницама изложен је кратак хронолошки преглед значајних догађаја 19 века у Ваљевском крају, док је на крају презентиран попис нај-

важнијих књига о прошлости Ваљевског краја у 20 веку. На последњим страницама ове корисне публикације дат је регистар личних имена која се помињу у књизи, што читаоцу у велико олакшава њено коришћење.

In memoriam

ЉУБИСАВ ЉУБА АНДРИЋ (1938-2002)

Добро је познато да многи људи воле свој родни крај. Међутим, тешко је било наћи таквог заљубљеника у завичај какав је био Љубисав Љуба Андрић, познати новинар, плодни публициста и књижевник, који је изненада преминуо 10. фебруара 2002. године у Новом Саду где је живео и радио од 1969. године. Мада је због потребе школовања и запослења рано напустио родни крај, никад га није заборавио. Напротив, често му се и радо враћао, па је у њега стигао и на вечни починак.

Он му се није само физички враћао да би одржавао традиционалне родбинске и пријатељске везе и сачувао младалачке успомене већ је био трајно и упорно загледан у његову прошлост, садашњост и будућност. Годинама и деценијама неуморно и систематски трагао је за сваким новим податаком о прошлости и садашњости родног краја. Све то је педантно записивао, вишеструко проверавао и стварао веома занимљиве мозаике о људима, догађајима и појавама из ових крајева, на основу којих је потом исписао многе новинарске, публицистичке и књижевне радове и тридесетак вредних књига. Без неких од њих није могуће детаљније спознати и писати историју ваљевског краја.

Љубисав Андрић, у младости познат и као Ђера, родио се 28. марта 1938. године у подгорском селу Осладићу, као најмлађе дете у бројној и угледној породици. Отац Богољуб радио је као трговац у месту рођења, Ваљеву, Каменици и Осечини, а мајка Илинка, дев. Танасковић (такође из Осладића), целог живота се бавила пољопривредом и домаћичким пословима. Основну школу учио је на Плавању, а низу гимназију у Каменици. Учитељску школу завршио је у Шапцу 1957.

Прво запослење добио је као службеник бивше општине Волујац у Поточарини (1958-1959). Још тада, почиње се јављати као дописник шабачких и неких других листова и часописа. Потом одлази на одслужење редовног војног рока у Вршац и Земун. Након тога студира политичке науке, али и на XI групи Филозофског факултета у Београду. Потом завршава студије новинарства на

Факултету политичких наука Свеучилишта у Загребу. Од 1961. до 1965. године ради као новинар „Гласа Подриња“ из Шапца. Потом је новинар Радио Новог Сада. Од 1976. године, пуних 15 година био је стални дописник и коментатор Радио Загреба са територије Србије, са седиштем у Београду. Током 1992. изабран је за директора Издавачког предузећа Матице српске у Новом Саду.

Изузетно вредан, радан и амбициозан поред обављања савкодневних по слова и задатака на радном месту сарађивао је са више листова, часописа и других публикација. Повремено писао је за дневне листове : београдску „Политику“, загребачки „Вјесник“, новосадски „Дневник“ али и неке недељнике, као што су: београдски „Просветни преглед“, ваљевски „Напред“, шабачки „Глас Подриња“ итд. Радо је сарађивао и у историјским и сличним листовима и часописима попут: Летописа Матице Српске у Новом Саду, Гласнику Етнографског музеја у Београду, Годишњаку Историјског архива у Шапцу и Гласнику Историјског архива у Ваљеву и слично. Повремено се оглашавао у бројним књижевним листовима и часописима а међу њима најчешће у београдским „Књижевним новинама“ и „Књижевној речи“, новосадским „Пољима“ и Зборнику Матице српске за књижевност и језик, загребачком „Оку“, сарајевском „Одјеку“, шабачким „Уствари“ и „Провинцији“, али и још неким попут „Књижевности“, „Међаја“, „Домета“, "Писца", „Ковчежића“, „Библиотекара“ итд.

Поред ваљевских „Напреда“ и „Гласника“ оглашавао се и у више других завичајних гласила. Повремено јављао се Радио Ваљеву, ревији и календару „Колубара“, односно „Ваљевац“. Био је један од сарадника „Биографског лексикона Ваљевског краја“ и „Ваљевског алманаха“, публикације коју припрема и издаје Удружење Ваљеваца у Београду. Кад је имао нешто занимљиво или вредно да саопшти обраћао се и мионичком „Запису“, осечанском „Подгорцу“, убским „Тамнавским новинама“, па и неким фабричким и школским листовима.

Нарочито су биле занимљиве његове кратке писане поруке које је скоро редовно слао пријатељима и познаницима. Обично их је исписао својом руком и пенкалом на каро папиру, трудећи се да похвали уложени труд и остварене резултате, али и понешто примети, предложи и посаветује. Чинио је то тихо и ненаметљиво, веома укусно и врло прихватљиво. Тако, али и у непосредним контактима, умео је да охрабри, па и подстакне на нове акције и прегнућа.

Више деценија Љубисав Андрић се бавио научноистраживачким радом. Био је чест посетилац многих архива, музеја, библиотека, института и сличних установа у земљи и иностранству. Трагао је за документима и подацима везаним за историју српске књижевности, културе и књиге, па се огледао и у есејистици, приређивању и библиографији. Много је радио, и то плански, систематски и одговорно. Увек се трудио да дође до извора сваког битног податка, или се служио сазнањима оних који су били најближи извору. Према писању професора Миленка Радовића, сваку реч, па и чувену запету, добро је

одмеравао. Резултате тих истраживања публиковао је у многобројним књигама и другим радовима, али и саопштавао на научним и стручним скуповима, као што су: „Век штампе и штампарства у ваљевском крају“ (Ваљево, 1986), „Наша књига и књига у нас“ (Шабац, 1990) и „Исидора Секулић, живот и дело“ (Нови Сад, 1995).

У књижевности се појавио још средином педесетих година. По мишљењу стручних и компетентних људи посебно ће остати запамћен као писац више вредних монографија, огледа и других чланака. Нарочито је запажено његово тројкиње „Новосадски разговори“ (Нови Сад: I-1987; II-1991 и III-1997) и триологије о великим српским сеобама: „Велика сеоба“ (1990), „Пут у Сентандреју“ (1991) и „Сеобе у споровима“ (1991). Ништа мање нису вредне ни „Енциклопедија Карловаца“ (1998) и зборник радова „О Хиландару“ (1998).

Доста је писао и разговорну, дијалошку прозу. У сусрету и разговору са са-говорницима он је питао, подстицао и трагао за значајним или мало познатим детаљима. Вешто и зналачки „наводи“ их је да понекад саопште и нешто што и нису намеравали. Зато су вредне и његове књиге разговора са нашим великанима а објављене под насловима: „Разговор са Миланом Коњовићем“ (1985); „Са Десанком Максимовић“ (1989), „333 питања Милану Кечићу“ (1993) „Бошко Петровић: Усмена реч“ (1996), „Александар Тишма: Шта сам говорио“ (1996), и „Посвета Петру Момировићу“ (1997). Ту су његове књиге сличног жанра: „Разговори о естетици“ (1989), „Шабачки разговори“ (I-2000 и II-2001.), „У панонском кругу“ (2000), па и његове књиге: „Хор 66 девојака“ (1983), „Вељко Петровић: Српски писци и сликари“ (1994), „Исидора Секулић: Апостол самоће“ (1998). Вредне помена су и остале његове књиге: „С Вуком у Тршић“ (1996); „Сремски Карловци неугасиво кандило“ (1997), „Приче из Хиландара“ (1998) и „Милорад Бањанац: Вук и Вуков завичај“ (коју је приредио са Р. Бањанцем 1998).

За нас су посебно интересантне књиге у којима се бавио завичајним темама, а пре свих: „Ваљево од постања“ (1985) и „Ваљевски разговори“ (1994). У првој је објавио више десетина разговора, путописа, бележака и других записа познатих путописаца, новинара, књижевника и других познатих личности о Ваљеву и околини. Према мишљењу књижевника Зорана Јоксимовића, она је већ постала класика за историју ваљевског краја „широко је и радо читана, цењена, често навођена и цитирана и међу најистакнутијим стручњацима“. У другој су објављени разговори са 55 познатих Ваљеваца најразноврснијих занимања, те представља драгоцен извор бројних и разноврсних података о многим местима, људима, догађајима, појавама и делатностима везаним за овај крај, па и шире.

Поред њих, самостално је приредио вредну књигу: „Љубомир Павловић: О Ваљеву и Шапцу“ (1990), а са Велибором Берком Савићем „Споменица о столетници Љубомира П. Ненадовића“ (1995). Извршио је избор из поезије наше познате земљакиње и велике песникиње те објавио занимљиву књигу „Сто песама Десанке Максимовић“ (1994). На сличан начин приредио је и

књиге: „Љуба Ненадовић у шали и збильи“ (1995) и „Споменар Љубе Ненадовића (1995). Са својим школским другом и земљаком Верольјубом Радојичићем, 1974. године, написао је и пригодну брошуру „Ваљевска Каменица“.

Више од две деценије био је драгоцен и плодан сарадник и нашег часописа. У двобројима 15-16 (1981) и 20-21 (1986) те бројевима 18 (1983), 32 (1998) и 35 (2001) објавио је веома значајне библиографске огледе, док је у часопису бр. 34 (2000) у рубрици „Грађа“ приредио кућевни дневник који је водио његов отац Боголјуб Андрић (1901-1991), трговац из Осладића. Од пет објављених библиографских огледа чак четири третирају завичајну прошлост на страницима листа „Напред“. Како је сам написао, у њима је примењивао начело о не-посредном увиду, односно *de visu* (по виђењу), пописујући све објављене радове у овом завичајном недељнику, са историјском тематиком, од његовог оснивања до 2001. године. „Библиографија Зорана Јоксимовића“, новинара, публицисте и књижевника из Ваљева наслов је његовог рада објављеног у осамнаестом броју овог часописа. Поред тога, памтимо и друге облике његове сарадње са Историјским архивом из Ваљева и за све то смо му дубоко захвални.

Његов стваралачки опус објављен у књигама и другим радовима броји више стотина библиографских јединица и представља огромно богатство. Но верујемо да све што је написао, саставио и приредио, није још објављено. Зна-мо да има у рукопису књигу која би се могла назвати: „Други о историјској Бранковини“, и још неке радове.

За свој рад и стваралаштво добио је више награда и других јавних признања. На Фестивалу југословенских радија у Охриду 1973, 1975. и 1976. године добијао је награде за радијска остварења. Културно-просветна заједница Србије, 1986. године, доделила му је своје високо признање „Златан беочуг“. Током 1998. добио је и награду „Стражилово“. Од 1992. члан је Друштва књижевника Војводине и Удружења књижевника Србије. Три године касније изабран је и за члана-сарадника Матице српске.

По сопственој жељи сахрањен је на породичном гробљу у родном Осладићу, покрај својих многобројних сродника и предака. Зато нека му је вечна слава и хвала за све што је чинио и учинио.

Милорад Радојчић